

249 159

1913, кн. NL

Рік XXII.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛІОПІ Й ЕТНОГРАФІЇ.

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. CXV.

1913, III B.

XXII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

3 друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—♦♦— Закинуто 23 VII с. с. 1913. —♦♦—

. СХУ.

Р. 1913, кн. III.

Рік XXII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDAIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. СХУ.

1913, III B.

XXII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—*— Закінчено 25/VII с. с. 1913. —*—

НБ ПНУС

249159

Зміст СХV тому.

1. Зміст тому с. 3—4
 2. Кілька документів і заміток до часів вел. князів Сви-
тригайла і Жигимонта Кейстутовича, подав Богдан
Барвінський с. 5—22
 3. Сліди великоруських літературних творів про фльо-
рентийську унію та урядового акту московського
правительства в »Історії фльорентийського собора«
1598 року, з паперів Богдана Вучинського . с. 23—28
 4. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця
XVI до половини XVII ст., написав Федір Сріб-
ни й. IV. Матеріальні відносини братчиків (докінченне) с. 29—76
 5. Віденьська гр. к. духовна семінарія в рр. 1852—1855,
написав Ярослав Гординський с. 77—130
 6. Азбучна війна в Галичині 1859 р., подає Іван
Франко (далі) с. 131—153
 7. Miscellanea: а) Одна з компіляцій до часів Хмель-
ниччини, под. В. Герасимчук; б) Записки русь-
кого селянина з початку XIX в., под. І. Франко;
в) Ще до тексту »Кобзаря«, под. О. Новицький . с. 154—176
 8. Наукова хроніка: Останні томи »Архива Югозападной
Россіи«, под. М. Грушевський с. 177—182
 9. Бібліографія (рецензії і реферати): історія політична
і культурна, література, бібліографія і бібліотеки,
жите суспільне і культурне с. 183—240
-

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту
Ізв. 249159

Inhalt des CXV Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Einige Dokumente und Notizen zu den Zeiten der Grossfürsten Svtrihajlo und Siegmund Kejtutovyč, mitgeteilt von Bohdan Barviňskij . . . S. 5—22
3. Spuren grossrussischer literarischen Werke über die Florentinische Union, sowie eines offiziellen Dokuments der Moskauer Regierung in der „Geschichte der Synode von Florenz“ aus dem J. 1598, aus dem Nachlasse des Bohdan Bučynskij . . . S. 23—28
4. Studien über die Organisation der Lemberger Stauro-pigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss) . . S. 29—76
5. Das Wiener gr.-kath. Geistlichenseminar in den Jahren 1852—1855, von Jaroslav Hordynskij . . S. 77—130
6. Der galizische „Alphabetstreit“ im J. 1859, von Ivan Franko (Fortsetzung) S. 131—153
7. Miscellanea, von V. Herasymčuk, I. Franko, O. Novyčkij S. 154—176
8. Wissenschaftliche Chronik: Die letzten Bände des „Südwestrussischen Archivs“ (Архивъ Югозападной Россія), von M. Hruševskij S. 177—182
9. Bibliographie (Rezensionen und Referate): Politische und Kulturgeschichte, Literatur, Bibliographie und Bibliothekswesen, soziales und kulturelles Leben S. 183—240

Кілька документів і заміток до часів вел. князів Свигригайла і Жигимонта Кейстутовича.

Подав Богдан Барвінський.

Останнє десятиліття XIX в. принесло для часів вел. князів Свигригайла і Жигимонта Кейстутовича дві підставові праці пок. Анатолія Левіцького, а то „Powstanie Świdrygiełły“ (1892) і „Przymierze w. ks. litewskiego Zygmunta z królem rzymskim Albrechtem II“ (1899). Але що йно IV-й том „Історії України-Руси“ проф. М. Грушевського (1 вид. 1903) звернув знова увагу дослідників, особливо молодших, на ті часи так, що друге видання IV-го тому Історії (1907) застав вже дві нові більші праці й кілька дрібніших причинків до тих часів. Слідом за моєю розвідкою „Жигимонт Кейстутович, великий князь литовско-руський“ (1905) появилася праця А. Копилянського „Książę Michał Zygmuntowicz“ (Kwartalnik histor. 1906)¹⁾, а в 1907 р. цінна стаття пок. Бучинського „Кілька причинків до часів вел. князя Свигригайла“ (1430—1433)²⁾. Дрібніші причинки дав я в своїх двох статтях: „Жигимонт Кейстутович, князь Новгородка лит.“ і „Уваги до зносин митрополита Ізидора в Жигимонтом Кейстутовичем“³⁾.

Принято на засіданню історично-філософ. секції дня 4. VI. 1913.

¹⁾ Цілий ряд цінних заміток і поправок до праці моєї і Копилянського дав пок. Богдан Бучинський („Новіші праці по історії вел. кн. Литовського в XV віці“. Записки Наук. Тов. ім. Шевч., т. 75, ст. 132—148), а до моєї др. Прохаска (Kwart. histor. 1906, ст. 339—345). Дещо у Копилянського й проф. Грушевського.

²⁾ Записки Н. Тов. ім. Шевч., т. 76, ст. 117—142.

³⁾ Історичні причинки т. I, Жовква 1908, стор. 64—73 і 74—83.

В часі моїх студій в „Архіві кн. Чарторийських“ в Кракові, відбух літом 1908 р., мав я можливість призбирати там до згаданих часів ще деякі документи, на котрі не звернув уваги у своїх „Причинках“ пок. Бучинський. Подаючи їх тут враз із своїм коментарем до кожного документу з окрема, сповняю хоч в часті обітницю, зроблену в моїм „Житимонті Кейстутовичу“ (ст. VII, прим. 1), доповнити колись в дечім сю розвідку.

I.

До питання про Свитригайлове надання для церкви в Городку 1403 р.

Згадуючи про Свитригайлові держави в Галичині висловив проф. Грушевський думку, що головну свою державу там же, Городок, дістав Свитригайло далеко скорше, як би се виходило з львівських судових записок¹⁾. В львівських судових записках виступає іменно Свитригайло аж в 1441 р. яко „Tenutarius Grodeczensis“²⁾, а між тим маємо його надання для церкви в Городку вже з 1403 р.³⁾ Попри свій погляд, що Свитригайло дістав Городок мабуть скорше, чим в 1441 р., висловив однак проф. Грушевський сумнів що до певности дати Свитригайлового надання з 1403 р. Се й спонукало мене зайняти ся ближше тим питанням, тим більше, що довелось мені дістати до рук оригінальну грамоту Свитригайла для Городецької церкви завдяки Екц. митрополитови Шептицькому, у котрого згадана грамота переходить ся. Позаяк Екц. митрополит застеріг собі право видання сеї грамоти, можу лише побажати, щоби се сталося в інтересі науки як найскорше. Зі своєї сторони подаю лише уваги що до сеї грамоти й висновки, зроблені на основі автопсії.

Перш усього мушу сказати дещо про видання городецької грамоти в „Актах Ю. и З. Росії“ та у Головацького. Для обох видань копіював сю грамоту сам Головацький, та хоч не можна їм нічого такого заквнути, що зміняло б змісл грамоти (в однім лише місці я читаю дещо инакше, а іменно замість „дан“, я найшов в оригіналі „псан“), все ж таки не видано її з фотографічною вірністю. Вислої печати, котра була колись при

¹⁾ Історія України-Руси, IV, 2 вид., ст. 226, прим. 3.

²⁾ Akta grodzkie i ziemskie XIV, ч. 301, ст. 37.

³⁾ Акты Ю. и З. Росії II, ч. 69, ст. 105; Головацькій: Памятники дипломатического и судебного-дѣлового языка русского... (Научный Сборникъ 1866, ч. 26, ст. 39—40).

грамоті, не було вже в хвилі, як її видавано; був лише прикінці, в прорізі грамоти, кусок шовкового малинового шнурка. Нині його зовсім нема.

На основі автопсії можу сказати про сю грамоту, що писана вона на пергаміні товстим півустановом, зближеним до скорописі; письмо декуди вже сильно сповзле, а навіть і позатиране так, що приходить ся деколи здогадуватись даного слова. Особливо важне для нас означення індікта сильно тепер затерте, а відчитати можна б його хиба, уживши до сего хемічної сполуки NH_4SH (ammonium hydrosulfuricum). Має вона однак ту хибу, що хвилево надасть чорнилу сильнійшої краски, а пізнійше ще гірше її знищить. Далеко лучше ужити в тім випадку прийнятого в науці нового способу фотографування, котрий дає можливість віддати на знімці найбільше сповзле письмо.

Дата грамоти від Р. Хр. 1 січня 1403 р.; Головацький відчитав індікт $\xi = 6$, але редактори II-го тому „Актів Ю. и З. Росії“, мимо, що копію доставив їм сам Головацький, подали індікт 3 (мабуть хибно відчитали ξ як 3). Індікт 3 зовсім неможливий для 1403 р., бо відповідає рокам Свитригайлових часів 1395, 1410, 1425 і 1440. Але й індікт 6, поданий Головацьким, неможливий для 1403 р. (для сего року є індікт 11), бо відповідає він рокам 1398, 1413, 1428 і 1443. Взагалі, як зауважив справедливо проф. Грушевський¹⁾, дати Свитригайлових грамот задають великі трудности (бо індікт не все відповідає рокови) так, що їх аналіза й хронологічне упорядкування могло б бути предметом спеціальної студії. Але те не може бути ще доказом неавтентичности грамоти як і ся обставина, що в городецькій грамоті 1403 р. титулуєть ся Свитригайло „великим князем“. Сей доказ мнимої неавтентичности відпаде однак з хвилею, коли згадаємо, що 1403 р. припадав на час „реbelії“ Свитригайла²⁾.

Що до своєї зверхньої форми, городецька грамота не будить в нас ніяких підозрив. Що до внутрішньої форми сумнів на основі ужитого в р. 1403 титулу „великий князь“ повинен відпасти. Оставало б лише зайняти ся справою свідків, підписаних на грамоті та індіктом, котрий незгідний з роком. З пяти свідків знаний нам добре лиш оден, князь Іван Чарторий-

¹⁾ Історія України-Руси, IV, 2 вид., ст. 480.

²⁾ ibid. ст. 177—8.

ський, котрий виступає одначе аж в рр. 1437—1452¹⁾. Так отже сумніве, чи міг він виступати вже в 1403 р., т. є о 34 роки вчаснійше. Сьвідок князь Михайло Костянтинович Ольшаницький виступає на Свитригайловій грамоті як князь Михайло Костянтинович 1451 р.²⁾ З тих же чотирех осіб, виступаючих в городецькій грамоті, що „розіхали“ землю, призначену для городецької церкви, знаний ближше пан Казарин Резанович, котрий виступає доволі часто в Свитригайлових грамотах, але аж 1437 та 1450 і 1451 р.³⁾ Коли ще візьмемо під увагу, що Длугош вичисляє під 1403 р. як Свитригайлові посідости „*terram Podoliae*“, а крім сього „*terram Zudaczoviensem; item districtus Strij, Schydlow, Stobniczam, Drugnyam, Usze*“⁴⁾, не згадуючи нічо про Городок, дійдемо на основі сього до пересвідчення, що вправді індикт грамоти може бути добрий, але її рік є хибний.

Напевно знаємо з львівських судових записок, що Городок був у посіданню Свитригайла аж 1441 р. Найближшим роком до 1441, котрому відповідає індикт 6, поданий на городецькій грамоті, є 1443 р. Сей рік був би найвідповіднійший для сеї грамоти, бо в сїм році міг Свитригайло підписувати ся „великим князем“ зовсім правно, а князь Іван Чарторийський є тоді вже одним із сталих сьвідків на його грамотах. Але ще й інші обставини промовляють за 1443 р. Пок. проф. Шараневич бачив в старій реєстратурі ц. к. прокураторії скарбу у Львові дві копії городецької грамоти, одну з датою 1 січня 1403 р., другу з датою 1 січня 1443 р.⁵⁾ Останнє означення року для городецької грамоти може мати свою вартість. В „Архіві князів Чарторийських“ в Кракові знаходить ся оригінал потвердження городецької грамоти королем Жигимонтом Августом, виданого в Варшаві 11 листопада 1556 р.⁶⁾ В трансумпті городецької грамоти, поданім там же в латинській транскрипції, читаємо таку дату: „*pod lythom rozestwa Christowa thisyeczyno czothiristho czoterdesteho tretheho lytha janu-*

¹⁾ Wolff: *Ród Gedimina* ст. 97—99; *Kniaziowie* ст. 18—19. В першій книжці Вольф дає городецькій грамоті не знати длячого рік 1438 і індикт 1 (ст. 97, пр. 8a); в другій (ст. 19) індикт 3 і рік 14(40)?

²⁾ *Archiwum Sang.* I, ч. 49. ³⁾ *ibid.*, ч. 44, 48, 49.

⁴⁾ *Historia III*, 554.

⁵⁾ Шараневичъ: Черты изъ исторіи церковныхъ бенефіцій и мірскаго духовенства въ Галицкой Руск. Львів 1902, ст. 33, прим.*).

⁶⁾ Число инвент. дипл. 900 (оправлено в Vol. V, k. 41).

arii perwa dnye undicta z szestoho“. Те саме бачимо й в потверженню Жигимонта III, виданім в Варшаві 13 липня 1596 р.¹⁾

Як видно з сього, вже й у XVI в. дата городецької грамоти будила підозріння й поправлявано її відповідно до індикта, припускаючи мабуть (се й мій здогад), що писар пропустив в грамоті слово, зглядно число „сорок“. Іншого способу для погодження індикта з роком в сій грамоті не бачу. Думаю проте, що для городецької грамоти годить ся прийняти 1443 р. Се не виключає одначе зовсім погляду проф. Грушевського, що Городок міг бути у Свитригайловім посіданню скорше, чим в 1441 р., поданім львівськими судовими записками.

Певна аналогія що до дати є між городецькою грамотою, а грамотою Свитригайла для Петра Мищича, виставленою в Луцьку 4. II. 1408 р.²⁾ Поданий на ній індикт 1 відповідає вправді сьому рокови, але противлять ся йому підписані сьвідки. І так Монівид, подільський і кременецький староста виступає на звичних Свитригайлових грамотах аж в рр. 1437—8,³⁾ Юрша, яко київський воевода 1437 р.⁴⁾, Юрій, Свитригайлів маршалок, 1437 р.⁵⁾, Іван Гулевич і Іван Чорний 1433/4 і 1437 р.⁶⁾, Іван Волотович 1437 р.⁷⁾, Козарин, маршалок Луцької землі (він виступає й в городецькій грамоті) 1437 та 1450 і 1451 р.⁸⁾, Васко Гулевич (в грамоті з 1408 р. мабуть помилкою Маско) 1450 р.⁹⁾, князь Борис Глинський 1433—7 р.¹⁰⁾, пан Семашко й писар „многogrішний Снаксар“ 1437/8 р.¹¹⁾

Що Свитригайло підписавсь на грамоті в 1408 р. „великим князем“, не може промовляти проти автентичности сеї грамоти, як се має місце й в грамоті з 1403 р. (городецькій). Рік 1408 був, як і 1403 р., роком поновної „ребелії“ Свитригайла¹²⁾. Але він не міг видати грамоти 1408 р. в Луцьку, бо там тоді не сидів, а в Сіверщині¹³⁾. В Луцьку видав він значну

¹⁾ Ч. инв. дипл. 1027 (*ibid.* k. 50).

²⁾ *Athenaeum* 1842, II, ст. 26—7 в лихій латинській транскрипції. Перепечатано гражданою в Акты Зап. Россіи I, ч. 36 та в Антоновича і Козловського: Грамоты вел. князей лит. ч. 3.

³⁾ *Arch. Sang.* I, ч. 36 і 41; гл. також низше у мене грамоту з 4/IX 1437 (причинок IV).

⁴⁾ *Arch. Sang.* I, ч. 35 і у мене прич. IV.

⁵⁾ *Arch. Sang.* I, ч. 41. ⁶⁾ *ibid.* ч. 38 і 44.

⁷⁾ *ibid.* ч. 38. ⁸⁾ *ibid.* ч. 44, 48 і 49. ⁹⁾ *ibid.* ч. 48.

¹⁰⁾ Wolff: *Kniaziowie*, ст. 78. ¹¹⁾ *Arch. Sang.* I, ч. 36.

¹²⁾ Грушевський IV, ст. 178—9 і Lewicki: *Powst. Świdr.* ст. 57—8. ¹³⁾ *ibidem.*

частину грамот з висше поданими свідками, але аж в 1430-их рр. Що більше: він надав будь то в 1408 р. Петру Мищичу села в Кремінецькій волости, а між тим знаємо певно, що там же роздавав він (з Луцька) села аж в 1437 р.¹⁾

Все отже промовляє проти 1408 р., а за 1438 р.; навіть індикт 1 відповідає 1438 р. (хоч також і 1408 р.). Головна річ в тім, що хоч ся грамота видана з оригінала, видана вона лихо; в „Athenaeum“ зазначений в тексті грамоти 1408 р. (дописано що в оригіналі поданий він „bukwica“), а в наголовку не знати чому 1436 р.²⁾, котрому відповідав би індикт 14. Як довго проте не маємо оригінала грамоти в руках, мусимо відноситись до неї скептично, а в кождім разі з огляду на підписаних свідків віднести її радше до 1438, чим до 1408 р. Коли б справді в оригіналі був 1408 р., то се була б подібна загадка, як і при городецькій грамоті.

II.

До справи релігійної фізіономії Жигимонта Кейстувовича. — Жигимонт київським князем?

В своїх „Dziejach Polski“ подав Голембйовський ретести трьох документів, котрі свідчать про зношення Жигимонта Кейстувовича в духовних справах з Римською Курією та Базилейським Собором, а крім сього є важними причинками до характеристики релігійної фізіономії сього князя. Є се іменно ретести листів папи Мартина V, Євгенія IV й Базилейського Собора. Ретесту листу папи Мартина V подав Голембйовський з допискою „Ex MS. archivi Stanislai Augusti Regis, coll. Dogeli“. Дивну її дату „Romae X. idus Ianuarii 1428“ розв'язав пок. А. Левіцький в своїм „Index-і“ на „4 Ianuarii“. ³⁾ Що до ретести листу папи Євгенія IV, поданої Голембйовським з допискою „Ex MS. archivi Stanislai Augusti regis“ з датою „S. l. in martio 1431“ я висловив, подібно, як і Левіцький в „Index-і“, сумнів що до надписі „Eugenii IV. papae, epistola ad Sigismundum M. D. L.“, бо неможливо, щоб уже тоді титуловано Жигимонта великим князем ⁴⁾. Трета ретеста, подана

¹⁾ Arch. Sang. I, ч. 41.

²⁾ Wolff: Senatorowie i dygnitarze W. X. L., ст. 21, при однім з свідків сеї грамоти, Яні Войницьким, луцьким і олеським старості, дав рік 1438.

³⁾ Гл. у мене Жигимонт Кейстувович, ст. 19.

⁴⁾ ibid. ст. 20.

Голембйовським з допискою „Ex cod. MS. arch. Stan. Aug. regis“ з дивною датою „12idus 7bris 1439“ (котру я розв'язую на 2 вересня), се ретеста листу Базилейського Собора.

На основі сих ретест і інших жерельних даних поспробував я дати характеристику релігійної фізіономії Жигимонта Кейстувовича ¹⁾, котра стрінулася одначе з критикою зарівно пок. Бучинського ²⁾, як і дра Прохаски ³⁾. Як небудь будемо задивляться на сю справу, згадані листи є для неї першорядної вартости хоч би вже з сього згляду, що жерельні дані до характеристики Жигимонта яко чоловіка незвичайно бідні. Тим ціннішим являється се, що удалось мені відшукати копії отсих трьох листів в цілій основі. Перший лист (Мартина V) найшов я в копії, уміщеній в т. зв. „Теках Нарушевича“ ⁴⁾ з допискою самого Нарушевича: „Martini Papae V. literae ad Sigismundum M. D. Lituaniae. 1428. X Idus Ianuarii. (Ex MS. Arch. Stan. Aug. Regis. Collec. Dogelis)“. В тих же „Теках“ найшов я копію листу папи Євгенія IV ⁵⁾ (зовсім ідентичну з копією листу Мартина V) з допискою Нарушевича: „Eugenii Papae IV. epistola ad Sigism. M. Ducem Litv. (Ex MS. arch. Stan. Aug. Regis). 1431 a Martio“. З сього приводу, що оба листи ідентичні, подаю низше в цілій основі лишень лист папи Мартина V, узглядаючи в примітках деякі варіанти листу папи Євгенія IV. Що до сумніву Левіцького й мого, чи міг зявити ся вже тоді для Жигимонта титул „великого князя“, показується, що виднів він не в папських листах, а в дописках Нарушевича на копіях. Копія листу Базилейського Собора з допискою Нарушевича: „Synodus Basiliensis Sigismundo Duci Litvaniae. 1439. XII Idus Septembris? (Ex MS. Arch. Stan. Aug. Regis)“ містить ся рівнож в „Теках“ ⁶⁾.

Лист папи Євгенія IV цікавий для нас вельми ще з иншого згляду. Папа відзивається в ньому до Жигимонта такими словами: „Nobili viro Sigismundo, duci Lithvaniae, Kijoviensi duci salutem et apostolicam benedictionem“. Нам нічого не

¹⁾ ibid. ст. 116.

²⁾ гл. „Записки“ т. 75, ст. 141. Тут в прил. 1 вказує Б. на новий жерельний матеріал до сього питання.

³⁾ гл. Kwart. histor. 1906, ст. 344.

⁴⁾ MS. Архіва кн. Чарторийських ч. 14, ст. 549. Инша копія в MS. ч. 237, к. 147.

⁵⁾ MS. ч. 15, ст. 87—88. Инша копія в MS. ч. 237, к. 153.

⁶⁾ MS. ч. 16, ст. 543. Инша копія в MS. ч. 237, к. 199.

tem et Omnipotentis Dei benedictionem. Benigno illa Tibi concedenda favore per quae sicut pie desiderare videris conscientiae pacem et salutem animae Deo propitio consequi valeas, et spiritualis salutis Tibi proveniat augmentum. Hinc est, quod Nos Tuis supplicationibus inclinati, ut aliquem idoneum et discretum Presbiterum in Tuum possis eligere confessorem, qui, quoties Tibi fuerit opportunum confessione Tua diligenter audita, pro commissis Tibi debitam absolutionem impendere, ac paenitentiam salutarem iniungere, vota vero peregrinationis et abstinentiae, quae omisisti et commode observare non potes, in alia pietatis opera commutare valeas, nisi forsam talia fuerint, propter quae Sedes Apostolica sit merito consulenda. Adque Missam antequam illucescat dies, circa tamen diurnam lucem et etiam per horam post meridiem, cum qualitas negotiorum pro tempore ingruentium id exegerit, liceat Tibi per proprium vel alium sacerdotem idoneum facere celebrari. Ita quod nec id sibi, nec sacerdoti taliter celebranti ad culpam valeat imputari, adque etiam per Te male oblata, sive extorta, dummodo notitiam illorum, quibus esset satisfactio impendenda, habere non possis, ad Divinum Cultum, et in alia similia pietatis opera iuxta eorundem confessorum consilium convertere valeas devotioni Tuae auctoritate universalis Ecclesiae tenore praesentium de speciali gratia indulgemus, proviso, quod parum huiusmodi concessione, etiam ante diem utaris, quia cum in altaris Offitio immoletur Dominus Noster, Dei Filius, Jesus Christus, qui candor est lucis aeternae, congruit hoc non noctis tempore fieri, sed in luce, nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam Nostrae concessionis infringere, vel ei ausu temerario cotraire, si quis autem hoc attemptare praesumpserit, indignationem Omnipotentis Dei et universae Ecclesiae se noverit incursum. Datum Basileae¹⁾ XII Idus Septembris. Anno a Nativitate Domini Millesimo quadringentesimo trigesimo nono. Apostolica Sede vacante.

III.

Проба реституції грамоти Жигимонта Кейстувовича з 15/X 1432 р., що признавала права Польщі на Городло.

Дня 15 жовтня 1432 р. попри грамоту, котрою Жигимонт Кейстувович заключив в Городні унію з Польщею²⁾, виставив він ще одну грамоту в той ж дати, котрою признав права Польщі

¹⁾ „Basileae“ в копії MS. 237; у Нарушевича „Basilien“.

²⁾ Ця грамота напечатана наново в оригінала в моїй розвідці Жигимонт Кейстувович, ст. 148—151.

на Городло¹⁾. Грамота ся була доси звісна лише в Длугоша²⁾, але, на жаль, в тексті незвичайно попсованім. Найбільше утерпіли на сім імена свідків, котрі в часті зовсім опущені в тексті грамоти, захованім у Длугоша, а в часті до неможливості перекручені.

Припадково удалось мені найти в „Архіві кн. Чарторийських“ в Кракові поправнішу копію згаданої грамоти, а іменно в рукописнім кодексі ч. 233. Походить він з XV в. і на ст. 1 має таку напись: „Liber Reuerendissimi patris domini Sbignei olim Cardinalis et Eppi Cracouiens... Quem ego Johannes Dlugosch senior Canonicus Cracouiensis Executor testamenti dicti domini Cardinalis reposui in errarium Ecclesie Cracouiensis Anno domini MCCCC septuagesimo nono“³⁾. Отся напись важна для нас власне із сього згляду, бо довідуємось з неї, що копія нашої грамоти находить ся в рукописній збірці⁴⁾, колишній власности кардинала Олесніцького, котрий, як відомо, був одним із головних учасників, а навіть відпоручником короля Ягайла на зїзді в Городні 15 жовтня 1432 р.⁵⁾ В браку оригінала повинна віднайдена мною копія на його ноки що заступити, тим більше, що заховалась вона в значно поправнішим тексті, чим у Длугоша і зі значними відмінами.

Текст найденної мною копії уриваєть ся одначе на перших 4 свідках. Печатаючи текст грамоти в отсеї копії без ніяких змін, я подаю в низу відміни, котрі в у Длугоша (D.). Уступ, в котрім приходять свідки, доповнюю відповідно з великої городенської грамоти Жигимонта, позаяк свідки в обох грамотах зовсім ідентичні, тільки, як сказано, в тексті Длугоша деякі імена опущені, деякі знов перекручені. Для порівняння виписую одначе й ті перекручені імена з Длугошевого тексту побіч тексту, винятого з великої городенської грамоти.

In nomine Domini amen. Ad perpetuam rei memoriam. Ne ea, que aguntur cum⁶⁾ tempore, cum lapsu temporis evanescant: sagacis humane nature discrecio consuevit gesta mortalium scripti patrocinio

¹⁾ Lewicki: Powst. Świdr. ст. 154 згодувався, що таких грамот мусіло бути ще більше для інших територій, але проф. Грушевський IV, ст. 207, прим. 2 противить ся такій думці.

²⁾ Historia IV, ст. 486—7.

³⁾ Поп. Catalogus Codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis. I. ed. Korzeniowski, ст. 36.

⁴⁾ MS. ч. 233, ст. 641—2.

⁵⁾ Жигимонт Кейстувович, ст. 34 і д.

⁶⁾ D. „in“, варіант „cum“.

roborari¹⁾. Proinde Nos Sigismundus Dei gracia Magnus Dux Litthwannie, Russie etc. recognoscimus et fatemur per presentes, quod oppidum et districtum²⁾ Hrodlo super³⁾ flumen Bugi⁴⁾ situm, cum omnibus et singulis villis, graniciis, gadibus, limitibus, et signanter cum omnibus appendiis et attinenciis vniuersis, prout in se longe, late, et ab antiquo consistit, ad Coronam et Regnum⁵⁾ Polonie spectabat et pertinebat, spectatque et pertinet, ac spectare et pertinere debet, nunc et in ewum, et omnibus temporibus perpetuis duraturis. Propter quod Nos Sigismundus Magnus Dux Litthwannie supradictus spondemus, promittimus et pollicemur presentibus scriptis nostris, quod pro dicto oppido et omnibus suis attinenciis supradictis, Serenissimum principem dominum Wladislaum Regem Polonie et ipsius successores et Coronam Regni Polonie nullatenus [impetemus]⁶⁾ neque inquietabimus uel molestabimus quacumque ratione, re⁷⁾, negocio, modo, ingeniis uel coloribus exquisitis. Harum quibus nostrum sigillum⁸⁾ presencium⁹⁾ prelatorum, principum et baronum nostrorum infrascriptorum est appensum¹⁰⁾ testimonio literarum, uidelicet reuerendissimorum in Christo patrum dominorum¹¹⁾...

Длугош:

[Mathiae Vlnensis, Andreae Luceoriensis, episcoporum; nec non Alexandri, Iwan palatini Trocensis, Zimwyekratherszczicz, Rumpoldi marsalci, Petrassii Monthigerdrowicz, Gastoldi Schedibori, Radiwil Hostikowicz, Emdigidi Iurga, Naczucz Gimbilowicz, Olechno Dowoynowicz, Schak Dnagal, vexilliferorum; Goyllin¹³⁾ Nadogowicz¹⁴⁾. Actum et datum

Вел. Город. грамота:

[Mathie Wylnensis, Andree Luceoriensis Episcoporum, (necnon)¹²⁾ Alexandri, Ywani Woldemirowicz, Symeonis Ywanowicz, Fedori Koributhowicz Ducum, Hostik Castellani Wylnensis, Michaelis alias Keszgal Capitanei Samagitie, Johannis alias Jownis Palatini Trocensis, Zynowey Brathoschicz, Rombolthi Marschalci, Petrassii Montigirdowicz, Gastol-

¹⁾ D. „roborare“. ²⁾ D. „districtus“. ³⁾ D. „supra“.

⁴⁾ D. „Bug“. ⁵⁾ Нема в D. „et Regnum“.

⁶⁾ Виймаю „impetemus“ в D., позаяк в вашій копії є якесь невиразне слово, котрого мимо старань, я не зміг відчитати.

⁷⁾ D. нема „re“.

⁸⁾ D. „sigilla nostra“, варіант „sigillum nostrum“.

⁹⁾ D. нема „presencium“. ¹⁰⁾ D. „praesentibus sunt appensa“, вар. „praesentibus est appensum“.

¹¹⁾ В копії MS. ч. 233 по „dominorum“ є „Mathia Vlnensis, Andrea Luczioriensis episcoporum, necnon Allexandro, Ywan...“; тут уриваєть ся текст копії.

¹²⁾ Нема в вел. гор. грамоті, тільки у D. і в копії MS. ч. 233.

¹³⁾ Варіант „Gogilmin“.

¹⁴⁾ Варіант „Nagodowicz“.

in Grodno feria quarta in die Sanctae Hedvigis, Anno Domini Millesimo quadringentesimo tricesimo secundo].

thi, Schedibori, Radiwil Hostikowicz, Gudigirdi, Jurga, Naczucz Gynivilowicz, Olechno Dowoynowicz, Sak, Dovgal¹⁾ Vexilliferi, Goylimin Nadobowicz...²⁾ Actum et datum in Grodno, feria quarta ipso die Sanctae Hedvigis, anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo secundo].

IV.

Присяжна грамота Свитригайлових сторонників для короля Володислава III з 4/IX 1437 р.

Присяжна грамота Свитригайлових сторонників для короля Володислава III з 4 вересня 1437 р. звісна була доси лише в копії в „Теках Нарушевича“³⁾. В своїй розвідці про Жигимонта Кейстутовича згадав я, що оригінал сеї грамоти знаходиться в „Архіві кн. Чарторийських“ в Кракові (хоч в другій стороні хибно згадав я й про оригінал грамоти Свитригайла з тої ж дати в тій архіві, котрого одначе там нема)⁴⁾. Ця грамота, що має ч. інв. дипл. 422, писана на пергаміні; були при ній вислі печати, котрих тепер бракує, а остало лише п'ять пергаминових ремінців, на котрих колись ті печати висіли. Копія сеї грамоти, видана в „Кодексі листів“ містить в собі тільки помилок і відмін супроти оригінала, що оказуєть ся потреба поновного її видання в оригінала. Помилки й відміни копії (С. = Codex) подаю під текстом в примітках.

З оригінала згаданої грамоти довідуємось, що маршалком двора вел. кн. Свитригайла був „Okussko Tlucaczowicz“, а не як хибно випечатано на основі копії Нарушевича „Daszko Thu-

¹⁾ Про те, що годить ся тут читати „Dovgal“, не „Dorgal“, гл. Жиг. Кейст., ст. 151, прим. 2.

²⁾ Чи між „Nadobowicz“ і „Actum“ були в меншій городенській грамоті слова з великої грамоти від „Prelati“ аж до „litterarum“, не можемо довідатись ані в Длугоша, ані в копії MS. ч. 233, тож їх тут опускаю.

³⁾ Codex epist. saec. XV, т. I, 1, ч. 92, ст. 86.

⁴⁾ Жигимонт Кейстутович, ст. 78, прим. 1. При тій нагоді зауважу, що в подібній присяжній грамоті Довгірда для Жиг. К., виданій мною ibid. ст. 159 в оригінала, є „si quod absit“, а не „si quidem absit“.

baszowicz¹⁾. Сей Окушко підписував ся крім сього на Свитригайлових грамотах по руськи або самим іменем „Окушко“²⁾, або повно „Окушко Толкачевич“³⁾.

Nos Iurscha pallatinus Kijowiensis, Moniwid⁴⁾ Camenecensis et Podolie capitaneus, Abraham archimandryth⁵⁾ Ecclesie Rutinicalis⁶⁾ Kijowiensis, dux Boriss Glynsky, Okusko Tlucaczowicz⁷⁾ preclarissimi principis et domini magni ducis curie marssalcus⁸⁾ et Wasylu Polociensis⁹⁾ significamus tenore presencium omnibus quibus expedit vniuersis, presencium [noticiam]¹⁰⁾ habituris. Quia cum prefato preclarissimo principe¹¹⁾ et domino Boleslao alias Swidrigal, Dei gracia magno duce etc.¹²⁾ domino nostro graciousissimo adhesimus cum omnibus nostris subditis, castris, ciuitatibus, opidis,¹³⁾ districtibus,¹⁴⁾ terris, villis et quibusuis dominijs ad ipsum castrum Kijow¹⁵⁾ spectantibus, que prefatus dominus¹⁶⁾ magnus dux, dominus noster graciousus pro presenti possidet et cum Dei auxilio possidebit in futurum, iuramentaque fidelitatis prestiti simus¹⁷⁾ serenissimo principi et domino domino Wladislao Dei gracia regi Polonie etc.¹⁸⁾ domino nostro gracioso ac serenitatis sue Corone sacre Polonie. Itaque cum dominis regni et presertim terrarum Rusie in¹⁹⁾ vicinatu nostro positis nos ad inuicem vniuimus, consociauius,²⁰⁾ vniurque²¹⁾ et consociamur per presentes. Volumus eciam prefato domino regi et serenitatis ipsius dominis in regno et signanter in terris Rusie inhabitantibus contra eorum quosque²²⁾ hostes fidelia nostra²³⁾ consilia et auxilia iuxta posse nostrum dare et facere vsque ad annos domini eiusdem²⁴⁾ regis debite etatis. Et dum ex permissione²⁵⁾ Dei omnipotentis prefatum dominum magnum ducem Swidrigal, dominum nostrum graciousum de hac vita migrari²⁶⁾ feliciter contigerit, extunc nos non ad²⁷⁾ alium dominum, preterquam ad iam dictum dominum regem spectare

¹⁾ Так само хибно Wolff: Senatorowie i dygnitarze W. X. L. ст. 174; пор. ще Kwiatkowski: Urzędnicy kancelaryjni, koronni i dworscy w Krak. Rozpraw. i spraw. hist.-fil. XVII, ст. 210. Добре в Boniecki: Poczet rodów W. X. L. ст. 349—350.

²⁾ Archiwum Sanguszków I, ч. 41. ³⁾ ibid. ч. 36.

⁴⁾ С. має „Monwid“. ⁵⁾ С. „archimandryta“. ⁶⁾ С. „ruthenicalis“. ⁷⁾ С. „Daszko Thubaczowicz“. ⁸⁾ С. „marschalcaus“. ⁹⁾ С. „Polociensis“. ¹⁰⁾ С. „notitiam“, котрого нема в оригіналі. ¹¹⁾ С. нема „principe“. ¹²⁾ С. нема „etc.“ ¹³⁾ С. нема „opidis“. ¹⁴⁾ С. нема „districtibus“. ¹⁵⁾ С. „Kijowiense“. ¹⁶⁾ С. нема „dominus“. ¹⁷⁾ С. „praestita sumus“. ¹⁸⁾ С. „et“. ¹⁹⁾ С. „et“. ²⁰⁾ С. „consociamus“. ²¹⁾ С. „unimur“. ²²⁾ С. „quosunque“. ²³⁾ С. нема „nostra“. ²⁴⁾ С. „eiusdem domini“. ²⁵⁾ С. „praemissione“. ²⁶⁾ С. „migrare“. ²⁷⁾ С. нема „ad“.

et pertinere volumus. Spondemus eciam promittimusque pro omnibus alijs in terra Kijowiensi et eius districtibus manentibus, quia omnia per nos superius inscripta firme tenebunt, iuramentaque fidelitatis similiter prout et nos sepe dicto domino regi prestabunt. Promittimus eciam suprascripta nostra bona fide¹⁾ absque dolo et fraude inuiolabiliter obseruare. In cuius rei testimonium nostra propria sigilla presentibus sunt appensa²⁾. Actum et³⁾ datum⁴⁾ Leopoli feria quarta proxima ante festum Natiuitatis Beate Marie⁵⁾ Virginis gloriose⁶⁾. Anno Domini millesimo CCCXXXVII⁷⁾.

V.

Найпізнійша київська грамота Свитригайла.

В „Архіві кн. Чарторийских“ находить ся під ч. інв. дипл. 478 руська грамота Свитригайла, писана на пергаміні, при ній на шнурку в кармазинового й синього шовку висла печать з гербом „погоні“, витисненім в червоній масі. Ось та грамота:

Милостью божьею мы великий князь Швитриггал литовский, руский и иных. Чинимъ знаменито и даемъ вѣдати симъ нашимъ листомъ каждому доброму, хто нанъ возреть или чтучи его въслышитъ, комуждо будеть его потрібно. Дали есмо и записали владицѣ ѡрменьскому под Луцкомъ село, што Врусь держаль, на имя Цѣпорово, вѣчно и непорушно и на веки и со всимъ с тымъ, што к тому селу издавна слушаеть. Протож ненадобѣ никою вѣступати ся и еден вѣдаеть тое село владика ѡрменский. А псан в Киѣве под лѣты рѣтва Исус. Хсва тисяча лѣтъ и чотыриста чотырдесять пятого лѣта, мѣца декабря кѣ дны, индикта ѧ.

Князь Борис канцлери⁸⁾ приказаль. †

Ся грамота цікава для нас головно ізза своєї дати 22 грудня 1445 р., 1 индикта й свого місця видання, в Київі. Як відомо, не маємо ніякої звістки про се, щоб Київ був в руках Свитригайла після 1437 р., але й не маємо даних на се, коли перейшов він до Жигимонта Кейстуовича⁹⁾. Остання певна київська грамота Свитригайла, се його наданне для Каленика Мишковица з 17 жовтня 1437 р.¹⁰⁾ Маємо вправді грамоту Свитри-

¹⁾ С. „supra scripta bona nostra fide“. ²⁾ С. по „rei“ в „etc.“; від „testimonium“ аж до „appensum“ нема в С. ³⁾ С. нема „et“. ⁴⁾ С. нема „datum“. ⁵⁾ С. нема „Marie“. ⁶⁾ С. нема „gloriose“. ⁷⁾ С. „anno 1437“.

⁸⁾ Можна б читати „канцлери“, але я читаю радше, як подано в горі.

⁹⁾ До справи переходу українських земель до Жигимонта гл. Le-wicki: Powst. Swidr. ст. 281—2 і 358, прим. 38; Грушевський: Іст. Укр.-Руси IV, ст. 226 і 480; мою розвідку Жиг. Кейст. ст. 81.

¹⁰⁾ Archiwum Sang., I, ч. 35.

гайла, видану в Києві 9 грудня 1442 р.¹⁾, але її індикт 12 вказує на 1433 р. (вересневий 1434). Видавці І тому „Archiwum Sanguszków“²⁾ і проф. Грушевський³⁾ добачують в даті 1442 р. скомбіноване числення: перші дві цифри взяті з т. зв. діонісійського числення (від Христа), дві другі з т. зв. візантійського числення (від сотворення світа). Таке скомбіноване числення бачимо ще нпр. в Свитригайлових грамотах з 16/I 1444 р. (інд. 15)⁴⁾ і 14/VII 1446 р. (інд. 15)⁵⁾.

Можливо, що й в грамоті Свитригайла для вірменського владика з 22/XII 1445 р. ужито такого скомбінованого числення. Передусім її індикт 1 відповідає 1438 р. Такий сам індикт має й згадана вище київська грамота Свитригайла для Каленика Мишковича, видана 17/X 1437 р. З цього приводу зазначає проф. Грушевський, що з огляду на індикт, відповідаючий 1438 р., 1437 р. останньої грамоти се наш рік 1437, а не вересневий⁶⁾. Возьмім тепер нашу грамоту. Рокови 1445 відповідає властиво індикт 8. Коли ж приймемо, що в ньому числення скомбіноване, то відповідь він рокови від сотворення світа 6945. Щоби одержати дату після числення від Христа, відтягнути треба від 6945 цифру 5508, а що се вже друга половина року (22/XII), цифру 5509 (отже 6945 — 5509 = 1436). Коли б ми цього стишло держались, то не могли б ми погодити цього з індиктом, котрий вказує на 1438 р.⁷⁾ В пригоді може нам стати київська грамота з 17/X 1437 р., що має той сам індикт 1. Між свідками на ній виступає князь Борис Глинський; його підпис бачимо й на нашій київській грамоті з 22/XII 1445 р. Обі дати місяців (17/X і 22/XII) так до себе близькі, що обі грамоти можемо віднести до 1437 р. з тою різницею, що, підчас коли, як в горі сказано, в грамоті з 17/X 1437 р. індикт 1 вказує на наш рік 1437, а не вересневий, в грамоті з 22/XII індикт 1 вказує на вересневий 1438 р., що відповідає нашому 1437 р. Коли б проте моя думка була вірна, то в грамоті Свитригайла для вірменського владика треба б добачувати найпізнішу

¹⁾ *ibid.* ч. 38. ²⁾ *ibid.* ст. 159. ³⁾ IV, ст. 480.

⁴⁾ Arch. Sang. I, ч. 41. ⁵⁾ *ibid.* ч. 44.

⁶⁾ IV, ст. 481, прим. 1.

⁷⁾ Проф. Грушевський *ibid.* ст. 480 відтягає в грамоті з 9/XII 1442 р. число 5508, мимо цього, що се вже друга половина року. Відтягнувши се число й в нашій грамоті, дістали б ми 1437 р., отже вересневий 1438 р.

київську грамоту цього вел. князя¹⁾. А се рішучо відтягало б перехід Київщини до Жигимонта Кейстутовича поза 1437 р.

Кілька слів про князя Бориса Глинського. Доси знаний він був в титулом „підканцлерого“; на нашій грамоті підписався він „канцлерин“²⁾.

VI.

Кілька дат до ітінераря Жигимонта Кейстутовича.

В своїй розвідці про цього вел. князя подав я в екскурсах його ітінерар на основі опублікованих його грамот та різних сучасних жерельних звісток³⁾. Ітінерар сей доволі бідний, так що кожде, хоч би й найдрібніше його доповнення може мати свою вартість. Тож доповняю його кількома датами з грамот, котрі удалось мені роздобути.

В „Теці Нарушевича“ ч. 15, ст. 365 маємо ретесту надання Жигимонтом Івану Іаштовтови⁴⁾ села Петрилович і ин з датою „na zamku Trockim, w piątek bliski przed Świętem Św. Walentego“ 1433 р. Можна тут прийняти лише св. Валентина 14/II, отже дата грамоти 13/II 1433 р.

Там же на ст. 474 находимо ретесту надання Жигимонтом села Малкович Олехну Довойновичеви⁵⁾ з датою „w zamku Trockim w niedzielę ostatnią święteczną“ 1434 р. Датование польське досить недокладне. Можна тут прийняти хіба 6 неділю по Великодні (Dominica ehaudi), а останню перед Зеленими Святами, то є 9/V 1434 р.

Там же на ст. 473 є ретеста надання Жигимонтом села Хожово Судимунтови⁶⁾ з датою „w zamku głównym Trockim w niedzielę dnia Święta Wniebowzięcia błogosł. Dziewice Maryi“ (= 15/VIII) 1434 р. Підписали грамоту: Остик, виленський каштелян, Юрій Ієдитольд з Вишнева, Кєзтайло з Давилтова, Ходко і Николай, писар дворний (który mnieysze rzeczy miał w poruczeniu)⁷⁾.

¹⁾ Луцьк, коло котрого лежало згадане в грамоті село Ціпорово, був у Свитригайлових руках до кінця 1438 р. Ж. Г. Кейст. ст. 81.

²⁾ Archiwum Sang. I, ч. 35: „Приказ князя Борисов подканцлерого“. Титул „канцлерин“ бачимо ще в одній грамоті Свитригайла в „Athenaeum“ 1842, II, ст. 28. („Prikaz pana Fied'ka kan'clerého“).

³⁾ ст. 121—123. ⁴⁾ Про нього *ibid.* ст. 127 sub voce.

⁵⁾ Про нього *ibid.* ст. 130 sub voce. ⁶⁾ *ibid.* ст. 132 sub voce.

⁷⁾ Про них *ibid.* ст. 129, 130, 133, 134 sub vocibus.

Отсі надання звісні були вже в „Rozzet-y“ Бонєцкого, але без означення дня і місяця видання.

В тій же „Теці“ Нарушевича (ч. 15, ст. 443—5) є копія Жигимонтового надання під таким заголовком: „Sigismundus magnus dux Lithvaniae nobili Praetor de Corczewo, bona Ruthka, Czarna, Czolonna, Mordi, Pruschin, Gluchowo in haereditatem donat. 1434, d. 7. Septembris. — Ex originali Archivi Regni“. Означе дата „Trocky sabbato proximo ante festum nativitatis Mariae“ 1434 р. вказує на 4/IX, а не на 7/IX, як розв'язано в „Теках“. Копія зроблена з першамінового оригіналу, при котрім була жакстатична печать Жигимонта на шовковім червонім і чорнім шнурку. Яко свідки підписані: Остик, виленський каштелян, Лелюш, троцький воевода, Юрій Гедитольд, Кезгайло з Давилтова, Ходко й „nobilis Nicolaus, curiae nostrae notarius“¹⁾.

Сліди великоруських літературних творів

про флорентийську унію та урядового акту московського правительства в „Історії флорентийського собору“ 1598 року.

З паперів пок. *Богдана Бушинського*.

Недостачу власних, українських чи білоруських реляцій про флорентийський собор і про пропаганду унії за часів митрополита Ісидора заступив автор „Історії флорентийського собору“ іншими, великоруського походження. З огляду на те, що покористуване урядовим актом московського правительства з боку нашого пам'ятника може дати підставу до важних висновків, подавати му паралельні точки нашої повісті зі згаданим документом в цілості.

Русская Историческая Библиотека т. VI. Петербургъ 1880. Посланіє в. кн. Василя Василевича до Константина Палболюга в липня 1452.

„Отъиде къ Богу и отъ сего временнаго живота преставися нашъ богомолецъ, отецъ нашъ, приснопамятний Фотій, митрополитъ кіевський и всея Руси: и отъ того же тогдѣшняго времени, мы же, милостью Божьею, съгдавше съ своею матерію съ великою княгинею, и съ нашею братьею съ рускими великими князьми, и съ помѣстными князьми, и съ литовскыя земли господаремъ, великымъ княземъ, и съ

Русская Историческая Библиотека т. XIX. Петербургъ 1903. Історія флорентийського собору.

По зѣштью съ того свѣта митрополита Кіевскаго Фотіа, вибранъ былъ такъ отъ епископовъ и всегѣ причту церковнаго, яко тежъ отъ князятъ Полночныхъ, обывателевъ земль Рускихъ и князства Литовскаго на столицу митрополіа Кіевскоіа человекъ добрый, побожный, тихій, скромный и учоный, епископъ Реванскій, іменемъ Іона, и ви́правленъ былъ азъ листы причинными и свидѣтельствомы до патриарха Кон-

¹⁾ Про них *ibid.* ст. 129, 130, 131, 133 і 134 sub vocibus.

святители нашей земли, и съ всеми священники и духовными чюдотворцы, общежителі же и пустынными отходники, съ святыми старци, и съ нашими бояры, и съ всею нашею рускою землею, съ всеми православнымъ христіанствомъ, избравше, послахомъ и съ нашимъ посломъ, съ просбою и съ моленіемъ къ прежепочившимъ (тогда еще живымъ сущимъ имъ), къ брату святого ти царства царю Калояну и къ патриарху Юсифу, отца нашего Іону, епископа рязанскаго, дабы его намъ поставили на святѣйшую митрополью рускую, митрополитомъ на Кіевъ и на всю Русь. И тому отцу нашему Іонѣ епископу тогда отъ насъ и съ нашимъ бояриномъ, съ нашимъ посломъ къ Царюграду пошедшу, и не вѣды како, по Божьимъ неизреченнымъ судьбамъ, ему ли самому на дорожѣ помедлившу, Богу ли тако волившу, оному къ Царюграду достигнути не успѣвшу, а до его прихода царь и патриархъ поставиша намъ на русскую митрополию, на Кіевъ и на всю Русь, Исидора митрополитомъ; и яко пришедшу Іонѣ въ Царьградъ, и слышавомъ о семъ отъ многихъ, яко царь и патриархъ много пожалиша о томъ, яко ему не успѣвшу прийти къ нимъ, а имъ како ускорившимъ Исидора поставити митрополитомъ, и рѣкоша: „что уже сътворимъ? ты не успѣи прийти къ намъ, а мы другаго на ту святѣйшую митрополию поставимъ, и мы не можемъ иначе

стантинѣопольскаго Іосифа и до цесаря Крѣцкаго Палеолога, по сакру або по благословенію.

... Іона епископъ, въ листами причинными и свѣдѣчными отъ духовенства, отъ князятъ и пановъ земель Рускихъ, до Константѣнополя, просячи патриарха, абы его на митрополию Кіевскую посвятилъ, пріѣхалъ. Обачивши то патриарха, задивившися не по жалу, велми бѣлъ жалостенъ, ижъ ся далъ увести Исидоровымъ словамъ. И събравши увесь причетъ свой церковный, радился: яко бы в' томъ поступити мѣлъ. И на радившися радою духовною, призвавши до себе Іону епископа, мовилъ ему тѣе слова:

Сыну намилшій, Іона! Благословенство у менѣ на тую митрополию хитростію и лѣстію Исавою заляпшено. Але тамъ было презрѣнье Божіе, а тутъ нимамъ лукавство вражіе. Бо, мало проминувшихъ днєвъ, посвятилемъ на тую митрополию нѣкоторою Исидора, и отпустилъ его на престолъ. Однакъже, кгда уподобается Богу поволати оного Исидора отъ житія сего, або если ся ему якій трафунокъ станеть, тѣды ты, отъ всѣхъ вгѣдне выбранный, святителю Іона, маешъ отъ покорности нашея власть, и даешъ ти благословеніе — восприати престолъ Рускіа митрополіи“.

И такъ, съ призываніемъ Святого Духа посвятивши, отпустилъ его.

А оный перлій Исидоръ,

учинити: Исидоръ есть уже на Руси митрополитомъ, а ты, Іона, ники поиди на свой столъ, на рязанскую епископью; а что Божія воля о Сидорѣ произмыслитъ, или смертію скончается, или ипачея что о немъ будетъ, ино ты еси, Іона, по немъ будеши въ Руси митрополитомъ“. И по опѣхъ глагольхъ, царевыхъ же и патриарховыхъ, тотъ Исидоръ пріиде къ намъ на рускую митрополию митрополитомъ: и преже убо и не хотѣхомъ его пріяти, яко не по нашей воли, ни по прошенію нашему, пріиде къ намъ; но обаче мы требуя еже къ намъ присыланія царица и благословенія патриарха, и старины изначалныя не хотя рушити, пріяхомъ его съ радостію и честью воздохомъ ему, по своему православію, яко ко прежебывшимъ его брати и святителемъ, митрополитомъ; а онъ убо покрывся овчею кожею, пестроту же яко рысь внутрь нѣтъ (но она убо пестроту виѣ нося, а сей въ сердци своемъ), показуя себе пастырь овцамъ, а дѣла своя подобна волку. И по малу убо въскотѣ къ собранію поити оного латынскаго еже въ Фроленьци несвященнаго събора: мы же много о томъ отрицахомъ его о пошествіи его, многихъ ради земскихъ дѣлъ, дабы не пошолъ: и не възмохомъ его удержати. И яко увѣдохомъ его непреклопно, но точно хотяща къ путяшествію и предлагающа на себя тягость и неблагословеніе отъ патриарха, и отъ царя гнѣвъ, о еже бы како не

доръ, кгда на столицу Руской митрополіи пріѣхалъ, хотѣвъ великимъ отъ всѣхъ подивенемъ и на велми ширимъ сердцемъ, предся жь отъ духовныхъ и свѣцкихъ егановъ съ чѣстію годною пріятъ бѣлъ. И такъ столицу осѣлъ.

Бывши тѣды на столиціи митрополей чтыри мѣсяцы, умислилъ поѣхати до краевъ Влоскихъ на съборъ Флоренскій. Бо южъ добре чась и рокъ певный, на который тотъ съборъ бѣлъ зложонъ, вѣдалъ, даючи по собѣ тотъ знакъ и тую славу, ижъ ѣдетъ застановлятися за православіе Восточной церкви. Обыватели и княжата земель Рускихъ и епископи нѣкоторые, дождавши ся о предсявзятію его (одны — сами до него вѣхавшися, другіе — прѣвъ писма), упоминали и просили аби на тотъ съборъ не ездилъ. А если би иначей бѣти не могло, тогды абы, на томъ соборѣ будучи, отъ преданій апостолскихъ и каноновъ Богоносныхъ отецъ на въ чомъ не отступовалъ, и никому вводити ся не давалъ. Онъ, упобу и предсявзятя своего переломити не хотячи, никого въ томъ не услухалъ; однакъже за православіе истинныя вѣры ни въ чомъ границъ положеныхъ (але на сердцу лукавство мѣлъ) не перескакуючи, вастапавятися шлюбовалъ.

(Р. И. В. XIX, 435—438).

поити ему; и яко не увѣщахомъ, и мы, съ всѣми нашія земли святители и съ священники и съ православнымъ христіанствомъ, молихомъ его много, да принесеть къ намъ нашего православнаго христіанства благочестье, еже пріяхомъ отъ Господа нашего Иисуса Христа, и отъ святыхъ его Апостолъ, и отъ божественныхъ святыхъ и богоносныхъ Отець, учителей вселенскихъ, и отъ святыхъ ихъ и священныхъ правилъ, и отъ святыхъ зборныхъ и апостольскія церкви Премудрости Божія Святія Софїи, отъ вашія благочестивыя державы, отъ Цариграда, и отъ нашего прародителя, благочестиваго святаго и равна Апостоломъ великаго князя Владимѣра, всея руськая земли самодержьца, крестившаго и просвѣтившаго всю руськую землю святымъ крещеніемъ; а иною, странна и нова и чужда благочестивыя нашія православныя христіанскыя вѣры, молихомъ его, не приносити къ намъ: „аще же что отъ такихъ ново, и непріятно то нами будетъ, и своему святительству не къ чести сътвориши“. Онъ же обѣщася намъ нашу благочестивую старину принести, а наипаче еще утвердити крѣплѣе, по святымъ правиломъ, колико мощно, обѣщася съ многими своими крѣпкими глаголы.

(Р. И. Б. VI, 578—582).

Повстає тепер питання: в який спосіб використує „Історія флорентійського собору“ згаданий документ? Чи вона використує його безпосередно, чи посередно? Згаданий документ не

був використаний жадним зі звісних нам документів, ані не пішов в жадну із досі звісних версій „Повісти о флорентійському соборі“, а повторення тих самих фактів в подібній формі рішучо вказує на залежність реляції Історії від реляції грамоти. Швидше по р. 1453 вживання того документу в пізніших чи актах чи традиції не мало б рації з огляду на те, що з хвилею погрому царгородського він втратив актуальну рацію. Зрештою по 1460 р. Іона, котрого неправне канонічно посвященне мала б отся грамота санкціонувати — перестав бути митрополитом київським. Вкінці головну точку сего документу — звістку про попереднє санкціонованне поставлення Іони — зустрічаємо вже в грамоті Іони в часів між груднем 1448 і січнем 1451 і митрополит Іони в своїм посланію до литовських єпископів повликує ся на згаданий факт словами не версії посланія з р. 1452, а словами посланія з рр. 1449—1450.

З огляду на те, я констатую, що автор „Історії“ користувався грамотою з 1452 р. безпосередно. Крім сього документального жерела він користувався ще одним жерелом великоруського походження: т. зв. „Повістю про флорентійський собор“¹⁾. А іменно користувався нею в слідуєчих місцях: col. 433 (9 з долу) до col. 434 (2 з долу) — редакція перша версія рукописів: Петербурського Академічного XVI в. Nr. 1245 карта 198 à t., Попова XVII в. карта 432; col. 437 (8 з гори) — та сама редакція і версія; col. 439 (12 з долу) до col. 440 (6 з долу) друга редакція версія рукописів Петербурського Ак. Nr. 1464 XVI в. карта 371, Петербурського Академічного Nr. 1465 XVI в. та Патріяршого рукопису²⁾..., рукописів вжитих в „Слові о составленіи осмаго собора“ і в літописях Софійській, Воскресенській, Никонівській і Царственній вид. 1772; col. 448 (14 з гори до 6 з долини) ужита Повість в першій редакції; col. 457 (від 9 з долу), 458, 459, 460, 461 до 462 (рядок 4 з гори), col. 462 (рядок 2 з долу) до col. 456 (13 з гори) на підставі затраченої версії, до котрої одначе змістом підходить додаток в чотирох рукописах першої редакції: Ундольського Nr. 710 л. 15, Мо-

¹⁾ Після огляду версій Повісти зробленого Щербиною в „Літописи историческаго общества при новороссійскомъ университетѣ“ т. X треба прийняти дві редакції: першу репрезентують версії опубліковані Поповим і Павловим, другу версії опубліковані Новиковим і Малініним ч. XIX. На сей поділ годжу ся з тим одним застереженням, що в першій редакції є чималі різниці між версією опублікованою Поповим і Малініним ч. XVIII і версією опублікованою Павловим і Малініним ч. XVII. ²⁾ Тут очевидно бракує картки в переданій нам рукописи покійного автора. Ред.

сковській Публичного Музея № 591 л. 130 а t, Общества Истории Древностей въ Москвѣ № 195 л. 137 і Тихонравова без нумеру бібліогечного і нумерації листів — всі з XVII стол.¹⁾; 465 (рядок 24 з гори) до 468 (14 з долу) опираєть ся на версії затрачені, але дуже близькій формою і змістом до версії першої редакції нині репрезентованої рукописом з XVII в., але версію сю використали вже автори Степенної Книги²⁾.

Вкінці — додатково скажу про жерела „Історії фльорентийського собору“ гіпотетичні або й зовсім незвісні.

Вже Попов зауважив дещо подібне (нѣчто подобное) між змістом col. 465 (рядок 13 до 19) і змістом епізода в житію преп. Сергія Радонежського — репрезентованого версією рукопису з XVI в. До подібного змісту я ще додаю ту замітку, що порядок подій в обох епізодах анальоїчний³⁾.

Далі „дещо подібне“ завважую я між оповіданням грамоти атонського прота і монахів Атонської гори до князя Василя Василевича про епізод в часів „латинського царства в Царгороді“. Правда в представленню „Історії“ подія ся відбула ся аж в XV ст. — але наведім паралелі між відповідними текстами:

Монастыръ же глаголемый Изуграфъ, иноци въ немъ живущи въ единъ пиргъ втвориша ся; они же не истови християне, по и мучителя.. и овѣ предреченни латини, гнѣвомъ упивше ся и древи множество списавше и пиргъ окруживше, и огнем зажегоша и тако иноци тжгою огия скончашеса, вѣру соблюдше.

Потѣмъ пришли до монастыря Зукграфскаго. Иноци, видячи страхъ, абѣгли ся до пѣргу абѣ до башты монастырской, и не хотѣли до вѣхъ вѣйти, ани на уиѣю позволити. Ови множество наносѣвши дрѣвъ и хворосту, бѣну башту запалили, и такъ з' чернѣми взо вѣмъ до кгрунту вгорѣла, мѣсяца октѣврія десятого дня.

(Р. И. Б. XIX, 471).

Не міг я на разі заналізувати col. 440 6 з долу, 441, 442 443, 444, 445, 446, 447 до 448 13 з гори 448 5 з долу до 457 9 з долу — полемічні статі проти латинян, col. 468 14 з долу до 469 18 з долу — кінець життя Исидора, col. 474, 475, 476 — апострофи до Потія.

¹⁾ Як бачимо рукописи молодші від друкованої книжки — одначе версія, котру вони репрезентують, може бути старшою з огляду на те, що зовсім подібне закінчення в ще одній версії — котре послужило канвою для Історії Собору а репрезентоване на разі лише рукописом з XVII віку — зустрічаємо між жерелами Степенної книги, в часів митрополита московського Макарія. ²⁾ Павловъ ор. cit. ст. і Стененна книга цитована у Малініна ст. 71 додатку. ³⁾ Поповъ ор. cit. 340.

Студії над організацією львівської Ставропігії

від кінця XVI до полов. XVII ст.

Написав Федір Срібний.

IV. Матеріяльні відносини братчиків¹⁾.

З брацтвом вязала Корнякта спільність релігії. Неприхильність магістрату до Русинів і осілих Греків у Львові, їх однакова доля, прихилили його симпатії до львівської Руси. Королівські привілеї, що виймали Корнякта в під юрисдикції магістрату, його старання забезпечити ся з сеї сторони, свідчать якраз про вороже становище лавників до нього. Маємо вказівки, що магістрат робив йому перешкоди не лише в купецтві, але і в набуванню домів, уважаючи се за порушене привілеїв міста²⁾, очевидно лавники хотіли примінити до нього звисні обмеження львівських Русинів. Одначе його масток був так великий, що магістрат не міг йому нічого зробити. Багатство дало йому теж можливість одружити ся в Анною Дідушицькою, в наслідок чого потомки його спольщили ся і зникли серед польської суспільности. Лише те, що зробив для брацтва і його церкви, перетрвало до наших часів. Корняктивська вежа і портрет в успенській церкві лишили ся до нині свідками його життя.

Крім Корнякта бачимо в брацтві на переломі XVI і XVII ст. кількох інших Греків, купців, які одначе не дорівнюють йому своєю заможністю. Принаймні про деяких з них знаємо, що вели вони на високу скалю торгівлю малмавією³⁾. Звісний

¹⁾ Див. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1913 р. кн. II.

²⁾ В 1573 р. лавники не допускали його набути дім Мельхіора Гана. (Castr. Leopold. т. 335, с. 647—648).

³⁾ Про значіне сеї торгівлі на львівським ринку див. у Ловінського Patrycyat, t. 2, с. 50.

нам транспорт малмазії, що провадили Яній Афендик і Емануїл Чуко в Кандії в 1596 р. через молдавську землю до Львова¹⁾, складав ся з 160 бочок на 70 возах. Марко Лянтіш, що підтримував зносини з братчиками, мав свої рахунки за малмазію аж з купцями в Царгороді²⁾. Крім Греків торгували вином і деякі менше заможні члени львівської Руси, які не були в силі спроводжувати більших транспортів безпосередно зі сходу. Вони шинкували тут на місці сим напоєм на менші розміри. Типовим прикладам сього внутрішнього обороту є тестамент Івана Третьцького з 1649 р.³⁾, задля того ми наведемо з нього деякі місця. Третьцький продавав вино на чвертки (кварти), а держав різні сорти, які що до ціни значно різнили ся. Іабриельова Лянтішева остала йому винна за 14 кварт вина — зл. 58, її дочка Кандида за таку саму скількість лише — зл. 23, а син Мартин за 8 кварт — зл. 4. У Іаб. Лянтішевої має він за вино щей иншу суму — зл. 113. У Мартина Лянтіша теж за вино і инші потреби і видатки на потребу в камениці — зл. 282, гр. 6; надто має з ним осібні рахунки. Крім Лянтішів беруть у Третьцького вино львівський владики, коронний підчаший і инші. Перший винен йому — зл. 21, другий — зл. 50, якійсь Мартин Ідешицький — зл. 20. Подібно нотує реєстр кілька инших позицій.

Якими предметами торгували загалом львівські Русини, а між ними і братчики, вказують їх процеси з магістратом в XVI і XVII ст. З їх скарг з кін. XVI ст. видно, що не вільно їм було продавати матерії на штуки, варити напитки і шинкувати горівкою, медом, пивом і вином⁴⁾. Так само в ін-

¹⁾ В тексті властво в Молдавії до Львова (de terra Moldaviae versus Leopolum, Mon. Confr. II, с. 716), одначе нема сумніву, що транспорт сей перевозив лише через Молдавію. Се потверджують дороги инших транспортів малмазії.

²⁾ Acta Consul. під 1588 р., т. 12, с. 1348.

³⁾ Третьцький походив з Московщини. За молодих літ зайшов до Львова, оженив ся тут і осів на Руській улици в камениці Гавриїла Лянтіша. В тестаменті жалує ся він на різні хвороби і злидні, які пережив. В братських каталогах його не стрічаємо, одначе в реєстрах брацтва він і його родина нераз згадують ся. В реєстрі в 12 цвітня 1629 р. фігурує: „Третьцький, москвитин, слуга Аведика орменина“. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 372). В своїм тестаменті він назначує братчиків опікунами своїх дітей і каже себе поховати при братській церкві. (Львів. магістр. Арх. Testamenta, т. 8, с. 422—429).

⁴⁾ М. Грушевський, Історія України-Руси т. V, ч. I, с. 244—245.

струкції даній братським послам на сойм в дня 10 січня 1649 р. братчики домагають ся між иншим, щоби львівським Русинам вільно було не лише підчас ярмарку, але і крім ярмарку склепи в ринку держати, сукна, блавати і инші всілякі чужоземні матерії так поставом, штукою і ліктем мірити, продавати, до того антики мати і корінем всіляким торгувати, шинкувати напоями, словом, щоби їм вільно було купити і продавати так як і Полькам¹⁾.

З инших звісток довідуємо ся, що львівські Русини займали ся арендованем ставів і продажию риби. З початком другої половини XVI ст. на велику скалю торгівлю рибами провадив Давид Русин, що збудував був першу вежу при успешькій церкві. Він арендував став в Глинній, спроводжував солені риби в Луцька і вів спір з львівським архиєпискупом Павлом Тарлом за спуст одного ставу²⁾. Грек Корнякт мав став в Ременові, котрий продав Александрови Котовичови, львівському передміщанинови. Лише принагідно довідуємо ся про се в протестації Котовича в 1592 р. против підданих Корнякта з села Сулимова, що спустили воду з сього ставу і вилунали там рибу³⁾. Такі звістки маємо і в XVII ст., коли торгівля рибами у Львові підупадає. В братським реєстрі складок з початку того століття в парафії св. Благовіщення фігурує Марта рибничка⁴⁾. Зі спору Григорія Романовича з урядником Лаврентія Древинського, чашника волинської землі, видно, що Древинський мав йому доставити „лугміну“ до ставу і звернути йому невід⁵⁾. З сього акту виходить, що Романович арендував став аж на Волини. До предметів торгівлі Гавриїла Лянтіша і його спільника Янія Теофільовича належала між иншими ікра і визина (осетрина, що йшла з Подунавя). В ліквідації рахунків Лянтіша в Стрілецькими, опікунами спроти помершого Теофільовича, стрічаємо такі суми, які Лянтіш взяв за ці товари: у Тороса Торосовича за ікру зл. 15, у Поповича за визину зл. 7, гр. 2. Иншим разом зажадав Яній Теофільович від Лянтіша на запла-

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. X, ч. 84, с. 189.

²⁾ Łozinski, Leopolitana, Handel rybny, Kwartalnik Histor. 1890, с. 443—448.

³⁾ Castr. Leopold. т. 348, с. 126, 251.

⁴⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 33.

⁵⁾ Acta Consul. Attestatio pro parte Hrehori i Romanowicz, т. 22, с. 946—48 під 1609 р.

чене ікри вл. 100¹⁾). Визину, дунайські карпи²⁾, щупаки³⁾ і загалом риби купували братчики часто на „учту“ для своїх священників і школярів, на привіти для достойників місцевих і замісцевих, а навіть на подарунки для визначніших осіб в Кракові і Варшаві в часі поїздки в справах брацтва⁴⁾).

Частійше ніж продавців риб стрічаємо серед львівських Русинів, особливо на переломі XVI і XVII ст. крамарів, шинкарів і перекупнів, що торгували всякими „крамними річами“ і напоями. В братських реєстрах складок з того часу фігурують такі імена: Лукаш крамар, Петр перекупень⁵⁾, Хома перекупень, будка Івана фарбіра, Марушка шинкарка, шинкарка з пивниці Киностовой, Марушка перекупка⁶⁾, Гання шинкарка, Теодор старий шинкар, другий Теодор шинкар⁷⁾ і т. д. Рідко такі імена стрічають ся в передміських парафіях, за те більше серед Русинів оселених в самім місті. Сих крамарів бачимо і в реєстрі „фундаторів“ брацтва з 1586 р. Тут братчики виступають без означення їх професії, але она нам звисна по більшій частині в інших актів брацтва і радецького уряду. В першій редакції братського каталогу з 1586 р. на 12 списаних членів є найменш 5 крамарів: Стефан Мороховський, Лесько Малечкий, Хома Бабич, Іван Богатирець і Іван Красовський. В другій редакції цього списку сюди належить ще Івашко Зінкович і великий купець Константин Корнякт, за те з попередних бракує Богатирець. Крім цього торговлю займав ся без сумніву згаданий тут Грек Маноліс Арфаніс Маринетос. З інших братчиків на переломі XVI і XVII ст. в торговельних трансакціях звисні: Яній Афендикевич, Маноліс Медзанета, Іван і Андрей Білдаги, Сенько Луцький, Миколай Савич і Григорий Романович. Сюда

¹⁾ Acta Consul. т. 38, с. 741—753 і слід.

²⁾ Див. подарунки для львівського єпископа в Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 419.

³⁾ Ibid. с. 399. Порів. привіт Петру Мегилі в часі його побуту у Львові (ibid. с. 380—386) і т. д.

⁴⁾ Між видатками брацтва на кошта посольства до Кракова нотує реєстр під 1603 р.: Романови за визину і за ікру вол. 7 (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 37). В 1615 р. братчики, виїжджаючи на сойм до Варшави, дали у Львові за два каміні визини теж вол. 7 (ibid. с. 53). В реєстрі Василя Корендовича з полов. XVII с. між подарунками згадують ся: За ванянку риб у Варшаві для канцлера — вл. 33. За визину до Варшави — вл. 10. За кавяр — вл. 10 (ibid. с. 415).

⁵⁾ Ibid. с. 14—15. ⁶⁾ Ibid. с. 27.

⁷⁾ Ibid. с. 304 в реєстрі в поч. 1609 р.

теж належать Греки з каталогу 1591 р.: Михайло Серво, Антоній Катакальо, Адриян Дамокльо і т. д. Можливо, що і під деякими іншими іменами ближше неозначеними криють ся такі самі купці і крамарі. Зрештою імя не все є тут певним критерієм заняття. Ремісник виступає деколи під іменем крамаря. Процес спеціалізації на особні професії в тих часах ще не був укінчений. Передміщанин Стецько Одрикович згадує ся в радецьких актах з прізвиськом „кравця або крамаря“¹⁾. Хома кушнір дістає ся в 1578 р. до в'язниці, але не за кушнірство лише за те, що з Хомою Бабличом шинкував пивом і медом²⁾. В реєстрі складок з поч. XVII ст. фігурує повиція з будки Івана фарбіра (кушніра), отже він займав ся крамарством. Все те вказує, що тих крамарів було більше, ніж їх в актів брацтва, а навіть радецького уряду вилувати можна.

Мимо браку граничної лінії меж крамарями і ремісниками в деяких випадках, все таки крамарі творять особну суспільну цілість, яка своїм заняттям вирізняє ся від інших. Торгують они всілякими товарами. З товарів, які держав в своїм крамі Сенько Луцький, звисні нам сідлярські вироби і шкери. В 1585 р. дає він Хомі Бабичу на рахунок довгу 140 вл. ось що: 10 сідел-ярчаків в кінськими уборами (rzędami) одні при других по 3 вл. — 4 сідла сафіянові без уборів по 7 вл. — 3 сідла без уборів цілковиті по 4 вл., а ввінци 145 шкір одна при другій по 15 гр.³⁾ Згадують ся теж коци в трансакціях Луцького. В своїм тестаменті в 1608 р. остав він за них винен Гавриїлови Лянтішови — вл. 29, гр. 2.

Докладніший образ предметів торгівлі братчиків крамарів дає нам інвентар товарів Івана Богатирця (дяка) списаний присяжними лавниками в 1589 р. по його смерті⁴⁾. Сей реєстр се типовий приклад „крамних річий“ не лише братчиків, але загалом львівських крамарів. В крамі Богатирця бачимо найрізноманітніші предмети, брак спеціалізації відразу дає себе замітити. Торгував він на малі розміри передовсім всілякими матеріями

¹⁾ Acta Consul. під 1581 р. т. 11, с. 560—566.

²⁾ Mon. Confr. I, ч. 61. — В 1570 р. король Жигмонт Август посилає Себастьянови шевцєви ві Львова шинкувати медом, пивом, горівкою і іншими напоями на краківськїм передмістї на площі „коло руського монастиря“ (св. Олуфрія, Castr. Leopold. т. 334, с. 293—4).

³⁾ Львів. маїст. Арх. Testamenta, т. 4, с. 245—247.

⁴⁾ Ibid. Taxa rerum seu mercium Iwani Bohatyrzec, с. 543—7 (реєстр другої ревізії). Порів. с. 540—3 (реєстр першої ревізії).

і фабрикатами західними потрібними до щоденного життя, а при тім різними виробами східними. З матерій і других товарів східних були в його крамі ковдри (обитя на стіну) в циніату-рою і краями в червоної китайки, чамліт (вовняна матерія) „з водою“, баґазія, турецькі нитки „фарбисті“, турецька „глина“ (посудини) і інші. Між західними товарами великий попит му-сів бути на полотно особливо „підтурське“, згадує ся теж ко-ленське (кельнське) і інші роди. Часто фітурують німецькі му-хаїри, бархан, подекуди „цвіліх“ (льняна матерія сильнішого виробу); ріжного рода західні ремісничі вироби і фабрикатн: сорочки, ґатки, панчохи, шапки, рукавички, вроцлавські нитки; мазовецьке зелізо і вироби зелізні і сталеві, бляха, цъвики, сер-віти; товари металічні і юбілерські: позлітка, компасики, мідяні перстеники. Крім сього знаходять ся тут і різні інші предмети торгівлі західної і східної: піватлася і піваксаміт, шовк, шовкова строка, венецька китайка, пасамани, пояси му-жеські і жіночі, бачмаги, шовкові тузи, шнури до капелюхів, пуляреси, зеркала, мило, папір. При всій тій ріжнородности скількість поодиноких предметів звичайно невелика, а ціна їх вказує, що се товари переважно гіршого сорта. Чамліту є всього 7 штук за вл. 28. Се найвисша грошева позиція за товар в цілім інвентарі. На більші розмірно суми ще оцінені: 5 штук білого полотна „підтурського“ за вл. 25. — 12 штук си-рого полотна грубого за вл. 12. — 4 літри початого шовку ріжної краски, до того дочислено шовк, в котрім було мотків 42, а ва-жив літрів $5\frac{1}{2}$ за вл. 22. — 3 літри шовку за вл. 10 гр. 15. За білу бляху вл. 10. Інші позиції ще менші, переважно по кілька зол., а навіть грошеві. Полотно крім наведеного фітурує ще за такі суми: 2 штучки коленського, в одній було локтей $\frac{3}{4}$ ¹⁾ за вл. 2 гр. 26, а в другій локтей $12\frac{1}{2}$, за вл. 3, гр. 4; півсоток „підтурського“ за вл. 5 і друга штука мало що почата такого за вл. 2; 3 останки білого за вл. 2; штука почата до-мового за вл. 3; штука грубого за вл. 1 гр. 18; 7 штук чорного за вл. 5 гр. 16 і других 6 таких за вл. 4 гр. 24; 2 півштучки червоного за вл. 5 і 5 штук перебіденого за вл. 8. Подібно вчисляє реєстр різні роди німецьких мухаїрів, бар-ханів і інші товари²⁾. Всіх позицій начислили ми 78, а суму за них вл. 353 гр. $25\frac{1}{2}$.

¹⁾ Правдоподібно треба розуміти 3 до 4, бо трудно припустити, щоб ріжниця в ціні сих сортів була так велика.

²⁾ Для цілости образу подаємо ще інші позиції. Німецькі мухаїри

Як бачимо, сей інвентар служить дуже доброю ілюстрацією крайного львівського торгу обчисленого на внутрішній оборот для наспокоєня потреб міщанина, шляхтича, двірського слуги і т. д. (Ової товари продавав Богатирець на локті і другі одиниці пе-реважно по кілька грошей¹⁾), причім з цілим своїм крамом він

потує реєстр такі: 2 штучки початого червоного, в одній було локтей 13 за вл. 3, а в другій червоної з синім л. $15\frac{1}{2}$ за вл. 3; червона штука ціла за вл. 5; штука неціла л. $15\frac{1}{2}$, за вл. 3; чорного л. 20 за вл. 4 гр. 15; 2 штучки цілі червоного за вл. 7; штучка брунатного за вл. 3 гр. $7\frac{1}{2}$; штучка ціла чорного за вл. 3; жовта штука за вл. 3 і останки німецького мухаїру, в них було л. 10 за вл. 1 гр. 15. На нижім місци фітурує ще зеленого мухаїру простого л. 9 за вл. 1 гр. 15. Бархану була така скількість: чорна штука за вл. 3; жовта з червоним за вл. 3 і зелена з червоним за вл. 3; білого неціла штука л. 12 за вл. 1 гр. 15, а в вишій кавалку кілька л. за вл. 1; чорного у двох кавал-ках л. $10\frac{1}{2}$ за вл. 1, гр. 1; червоного л. 2 за гр. 12; шарого штучка неціла за вл. 2 гр. 15; 2 штучки за вл. 6; остаток червоного бархану за вл. 1 гр. 15 і 2 л. жовтого з червоним за гр. 6. 3 товарів аксаміт-них, шовкових і подібних згадують ся: 5 тканок аксамітних (чорних) за вл. 2 гр. 15; кавалок піватлася жовтого з червоним за гр. 10; пів-аксаміта червоного л. 6 за вл. 3; пасаманів 2 штуки за вл. 1 гр. 15 і 3 останки аксамітних (чорних зі зобрами) за вл. 7; 31 поясів жіно-чих (ріжних аксамітних) за вл. 4 гр. 15; 6 поясів шовкових (мужеських) за вл. 4; тузи великі шовкові старосьвітські тузінів 30 за вл. 3; шнур-ків ріжних красок 6 штук початих за вл. 3 гр. 15; строки шовкової фунтів 5 за вл. 5; 11 пар бачмаг з капцями за вл. 7 гр. 10; баґазії штук 8 за вл. 8; ковдри за вл. 4 гр. 15. 3 предметів гардероби, окраси, виробів зелізних і інших крім деяких вже наведених фітурують: 2 шапки аксамітні жіночі підшиті за вл. 4; 24 шапок (чорних) мазовецьких за вл. 2 і таких 19 за вл. 2; 6 пар рукавиць (мужеських літних) за гр. 24; панчохів жіночих пар 15 за вл. 5; шкарпитки з панчогами вовняні за гр. 24 (пара панчохів мужеських і пара шкарпиток); 6 мужеських со-рочок (пових) за вл. 1 гр. 15; 12 ґаток (грубих) за вл. 1 гр. 15; цві-ліху 3 штуки за вл. 2; 31 штук білих ниток (вроцлавських) за вл. 4; 2 мотки ниток турецьких за гр. 9; шнурів (мужеських) до капелюхів 22 за вл. 2; позлітки (жовтої і білої) тузінів 11 за вл. 1 гр. 15; 4 ком-пасики за гр. 18; пуляресів (перґамінових малих) 8 за гр. 24; 6000 перстеників (мідяних простих) за вл. 2; 6 зеркал за вл. 1 гр. 15; $1\frac{1}{2}$ нова мазовецького зеліза за вл. 1 гр. 24; бочка латних цъвях за вл. 4 гр. 15; сервітів (сталевих) за гр. 9; 4 ризи паперу за вл. 4; за всю турецьку „глину“ (приставок середних 6, тарелів малих 12, чарочок 3) за вл. 2; за мило вл. 2 і вкінці дві позиції на вл. 9 і вл. 3.

¹⁾ 3 таксн сих товарів можна означити їх ціни за локті і інші оди-ниці у Львові для кін. XVI ст. Продавали ся вони так числячи за оден локоть в грошах: коленське полотно поминаючи першу позицію як пе-нишу по гр. 8—9; ліпші сорти німецьких мухаїрів, чорний і червоний

не може іти в порівнянє навіть з тодішніми середніми львівськими фірмами, котрі часто на ярмарках купували і продавали товарів по кілька тисяч золотих. З другої сторони треба пам'ятати, що Богатирець мав крам „богатий“, котрих властители уходили ще за „панів“ в порівнянню в всякими біднішими крамарчиками¹⁾. Крім товарів вчисляє реєстр його ріжного рода одіж і інші предмети, а навіть дорогоцінності. Сей спис інтересний для пізнаня домового інвентаря такого крамаря в кін. XVI ст. Готових грошей показала Богатирцева лише зл. 35, причім при першій ревізії заявила, що їх було більше, але їх в „товар“ вложила. З дорогоцінностей занотовані такі: пояс срібний позлотистий, підливаний, в нїм цїток 34, а пятий жанкель, другий пояс срібний позлотистий в меншими цїтками, котрих є в жанклем 62, брамка перлова мала, ковнїр перловий старосвітський, чепець і брамка золота, ножі і ножички срібні, сїннет небожиківський в буквами І. Б., 2 перстеники, оден в туркусиком, а другий простий, дрібного срібла лот, ложок срібних 10. В рубриці „Шати“ подає реєстр такий спис гардероби і других предметів: жупан чорний моравський ляхий, чорний старий гермак і другий підшитий шарою китайкою, 4 лїтники ріжного рода: зелений в брунатним мухаїровий, переріджений червоним аксамітом, жовтий китайчаний, підходжений, чорний чамлітовий і жовтий мухаїровий старий німецький, червона італійська сукня, шубка сіра чамлітова „без води“ жіноча, підшита лисами, обрусів 12, ручників 12, поясів малих і великих 19, простирал „посполитих“ 10, сорочок малих 20, сорочок мужеських 4, причім згаданий їх остаток, малої і великої постели штук 12, скринь 4, дві великих, а дві малих, стїл 1, 2 лїхтарики мюсяжні, оден в двома рурками, а другий в одною, моздирик малий, мидниць 2.

Сей реєстр, як зазначено, представляє нам маєтковий стан типу звичайного тоді в брацтві — крамарів, котрих заможність

6—7, червоний в синім 5—6, дешевші сорти 4½; бархани дорожші, червоний 6, чорний 4—5; дешевші, білий 3—4, жовтий в червоним 3; піваксаміт 15, венецька китайка 7½; 1 мазовецька шапка коштувала гр. 2—3, а те 1 аксамітна жіноча 60 (2 зл.); 1 сорочка гр. 7½, 1 пара гаток 3—4, 1 пара рукавиць 4, 1 аксамітний жіночий пояс 4—5, а 1 мужеський шовковий 20; 1 моток турецьких ниток 3, 1 штукка вроцлавських 3—4, 1 тувїн гувів 3 і т. д. Найдешевші були мідяні прості перстеники. Їх можна було купувати за шеляги (третина гроша) і квартники (шеста частина) гроша.

¹⁾ Пор. безпретенційність такого крамарчика до крамарів „богатих“ і його торг всілякими дрібничками — Łoziński, Patrycyat, с. 373.

в порівнянню з більшими купцями невелика. До такого виводу доходимо, порівнюючи інвентар Богатирця, спис „дїбр“ Леська Малечкого в 1590 р.¹⁾ і реєстр річий, які видала Анна Морохонська в 1609 р.²⁾ як віно своїй внучці в інвентарем Зофії Афендикової³⁾, жінки братчика Янїя Афендика, списаним в 1585 р. після її смерти. В реєстрі Афендикової стрічаємо далеко більше дорогоцінностей, гардероби і інших предметів, ніж в попередних інвентарях. Готових грошей як на заможного купця знайшло ся небогато. Між кількома грошевими позиціями виднійше місце займає 29 зл. в золоті. За те фігурує тут багато інших дорогоцінностей: пuzдро ложок срібних на кінци позолочуваних „в хлопками“, 4 ложки срібні позлотисті на кінци „cum effigie capitis leonis“, 9 перстенів золотих в діамантами, обручки в камінями, а одна без каміня, ножички позлотисті срібні в ланцушком, обручка позлотиста, пасок дротяний срібний, шнурок на шию в 4 червоними золотими і в срібним хрестиком позлотистим, брамка перлова на аксаміті, зарукавки пер-

¹⁾ Спис гардероби сього крамаря містить переважно дешеві сорти і в невеликій кількості. Найвишу позицію займає шубка чамлітова „в водою“, кунами підшита оцінена за зл. 25 і бретлєсовий гермак, підшитий лисами за зл. 19; з лїтників є оден китайчаний в чорним аксамітом за зл. 10, другий мухаїровий в адамашками за зл. 6, а третій подертый старий мухаїровий за зл. 1; форстальовий метлик за зл. 4, гермак чамлітований „в водою“ за зл. 3, другий чамлітовий дикий за зл. 3, жіночий кабатик, підшитий хребтами крїликів за зл. 1, дві аксамітні шапки жіночі, одна за зл. 2, а друга за зл. 6, є ще і трета аксамітна за зл. 6. Подібно вчисляє реєстр три інші позиції за ріжного рода одіж, підшиту крїликами, багазією і аксамітом по зл. 3, 1 і зл. 1 гр. 18. Надто фігурує пара зарукавів, підшитих атласових за гр. 25, два моравські чорні чепці за гр. 20 і инша позиція на гр. 8. Крім сього подає реєстр спис біля, яке одначе не оцінювано задля браку жєнщини в комїсії: обрусів зі взорами 4, ручників таких 9, простирал 4, білих пішєнок 3, двїліхове простирало, двїліхових пішєнок „посполитих“ 1, стара фота, мала цвїліхова пішєвочка, ріжних гєалїк білих 6, фартухів „околицих морщених“ 6, малих сорочок „посполитих“ 20, спїдних сорочок 8, притичок 6, підвік 3, бавовнянок 3, стирка 1, фартухів гладких 12, свїдничка для дитини 1, чепків ріжних 7, панчохів пар 7, рукавичок пара 1, малих пішєвок 2, хусток 8 „посполитих“. Згадують ся теж його книги і деякі дорогоцінності віддані до брацтва. (Testamenta, т. 4, с. 597—600). Більше і дорожші предмети знаходять ся в реєстрі Анни Морохонської, але все таки значно менше, ніж в інвентарі Зофії Афендикової.

²⁾ Acta Consul. т. 22. с. 994—997.

³⁾ Testamenta, т. 4, с. 237—244.

лові на золотім дні, брамка золота і чіпок золотий, пара хусток зі золотими брунатними форботами, манелі золоті, шабля срібна позлотиста і т. д. Самі дорогоцінності враз з грішми займають около 30 позицій.

Цінний матеріал подає нам інвентар до пізнання тодішніх посудин всілякого рода — цинових, мідяних, турецьких і московських, кидаючи рівночасно світло на тодішні культурні і побутові відносини львівського міщанства. В рубриці: „Цина“ вичислені: 4 пувдра тарелів, 4 миски великі, мидниця цинова з наливкою, 14 мисок різних і полумисків, „правда“ цинова, коновок цинових 11, кварта, півкварток і деякі інші. Всеї цини є каменій 9 і дїбрів 6. З мосяжних посудин фігурують: 2 „правди“, одна більша, а друга менша, 10 дїхтарів, 8 мидниць і мосяжний каламар. З мідяних виробів згадують ся: поливані миски турецькі подорожні, малі і великі, кельня турецька, чарка, 3 кїтли турецькі подорожні, котелок побілений, чарочка мала, 2 панівки до смаження тіста, пателя, 3 інші панівки, 2 черпаки, 6 рожнів, 3 ножички до свіч, 3 сікачі, колїсце до тіста, і кілька подібних предметів. Часто наводить реєстр різні турецькі посудини. Крім попередних в рубриці „Турецька глина“ занотовані: 20 горшків зі збанками, малих і великих, 8 мисок одного рода і 4 „ставлених“ мисок. На вишій місци до „Турецького начиня“ зачислені: миска турецька з рижом, в скрині під вікном мисок 10 великих, а 7 менших. Згадують ся теж московські вироби: полумиски різного рода, мисок деревляних 32, ложок деревляних 23. Вкінці фігурує ящ великий подорожний в араком. Спис начиня свідчить про заможність дому, самих мисок різного рода крім мідяних є тут 80, вчисляючи сюда і одну позицію цинових мисок (14) разом з полумисками.

Особливо багатством визначає ся рубрика: „Шати“. Літники, термаки, шубки і інші убраня в сїм списі дорожші і далеко більше їх, ніж в інвентарах крамарів. Одїж зробленя з дорогих матерій, украшена срібними пасаманами і підшита часто не лише лисами, вивірками, кунамп і попелицями, але навіть бобрами і соболями. Знаходить ся тут: літник китайчанний з пасаманами срібними, підшитий білим барханом з рукавками, 2 інші літники, 2 сукні жіночі брунатні і стара червона сукня, шубка кунача з бобром, шубка лисяча чамлітова, попелича дика китайчана шубка в золотим форботом і чорним шовком, шубка фалендишова чорна підшита чорними вивірками, мухаїрова шубка,

кожушок попеличий, термак китайчанний з пасаманом срібним і кілька інших позицій.

В особній рубриці: „Шати самого“ (Афендика) фігурує: термак московський червоний мухаїровий, підшитий шубками соболїми з бобром, чуха чорна суконна, підшита кунами, термак китайчанний і фалендишовий зі шнурами, підшитий китайкою, жупан адамашковий чорний багазією зеленою підшитий, жупан піватласовий дикий турецький, підшитий багазією, жупан атласовий синій, підшитий жовтою багазією, делїйка турецька червона зі взорами, жупаник брунатний, жупаник дикий адамашковий старий, убрание півшкарлатне червоне; сюда теж зачислені: шата жіноча дикого чамліту зі взорами, мармоховий колпак аксамітний чорний і другий суконний попелятий, 2 московські колпаки, в котрих оден зроблений з бобрових шкірок. Крім сього згадані: шапка жіноча, ковдра аксамітна турецька зі взорами, штука чамліту чорного зі взорами, півштучок жовтого мухаїру татарського, 15 дямпартів, малих і великих, кожушок попеличий в бобром, торба червона, різного рода коберці, деки і інші річи.

Далі слїдує спис різного рода біля в рубриці: „Хусти“, де між іншими занотовані: 15 обрусів, 15 ручників, 12 простирал тонких, штука колєнського полотна, 4 пішви цвіліхові великі і 6 цвіліхових пішевок, 5 білих пішев великих і 10 пішевок білих, околистих морщених фартушків 5, морщених вузких теж 5, вишних 28, сорочок 60, а спідних 15 і т. д. Крім сього біле стрїчаємо ще і в другій рубриці: „Хусти самого“, як нпр.: 5 різних простирал турецьких, 2 прості білі полотняні простирала зубковані по краях, 1 простирало полотняне вишите червоно і чорно, 13 хусток різних, простих і вишиваних, 12 сорочок різних так зі золотом як вишиваних і простих і кілька інших подібних предметів. Сюда теж належить постіль, по котрої зачислені 10 подушок заголовних і 4 перини. По сьому спису найбільше в біля було сорочок, в обох рубриках разом 87, а ся цифра свідчить теж про велику заможність Афендика. В інвентарі згадують ся при кінці кінські убори: 8 ярчаки святочні, 2 убори мосяжні ковацькі і узда проста. Послїдна рубрика затитулована „Футра“, а в нїй вичислені: пара соболїв і пара кун, які знаходять ся в кошику, штука попелятого футра, ковнїр бобровий, 5 штук бобру старого і кілька інших позицій.

Як бачимо, сей реєстр є типовою ілюстрацією домового інвентаря львівського патриція, заможного купця, яких одначе

в брацтві на переломі XVI і XVII ст. було вадєви кілька. Інвентар Афендикової має теж свою вартість для пізнання тодішнього артистичного промислу, культурних впливів і торговельних вносин Львова зі сходом і заходом. Пригляньмо ся насамперед тим предметам торгівлі і зносинам братчиків з купцями і містами західними.

Ми бачили, що в крaмі Богатирця були переважно готові вироби, товари кельнські, вродавські і другі західно-європейські фабрикати. В приватнім інвентарі Богатирця і Леська Малечкого стрічали ми різного рода убрання моравські, форстальові, бретлесові і загалом німецькі. В інвентарі Зофії Афендикової зазначили ся всілякі предмети львівської торгівлі: товар західний, турецький, московський, а навіть татарський. З західних виробів крім знаних нам вже шубки і термака фалендишових¹⁾, коленського полотна і цвільхових простирал згадують ся ще тут флямбські (флямандські) рубки (4) і швабські шовкові матерії. В реєстрі Анни Мороховської крім інших позицій фігурує: літчик косматий червоний мухаїру німецького, катанка червона космата мухаїру німецького, підшита попелицями, бавовнячка німецька тонка.

В братських актах згадують ся теж німецькі матерії, коленське полотно, фалендиші, моравські і їданські сукна. В 1631 р. Константин Медзапета дав до братської церкви по смерті своєї жінки штуку коленського полотна²⁾, а Гавриїл Лянґіш в 1635 р. між іншими дарунками велике простирало на мари в сеї матерії³⁾. В інвентарі братської церкви в кінця першої і початку другої чвертини XVII ст. занотовані: немала штука чорного фалендишу, шитого у дві поли, тогож брит невеликий, кілька доктей чорного моравського сукна, 3 брити коленського полотна, котре братчики дали продати Григорію Романовичу⁴⁾. В реєстрі в полов. XVII ст. знаходить ся одівало чорне фалендишове, 6 білих простирал з коленського полотна⁵⁾ і т. д. Західні матерії купували теж братчики на потреби своїх функціонерів. З початком марта 1631 р. дали братчики Яцку девовнику моравського сукна аршин 6 1/2 на жупан, кождий ар. по гр. 38, за все зл. 8, гр. 7⁶⁾. Інший реєстр в другої чвертини XVII ст.

¹⁾ Футра різного рода робили і місцеві кушнірі львівські, але найкращі сам фалендиш матерія чисто західна.

²⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 376. ³⁾ Ibid. с. 351.

⁴⁾ Ibid. т. XII, с. 20. ⁵⁾ Ibid. т. XI, с. 188.

⁶⁾ Ibid. т. XI, с. 381.

записує позицію: „В їданську за сукно през пана Павла отцу (Лансею — зл. 30“¹⁾).

Сі вироби шлевські, моравські, пруські, флямандські, кельнські і інші західно-європейські не доказують ще очевидно безпосередніх вносин братчиків в західними торговельними центрами, їх можна було дістати і на місцевих ринках. Все таки в радецьких і братських актів видно, що братчики були в контакті принаймні з купцями краківськими і пруськими²⁾. З першими удержували зносини на переломі XVI і XVII ст. між іншими братчики Хома Бабич, Геронім Сапрічка, Сенько Луцький і Іван Білдага. В 1586 р. краківський купець Андрій Ротермунд в імені своїм і свого товариша Івана Рапа, краківського лавника, квітує Хону Бабича перед львівським радецьким урядом в заплаченій рати 50 зл., з чого на рахунок Рапа припадає 35 зл., а для Ротермуида 15 зл.³⁾. Так само в 1587 р. квітує його Рап в суми 50 зл., застерігаючи собі право до других рат⁴⁾. Зі спору Героніма Сапрічки з Варварою Стогнівскою в 1599 р. видно теж, що мав він зносини в одним краківським лавником⁵⁾. В тестаменті Луцького в 1608 р. фігурують знані нам вже рахунки з краківськими Жидами. Іван Білдага візнає в 1608 р., що винен краківському міщанинові Станіславові Врікнерови суму 130 зл., яку має звернути в трех ратах. Перша в висоті 50 зл. припадає на Зелені Свята, друга така сама на Успеніє Пресв. Богородиці, а третя 30 зл. на св. Михайла в тім самім році⁶⁾. В актах брацтва згадують ся часто повідки братчиків до Кракова в братських справах⁷⁾. Сюда і до Варшави везли вони передовсім предмети східної торгівлі на подарунки ріжним особам як: турецькі завої і мухаїри, турецькі шапки, килими, дерги, сафійни, бачмаги, хустки⁸⁾ і т. д.

¹⁾ Ibid. с. 397.

²⁾ Про торговельні шляхи, які лучили Львів з західними містами, предмету обміну і значінє сеї торгівлі крім М. Грушевського оп. с. див. Кутшеба, Handel Krakowa w wiekach średnich.

³⁾ Acta Consul. т. 12, с. 354—355.

⁴⁾ Ibid. с. 785—786.

⁵⁾ Inducta Iudicii Civilis, т. 12, с. 52.

⁶⁾ Acta Consul. т. 32, с. 104—105.

⁷⁾ Особливо Луцький їдив сюда часто. Так напр. в 1603 р. вправляють його братчики на сойм до Кракова з Іваном Красовським і Юрком Рогатинцем, в 1604 р. висилають його на „дорогу краківську“ з Стефаном Хомичом, в 1605 р. їде він знова до Кракова, в 1606 р. до Кракова і Варшави і т. д. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 36—45).

⁸⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 37—39, 53.

З пруських міст фітурують в братських реєстрах Торунь і Іданськ. Реєстр в 1627 р. записує зиск і страту братчиків при виміні грошей в Торуні¹⁾. Частійше стрічаємо поїздки братчиків до Іданська особливо в другій половині XVII ст. для купна паперу до братської друкарні. Звідси везуть його водним шляхом в гору Вислою на Фордань, Нішаву, Вроцлавк, Плоцьк, Закрочим, Новодвір, Варшаву, Ричивіл, Казимир, Судомир до Неліпкович, а відти фірами до Львова. Згадують ся при тім „статки“ Стефана і Якова Лавришевичів²⁾. В Іданську купують теж братчики цинобер, цинові ліхтарі, пуздра, натомість продають віск, а замість мита дають деколи сафіянові шкіри. Стрічаємо і іданські скрині, одначе привезені безпосередно з Ярославя³⁾. З купців іданських, що з братчиками удержували зносини, звісний нам Генрих Горн. Перед облогою Львова Турками в 1672 р. братчики вивезли до нього до перехованя до рогодінностей в золоті і сріблі на кілька тисяч золотих⁴⁾.

Як на заході транзакції братчиків сягали принаймні до Краків і Іданськ, так на сході були они передовсім в зносинах з містами на Поділю: Теробовлею⁵⁾, Тернополем⁶⁾, а особливо з Каменцем Подільським і Баром. Яній Афендик походив з Каменця і полпив там своїх знайомих. В 1599 р. одержує він вісти звідти⁷⁾. З інших братчиків звісні на транзакції Хоми Бабича і Івана Білдаги з камінецькими міщанами, а особливо Русинами. Бабич має там в 1578 р. рахунки з Сеньком Воловичом⁸⁾, а Білдага відступає в 1581 р. львівському міщанинови Семеонові Кіностови свої претенсії до

¹⁾ Ibid. с. 370. ²⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 481—483.

³⁾ Ibid. с. 498. ⁴⁾ Ibid. с. 284—288, 294—295.

⁵⁾ Зі спору Дмитра Білдаговича і Дмитра Красовського видно, що оба вони були в Теробовлі в кінцем літа 1580 р. (Acta Consul. т. 11, с. 207, 208, 219—220 і ibid. під 1581 р. с. 294—297).

⁶⁾ В процесі з паслідниками Кон. Медзапети в 1650 р. наводити Слезка свою кореспонденцію з перед кільканайцяти літ з тернопільським міщанином Федором Демковичом. Полагоджуючи свої рахунки в Слезку післяв йому Демкович по звнаням свідків в 1638 р. 14 живих вепрі коршлених бутенських, з котрих одного взято на „подарунок“, а решту пролав післянець Демковича у Львові по 12—14 зл. різникови, котри заплатив за них червоними золотими. Слезки у Львові тоді не було, а гроші для нього взяв К. Медзапета. В листі до Слезки в 1639 р. Демкович обіцє привести до Львова мартовий мід і що инше. (Acta Consul. т. 54, с. 774—775 і слід.). Се вказує на предмети торговлі які йшли в Поділя до Львова.

⁷⁾ Inducta Indicij Civilis, т. 12, с. 160—161.

⁸⁾ Acta Castr. Leopold. т. 338, с. 241, 248.

двох сум, одной в висоті 170 зл., яка йому належить ся від Якова Матвієвича, камінецького міщанина, а другу — 160 зл. пізнав Грицько Ташкович, теж Русин з Каменця, за тамошного міщанина Петра Гольоста¹⁾. До Каменця везуть братчики „крамні річи“, як се видно з ограбленя товарів Григорія Романовича в 1630 р. під селом Білкою на „шляху камінецьким подільським“²⁾. Процес Романовича з Вітковською з сеї кагоди дає нам принаймні по части пізнатя, що містило ся під тими „крамними річами“. Романович закидує їй, що ті злочинці з під Білки зложили його товари у неї. З них продавала вона особливо табін і італійський пасаман³⁾, отже Романович вивозив до Камінця між иншими дорогі матерії. Образ инших його товарів можемо доповнити собі з знаного нам інвентаря Богатирця. Навідворот з предметів торговлі, які йшли в Камінця до Львова, згадують ся мід і сирі шкіри. В ліквідації Гавриїла Лянтіша в опікунами дочки Яній Теофільовича фітурує сума 50 зл., котру Лянтіш дав Константинови Каменичанинови за фіри, що прпозви 10 півбочок меду і 47 худобячих шкір, післаних їм купцем Кондим. До спільного рахунку Лянтіша і Теофільовича належить теж 140 талярів старих, котрі Кон. Каменичанин взяв від них иншим разом. В ліквідації вазначають ся і поїздки самого Теофільовича до Каменця.

З Баром удержував зносини Михайло Алвізій, котрого мить Христофор Мадваракий переселив ся звідтам до Львова. В своїм тестаменті в 1645 р. Алвізій згадує про дві суми, які йому належать ся від барських Жидів. На одну — 1260 талярів левкових виставили мембран Ізмаїл, Шая і Марек, а на

¹⁾ Acta Consul. т. 11, с. 332.

²⁾ Був се напад з'організованої шайки, що стало в сій околиці грибила транспорту товарів. Фірман Григорія Романовича Мартин Лібік описує перед радецьким урядом свою пригуду так: „Іхав я в товаром шана Григорія Романовича до Каменця Подільського. Заїхавши до Білки шитрета милі від Львова, я там попасав; тоді приїхав нахолок на воронім коні і питає мене: куди їдеш? Я сказав: до Глиняп. Що везеш? — Крамні річи. — Скоро я виїхав в корчми, обскочило мене 15 коний пакошків служалих і зараз мене в хлопцем моїм взяли і звівши з дороги в ліс, повязали нас до дерева і почали скриню лупати сокрою, товар брати в тороки на коні, набравши товарів, поїхали геть“ і т. д. Їх лишили повязаних, аж надійшов селянин, що їх відв'язав. Відтак позбирали наш товар, що ще лишив ся і вернули назад до Львова. Твари ті розфінки мали повязані, щоб їх не можна пізнати. (Acta Consul. т. 11, с. 2468—2469).

³⁾ Acta Consul. т. 38, с. 2687.

другу — 1100 т. л. Левек, Якуб, Юда і ще оден¹⁾. Братчики Миколай Добрянський і Михайло Слезка мали в Барі своїх кривних. Там помер Тома Добрянський²⁾, син Миколая, а для відвєсканя річий, які по нїм лишили ся крім инших сам отець їздив в 1632 р. до Бару, при чїм на конї і фіри учинив видатку вл. 20. Реєстр рухомого маєтку Томи Добрянського³⁾ містить багато предметів львівської торгівлі, а се вказує на його взаємини зі Львовом. Слезка мав в Барі свого сестрінця згаданого в знаній нам кореспонденції Федора Демковича⁴⁾. Сї родинні звязки братчиків оживляли очевидно їх зносини в подільськими містами.

Такі звязи лучили братчиків і в волинськими жителями. Родина Луцьких переселила ся до Львова з Луцька. Сестра Івана Красовського Анастасія була видана за красноставського мешканця Конрада Куриловича⁵⁾. З торговельних трансакцій звісні нам висше згадані рахунки Григорія Романовича з Лаврентієм Древинським, чашником волинської землі. По протестації жінки Романовича Марухни з 1609 р. урядник Древинського в часі минушого львівського ярмарку зайшов до дому Андрея Білдаги, де мешкав Романович, і там упоминав ся у нього звороту 200 вл. на рахунок довгу 800 вл., з котрого Романович звернув вже був Древинському передтим 600 вл. Романович давав урядникови 100 вл., а других 100 вл. хотїв задержати при собі так довго, поки не одержить свого мембрану і не вирівнає инших рахунків з Древинським. Одначе його урядник домагав ся заплати цілої решти, а не одержавши її з гнівом відійшов з дому і грозив, що Романович буде змушений звернути цілу суму означену на мембрані⁶⁾. При нагоді сього спору довідуємо ся,

¹⁾ Testamenta, т. 8, с. 143—146.

²⁾ Видатки на його похорон — 178 вл. записані в братських реєстрі під 1631 р. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 387).

³⁾ В списі річий, які лишили ся були по нїм при вітцї у Львові, наведені: килимів 15 за вл. 165, за паси синї вл. 77, гр. 18, за коберці вл. 32, за кожух вл. 15, за делїю півгранатову вл. 36, за делїю зелену фальсидимову вл. 18 і т. д. (ibid. с. 388). З продажі сих рухомостей, срібла і инших осягнено поважну суму вл. 1932, гр. 5½ на рахунок Івася Добрянського, сина Томи (ibid. с. 390).

⁴⁾ В листі до Слезки з 1639 р. писав Демкович, що його сестрінця встав в Барі тяжко хорого, одначе сподїє ся, що він выздоровів. При тім довідуємо ся про торгівлю Демковича волами. Він пригнав їх в Бару до Тернополя 30 і надїє ся їх продати.

⁵⁾ Acta Consul. т. 12, с. 1152—1153.

⁶⁾ Acta Consul. т. 22, с. 946—948.

що Романович бував в домі Древинського на Волини. До волинських міст їздили теж часто братчики в справах брацтва. Там мешкали їх протектори: Древинський, кн. Кон. Острозький, Тетяна Малинська і инші, які сприяли брацтву і вписували ся до нього. Знаний експорт волинської торгівлі, збіже, згадує ся і в братських актах, як жертви деяких сих добродїїв в користь брацтва¹⁾.

На полудневім сходї бачимо братчиків на торговельнім шляху, що вів через Молдавію і Волощину до самої Туреччини. Они бувають в містах положених недалеко Молдавії. В 1585 р. Дмитро Красовський квітує Лєська Малечкого з суми 65 вл., яку він був йому винен на основі давнійшої записи перед коломийським радецьким урядом²⁾. Братський реєстр з 1600 р. згадує про відїзд Івана Зінковича до Снятина³⁾. З Молдавією і Волощиною на більшу скалю провадив торгівлю з кін. XVI ст. Коп. Корнякт, про що вже була бесїда. Так він як і инші братчики укладали ріжні грошеві трансакції з молдавськими і волоськими господарями і їх родинами, частими гістьми у Львові. Хома Бабич повичив був в 1584 р. знану нам високу суму 1800 вл. від Омеляни, дочки помершого вєводи волоського Янколї. В контактї з мешканцями Молдавії оставав Іван Білдага. В 1588 р. свідчать ся він перед радецьким урядом Томою Таціком і Адамом Калїновським, львівськими предміщанами, що Петро alias Петрашко, Молдаванин з Яс, виставив йому в 1586 р. цироїграф з своєю печатію на довг 63 вл.⁴⁾ Через Молдавію і Волощину переїздили до Львова купецькі каравани з далекого сходу, як знані нам вже транспорти Янїя Афєндика в 1596 р. і в 1599 р. „з Турок“.

Ще виразнійше вазначують ся зносини братчиків з сими краями з кінцем першої і в другій четвертинї XVII ст. Вони по-

¹⁾ Лаврентій Древинський записав в 1603 р. на братську школу і инші потреби по 14 колод жита на рік зі своїх маєтностей Шпиколос і Хусова (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. X, с. 125). Тетяна Малинська, що вступила до львівського брацтва в 1600 р. (ibid. т. XII. Проток. с. 5) мала свої посїлости в містечку Глухах під Острогом. З її торговельних трансакцій знаємо, що до Львова прислала вона на торг 1620 р. збіже, при чїм казала колоду вєсти до брацтва (ibid. т. XI, с. 359—360). Згадують ся і инші її жертви для брацтва (ibid. с. 358). Перед смертю (+ 1622) записала на братську церков вл. 200 (ibid. с. 370).

²⁾ Acta Consul. т. 12. с. 23.

³⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 60.

⁴⁾ Acta Consul. т. 12. с. 1281.

лагоджують різні орудки в містах сходу, а навіть самі туди їздять часто. Реєстр Романа Стрілецького під днем 7 липня 1623 р. записує продаж півшкарлатної шати підшитої плохою рисивною (даровизну Петра Сагайдачного) через Грека Кочого в Константинополі за 120 зл.¹⁾ В 1633 р. братчики ухвалюють дати на приробок церковні гроші брату, котрий би для своєї потреби до „Турок“ їхав²⁾. Стефан Ляшковський згадує в своїм тестаменті з 1650 р.³⁾ про свого сина Івана, котрого він виправив до „Турок“ і дав йому на дорогу 100 червоних зол. Братський реєстр з пол. XVII ст. зазначає зносини Стефана Несторовича з Волощиною⁴⁾ і т. д. При тім одначе треба пам'ятати, що таких купців, котрі провадили на більшу скалю торгівлю з Волощиною і Туреччиною, було небогато. Коли в 1621 р. радецький уряд покликав їх всіх перед себе, то з львівської Русі знайшлося їх лише п'ять: братя Стрілецькі, Гавриїл Лянтіш, Андрей Білдага і Стефан Хомич⁵⁾. Стрілецькі і Лянтіш то головні купці між Русинами, котрі звісні були з своїх трансакцій зі сходом у цілім Львові. Білдага і Хомич мали уже другорядне значіння.

Роман і Андрей Стрілецькі звісні з свого спору з Кон. Вевелієм в 1622 р., в яким заплатили они йому велику суму 24800 зл., як опікуни дочки Янія Теофільовича і його спадку⁶⁾. При тім довідуємося про товари, які були предметами спору: коберці, багазії, сафіяни, індіто, а передовсім кінські убори, в котрих оден був оцінений на 700 зл. Андрей Стрілецький удержував зносини з сучавськими Вірменами. В 1621 р. заявляє він, що винен їм за сафіяни 1800 зл., але за те має у волоських купців менше більше 6000 зл. Роман Стрілецький беруча участь в 1623 р. з іншими купцями в виправі до Туреччини, а оден з сеніорів Вірмен Торос Торосевич свідчить при тій нагоді про нього, що він мав з собою крім товару 15000 таларів або 33000 зл. готівки⁷⁾. Звісні теж зносини Романа Стрілецького з молдавськими господарями. Він видержавлював буди до випалювання потажу в буковинських лісах, а в 1647 р. мав звідти претенсії до господаря на 70.000 зл.⁸⁾ В своїх спекуляціях Стрілецькі перетоплювали навіть давню монету на нову

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 365. ²⁾ Ibid. с. 100.

³⁾ Testamenta, т. 8, с. 558—567.

⁴⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 702.

⁵⁾ Łoziński, Patrycyat, с. 322.

⁶⁾ Ibid. с. 186—187 і 319—320.

⁷⁾ Ibid. с. 331. ⁸⁾ Ibid.

і через се мали процес з золотничим цехом в 1621 р. і ревізію в своїй каменіці при Руській улиці¹⁾.

На більші розміри провадив торгівлю в Волощині і друтих слідних краях Гавриїл Лянтіш. Вже його отець Марко мав рахунки з кін. XVI ст. з купцями в Царгороді. Туди виїжджав Гавриїл Лянтіш і привозить звідти в 1621 р. 7 сагайдаків, 16 десятків стріл і 12 луків²⁾. Його спільником в „купецьких торговлях“ був Яній Теофільович Грек³⁾, котрий торгував нерелюсїм різними східними тканинами. До товарів, які по нім лишилися, належали коберці адзямські (перські), білі, червоні, мустки ткані золотом, опони з золотоголава на аксаміті, сагайдаки золотом і сріблом гафтовані і т. д. Масток його рухомостий оцінили знавці після його смерти на перворядну в тім часі суму 65732 зл.⁴⁾. Адміністраторами спадку по нім і опікунами його дочки було оба братя Стрілецькі, котрі з тої причини мали спір з Вевелієм і полагодили його перед радецьким урядом. З другої сторони наставляли они на Гавриїла Лянтіша, щоби ліквідував свої рахунки за товари і довгі спільні з номерним Теофільовичом. Справа оперла ся аж о королівський суд, потім в 1623 р. вернула ся назад перед радецький уряд, а вкінці в 1630 р. приходить до ліквідації перед лавниками в присутности Стрілецьких і Стефана Ляшковського, вітчима дочки Теофільовича. Для нас сї рахунки замітні тим, що кидають світло на мало звісні до тепер предмети торгівлі Гавриїла Лянтіша. Головним тереном їх торгівлі була Молдавія і Волощина, де удержували вони зносини навіть з господарями. Вони мають „спільні

¹⁾ Стрілецькі скористали з того, що нова монета мала менше срібла ніж давня, а перед урядом оправдували ся тим, що спускане срібла не виказаве і, що знають найменше 60 Жидів, котрі віддавна старі монети випускають. (Див. сей процес у Лозінського ор. с. с. 331—332 і Złotnictwo Lwowskie, с. 21—23).

²⁾ Łoziński Patrycyat, с. 322. На сїй основі автор думає, що одні з головних предметів торгівлі Гав. Лянтіша було східне оруже, одначе ся звістка до такого погляду ще не вистарчає. Нязше побачимо в ліквідації його рахунків в Янієм Теофільовичом, як різнородні були ті товари, при чім більші суми фігурують тут особливо за сафіяни і східні шпирії.

³⁾ Лозінський (Patrycyat, с. 310) сумніває ся про його походжене і вважає його скорше Болгариним чим Греком, одначе в ліквідації в 1630 р. Теофільович фігурує виравно як Грек. Імена Яній Теофільович і Яній Теофільович ідентичні.

⁴⁾ Лозінський ор. с. с. 320—321.

довги¹⁾, до яких належить довг „слушний у Гавриїла Могилы волоського (multanskiego) господаря червоних зл. 3500, з котрих одна половина належить до Лянтіша, а друга в накладок 500 черв. зл. до небіщика Теофільовича. У Манолякого, волоського митника, мають довгу зл. 246. Крім сих ще й інші довги робив Теофільович на спільний рахунок з Лянтішом „за соболі, сукна, шовкові матерії, в Волощині, Мультахах“. Якомусь волоському купцеві, котрий ся тут довго правував в львівській старостою, дав Лянтіш зл. 211. Пані Бучацька, вдова, дала їм обом як товаришам венецького аксаміту 21 локтей на продаж Теофільович взяв сей товар до Волощини і там продав, а Лянтіш по своїм словам мусів заплатити і „ледви упросив“, що владителька взяла від нього зл. 210. До предметів їх спільної торгівлі належать теж сафіяни, рисі, мід, віск, родзинки, ікра визина і кінський убір срібний злотистий вартости 200 зл. котрий Лянтіш відступає сироті по Теофільовичу і її опікунам. Між рахунками фігурують такі позиції: У якогось Войцеха лишило ся решти за рисі зл. 6. На задаток воску, котрий сторгував Жид Соломон, позичив Лянтіш Янієму червоних зл. 2, що вносить зл. 8. А коли платив за віск позичив йому знов черв. зл. 32 або зл. 128. На іншим місци зазначений видаток від важеня штуки воску зл. 21½. Сам Лянтіш продавав сей товар. За штуку воску на спільний рахунок взяв він зл. 430 гр. 15. Так само продав він мід, що прийшов з Каменця, в чорної половина 130 зл. належала до Янія. Більшу суму взяв Лянтіш за його батазію — зл. 1220 і за сафіяни — зл. 1009 гр. 29. За сі товари мали вони ще інші рахунки на менші суми. Торгували вони і сукнами, котрі Яній брав з суконниці Розмосової. За них і на жалобу для вдови до нім видав Лянтіш зл. 70 гр. 15½.

Часто згадують ся їх зносини з знаними львівськими купцями Вевелієм і Кондієм. З Вевелієм опікуни дочки Янія, Стрилецькі, рахунок уже скінчили, а у Кондія лишило ся „спільного довгу“ черв. зл. 632, з котрих половина належить до Янія, а друга половина до Лянтіша. Надто у Кондія мають вони в спільнім циркуграфі певну суму, на рахунок котрої післав він їм мід і шкіри. Останні продали самі опікуни і рахунок при них

¹⁾ Так в тексті, однак зі змісту виходить, що сі „довги“ були винні інші особи. Вони мають довг між иншими у Кондія, але не отдають його Кондію, лише сей посилає на рахунок сього довгу Лянтішеви мід і шкіри з Каменця.

Ща Вевелія брали вони різні предмети своєї торгівлі. Коли Яній Теофільович платив мито митникам від товарів, котрі одержав від нього, позичив Лянтіш своєму спільникови черв. зл. біля 17 або зл. 68, котрі Вевелій приняв до рахунку опікунам. Коли вже Яній хорував, прислав до Лянтіша Жида Соломона, щоб їйому післав зл. 100, а то на заплату ікри, за котру був винен писарови Вевелія. На се дав йому Лянтіш черв. зл. 36 і невичайної монети зл. 3 гр. 4. У Вевелія купували они теж сафіяни і сафіяни. Спільні суми має Лянтіш і його товариш у Йосифа Жида, Миколая Савича, Ференця кушніра і інших, при чім зазначають ся їх зносини з міщанами в Каменці, Запорожжю і відїзд Лянтіша до Люблина. Осбно фігурують видатки Лянтіша на лікарства для Янія в часі його хвороби, на потреби його дому і т. д. Ліквідація грошей так готових як і за сиротами товари вносить по візнаням Лянтіша суму зл. 2992 гр. 13. Довг, який йому лишив ся винен Яній Теофільович, а має заплатити його дочка, вносить зл. 1875 гр. 14, а по віднятю його від попередної суми остає скругло зл. 1117. Надто „видали“ опікуни на Лянтішу зл. 700 так, що він годить ся в результати звернути решту сироті Янія Теофільовича і її вітчиму Стефанови Ляшковському зл. 1817½).

Як в сій ліквідації так і в знаних нам вже інвентарях братчиків відбила ся сильно торгівля Львова зі сходом. Особливо знаний був Львів з торгівлі коберцями, звідки розходили ся они на цілу Польщу. В інвентарі Зофії Афендикової з 1583 р. „Коберці“ становлять разом з турецькими деками особну рубрику, в котрій висислені: 3 коберці кісельбашські великі, 2 деки турецькі голі нові, 4 турецькі деки голі старі, 2 старі турецькі коберці зі взорами, 3 кісельбашські малі, 4 кавалки полотна, в котрій є коберці, а вкінци в сій рубриці наведені дадамашкові зарукавиці червоні старі, пошиті вивірками. При одній ревізії у братчика Михайла Алвісія в 1633 р. знайдено 10 коберців шовкових, перетканих золотом. Один з них був зі смюком, оден з цвітами і мав написи, а оден був довгий на 4 сажні²⁾. Коберці давали часто братчики і прихильники брацтва до успенської церкви при слюбі в „спосіб повинности“. В 1625 р.

¹⁾ Основою сеї ліквідації був реєстр Гавриїла Лянтіша, який має вступі дату 14 грудня 1629 р., однак в середині знаходять ся рахунки і за давніші трансакції (Acta Consul. т. 38, с. 753—761 і 761—768).

²⁾ Łoziński, Patrycyat, с. 210.

дав Кон. Медзапета два коберці білого дна з чорними кропками, а Манолій Грек червоно-жовтий новий. В 1629 р. Матеї Федоронцевич дав коберець червоно-жовтий „подлого іатунку“, Теодор Грек, наречений зять Григорія Романовича, дарував в 1634 р. в піст великий килим перський, а Анна Боярська з нагоди смерти свого мужа два коберці білі дуже великі¹⁾. Інвентарі братської церкви з тих часів вичисляють ще й інші коберці, при тім переповнені всякими ризами адамашковими, китайчанами, камковими, атласовими, аксамітними, влотоглавами і т. д. Коберці і другі східні товари купували братчики на подарунки для різних достойників, як вже було зазначено²⁾. Для нас ці інвентарі і подарунки о стільки важні, що малюють світло, на котрім відбувала ся торгівля братчиків східними товарами.

Матерії різного рода згадують ся теж з нагоди продаж, позичок і спорів братчиків. В 1622 р. дають они чорний церковний аксаміт, воском покапаний і уже влечаний, Андрееві Відлаві до проданя доктей 8½, за котрі взяв він червоних 5 то значить зл. 30³⁾. Се вказує, що він торгував сими предметами. В 1646 р. Яній Афендик бере позичку в брацтві на суму 165 зл. і заставляє 5 штук „галадауку“ (мухаїри) але лише вартости 70 зл.⁴⁾. Найбогатший з братчиків в полов. XVII ст. Криштоф Мадзаракий торгував теж дорогими матеріями, о скільки можна думати з його спору з Кіриякім Миколаевичом в 1650 р. Через свого післанця питав ся його Мадзаракий, чи він спла-

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, Проток. с. 21.

²⁾ Добру ілюстрацію таких подарунків дає нам привіт братчиків для королевича Владислава і короля Жигмонта III у Львові в 1621 р. На приняте королевича братський реєстр записує такий розхід зі складок під днем 23 липня: Казаковскому, маршалку королевича, дали братчики 2 шкіри червоного сафіяну за зол. 12 гр. 8, а самому королевичу: коберець диванок 1, вдовж на доктей 6½, а в шир на лок. 3½, за зл. 115; 1 хустку індійську довгу „едвобанъ розмантъмъ и влотоми слично тканую“ за зл. 50; 1 штуку влотоглаву на лавуровім дні церковну. З виїзком послідної позиції інші подарунки купили братчики у Вірмен. Їм заплатили теж за коберці на привіт самого короля зі складок львівських Русинів, записаних під днем 26 вересня. Поковому королівському, старості Лайскому, дали братчики перський килим за зл. 25, а самому королевичу диванських коберців 2, вдовж кождий по лок. 5½, а в шир по лок. 3½, оба куплені за зл. 185 і 1 штуку влотоглаву на зеленім поли церковну. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 55—56).

³⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 365.

⁴⁾ Ibid. с. 699.

тити йому довг 107 талярів мухаїрами як кому іншому¹⁾. Се очевидно лише принагідні звістки, які ще не дають нам образу торгівлі братчиків матеріями і подібними товарами. Натомість докладніше представляє нам ці предмети інвентар краму Андрея Алвізія, що до 1669 р. був заможним купцем. Саме срібло і біжутерії оцінені після його смерти дуже низько дали суму 6100 зл., а товари около 11000 зл. Андрей Алвізій подібно як його отець торгував всілякими матеріями, а спис його товарів може послужити нам як ілюстрація богато краму з тих часів. В його складі знаходили ся атласи фльорентійські і їданські, піватласа їданські, венецькі табіни, адамашки, мухаїри турецькі, татарські, німецькі і деревляні, коронки золоті і срібні, шовкові, киприсові, снігові, чорні і фарбисті, корделі, тальони і нитки золоті і срібні, стяжки, венецькі шихи, голендерські шнури, панчохи мужеські і жіночі, шовкові, вроцлавські і інші, рукавички, пояси стамбульські і їданські і т. д.²⁾

Як в крамі Богатирця з кін. XVI ст. так в складі Андрея Алвізія бачимо різні вироби західні і східні з тою різницею, що перший мав далеко меншу вартість чим другий. Ці товари набували львівські купці часто на місцевих ринках. Безпосередню торгівлю зі сходом вели лише заможніші з них, а по західний товар до дальших торговельних центрів їздили они ще рідше. Натомість велике значіне для обміну західного і східного мали ярмарки, особливо у Львові, Ярославі, Любліні, Язлівці, куда приїздили купці італійські, угорські, чеські, краківські, вроцлавські, пруські, англійські і привозили сукна, готові мануфактурні вироби, везізні, юбілерські і інші, а в заміну брали від купців грецьких, турецьких, перських, вірменських, татарських дорогі матерії і інші східні товари. Тут були і місцеві продукти і предмети московського обміну. Ці ярмарки грають велику ролю в житю братчиків, по ним нормують они свої грошеві орудки, а навіть діяльність в самім брацтві, особливо з кінцем першої і в другій четвертині XVII ст. В 1645 р. братчики ухвалюють зачекати свято-нікольському брацтву за повичену йому суму 12 сот солотих до будучого львівського ярмарку, принадаючого на св. Аїнесу (в січни)³⁾. До того самого часу від-

¹⁾ Див. документи до сього спору в Acta Consul. т. 54, особливо с. 1045—1048.

²⁾ Łoziński, Patrycyat, с. 325—327.

³⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 156.

кладають вони термін сплати довгу брацтву богоявленському, котре винно їм було певну суму за книги¹⁾. Андрей Алвізій зичить в брацтві 13 сот золотих і обіцяє їх звернути в Ярославі. Туда їде і братчик Киро. Він обіцяє дарувати церкві таларів 5, дасть Бог, приїхавши з ярославського торгу²⁾. Львівський, ярославський і язловецький ярмарок згадують ся часто і в иншій братській реєстрі з полов. XVII ст. теж з нагоди сум винних брацтву. Термін сплати довгу Теодія Теодовича кінчить ся у львівський ярмарок в 1648 р. Кон. Медзапета має звернути брацтву дві суми по 2000 зл., одну на ярмарок львівський, а другу на ярославський в 1646 р. Андрей Стрілецький має віддати в тім часі зл. 493, а Андрей Лукіянович, приїхавши звідтам з ярмарку, зл. 200. Яній Афендик зичить в брацтві дня 8 липця 1646 р. до Язлівця зл. 165, а в 1647 р. знова до Язлівця зл. 600³⁾ і т. д.

Так само різні зобовязання означають братчики по люблинським ярмаркам. В 1616 р. братчики дозволяють Фед. ови Малаєви зложити інструменти ремесла його на церковнім ігулті до „терміну Шимона Юди“ (28 жовтня н. ст.) — ярмарку люблинського, а Гавриіл Лянтіш обов'язує ся добровільно їхати до Варшави в слідуєчій році в братських справах скоро після громничного (2 лютого н. ст.) ярмарку в Люблині⁴⁾. Сюда заїзджав Лянтіш часто. В 1618 р. купує він з Янієм Теофільовичом в Люблині товарів західних як сукна, футер і инших за 18000 зл., а відтак Яній їде з ними до Волощини і до Туреччини⁵⁾. В братській реєстрі з липня 1618 р. Гавриіл Лянтіш теж зазначає, що в тім часі був в Люблині⁶⁾. З початком марта 1619 р. їде він знова туди⁷⁾, а в грудни того року вирівнує там свої рахунки з Романом Стрілецьким⁸⁾. В знаній нам ліквідації Гавриіла Лянтіша з опікунами дочки Янія Теофільовича згадує ся теж про відїзд Лянтіша до Люблина, звідки привіз

¹⁾ Ibid. с. 155.

²⁾ Ibid. с. 156 під 1645 р. Тут очевидно розуміє ся найславніший в ярославських ярмарків — успенський в серпни. Сесія, на котрій Киро зробив свою обіцянку, відбула ся 1 серпня. Той самий ярмарок означає инший реєстр. Миколай Перемович має звернути свій довг брацтву у львівський ярмарок, а віддав його аж при початку ярмарку ярославського 7 серпня. (Ibid. с. 398).

³⁾ Ibid. с. 693—699. ⁴⁾ Ibid. с. 84.

⁵⁾ Łoziński, Patrucyat, с. 322.

⁶⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 352. Порів. с. 355.

⁷⁾ Ibid. с. 356. ⁸⁾ Ibid. с. 358.

мін, очевидно припадібно, голову цукру і фунт перцю за зл. 2 гр. 28. З инших братчиків звісні нам зносини з тим містом особливо Сенька Луцького, Матіяша Федоровича, Семена Лавришевича і Андрея Стрілецького. Луцький при кінци свого життя в 1608 р. остав винен Мільхови з Люблина вже згадану суму зл. 164, гр. 24 Матіяш Федорович стрічає ся в 1650 р. в Люблині з братськими послами, що їхали на сойм до Варшави і дає їм на рахунок церковної суми готовими грішми зл. 162¹⁾. З причини виїзду до Люблина не було Семена Лавришевича на сесіях в липни і вересни 1656 р.²⁾ Андрей Стрілецький умер під Люблином і був похований у Львові в 1650 р.³⁾. До Люблина їздили теж братчики часто до трибуналу в своїх справах або переїздили на сойм до Варшави. Вкінци в Люблині купували вони папір і инші прибори до своєї друкарні⁴⁾.

Різні оруддя в користь брацтва налагоджували братчики і на ярмарках у Львові, Ярославі і Язлівці. У львівським ярмарках купують они ципобер, при чім згадує ся привіз паперу Шном, жасківським паперником⁵⁾. Такі предмети і инші західні прибори як цъвяки, бляху привозять они з Ярослава⁶⁾. Там їздять вони самі або посередно набувають східні тканини як влоглави і килими⁷⁾. З місцевих продуктів купують вони там масло до свого шпиталю⁸⁾. З другої сторони братчики на сї ярмарки привозили свої товари, а при тім старали ся прислужити ся і для брацтва. Реєстр з дня 24 лютого 1650 р. записує рахунок брацтва з Митіяшом Федоровичом за суму зл. 635 гр. 23, котру він був взяв до Язлівця „для приборку якого церкви“. Сю суму позичив він був Янієму Афендику, котрий купив був за сї гроші товару, але не міг його продати в Ярославі і тому віддав його до рук Федоровича, що продавав його цілих півтора літа і доперва тепер складає рахунок⁹⁾.

¹⁾ Ibid. с. 168. ²⁾ Ibid. с. 169—198. ³⁾ Ibid. с. 166.

⁴⁾ Реєстр Гавриіла Лянтіша з 1633 р. між видатками на потреби друкарні потує: „За гарт видав пан Давид в Люблиці зл. 42“ (ibid. с. 394). З кінцем 1635 р. Лянтіш видав в Люблині на папір через руки свого сестривця Кон. Медзапета wraz з транспортом зл. 945, гр. 27 і т. д. (ibid. с. 665—666).

⁵⁾ Ibid. с. 398. ⁶⁾ Ibid. с. 522, 628, 632, 664—664 і т. д.

⁷⁾ Ibid. с. 356, 622. ⁸⁾ Ibid. с. 685.

⁹⁾ Ibid. с. 169. На жаль реєстр не подає, який се був товар, а потує лише видатки Федоровича з сї суми між иншими згадану висше позицію для братських послів, що їхали через Люблин на сойм до Варшави, надто за подарунки для кс. Ружицького і його слуг: за 2 коберці —

Часто довідуємося про поїздки братчиків до Язлівця з нагоди полагоджування ріжних справ брацтва. Спір Гавриїла Лянтіша і Михайла Алвізія відкладають братчики дня 7 липня 1641 р. до „в'їзду в Язлівця“ і приїзду Мадзаракія. Ті братчики, що туди їхали, брали нераз гроші в церковній касі для виміни¹⁾. Реєстр з дня 7 липня 1647 р. записує суми, які в той ціли вziali з собою до Язлівця Теодор Яневич, Матияш Федорович і Мадзаракія²⁾. В літі 1650 р. користають братчики знова з поїздки деяких з них до Язлівця і дають їм при сій нагоді церковну суму золотих таларів 3897 для виміни³⁾. Звідси знаємо, що туди виїжджали Василь Григорович, Стефан Несторович і Мадзаракія.

Як велике значінє мали ярмарки в економічних відносинах братчиків, нотують нам і сесійні протоколи брацтва. Реєстр з дня 9 цвітня 1638 р. називає Слезку чоловіком спосібним, що їздить по ярмарках⁴⁾. Елекцію в 1644 р. відложили брат-

з. 66, зв перський килим — з. 24, за шкіру сафіяну — з. 6. За шовковий мішок, в котрий вложено черв. 100, — з. 7, пра чім фігурують ще інші позиції готовими грішми.

¹⁾ Як звісно в Польщі при заливі її чужою монетою і дешевіню вартости польського золотого виміна грошей становила спеціальну галузь торгівлі. Акти брацтва зазначають принагідно упадок ціни монети, зиски і страти братчиків при виміні грошей особливо в Язлівці.

²⁾ Яневичу дали братчики левкових таларів штук 1000, котрі відміняли ся по гр. 8 $\frac{1}{2}$, а „метлерови“ з. 1, чинить з. 2716, гр. 20. Другий мішок також в левкових таларах, в котрім було штук 810 по гр. 81, разом з. 2187, дали в опіку Федоровичу. Третій мішок старими таларами, в котрім було таларів цілих штук 1300 по гр. 91, разом з. 3943 гр. 10, віддали до рук Мадзаракія. Вся сума, яку тоді сї братчики вziali з собою до Язлівця „на пожиточок церкви“, в переведеню на польські золоті виносила поважну цифру з. 8847 (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 701).

³⁾ Сю суму одержали братчики „з ратуша“ з рук Вахльовича, ліквідуючи свої попередні рахунки з райцями, які порахували їм золотий талар по гр. 54, „через що шкоду до першої шкоди ще більшу учинили“. Райці віддали сей довг дня 1 липня 1650 р. уже по зниженю ціни одного золотого талара на гр. 39 „ведлуг універсалу“, тому шкоди було на одній штуці по гр. 15. З тої суми дали братчики В. Григоровичу „для уданя, аби вийти, як найліпше“ штук 787, котрі віддав без пожитку назад, приїхавши з Язлівця. Мадзаракія взяв золотих штук 2000, з котрих покаав пожитку золотих таларів 100. З С. Несторовичом, що взяв штук 1110, мало брацтво осібні рахунки (ibid. с. 701—702).

⁴⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 134.

чики аж на день 14 жовтня, а одною з причин було се, що братя ріжно по ярмарках розїхали ся в місяцях липни, серпни і нересни і аж тепер повїзджали ся¹⁾. Термін „в дорозі“ або „братя, котрих дома на сей час нема“ стає сталою рубрикою в актах брацтва з другої і початку третьої четвертини XVII ст. для оправданя тих братчиків, що не могли бути на сесіях задля виїзду зі Львова. На сесії дня 12 січня 1634 р. поминаючи тих, що не прийшли мимо присутности у Львові, до тих, котрих „дома нема“, належать: Михайло Алвізій, Георгій Теодорович, Кира Дмитрович, Дмитрій Гардзій і Яній Савелович²⁾. Реєстр з великодного вітїрка 1634 р. нотує пять імен таких братчиків, що були „в дорозі“: Михайло Алвізій, Кира Дмитрович, Павел Лавришевич, Дмитрій Гардзій і Демян Полянський³⁾. Така неприсутність деяких братчиків у Львові тревала нераз через довший час, по кілька місяців. Мих. Алвізія не було на сесії задля виїзду зі Львова уже дня 15 грудня 1633 р., на сесії дня 12 січня 1634 р. його теж нема, з тої причини на сесії 15 марта⁴⁾ його знова нема, а так само на сесії у великодний вівторок того року. Такі звістки вказують, що принаймні в наведеним часі його стало не було у Львові очевидно задля виїзду в торговельних справах. Куди братчики виїжджали, се представляє нам гарно крім висше сказаного реєстр з дня 7 вересня 1656 р. В рубриці неприсутних на сесії він нотує: „п. Семен Лавришевич — в Люблині, п. Теодор Яневич — в Канчузі, п. Несторович — в Волосіх, п. Теодозій — на Україні“. Крім них неприсутні на сесії були Корендович, Леонович і Іван Григорович⁵⁾. Порівнюючи сей реєстр з иншими видно, що деякі братчики часто виїздили до тих самих торговельних центрів. Семен Лавришевич був принаймні два рази в Люблині в літі і в початком осени 1656 р. З тої причини не було його на сесії дня 15 липня⁶⁾, натомість на сесії дня 10 серпня він вже в'явив ся, але з початком вересня був знова в Люблині, куда избрав ся очевидно другим разом. Стефан Несторович занотований вже в протоколі з дня 18 мая 1656 р. як неприсутний в додатком „в дорозі“. Так само записаний він на місячних сесіях з дня 13 липня, 10 серпня, 7 вересня, 5 жовтня, 2 падолиста, 30 падолиста, а прийшов донерва на сесію 28 грудня

¹⁾ Ibid. с. 147. ²⁾ Ibid. с. 102. ³⁾ Ibid. с. 103.

⁴⁾ Сесія в люті була відложена (ibid. с. 102).

⁵⁾ Ibid. с. 198. ⁶⁾ Ibid. с. 196.

(1656 р.)¹⁾. Таким чином не було його у Львові вісім²⁾ місяців, отже більшу частину року. Реєстр з 7 вересня вказує на побут його в тім часі в Волощині. Знаний нам реєстр з 1650 р. згадує теж про його зносини з Волощиною, видно там був головний терен його торговельних траксацій.

З якими купцями і містами торгували інші братчики, се пізнали ми вже вище, а тепер для ліпшого перегляду подамо лише реасумпцію попередних звісток. Як Львів був осередком торгівлі межі сходом і заходом, так і братчики в торговельних справах виступають як посередники торгівлі межі купцями і торговельними центрами західними і східними. Іван Білдага на передолі XVI і XVII ст. входить в траксації з одної сторони з краківськими купцями, а з другої з міщанами в Каменці і Ясах. Сенько Луцький має рахунки з Жидами в Кракові і жителями Люблина. Хома Бабич удержує зносини з міщанами краківськими і каменецькими. Григорій Романович веде торгівлю на Волині і Поділю, куди посилає свої товари в другій четвертині XVII ст. Гавриіл Лянтіш знає дорогу з Царгороду до Люблина і Варшави, Стрілецькі бувають теж в Туреччині, Волощині, Люблині і Варшаві, Лавришевичі заїзджають аж до Іданська і т. д. Все те очевидно не виключає траксацій інших нам незнаних. Трапляють ся поїздки братчиків до Вільна, Київа, навіть в Московщину, але рідко і переважно в справах брацтва, а не торговельних. Торгівлю ведуть братчики передовсім у внутрішнім обороті, а лише рідко обчислена она на заграничний експорт. Крамарі на передолі XVI і XVII ст. економічно були за слабкі, щоби вести безпосередно торгівлю на більшу скалю в далеких сходом або західними містами. Вони торгують вськими „крамними річами“, а навіть з краківськими і іншими купцями укладають часто тут на місці траксації, видно вони сюда їм довозили товар. Поза Львовом торговельні зносини братчиків сягають на заході особливо по Ярослав, на північній заході по Люблин, а по часті і Іданськ, на північній сході вони розтягають

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 195—200.

²⁾ На сесії дня 28 грудня 1656 р. заплатив він по словам реєстру залеглу складку лише за п'ять місяців, але се мусить бути ошибка писаря, бо рівночасно висоту складки означає реєстр ва 24 грошей, а місячно вносила она по 3 гр., отже була заплачена за 8 місяців. З сим годить ся число місяців від мая до грудня включно, в яких на сесіях його не було.

ся на Волинь і Поділе, особливо на міста Бар і Каменець, а на полудневій сході они сягають по Волощину і по часті саму Туреччину. На сім терені виступають братчики передовсім з кінцем першої і в другій четвертині XVII ст. Найбільше оживлені їх траксації в тім часі слідні на знаних нам ярмарках, куда вони так часто їдуть, а виміна товарів на сих місцевих ринках становить головно зміст їх торговельних зносин. В безнастанних поїздках на торги проявляють вони велику енергію і наслідком неї деякі з них доходять до великої заможности. Сама термінологія радецьких актів відрізняє їх від братчиків на передолі XVI і XVII ст. Коли тут фігурують вони часто під назвою „крамар“, а лише рідко під іменем „купець“, то в актах в подов. XVII ст. звичайним терміном для них є „міщанин і купець львівський“. В тестаентах братчиків з другого періоду бачимо далеко більшу заможність ніж в інвентарях крамарів в попередній доби, хоч навіть візьмо під увагу здешевіне гроша в пізнійших часах. При тім в масткових відносинах поодиноких братчиків заходили різниці нероз значні.

Як ілюстрацію менше заможних братчиків з другої четвертини XVII ст. подано тестаент¹⁾ Пелятії Лукіянової з 1628 р., вдови по братчику Лукіяні Василевичу. Між даровизнами на побожні цілі відказує она великий діхтар, що висить посередині кімнати, до братської церкви, а ложочку срібну кручену до черниць на Тарнавці (на нинішнім жовківській передмісті). „Пану Константому“ до Каменця на церков до св. Юрія зл. 20. До св. Параскеви на краківській передмісті у Львові відказує зл. 50 і тузиків три перлових на воздушок. Священникам по всіх церквах (очевидно львівських) по копі на сорокоусти. До св. Іллі епітрахиль оден. До Чесного Хреста теж епітрахиль оден. До місточка Пробужного під Камінцем до церкви зл. 5. На іншій місці поручає она віддати два старі полумиски до церкви до Добротвора, де „Демянової сестра“. Відтак слідує поділ мастку поміж діти. Дочці Касі тестаторка уже дала достаточну виправу і віна зл. 300, манелі і ланцусок. А що її позичило ся було зл. 100, то она одержала від небожика свого вітця і тих не треба її випоминати. Другій дочці Ганусі весь посаг уже готовий, лише треба дати їй деякі дорогоцінності, постіль і віна

¹⁾ В книзі тестаентів (Львів. магист. Арх. Testamenta, т. 6, с. 108—112) він перечеркнений, мабуть тестаторка його відкликала, мимо сього він кидає світло ва її матеріальні відносини.

вл. 300. Манелі уже взяла і ланцюшок, котрий є більший і тому має за нього доплатити. Марусі, молодшій дочці, треба дати конечно таку виправу, як і двом попереднім дочкам, стільки віна і одіжи. Має вона одержати два паски срібні і по два перстені золоті, постіль і ланцюшок. А що небожик отець дарував їй на ланцюшку 5 червоних і перли на нитках, того не треба їй рахувати в посаг. Сі дві дочки Гануся і Маруся мають аманати свої по вітцівським реєстру, про котрий оба сини знають. Опікунами Ганусі і Марусі назначує тестаторка Лянтіша і Григорія Романовича, свого швагра. Они мають бути у своїй сестри, котра віддала ся за Павла Лавришевича. Про своїх двох синів, Лукаша і Андрея, котрі „працею своєю хліба здобували“, тестарка згадує лише загально. Они мають при собі гроші свої, а не вітцівські, а навіть з своїх грошей справляють собі одіж. Їм належать ся такі самі частини як і дочкам. А що понадто лишило би ся мають всі діти рівно ділити ся так річами рухомими як і нерухомими. З дібр тестаторки треба винадгородити стару служницю, заплатити кухарці за півтора року, дати мамці решти вл. 2, звернути Федьковій з Дмитровиць вл. 19, котрі дала до схованя, віддати Гавриїлові Лянтішови позичених грошей вл. 62 і вирівнати кілька інших залеглостей.

Більшу заможність бачимо в тестаментях Михайла Алвізія, Гавриїла Лянтіша, Стефана Ляшковського і Василя Григоровича. Не всі вони дають нам докладний образ маєткового стану дотичних братчиків, деякі говорять лише загально про поділ маєтку рухомого і нерухомого. В тестаменті Алвізія з дня 25 мая 1645 р.¹⁾ зазначено, що він дав своє завіщане потвержене його власною печаткою присяжним лавникам в присутности братського священника Самуїла Гілявича. Тестамент згадує лише про каменицю Алвізія на Руській ґулиці і знані нам вже його рахунки з барськими Жидами, котрі винні йому дві суми разом 2360 талярів левкових. Їх відступає він своему синові Андрєви, а також дає йому золотий ланцюх з золотим дукатом вартости 100 вл. Третий мембран на суму 330 талярів цісарських відступає своїй дочці Теодорі, жінці Криштофа Мадзаракія. Маєток Михайла Алвізія був одначе далеко більший, ніж з сих натяків

¹⁾ Testamenta, т. 8, с. 143—146. Порів. Лозінського Patryscuat, с. 325. Крім синів Миколая і Андрея і дочки Теодори, згаданих у Лозінського, мав Мих. Алвізій ще дочку Анну, що померла „в літах недозріла“. (Арх. Ю. Р. ч. I, т. XI, с. 350).

думати можна. Спадок, який припадав з алвізівських дібр на помершого в малолітности Івана Алвізовича, сина Миколая, а внука Михайла виносив крім дорогоцінностей, одіжи і других принадлежностей поважну суму вл. 9923, гр. 10¹⁾.

Як тестамент Михайла Алвізія так і Гавриїла Лянтіша в 1648 р. не представляє нам цілого маєткового стану тестатора. Особливо дає себе відчувати брак готових сум, які припали його дітем. Вони зазначені лише загально. Як спадкоємці крім жінки Лянтіша фігурують чотири його дочки і син Марціян²⁾. Жінці приймає тестатор по установі міста Львова третю частину всіх своїх дібр рухомих і нерухомих. Деякі діти вже взяли свої частини,

¹⁾ Acta Consul. т. 54, с. 960—965. Миколай Алвізій був одружений з Мариною Лянтішівною, що по смерти свого першого мужа вийшла другим раз за Захарія Шидіка Залеского, виленського лавника, а відтак третій раз за Альберта Гославского. Опікуном її сина з першого подружжя був Гавриїл Лянтіш, що завідував його спадком з алвізівських дібр. В 1650 р. Марина Лянтішівна і її перший муж вкїтують свою матір і тещу Пелягію Леськівну, вдову по Гавриїлу Лянтішу, з одержаня понижшої суми.

²⁾ Testamenta, т. 8, с. 334—338. В тестаменті сім згадують ся лише дві дочки Лянтіша, що посвятили ся чернечому життю, Кандида і Олімпіяда, і дві інші Варвара і Олена. Крім них були ще три, з котрих одна померла дівчиною, друга, Зофія, вийшла за виленського міщанина Прокопа Дорофівича (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, Проток. с. 22) і третя вже згадана Марина, яка в момент писана тестаменту ще жила, але видно вже була вивінована, коли про її частини нема бесіди. При тім треба справити подружжю звязи сих дочок наведених у Лозінського (Patryscuat, с. 322) о стільки, що не Олена Лянтішівна була видана за Миколая Алвізія (порів. ibid. с. 325), а Марина за Гославского, лише та сама остання виходила за обох, як за першого і третього мужа. Не потрібно поправляє теж сей автор Шараневича (ibid. с. 322, прим. 3), що дочка Лянтіша, котрої портрет правдоподібно доховав ся в музею Ставропігіяльного Інститута, не могла бути Варвара, бо портрет сей має представляти Лянтішівну, що померла в цвітї віку не пізніше як в кінці цвітіння 1635 р., а Варвара Лянтішівна згадує ся ще як жива в тестаменті Пелягії Лянтішевої в 1661 р. Річ в тім, що Лянтіш мав дві дочки на імя Варвари. Перша з них уроджена в жінки Лянтіша теж на імя Варвара умерла в молодости, а братський реєстр з дня 25 цвітня 1685 р. записує дар Гавриїла Лянтіша до братської церкви при сій патрі. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 350—351). Друга Варвара Лянтішівна згадує ся в тестаменті Гавриїла Лянтіша в 1648 р. але як матір її виступає Пелягія Лянтішева названа Александровою. В згаданім у Лозінського тестаменті Пелягії Лянтішевої в 1661 р. (Patryscuat, с. 323) виступає теж ся друга Варвара Лянтішівна. Тим самим погляд Шараневича що до самого імени Лянтішівної, котрої смерть занотована під 1635 р. оправданій. Натомість здогад що до самого сього портрету остає гі-

якими повинні бути задоволені. До тих, що з нерухомого маєтку ще нічого не дістали, належить дочка Олімпіяда, що посвятила ся релігійному життю. Родичі дають їй у вічність каменницю при Руській улиці, в котрій тепер самі на заді мешкають, з виїмком передного склепу того що „під сходами“, котрий для себе задержують, але другий склеп „в кугі“ старий, що вистає над пивничкою і над ним „імахи всі як в до гори з пивничкою під склепом тим полишення“ — то все дарують Олімпіяді. Готовими грішми вже обі дочки черниці дістали свої суми, тому не мають належати до поділу двох других дочок, Олени і Варвари. Синови Марціянови в деяких рухомих річах вже „досить стало ся“, а з нерухомих дібр дарують йому родичі цілу каменницю Кевировичівську. Він одержує теж оден зі згаданих вже фільварків тестатора, а другий дістають обі дочки черниці Кандида і Олімпіяда. Що до решти маєтку тестатор разом з жінкою застерігає собі ще якісь час, нім спільно порадяться, полишаючи собі свободу змінити сей поділ. Тестамент сей, як зазначено, далеко не представляє нам цілого маєтку Гавриїла Лянтіша. Його торговельні трансакції, купна каменниць або їх частини і різні претенсії до них свідчать про його значнійшу заможність. Для своїх двох дочок був він в силі вибудувати „коштом немалим“¹⁾ особний монастир в сусідстві каменіці Михайла Алвізія при Руській улиці і постарали ся про його забезпечення. Навіть уже з звісток поданих в тестаменті видно, що мав він більше маєтку ніж попередний тестатор Алвізій. З своїх нерухомих дібр Лянтіш був в можности дати принаймні деяким своїм дітям по одній каменіці крім иншого спадку, а беручи за основу звичайний тоді поділ маєтку поміж діти на рівні частини таку саму рекомпензату в нерухомостях або готовими грішми мусіли одержати всі діти. Після смерті Лянтіша († 1648) вдова по нім належала до найбільше заможних жителів Львова, як свідчить знаний нам вже рахунок кеокваці з 1656 р. В тестаменті своїм з 1661 р. Пелятія Лянтішева записує свою готівку і кредиторські суми — 18000 зл. трем своїм дочкам, Варварі і обом черницям, а брацтву крам назва-

потетичним. (Див. Івнд. Шараневичъ, Каталогъ Археологическо Библіографическој выставки Ставроп. Инстит. ч. 74, с. 24). Крім дочок мав Лянтіш згаданого сина неваного Лозинскому, котрий не міг відшукати в міській Архиві тестаменту Лянтіша.

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 142—143.

ний Бабицівським, в котрого дохід має піти на оливу до лампи, що висить над гробом її мужа¹⁾.

Докладнійше ніж попередні зроблений тестамент Стефана Лашковського з 1650 р. Тестатор пращає ся з сим світом, замишляє бажанє, щоби тіло його після смерти похоронено в міській церкві, де „брацтво держав“, напоминає жінку і діти, щоби за його душу дали убогим милостиню, а відтак приступає до поділу маєтку. Жінці, що походила з Вірмен, тестатор приписує третю частину свого маєтку так рухомого „в грошах, в золоті, сріблі, шатах, перлах“ і инших річах жіночих і знарядях, як і нерухомого, а при тім жадає від неї, щоби поза сим не домогала ся у дітий жадної иншої виправи ані „четвертого гроша“ по звичаю Вірмен. Діти дістають дві третини маєтку по рівній частині так вітцівських дібр як і материстих, котрі тестатор „увільнив“ (сплатив довги). Важний для нас виказ догів, які йому належали ся від инших осіб, як доказ, якими сумами він розпоряджав. Тестатор заявляє, що не винен нікому нічого, за те деякі його довжники винні йому поважні суми. Криштоф Аведик Бернатович, старший вірменського права, і його брат Аведик винні йому левкових таларів 440. Ян Богданович шафтир лев. т. 550. Миколай Палечка старих битих таларів 110. Від небожика Криштофа Івашковича і його жінки Кухновичівної має тестатор мембран на зл. 440, котрий то довг повинні віддати їх наслідники. У Шимона Стецькевича, старшого вірменського, зл. 550. У Яна Ісаїовича лев. т. 300. Більші суми належать ся тестаторови від львівських Жидів. У Жидів міських має він зл. 2260, на котрі дав мембран до Ярослава Емануїлови Івортевичови, своему сестрінцеві, разом з мембраном на Бернатовичів. У старших жидівських передміських зл. 4500, котрі мають заплатити незадовго на св. Мартина в році теперішнім (1650). У свого шваґра зл. 1200. Вкінці від Яна Богдановича шафтира крім повисшої суми належить ся тестаторови зл. 660. Син його Іван, вибираючи ся до Туреччини, взяв на дорогу 100 червоних зл., котрі повернувши має поділити теж на три частини. Счисливши всі позиції, які Лашковському належали ся від инших осіб, одержимо суму зл. 9730, таларів левкових 990,

¹⁾ Łoziński, Patrycyat, с. 323. В книгах тестаментів знайшли ми тестамент Пелятії Лянтішевої списаний в часі її слабости 1651 р., але тут лише загально сказано, що своє письменне завіщанє віддала вона до ігумені присяжних лавників. (Testamenta, т. 8, с. 619—620).

битих 120 і надто 100 черв. зл. З огляду на здешевіне золотого поль. ся сума з полов. XVII ст. виносила значно меншу вартість ніж з початку або навіть кінця першої чвертини XVII ст., а в порівнянню з братчиками, що в рахунках коеквації з 1656 р. були зачислені до найзаможніших горожан міста, може представляти нам тип середно заможних братчиків в тім часі. Крім сього Стефан Ляшковський полишив каменницю, від котрої в коеквації з 1656 р. платить його син Іван, а правдоподібно і товари, як думати з записки коеквації „Ляшковська з крамом“. З діттих тестатора крім сина згадує ся в тестаменті його дочка, ще дівчина, для котрих лишає він опікунами Криштофа Мадзаракія і Василя Григоровича¹⁾.

Ліпше економічно від Стефана Ляшковського стояв Василь Григорович, що поминаючи деяких Греків в брацтві належав до найбільше заможних Русинів у Львові. Його рухомий масток оцінила комісія з 1656 на р. 70000 зл. Хоч ся цифра може бути прибільшена для наложення більшої контрибуції, все таки она вказує на його багатство. Самі братчики уважали його за маєтного. Коли в 1661 р. магістрат наложив на Русинів „даток донативи“ в сумі 3000 зл. братчики засівши на церковнім ґрунті самі ухвалили такеу, кільки хто має дати. На поодиноких жертводавців наложено від 10—359 зл. Сю послідну суму мали заплатити лише Стефан Несторович і Мадзаракія Криштофович, а поза ними третє місце займає Василь Григорович з датком 240 зл., та ще потім для доповнення повисшої донативи між иншими наложили ще на нього зл. 10²⁾. В своїм тестаменті з 1663 р.³⁾ Василь Григорович ділить свій масток між жінку і четверо діттих, двох синів і дві дочки, з котрих деякі дістали вже значний спадок. Видаючи свою дочку Марину за Андрея Михайловича Алвізія, львівського міщанина, дав її тестатор по своїй змові „в золоті, в шатах, хустах“ і инших річах мастку „plus minus“ на 4000 зл., як диктує реєстр писаний його рукою. Надто справив її весіме своїм коштом. Син Григорій одержав рівно з попередною дочкою так в товарі як і готових гроших не більше як 4000 зл. З сеї суми, заробляючи собі і вступаючи в супружий стан, справив собі сам одіж і инші річи. Осібно тестатор не дав йому на се нічого крім срібного кубка вартості

1) Testamenta, т. 8, с. 558—567.

2) Арх. Юго-Зап. Рос. ч. I, т. XI, с. 216—218.

3) Testamenta, т. 5, с. 431—436.

сті 35 зл. Лишають ся ще дочка Анастасія і син Іван. Вони мають з дїбр тестатора дістати такі самі частини як і попередні діти. Жінці має бути виділена трета частина так з дїбр рухомих як і нерухомих, а тому що з тестатором через ціле житє його в вгоді жила, дарує він її ще надто зл. 1000. Полишає її теж дїм на передмістю, котрий вільно її уживати або продати, а гроші обернути на свій пожиток. На своїх нерухомих добрах записує тестатор до братської церкви зл. 1000 і признає річну провізію від сеї суми по зл. вісім від ста для духовних міської церкви і монастиря св. Онуфрія, до „школи руської львівської братської, що є в місті, для мендиків (убогих школярів), аби учили ся“ і до шпиталю при монастири св. Онуфрія. Сею летацією має завідувати брацтво при міській церкві. Тестатор згадує теж про свої купецькі довги, котрі він винен менше більше на 2000 зл. Осібно зазначає про довг 100 зл., який лишив ся при нім по Марині службній. Сю суму по її волі треба віддати на підмурованє церкви св. Миколая на краківськїм передмістю. Якомусь кравцеві, львівському міщанинові, винен тестатор зл. 100. Янови Лібері в Зубжи за огород зл. 26. Чиншу, котрий треба незадовго заплатити, зл. 50. Сі довги має жінка сплатити після смерті тестатора. Йому теж належать ся деякі суми, з котрих тестатор підносить лише свої претенсії до мулярського цеху, який остав йому винен зл. 7. Крім сього цех має звернути мулярські інструменти тестатора його жінці і вилікати инші рахунки. Вкінці тестатор згадує про своїх кривних і записує їм 12 гривен.

Для оцінки маєткового становища тестатора найбільше інтересні суми, які він признає своїм діттих. Числячи на кожду по 4000 зл. четверо їх дістало велику суму 16000 зл., не вчисляючи тут третини для жінки, летації для церкви і инших записей. Діти, що взяли вже по 4000 зл., мали сї суми прийняти до рівного поділу мастку, значить тестатор полишає їм ще й инний спадок. Все те в результаті ставляє його між заможніших патріціїв міста.

В тестаментах братчиків, їх інвентарях і записях сум винних брацтву стрічаємо часто їх дорогоцінності, теж важний критерій їх заможности. Срібні позолотисті пояси, брамки і ковніри перлові, срібні ложки, ножички, навіть ситнети з власними буквами становлять амбіцію кожного крамаря чи иншого львівського жителя. Дівчата одержують в посаг золоті перстені, манелі, ланцуски з червоними золотими, перли на нитках, котрі носять на

шиї і т. д. В інвентарях братчиків на переломі XVI і XVII ст. стрічаємо їх принайми по кілька штук, а в деяких з них як Зофії Афендикової в 1585 р. більшу скількість сих дорогоцінностей навіть хустки з золотими форботами. Братський реєстр з пол. XVII ст. нотує різні дорогоцінності як застави братчиків за суми позичувані в брацтві, котрі в часі звісного ограблення Львова забрав дня 2 жовтня 1648 р. Геронім Радзійовський, лемжинський староста. Між ними фігурують застави навіть на значнійші суми, які вказують на заможність їх властителей як нпр.: Застав Андрея Стрілецького, львівського міщанина, в короні перловій з золотими штуками і в рубінками і в ланцушками золотими, ланцух, в котрім червоних 50, манелі золотих пар три, тузів золотих шість, ланцуків малих два, чеpecь перловий, срібла авпурського позлотистого і пасків п'ять позлотистих, всього срібла гривен 19, на котрий застав позичило ся зл. 2748. Застав Георгія Гречина, львівського міщанина, пара ланцуків золотих, до того золота ложок нуздер дві, на котрий позичило ся зл. 1600. Застав Романа Стрілецького, срібло злотисте і незлотисте, на котрий позичило ся зл. 1100. В иншій рубриці фігурують застави деколи близше неозначені на менші суми, а між ними: Застав Ференцової кушнірки, на котрий позичило ся зл. 220. Застав Семена Лавришевича на червоних 120 — зл. 720. Застав львівських передміщан — позичило ся зл. 217. Застав Драбика, львівського кушніра, позичило ся зл. 110. Застав Матіяша Федоровича — ложки і пояси — зл. 200. Застав Ференца кравця — дві обручки позлотисті — зл. 80¹⁾ і т. д. В иншій реєстрі з полов. XVII ст. занотований застав Теодора Яневича, скринка запечатана і куферок (сепетик) з золотом і перлами, на котрий братські шафарі позичили в 1646 р. високу суму зл. 4000, при чім реєстр додає, що Яневич сю суму заплатив і застав відобрав (1647 р.)²⁾. Андрееви Лукіяновичови позичили братчики готових грошей в каси зл. 200, на котрі положив він застав — рядик з паноском з туркусиками злотистий³⁾. Подібно записує реєстр инші позички, а між ними на застави звісні нам вже з попереднього реєстру, що подає дорогоцінності забрані Радзійовським⁴⁾.

¹⁾ А. Крыловскій, Львовское Ставропигіальное Братство, Приложение, ч. 65, с. 131—132.

²⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 694. ³⁾ Ibid. с. 698.

⁴⁾ Описи деяких заставників вказують на їх ідентичність, як небудь заходять рјзниці що до сум на них позичуваних. Порів. застави

В реєстрах сум винних брацтву між його довжниками фігурують не лише братчики купці, але і ремісники. Ся друга черта відограла в брацтві теж визначну роль особливо на переломі XVI і XVII ст. і для того ми над нею тепер задержимо ся. В складках львівських Русинів з того часу передовсім в передміських парафіях бачили ми часто імена як Роман пекар, Дмишко кравець, Тимко кушнір, Дмитер різник, Андрей швець, Андрей столяр, Касиян слюсар, Григорий гарбар, Яцько римар, маторник, Гринько боднар, Іван тесля, Іван коваль¹⁾ і т. д. Богато фігурує між ними особливо мевців, кравців і кушнірів, рідше згадують ся такі імена як Лаврентий маляр, Федько маляр, Лесько золотник і инші¹⁾. Више ми зазначили, що в деяких випадках імя не є певним критерієм занятя, одначе се відноситься лише до виїмків, а по правилу ремісник з імени таки дійсно своє ремісло виконує. Ті самі імена, що фігурують в сих складках, згадують ся подекуди в списі ремісників Русинів, котрих виключили або не прийняли до цехів²⁾. До цеху ковальського, слюсарського, мечничого, котлярського, іглярського, котрі становлять оден цех, не хотіли прийняти Сенька коваля Красовського з краківського передмістя, Грицька Тимовича коваля, Іванка коваля, Іванка слюсара, Миколая слюсара, Касияна слюсара, Юська мечника і Федора мечника, Васька мечника і инших³⁾. Порівнюючи сю протестацію з реєстром складок з самого

Андрея Стрілецького, Георгія Теодоровича (Георгія Гречина) і Ференца кравця в обох списках. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 698—699 і Крыловскій Львов. Ставр. Брат. Прилож. с. 131—132).

¹⁾ В реєстрі складок львівських Русинів з самого початку XVII ст. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 28—34) між жертводавцями парафії св. Миколая занотовані такі самі імена, а крім них Василий маляр і Мисько золотник. В парафії св. Параскеви сидить Хомка золотник, а в парафії св. Благовіщення Семион маляр.

²⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. X, ч. 206, с. 504—508.

³⁾ Реєстр сих ремісників можемо в дечім доповнити і означити близше місце їх осідку іменами поміщеннми в списі згаданих складок передміських парафій. В парафії св. Миколая занотовані 4 ковалі, Яремко мовиль, Іван коваль, Грицько і Захарко ковалі, крім того звідки инде знаєні нам 2; 3 слюсарі, Нестор слюсар, Касиян слюсар, Мисько і Миколай слюсарі; 5 мечників, Тошко мечник, Стецько, Прокоп, Федько і Васько мечники. В парафії св. Федора між иншими мешканцями має свій дім Іван слюсар. В парафії св. Параскеви згадані Іван коваль і другий мовнісного імени, Іван слюсар і Курило мечник. Реєстр сей одначе неповний. Не стрічаємо тут ковалів, слюсарів і мечників в парафії св. Богонілення, Благовіщення і Воскресення, а трудно припустити, щоби їх

початку XVII ст. видно, що ремісників Русинів особливо на передмістях було більше, чим сей реєстр їх нотує. Імена швець, кравець і подібні давав братський писар очевидно для відрізнєння від інших, а три іменах вже ustalених такий додаток був часто злишний. Під сими останніми криють ся теж нераз ремісники. Між жертводавцями парафії св. Миколая на краківським передмістю фігурують Григорій Тимович і Семион Красовський без блвшого означєня з огляду на їх занятє. З наведеної протестації видно, що се ковалі. В парафії св. Федора на тім передмістю між иншими складку дали Семион Корунка і Тимотей Заруцький. В протестації они зачислені до тих, котрих не хотіли прийняти до шевського цеху.

Так само вчисляє протестація инших Русинів виключених з цехів так в міста осілих міщан як і в обох передмість галицького і краківського і підзамчан, що були під юрисдикцією львівського старости. До різничого цеху не хотіли прийняти знаного нам вже Дмитра різника, Петра, Васька, Прокона і инших. Не повзаяють теж Русинам займати ся ткацьким реміслом і не допускають до пекарського цеху¹⁾. Так само не приймають Русинів до цеху стельмахівського, колодіївського, столярського і боднарського, в котрих то цехах „звів ся нарід

там ділком не було. Можливо, що криють ся вони під деякими ближе невіданими іменами як: Іван, Терехів зять, Федько, Неелів син, Васько на Приндусевім в зятєм, Радь Старий, Іван Левчишин і т. д.

¹⁾ Русинів пекарів стрічаємо передовсім в парафії св. Богоявлення на галицьким передмістю. Від пекарів, що мешкали в сій частині передмістя, правдоподобно пішла назва нинішньої Пекарської улиці. В згаданій парафії між Русинами, властителями домів, фігурує 8 пекарів: Роман пекар, Сидор пекар, Дема пекар, Ілляш, Стецько, Лавриш, Юсько і Ярош пекарі. Надто в наємнім домі мешкає Козьма пекар. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 28—29). З огляду на імена що до свого занятя ближе неозначені реєстр сей неповний. В тій самій складці в самого початку XVII ст. в парафії св. Миколая вняли участь Сайкова пекарка і Мисько пекар Нагорний (ibid. с. 29). В парафії св. Благовіщення живуть Ференц і Васько пекарі, а на иншій місци як репрезентант сеї парафії виступає Стефан пекар (ibid. с. 33—34). В парафії св. Параскеви фігурує їх 5, Лаба пекар, Олекса пекар, Лесько і Іван коморники пекарі, Онисько пекар (ibid. с. 32). З ткачів в наведеній протестації згадує ся лише Филип на Голоску, що мав дім на Замарстинові, куда райці наслали ткачів католиків, котрі в неприємности властителя дому і його живки відбили комору, вилупали скриню і забрали „хусти і полотна і прядиво його власне і людське“, а навіть його гроші і варстат в роботу (ibid. т. X, с. 505). В парафії св. Параскеви згадують ся Онисько і Андрей ткачі (ibid. т. XI, с. 32).

руський“¹⁾. А навіть до тих цехів, в котрих від стародавних часів були Русини як кравецьким, гарбарським, поворозничим, гребенничим²⁾ і инших, Русинів не хочуть приймати. З цеху водничого і малярського вигнали крім инших згаданого вже Лавриша маляра. З цеху кравецького з міщан прогнали на старість підступом братчика Дмитра Красовського і напали на дім його зятя Якими кравця. Протестація наводить теж Русинів кравців передміщан, котрих не хотіли прийняти до того цеху і згадує про кравецьку челядь, кравців і кравчиків народа руського, котрі терпіли різні кари зі сторони католиків і маті-страту за то, що не хотіли ходити до костела.

Такі звістки про Русинів ремісників з нагоди боротьби в матістратом маємо і в инших актах братських і радецьких в XVI і XVII ст. Для нас вони о стільки важні, що представляють нам те середовище, в якого походила реміснича верства в брацтві. Русини ремісники не лише з самого міста, але і передміщани вступають до брацтва особливо зі зростом значіння його діяльності при самім кінці XVI і на початку XVII ст. Братчики часто самі називають себе ремісниками. Під таким іменем виступають они в листі до патріярха Теоліпта з дня 28 мая 1586 р. Братчики питають ся його між иншим, чи годить ся „христіянамъ миряномъ ремесником“ у дни празничні сходити ся?³⁾. В листі до єпископа Ідеона Балабана з кінця XVI ст. братчики в однім місци пишуть: „Ми люде цехові, рушають нас по цехах“⁴⁾. Влучно схарактеризував склад брацтва на переломі

¹⁾ Реєстр складок львівських Русинів свідчить теж про малу скількість сих ремісників поміж ними в порівнаню з иншим означеними іменами. В парафії св. Миколая записані 3 столярі, Андрей, Василій і Лесько столяр. В парафії св. Федора мешкають Яцко і Іван теслі, а до коморників сеї парафії належить Яцко столяр. В парафії св. Параскеви фігурує знаний нам Грицько боднар і 2 теслів, Ярелка і Іван. В парафії св. Благовіщення в наємнім домі мешкає Ілько тесля, а до „поспільства“ парафії св. Воскресєння належить Федько токар.

²⁾ З кравців в парафії св. Богоявлення в домах наємних сидять Грицько Городецький, кравець і Демко кравець. В парафії св. Миколая мнотовано їх 10, а надто сюда належить Миколай Добрянський, в парафії св. Федора 7, в парафії св. Параскеви 3, в парафіях св. Благовіщення і св. Воскресєння по олному. З гарбарів в парафії св. Богоявлення фігурує 2, Ярош гарбар і Васько гарбар, в парафії св. Федора 6, числяючи тут і Івана Рачинського знаного з свого занятя звідки инде (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 31 і 34). З гребенників звісні нам Андрей гребеник і Симеон гребеник в парафії св. Богоявлення (ibid. с. 29).

³⁾ Mon. Congr. I, ч. ч. 88, с. 140.

⁴⁾ Ibid. ч. 266, с. 423.

XVI і XVII ст. його член Гавриїл Доротєвич. В 1601 р. він погордив братським судом і сказав: „Хтож мене там в брацтві має судити, шевці, кравці, кушнірі?“¹⁾ Сі загальні звістки можемо доповнити іменами з братських каталогов і радецьких актів. Каталог з 1586 р. не означає близше занятя братчиків²⁾, одначе і поміж членами тут поміщені були ремісники. Дмитро Красовський був кравцем, Лука Григорієвич Губа кушнірем³⁾, Юрко і Іван Рогатинці сідлярами. Поминаючи імена нам близше незвісні побіч крамарів процент ремісників в брацтві був значний, як се видно з інших реєстрів на переломі XVI і XVII ст. Між членами, що вписали ся до брацтва в 1591 р., виступають Павел Михайлович кушнір, Александер Стефанович сафіяник, Филип Теодорович маляр. На 14 нових членів в 1597 р. половина була ремісниками, як думати з їх імен: Прокоп Григорієвич мечник, Стефан Йоанович коваль, Юлій Карпович кушнір, Йоан Йоанович фарбір, Павел Василієвич кравець, Василю Остафієвич кравець, Олексей Карпович кушнір⁴⁾. В каталозі з 1601 р., що містить спис членів почавши від 1586 р., крім ремісників вже вчислених фігурує Максим кравець і Федор Драбик з краківського передмістя, котрого радецький акт з 1609 р. називає кушнірем⁵⁾. Подібно принагідно довідуємо ся, що Геронім (Ярош) Сапрічка був кравцем⁶⁾. Лукаш Бартникович і Миколай Добрянський виступають в 1601 р. як репрезентанти Русинів з кравецького цеху⁷⁾ і т. д. Все те вказує, що тих ремісників було в брацтві більше, ніж на основі самих актів брацтва думати можна.

В актах брацтва з другої четвертини XVII ст. рідше стрічає імена братчиків з означенем їх занятя, ніж в попереднім періоді. В каталозі з 1633 р. фігурує лише одно таке імя Ференц Андреіович маляр, одначе при іншій нагоді довідуємо ся, що Василю Стефанович був кравцем, а Павел Суйка кушні-

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 92.

²⁾ Крыловский, Львовское Ставропигиальное Братство, Приложение, ч. I. Порів. Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, Приток. с. 4.

³⁾ Так названий він вже після своєї смерті в радецькім акті з 1608 р. (Acta Consul. т. 22, с. 390—391. Порів. *ibid.* під 1588 р. т. 12, с. 1265).

⁴⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, Проток. с. 5.

⁵⁾ Acta Consul. т. 22, с. 967—968.

⁶⁾ *Ibid.* під 1583 р. т. 11, с. 1180—82.

⁷⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. X, ч. 207, с. 508.

рем¹⁾. Сюда належать згадані в сім каталозі Миколай Добрянський і оба його зяті Ференци, кравець (Дашкевич) і кушнір (Юнієкович)²⁾. Згаданий в сім каталозі Павел Вороцовський виступає в рахунках коеквації з 1656 р. з назвою кушнір. В реєстрі з 1647 р. на 20 списаних імен між братчиками купцями занотовані Федор кравець і Яцко кравець. Крім сього фігурує тут Павел Вороцовський, що в каталозі з 1656 р. репрезентує братчиків ремісників. Не всі братчики в сім списі вказані нам по своїм занятю, одначе вже наведені імена свідчать, що навіть в половині XVII ст., коли брацтво стає товариством заможних купців, ремісники в ній не переводили ся.

Цехове жите сих ремісників поза звісними релігійними перебудованими львівських Русинів і виключуваннями їх з офіціальних ремісничих товариств дуже мало знане. Цехова організація взагалом мало розроблена, а матеріал до львівських цехів ще не зібраний в достаточній кількості. Про предмети ремісничого виробу і артистичного промислу³⁾ львівських Русинів посідаємо лише випадкові звістки. З них видно, що ремісники Русини стояли взагалом на висоті тодішньої опінії Львова, що займав перше місце що до розвою ремісла й промислу на нашій території і був названий *seminarium mechanicorum*⁴⁾. Звісні з своєї діяльності в брацтві Юрко і Іван Рогатинці були знаменитими сідлярами. Се признав їм навіть сам магістрат в їх процесі в сідлярським цехом в 1585 р. Звідси довідуємо ся, що вони виробляли не лише сідла козацькі, але і італійські, німецькі, арабські, турецькі, адзямські і інші, сагайдаки гафтовані і прости. До Львова ввели вони навіть новий рід сідлярських виробів „козацьким строем“ незвісний до тепер львівським сідлярам⁵⁾.

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 94—95.

²⁾ *Ibid.* с. 391. Порів. тестамент Добрянського. (Testamenta, т. 7, с. 479—488).

³⁾ Особливо в працях В. Лозинського, Бостля і інших. (Див. літературу до артистичної творчости в українських землях XIV—XVIII ст. в історії Україна-Руси М. Грушевського, т. VI, ч. II, примітка 8, с. 610—620, а в новійшій літературі W. Łoziński Złotnictwo lwowskie, Biblioteka Lwowska, т. 15—17).

⁴⁾ Грушевський *op. cit.* с. 132 і далі.

⁵⁾ Сей процес цікавий так що до обставин, серед яких Рогатинці були прийняті до сідлярського цеху, як і що до становища магістрату до них, тому ми згадаємо про нього. Переселивши ся з Рогатина до Львова Рогатинці осіли на Підзамчу (*suburbani castrensens*) і стали виробляти козацькі сідла, сагайдаки і інші сідлярські предмети замітні

Братський реєстр з самого початку XVII ст. записує порухунки,

свою рідкою формою і новим способом роботи. Два літа перед процесом львівський староста упімнув їх, щоби вступили до цеху, коли хотять виконувати ремісло. Тоді Рогатинці віднесли ся до сідлярських майстрів і зажадали місця поміж ними. Цехмістри спитали ся насамперед про їх родовід і предложений ними документ увнали за важний. Потім зажадали від них доказу, де вони научили ся ремісла. Рогатинці відповіли, що они не були вишколені в варстаті, лише власною пильністю набули се зване. Най цехмістри вишлють якого майстра, а сей переконав ся про їх здібности. Тоді цехмістри прийняли їх до цеху і казали їм заплатити вступного (sprawne) 10 зл. угорських і 2 зл. поль. на пропите, а на оборону міста в цеху дати подвійне оружє для двох осіб. Вони подали їм руку і тим самим по словам Рогатинців допустили їх до всіх добродійств цеху, даючи їм можливіть виконувати ремісло, держати в своїй варстаті товаришів і учеників навіть Русинів (!) і визволувати їх по правилам цеху. Радецький акт згадує теж про пробний предмет, який Рогатинці зробили в присутности майстрів сідлярського цеху. В середині роботи позичили вони в цехової скринки на викінчене сього предмету 10 зл. і виконали „твір подвійний новий“ дотепер в цеху незаний „строєн козацьким“. Сей пробний предмет всі члени цеху прийняли без жадного закиду. Коли одначе Рогатинці стали виробляти не лише козацькі сідла, але і інші сідлярські вироби, цех заперечив їм права до сього, жадаючи, щоби вони задоволили ся лише новим родом виробів. Рогатинці видно робили сильну конкуренцію сідлярським майстрам, котрі занаєм супротив них неприязне становище в додатку ще з релігійних мотивів. Задля сього прийшло до процесу перед радецьким урядом. Рогатинці заскаржили цех, представивши повнєшу справу. Представителі цеху заявили, що Рогатинці грецької релігії і, якби они лишили ся в цеху, то се було би новою і нарушенем привілеїв майстрів католиків. Згадали теж, що Рогатинці не мають документу від майстра на укінченє ремісла, задля чого товариші сідлярського ремісла загрозили страйком в варстатів, коли таких приймають до цеху. Магістрат, розбираючи сю справу, станув по стороні Рогатинців, опираючись на королівським декретом з 1580 р., котрий наказував приймати передміщан до цехів особливо тих, що ввели до міста новий рід ремісла. Брак документу по думці магістрату не є жадною перешкодою в прийнятю до цеху, бо ся постановмає на цілу недопустити до цеху недосвідчених майстрів, а се не відносить ся до Рогатинців, котрі доказали, що є спосібними і знаменитими сідлярами. Інші сідлярі повинні від них учити ся ремісла. Так само релігія Рогатинців не може бути перешкодою для них, бо і деякі інші цехи терплять (patiantur!) Русинів поміж собою. Згадавши про постанову цехмістрів, котрі прийняли вже були Рогатинців до цеху і тим самим суперечать собі, магістрат наказав їх зачислити до цеху. (Acta Consul. т. 12, с. 131—136). Така ухвала магістрату, як здавало би ся, представляє в инім світлі знані дотепер в літературі упослідження Русинів у Львові як нерасадні. Прецінь сам магістрат станув в обороні Русинів. Треба одначе памятати, що декрет сей в справі Рогатинців

они вони післали до Варшави: 2 сідла по 30 зл. і сагайдак „на всім“ за 30 зл.¹⁾

Принагідно довідуємо ся теж про вироби Русинів кравців і мушнірів. Своєю роботою могли вони вдоволити і найвибагливішого шляхтича. У Якіма кравця, що мешкав на Руській вулиці, полагоджувала навіть свої кравецькі орудки княжна Маруша Збаразька, сестра брацлавського воєводи. В часі нападу кравців католиків і радецьких слуг на дім сього Якіма забрали вони шалі, злотоглави, атласові, китайчані, шляхоцькі і пошарпали річи згаданої княжни²⁾.

Львівські кушнірі мали теж вироблену опінію на українській території³⁾. В 1586 р. кн. Константин Острозький через

в 1585 р. є лише одним епізодом процесу, що вів ся був довший час. Дальші статії сього процесу потверджують як раз все те, що знаємо про становище Русинів у Львові. Принаймі при самім кінці XVI ст. магістрат виступив в тій самій справі против Рогатинців. В 1593 р. вольний поручєє візване зі сторони Рогатинців, одначе не лише сідлярським цех-магістрат, але і лавникам, котрих Рогатинці позивають до королівського суду за те, що вони станули по стороні цеху і навіть не допустили їх апелювати до короля. (Львів. бернар. Арх. Acta Castr. Leopold. т. 348, с. 1159—1160). Та сама справа звісна нам з декрету Жигмонта III в 1600 р., що відповідає на скаргу Рогатинців против магістрату і цеху. З неї видно, що магістрат позволяв Рогатинцям держати лише учеників і товаришів католиків, а забороняв приймати до варстату Русинів, навіть власних синів. На сім становищі стануло теж в згаданім декреті правительство Жигмонта III, полишаючи собі лише рішенє справи що до синів Рогатинців на пізнійший час. (Бібліотека ім. Баворовських у Львові, Колекція Зубрицького I, між документами, що відносять ся до основаня руського єпископства у Львові. Грамота Жигмонта III в справі Рогатинців доховала ся в копії).— В братських реєстрах крім Рогатинців згадує ся Василь, що у Рогатинців робив“ (Арх. Ю. З. ч. I, т. XI, с. 15 під 1599 р.), а на инім місці фігурує Васцько, Рогатинців зять, правдоподібно той самий (ibid. с. 51—52, пор. с. 73 і 303). З иних сідлярів в складці передміських парафій з самого початку XVII ст. в парафії св. Миколая зачислений Бартош сідляр і Іванко сідляр, а до посольства тої парафії зачислений Дмитер сідляр (ibid. с. 29—30). В парафії св. Параскеви згадують ся Яцко римар коморник, Іван римар і Бартош сідляр (ibid. с. 31—33). Як думати по складці були се бідні ремісники, бо дали лише по 15 грош., коли між тим Бартош сідляр в парафії св. Миколая дав 10 зл.

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. I, т. XI, с. 28. Одно сідло післали вони якомусь панови Щербичови, а друге високому урядникови прокураторови Приборському, що теж свідчить про здібність Рогатинців як сідлярів.

²⁾ Ibid. т. X, ч. 206, с. 507.

³⁾ З Русинів кушнірів в знаній нам складці в парафії св. Миколая зачислений Ванотовані 7, в парафії св. Федора 3, в парафії св. Параскеви 1,

свого післанця шляхотного Христофера Свошовського просити львівських лавників, щоби они при помочи знавців оцінили кілька варта його 10 сороків соболів. Лавники вівзвали сеніорів кушнірського цеху, а сі означили їх ціну на 500 зл.¹⁾ Львівські кушнірі, а між ними і Русини, виробляли дорогі футра, а свідчить про се постанова кушнірського цеху в часі квартальної сесії дня 22 вересня 1650 р.²⁾ В ній фігурують „майстри католики і Русини, цехові кушнірі“³⁾. Старші і молодші брати ухвалюють „артикули“, котрі мають не допустити до фалшованя футер. Межи баранкові футра не вільно давати мішані кож лише самий рід бараній має бути роблений під караю ввизначеною. Також межи лисячі футра і роди лисів не можна мішати ріжні інші футра (крім звичайного „фольованя“, бо котрого обійти ся не можливо). Виймок становлять ніжкові лисячі футра, котрі бувають роблені з ріжних родів. Кождий інший рід „косматих“ футер має бути роблений осібно, аби

1 кушнірка і 1 фарбір. Одна протестація в другій четвертині XVI ст. числить кушнірів у Львові очевидно цехових 50 (M. Bałaban, Żydówstwo na przelomie XVI i XVII w. s. 448). Цифри сі можна порівнювати лише з застереженням, бо братська складка не подає списку кушнірів Русинів і походить з иншого часу.

¹⁾ Acta Consul. т. 12, с. 742—743.

²⁾ Acta Consul. т. 44, с. 1284—1289. На 10 імен уміщених тут на вступі фігурують привнаймі 2, по котрих пізнати Русинів, Iwan Kurilowicz і Stephanus Drabikowicz. Сумнівного походження Samuel Antonowicz і уміщений між Русинами Radion Morze.

³⁾ Все таки Русини мимо довголітньої боротьби з цехами і магістратом, яка почала ся ще в XVI ст., навіть в половині XVII ст. займають в сім цеху підрядне становище. В списі цехової старшини, уміщеним прикінці сих „артикулів“, привнаймі між цехмістрами і старшими братами зустрічаємо ані одного українського імени лише польські або спольщені. Вся цехова старшина така: Jan Gasiorkowicz, cechmistrz starszy cech kuszniarskiej lwowskiej mppa. Mikołaj Orłinski, cechmistrz młodszy Łukasz Awensztok, brat starszy stołowy. Jan Pisarski, brat stołowy Stanisław Szule Stącel, brat stołowy. Wojciech Maydaszewicz, brat stołowy, Jakub Szymonik, brat od młodszego stołu. Mikołaj Bernacki, Matiasz Szykowic. Sebastian Cichonowicz, brat od młodszego stołu Samuel Antonowicz, brat od młodszego stołu. Theodor Matiaszowski, brat od młodszego stołu. Знаних нам імен, Курилович і Драбикович в списі сім нема, видно вони не належали до цехової старшини, хоч вважують ся як репрезентанти Русинів в цеху на вступі сього акту. Можливо, що під іменами Антонович і Матяшович криють ся Русини, а не паче і в такім випадку репрезентують вони лише молодших братів.

мішати межи рисі диких котів (zdebiów)¹⁾, межи соболі кун, межи куні тхорів ані нурок ані межи інші роди косматих товарів нічого не додавати крім горностаєвих футер, котрі рівно належать до накладаня футер. А якби у кого знайдено рід футра помішаний з иншим або який „фалш“, такий має заплатити вини 14 марок або тратити свій товар, з чого половина припадає львівським райцям, а половина кушнірському цехови. В кождім лисячім блямі має бути хребтів по 16 або більше, а в кунімів в блямі така сама скількість під карою 14 гривен. Осібні постанови нормують відносини львівських кушнірів до чужих, котрі сюда з „косматим товаром“ привізжають, як також приймає хлопців до ремісла²⁾.

З кушнірів, що належали до брацтва, в гродських і радецьких актах згадує ся передовсім Ференц Ониськович. В 1614 р. Жигмонт III наказує львівським лавникам і кушнірським цехмістрам, щоби не робили йому і иншим Русинам жадних перешкод в виконуваню ремісла, а особливо забороняє „забирати його“³⁾. До виробів Ониськовича належали теж футра, як треба сумати з його процесу в Адамом Перніцьким в 1630 р. Перніцький обвиняє його перед радецький уряд за зворот двох соболєвих кушнірів⁴⁾.

Побіч кравців і кушнірів найбільше репрезентованою верствою в брацтві в ремісників по словам сучасника Доротевича були шевці. На жаль ніхто з дослідників до тепер ними не займає ся, не вважаючи на їх численність, особливо на краківській першодмістю. Шевців Русинів було тут більше, ніж нотує їх братська

¹⁾ Для поясненя сього слова див Słownik Lindego, т. VI, с. 985 і 970 (zdeb = zbik = kot leśny).

²⁾ Львівські кушнірі мають кожного ярмарку через двох цехових братів в присутности свідка висланого з ради бурмістра контролювати футра, блями, кожухи, шапки і всіяку иншу роботу кушнірів і кушнів чужих, а якби у кого запримітили „фалшивий“ товар, такий має заплатити вини теж 14 гривен. Кождий чужий купець або кушнір, що привозить свій товар або роботу до Львова, має дати до львівської цехової старшини шо ярмарку оден золотий, котрі то гроші має уживати ся до задоволеня потреб лавників і на інші потреби вежі краківської брами, на ви армати, порох, олови. До ремісла можна приймати лише таких шевців, що викажуть ся листами походження з правного подружя (od małżeństwa rodzinnego). Та сама постанова дотичить приймання братів до цеху. (Acta Consul. т. 54, с. 1284—1289).

³⁾ Acta Castr. Leopold. т. 368, с. 789—790.

⁴⁾ Acta Consul. т. 38, с. 1052—1054.

складка з самого початку XVII ст.¹⁾. В 1618 р. було на сім передмістю „майстрів добрих до цеху гідних“ 40, котрих католики з міста до цеху приймати не хотіли. На просьбу сих шевців Русинів визначує їм львівський староста Станіслав Боніфатий Мнішек 30 падолиста того року місце для поставлення шевських яток перед краківською брамою, де зваричі звикли були з солюю ставати. На тім місци вільно їм поставити 40 яток у двох рядах, в однім 20 і в другім напротив того 20. Кожда ятка має займати площі вздовж і впоперек 3 локті, а в середині межі ними має бути ширини на 4 локті. Сі ятки враз з ґрунтом до них приналежним мають служити тим то ремісникам шевцям Русинам і їх потомкам. Вільно їм продати, дарувати, заставити, одначе лише ремісникови майстрови доброму і до цеху гідному. За ґрунт в кождої ятки повинні будуть платити „до замку“ чиншу по гр. 6 на св. Мартина, а надто від ремісла з кождої ятки на квартал по гр. 12. Староста дозволяє їм теж „вносити і забирати“ всіх „партачів“ шевського ремісла, котрі би лише були на краківським передмістю, до чого має їм помочи ґродський уряд²⁾. З огляду на сих „партачів“ число шевців Русинів на сім передмістю треба очевидно що піднести.

Мастковий стан сих ремісників як і других передміщан Русинів нам мало звісний. Приходить обмежити ся висше наведеними трансакціями при купнях і продажах їх домів і ґрунтів³⁾ і реєстрами братських складок. Вже з них видно, що до ставро-

¹⁾ В парафії св. Миколая фігурує їх 12, св. Федора 2, крім сього свідки инде знані нам принайми 2 (Семион Корунка і Тимотей Заруцький), в парафії св. Параскеви 8. Між иншими ремісниками і іменами означеними в передміських парафіях згадують ся подекуди такі: Роман гончар, Нестор постригач, Мисько сафіяник, Андрей стрільник, Курило войлочник, Тадей лучник, Сенько оліяр, Гарасим ліпяр, Тижко поясник, Грицько сольник, Макар фірман, Яцко дегтяр, Ярош рукавичник, Гацько крупник, Дмитер винар, Демко глинар, Мисько мукосій, Іван перстїяник і т. д. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 28—34). В парафії св. Параскеви є навіть двох музикантів: Васько скрипець і Юрко скрипка (ibid. с. 32). З пізніших часів доховали ся деякі імена Русинів ремісників в рахунках коеквації в 1656 р., про що вже була згадка (Див. в Записках, т. 111, с. 21—29). Особливо гафтары Русини знані були у Львові побіч Вірмен. (Łoziniński, Patrusyat, 2 вид. с. 376). Займати ся близше їх виробами як загалом давати образ артистичної і промислової продукції львівських Русинів не маємо ані претенсії ані потреби.

²⁾ Castr. Leopold. т. 372, с. 632—635.

³⁾ Див. Записки Наук. Тов. імени Шевченка, т. 112, с. 66—72.

ційального брацтва на переломі XVI і XVII ст. вписували ся в передміські парафії перед ним репрезентували особливо члени найможнійші. З кінцем першої і в другій четвертині XVII в. братчики ремісники становлять переважно менше заможну верству в брацтві в порівнянню з великими купцями. Миколай Добрянський, кравець, дає в першій складці з 1621 р. лише 3 зл., оба Стрілецькі, Михайло Алвізій, Гавриїл Маркович (Лянґіш), і Янія Теофільова по 15 зл., а Яній Савелович навіть 24 зл. В другій складці з 1621 р. Добрянський дав лише зл. 4, а заможнійші купці дають навіть по зл. 30¹⁾. Те саме посвідчає його тестамент з 25 цвітня 1634 р. Не бачимо тут вже такої заможности, як в тестантах братчиків купців. Як свої власні добра Добрянський наводить суму 520 зл., котру дав Михайлови Алвізію ортами на аманат. З тих своїх грошей відказує тестатор до Скиту Великого зл. 10. Дочкам своїм двом по зл. 100. До минастиря над Креховом зл. 10. Внучкови Івасеві зл. 100. До церкви львівської міської на образи зл. 10. А остаток з тих грошей призначує тестатор на похорон і жертви задушні. Надто повинні будуть зяті його, Ференц Ониськович, кушнір і Ференц кравець, що року давати по одному золотому до трох місць, між ними до монастиря св. Онуфрія і до монастирського шпиталю. А як би не хотіли що року давати, то можуть дати рівном зл. 40. Вкінці як би що лишило ся з його дібр, то мають взяти на рівний поділ зяті і дочки, котрі його в хоробі доглядали, а не внук. Тіло своє наказує тестатор поховати при церкві св. Онуфрія²⁾.

Ще більші масткові різниці між ремісниками і богатими купцями замітні в знанім вже нам реєстрі сум позичуваних братчикам з половини XVII ст. і инших актах брацтва. Кредит стоив очевидно в певній пропорції до їх масткового стану. Коли купці зичуть в брацтві по кілька тисяч золотих, то ремісники не в силі звернути розмірно малих сум, а навіть не мають часу відорвати від свого ремісла для братських справ і брацтво вимагороджує їх за працю для братства, про що вже була згадка³⁾. В рахунках з магістратом і контрибуціях, котрих розкладом займали ся самі братчики, з більшими позиціями фігурують купці. В ремісників в коеквації в 1656 р. до більше оподаткованих

¹⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 54—55.

²⁾ Львівський магістратський Архів, Testamenta, т. 7, с. 479—488.

³⁾ Див. попередній том Записок, с. 33—34.

в порівнянню з іншими належить Паведе Вороцовський, кушнір. Він виступає тут як властитель камениці Лукашівської, на котру наложено таксу зл. 400, одначе і він не дорівнює своїм маєтком найбогатшим тоді братчикам купцям.

Так представляє ся маєтковий стан братчиків на основі звісних нам джерел і бідних до тепер звісток в літературі. Як ми бачили, центром брацтва стає православне міщанство в самих мурах містах коло міської церкви, група найбільше сконсолідована в львівських Русинів, і наслідком своєї концентрації і можности стає їх опорою в боротьбі за релігійну і національну рівноуправність. Крамарі і ремісники, що крім камениць на Руській улиці і в ринку, мали часто по одному і по два доми на передмістях побіч інших посіlostей, економічно стояли без порівняння вище від передміських Русинів. Коло сього центра в середині міста, виставленого на найбільші репресії зі сторони магістрату, громадають ся представителі передміських парафій особливо на переломі XVI і XVII ст., в момент найбільшої енергії брацтва. Його фізіономія в тім часі по вилученю кількох більших купців мимо деяких маєткових різниці між членами брацтва досить однотайна. В склад брацтва входять тоді заможніші елементи з цілої львівської Русі. Натомість в половині XVII ст. брацтво стає колетією великих богачів, поважних патриціїв міста, від котрих так відбиває менше заможна верства ремісників і цілком підупавших матеріально братчиків. Богаті купці становлять тепер фірму брацтва, усуваючи ремісників на дальший плян.

В парі з добробутом іде освіта. Се теж оден з чинників, що виясняє нам ролю ставропитіального брацтва. Львів тоді побіч Венеції оден з найважніших торговельних осередків торговлі межі сходом і заходом, зі своїми славними ярмарками на св. Аінесі, і вже в наслідок свого географічного положеня давав братчикам нагоду практично набувати освіту, особливо купцям, крамарям і іншим мешканцям з середини міста. В часі своїх поїєдок в різні торговельні центри в українських землях і заграничні мали братчики нагоду стикати ся з купцями майже з цілої Європи, а навіть з Азії. Стрічаємо і братчиків ремісників з високим степенем інтелігенції, як на свій час. Сей культурний стан братчиків сподіємо ся представити в осібній частині наших дослідів.

Віденьська гр. к. духовна семінарія

в рр. 1852—1855.

Написав *Ярослав Гординський.*

I. Початок і організація.

З початком п'ятидесятих років минулого віку вискали австрійські Русини важну культурну інституцію: у Відні основано грецько-католицьку духовну семінарію. Про причини основаня сього заведеня годі поки що сказати щось певне. Можливо, що віденьське правительство надіяло ся таким способом красше впливати на руський клир у Галичині, але й можливо, що отворене сеї семінарії було в значній мірі впливом поглядів тодішнього австрійського міністерства, яке з гр. Львом Туном на чолі було таке клерикальне, як ніяке инше в Австрії й визнавало ся аж надто великою щедрістю для духовенства²⁾.

Прийнято на засіданю істор.-філософічної секції 11 грудня 1912.

Отся статя написана на основі кореспонденції Амвросія Шавровського, бувшого катехита гімназії, який у нашім письменстві зазначив своє імя досить численними статями, рецензіями та споминами зі свого життя¹⁾. Богата кореспонденція, що лишила ся по нім, дала нам можливість кинути світло на мало відомий доси епізод історії нашого національного розвою в 50-их роках минулого столітя. За уділене тої кореспонденції, що послужила основою ще іншим моїм працям і буде в першій частині опублікована — може в однім із дальших томів „Збірника істор.-філософічної секції“, складаю прилюдну подяку д. Остапови Івотликові, проф. української гімназії в Коломиї. *Др. Я. Гординський.*

¹⁾ Пор. И. Ем. Левіцькій, Галицко-русская библиография XIX стол. т. II, ст. 723—4.

²⁾ Geschichte Österreichs. Von Dr. Franz Martin Mayer. Zweiter Band. Wien und Leipzig 1901, стор. 637—8.

Просьба о заведеніє сеї семінарії лежала довгий час неполаджена. Ще 1849 р. просили львівський і перемиський єпископи цісаря заснувати у Відні семінарію і для Галичан, та вісти про прихильне рішенє сеї справи стали появляти ся що йно в початком 1852 р. Першу докладнійшу вістку про се подав віденьський „Вѣстникъ“ у 5 числі з 16 (28) січня 1852 р.: „Довѣдуємося въ певного жерела, — читаємо там — же Г. міністеръ богослуженія и наукъ, завоввалъ всеч. крилошанина докт. Литвиновича, и препоручилъ назначенной къ тому комисіи, абы приготовленія до отворенія семінарії русскої по возможности приспѣшати. Въ слѣдствіе того вступила въ насѣ пріятная надѣя, же отвореніе сего заведенія безсомнѣтельно сего лѣта послѣдуе. — Господи допомагай!“¹⁾ Та офіційльно рішенє про отворенє семінарії прийшло аж 11 серпня 1852 р. З початком шкільного року 1852/3 отворено її вже справді²⁾.

Отворенє сеї семінарії стягнуло до Відня цілий гурток молодих Галичан, звичайно здібнійших з-поміж богословів. Не віричи буде познайомити читачів бодай у головних зарисах з її організацією та внутрішніми відносинами в ній.

На поміщенє семінарії вибрано частину колишнього єзуїтського монастиря, де був до тепер цісарський конвікт. В тім самім будинку був також університет (при Schön-Latern-Gasse). Урядженє семінарії переводило долішньо-австрійське намісництво при співучасті руського пароха церкви св. Варвари у Відні Спірідіона Литвиновича. Ректором семінарії мав бути все парох згаданої церкви, а духовником (спірітуальним) його согрудник.

Семінарія почала свою діяльність 1852 р. в осени. Число питомців не було зразу унормоване, аж 1858 р. означено його точно, а разом із сим зреформовано й заряд семінарії. У р. 1852 прийнято до неї 41 питомців: по 10 із львівської та перемиської єпархії в Галичині, 8 із румунської фотарашської в Семигороді, по 4 із руських єпархій на Угорщині: мукачівської і пряшівської, 2 із крижевацької єпархії в Хорватії і 3 з румунської у Великім Вараждині³⁾. Так отже Русини були в пе-

¹⁾ Вѣстникъ 1852 р., стор. 18. — У львівській „Зорі Галичкій“ першу вістку про сю семінарію подібуємо що йно у 65 ч. з 20 серпня 1852 р., коли то вже цісар відступив для неї будинок віденьського конвікту.

²⁾ Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom... von Dr. Julian Pelesz. Zweiter Band. Wien 1880, стор. 992.

³⁾ Pelesz, op. cit., стор. 992—3.

репажаючи більшости, бо їх було 28 на 11 Румунів і 2 Хорватів. Тому сю семінарію можна назвати руською, тим більше, що й її заряд був руський¹⁾.

Про відносини, серед яких приходило ся жити питомцям сеї семінарії, не знали ми доси багато більше понад дяконічну замітку обережного Пелеша: „weil aber die Zeit drängte, so ist Vieles (розум. при урядженю семінарії) geschehen, woran das Seminar noch heute (себ то 1880 р.) leidet“²⁾. Ярке світло на житє в тім заведеню кидас кореспонденція Амвросія Шанковського. Він сам належав до перших його питомців і пробував тут протягом двох літ: від 7 падолиста 1852 р.³⁾ до 31 лютого 1854⁴⁾. Як людина освічена й син освіченого батька,

¹⁾ Руською або грецько-католицькою називає її й „Зоря Галичійська“ у згаданій звістці про семінарію. Важно було би мати спис імен питомців віденьської семінарії хоч з першої половини п'ятдесятих років. Та на жаль повного реєстру поки що нема. Наша кореспонденція згадує такі імена: в 1852/3 р.: 1. Бачинський. 2. Безегі з Угорщини. 3. Войкевич. 4. Воввідка Андрій. 5. Гойнацький. 6. Криницький Іполит (?). 7. Макар. 8. Никорович. 9. Петрашович Антін з Угорщини. 10. Цегельський. 11. Чачковський Микола. 12. Шанковський Амвросій. В 1853/4 р. згадують ся нове імя: Шашкевич Михайло і низше вчислені в дневнику Шанковського. Найновіший спис маємо в 1854/5 р.: 1. Воввідка. 2. Калинський. 3. Добрянський. 4. Кіс. 5. Гербері. 6. Мікульчо. 7. Сімонич. 8. Гойнацький. 9. Хотинецький. 10. Габла. 11—12. двох Василян. 13. Заревич. 14. Решетилович. 15. Лісевич. 16. Козловський. 17. Василевич. 18. Лисяк Лука. 19. Шемеляк. 20. Васко. 21. Левицький. 22. Дячан Філіп. 23. Василевич (?). 24. Малицький Молест. 25. Колянковський. 26. Гарасевич. 27. Сабат. 28. Стражвицький. 29. Сабо. 30. Давидь. 31. Насте. 32. Галь. 33. Мігуц. 34. Захаріясевиц. 35. Геракович. 36. Вислопський. 37. Мольдавано. 38. Райкович. 39. Фірцак. 40. Поляско. 41. Поп. Із Хорватів не було сего року нікого. Крім того знає Пелеш ще: Цибика Дуку, що скінчив теологію 1854 р.

²⁾ Op. cit., стор. 993.

³⁾ Про се пише він сам у своєму дневнику: „Зъ Вієнны писалъ листы до Галичяны 1) до дому въ тиженъ якъ емъ прибулъ а прибулъ-емъ ту о год. 6 въ рана въ Недѣлю дня 7 Ноемвриа 1852.“

⁴⁾ Дневник оповідає під р. 1854: дня 29 юлія приготовленія до подорожи. — вечеря — служба за Вежича. Дня 30 юлія Славословіє на укочьченнй годъ школьнй, — по вечеріъ по цивильному и на вечеру въ Добрянскимъ. Дня 31 юлія рано до полициі — по обѣдѣ до Ректора — слабый боль головый (!) — претовленіе — О 5 війшлисьмо въ дому, — отароважали насъ Лѣвицкій Дячанъ Сабать Петрасовичъ Давидь Габла Базиль: Шем: — самъ Ректоръ булъ на дворціъ зелѣзничній — отѣздили съ мною Гарасѣвичъ В: Сембратовичъ — Вовводка Шашкевичъ Лисяк Хотиніцкій — Бачинський — Добржанський Залуцкій. Въз-емъ капелюхъ Епису Бохенск... Голова мя все болѣла.

цікавився він тут усім і доносив про все родичам (його батько Петро був священником у Станіславові) чи братови Львові, що був слухачем богослов'я у Львові. Вернувши до Львова він по-лишив у Відні своїх друзів, Луку Лисяка, Андрія Воевідку, Антона Петрашовича, Филипа Дячана й ин. та оставав з ними в живій переписці. Не знати, що сталося з архівом колишньої віденської семінарії (як відомо, вона нині вже не існує); тому ці листи можна вважати історичними документами, що розкривають досить добре життя віденських питомців. Вони показують не тільки приватні відносини богословів — часами дуже інтимні, але малюють декуди якими красками участь питомців у публичному житті. Деяким доповненням цих листів являється щоденник Амвросія Шанковського, ведений від 1852—1857 р. По-даю тут його коротенький опис.

Щоденник ведений у безпретенціональній формі, очевидно для власного вжитку. Він складається з 5 частин — зшитий сірого, нелінійованого паперу, формату 4°, що разом мають 33 записаних сторін. Титул щоденника, що починається 7 XI 1852 р., а кінчиться 10 I 1857 р., звучить: „Мои дневные записки, вместе и сокровище всех красных мыслей изъятых из различных писателей и мои власныя пытомы творы написанныя при способности. — Амвросий Шанковский“ і т. д.

Опираючись на цей матеріал, можу подати доволі явний образ життя питомців віденської семінарії, передовсім у першій половині п'ятидесятих років (1852—1855).

Управа віденської семінарії в 50-их рр.¹⁾ не була надто строга; в її відносинах до питомців видно часто нерішучість, а навіть нелад. Досить свободи мали питомці вже за часів першого ректора Спіридїона Литвиновича, якому ходило головно про зверхні признаки послушності (певно тому, аби все гладко виглядало перед властями), а ще свободніше стало опісля. Це було тому, що круг діляння поодиноким настоятелям не був точно означений і один другому входив у дорогу. Вже в часах реформи семінарії 1858 р. пише про це один питомець: „Въ нашо́мъ Сѣменищи теперъ великій неладъ, хотя́ 2 Ректорбвъ маю́тъ. Домашній Ректоръ Всеч. Нодъ неумѣе зробити Amtsmiener и зарядити, а доходячий Ober-Ректоръ Всеч. Шашкевичъ и

¹⁾ Ректорами семінарії в тім часі були: Спіридїон Литвинович (північний митрополіт) 1852—57 і Микола Нодь (Nagy) 1857—62 (Pelesz, op. cit. стор. 995 у примітках).

очо въ полѣтики Нодъеви власть ректорску цѣлкомъ ътбирати такъ оденъ весьо на другого спихае“¹⁾. Тут треба зазначити, що між Григорієм Шашкевичем, який був міністеріальним со-ціалістом і уважав себе очевидно з сего титулу чимось висшим і управленим до нагляду, і ректором семінарії були напружені відносини від самого початку існування семінарії. „Anno 1853 — читаємо про це в листі Амвросія Шанковського до його родичів 1853 р.²⁾ — in die onomastica R. Rectoris ipse celebravit in hoc anno observamus nos aliquam contractionem inter utrumque... plura dicerem ast scribere non licet omnia“.

Наслідком таких відносин мусіла бути деяка поблажливість з боку семінарії супроти питомців; хоч з другого боку видно було часами й строгість і то не все в відповідній формі. Деякого ректор Литвинович просто чіпався, й не кожний міг погодитися з його вимогами. Це приносило шкоду передовсім там, де питомець думав посвятити себе висшим теологічним студіям, а неощастило хотіло, що чомусь не подобався настоятелю. Так прикладається 1854 р., один із таких здібніших питомців, Макара, мусів покинути семінарію й стати в Бучачі у Василян учителем, хоч мав зразу намір здавати докторат. Ректор надто мало шанував його, бо „онъ (Литвинович) будучи самъ ein gauter Weltmann, желалъ отъ него (Макара), который хотя́ дуже свѣтлый хлопецъ но не дуже межи людми бувалъ, абы при своихъ здатностехъ дучиль и добрый тонъ и живый нравъ; а такъ и не разъ его за що небудь набыралъ“. Такі вимоги мусіли бути не дуже рідкою появою, коли чуємо ще про одного питомця (Никоровича), якого ректор не злюбив за те саме. Тільки той не дуже вважав на ректорські нагани, а „вѣчно воробленый и на нѣкого не смотрячий при книжкахъ сѣдѣлъ“ (там же).

З сего можна догадувати, що Литвинович не дуже по-шанував здібних питомців, а противно, ставив їм навіть перепони, чим більше, як такий питомець був за мало „талантий“ в його аристократичних очах. Та все таки не мусіли се бути такі крайні переслідування, коли дехто міг на них спокійно махнути рукою. Так поступав ректор не тільки з докторандами; інші

¹⁾ Лист Модеста Малицького до Амвросія Шанковського з датою: 30 мая 1858.

²⁾ Лист Амвросія Шанковського до родичів з датою: дня 25 студни 1853. Недѣля.

питомці деколи також жалують ся на него, бо нерас докучає він їм так, що бажало ся таки кинути віденську семінарію і вернути до Львова.

Та загалом питомці не вважали свого ректора лихою людиною, бо навіть його „неласка при ей всіх неприємностях“ єсть однако... не тільки же обаятна, но пожаданна“; вона проявляла ся найчастійше в тім, що ректор переставав займати ся таким питомцем і той був свободний від згаданих претенсій.

До того Литвинович був собі надто вигідний, аби дуже журити ся питомцями й їх потребами. Крім сего стояв він не на конче певнім ґрунті, що знеохочувало його до всього. Вже в першій році існування семінарії почали виринати вісти, що не врожили їй довгого віку. Між питомцями ходили слухи, що „як здає ся на другій рокъ по вакаціяхъ прийде старий Конвѣкт до своєї давной вартости, а Ректоръ на свою парохію — грецьке Семінище изчезнетъ — Іезуїти будуть нашими настоятелями албо може Піяристи. Man spürt schon das! Его Превосвящ. Епископъ Великоварадскій гр. кае. Erdelly, котрий недавно будъ, такоже тоє самое десь чуль, здає ся же отъ Туна¹⁾. — Sic!“²⁾ Ще в грудні 1853 р. побоювали ся, „ци не спрайдить ся тоє, що ту чувати, же якъ тільки папѣштаки до нашого сѣменища прийдуть, мы (себ то наші питомці) подъ зарядъ Латинковъ прийдемо. Власне нынѣ (25 грудня 1853 р.) довідалисьмо ся, же якъ колись то Вѣцперекторъ зъ однимъ питомцемъ ходилъ до Декана факультету Богословского и проф. Ориентальныхъ языковъ Dra Kaerle, малъ той тамъ скавати: Ich hoffe und zwar schon bald der Rektor dieses Seminārs sein. Можебне то єсть, бо вже теперъ въ нашѣмъ забудованімъ порадять, и якъ чути Латиники на другій рѣкъ зъ Галиціи певно прийти мають“³⁾.

Виходить, що правительство було не від того, аби знеси грецько-католицький характер семінарії, а перетворити її на католицьку взагалі, себ то спільну для грецького й латинського обряду, але під управою римо-католиків. Слухи про се виходили в університетськихъ кругів і від ґр. Туна — можливо, що їм як раз була ся семінарія по трохи сіллю в оці як за мажоритарною католицька. Підбурювали їх до сего Єзуїти, а може й Піяристи.

¹⁾ ґр. Льва Туна — президента міністрів.

²⁾ Лист Амвросія Шанковського до родичів в датою: Вѣдень д. 3-го юлія 1853.

³⁾ Лист Шанковського в 25 грудня 1853 р.

ти, яким дуже ходило о те, аби захопити школи в свої руки. ґр. Тун, що стояв з Єзуїтами в близькій звязи й попірав їх, був тут зрядом у їх руках.

Таке положене мусіло пригнобляти амбітного Литвиновича і сям можна оправдати бодай в часті його байдужність до потреб семінарії. Та ще більше завинила тут його аристократична, вигідна вдача, що веліла йому глядіти на все з гори й не дуже любивати ся за иншими. Ся вдача промостила йому дорогу до висшихъ почестей, але й зробила з него досить пильного виконавця приказів з Відня¹⁾ так, що може часами й його власні переконання не богато важили супроти сихъ приказів²⁾. Вкінці савважимо, що Литвинович належав до тихъ людей, що не дозволяли нікому зачіпати публично своєї амбіції; в такім разі не втавав ся він знищити його немилосерно одним олімпійськимъ словом, як пр. Антона Могилицького, про що скажу на иншій місці.

Низшихъ настоятелів семінарії згадують питомці з малими відмітками добром. Передовсімъ любили вони дра Мельника, що був 1854 р. префектом (1855 р. чуємо вже про зміну префекта). „Онъ насъ инначей не кличе — оповідає про него А. Шанковський³⁾ — якъ Амброзуню, Ясуню, Єдруню etca а мы его (Harrissimumiu — жартуємо и сперечаємо ся ба що бльше. Онъ мешкає обокъ нашого Музеумъ и склянна и звичайна дверь одѣляє Его бтъ насъ — такъ же слыбы мы кричали, онъ має

¹⁾ Вже пізнійше, коли Литвинович став митрополітом, характеризує його Микола Устїяновичъ отсими словами:

„Ему директиву впрост з Відня давали,
А дальші укази до клиру він слав“.

(Гляди мою статю: До біографії й характеристики Миколи Устїяновича. Нап. Наук. Тов. ім. Шевч. у Львові, 1911, т. CIV, стор. 115).

²⁾ Характеристичний епізод на тім тлі оповідає Богдан Дідицький: „въ г. 1866 ...мой другъ проф. Климентій Меруновичъ просилъ Митрополита Спиридона Литвиновича о дозволеніе ему обучати въ томъ же мѣстѣ (себто „книжнерусскою“) русскихъ богослововъ... Митрополитъ Спиридонъ скавалъ ему на тоє: „Яко Русивъ похваляю сіє ваше наміреніе; но яко Архипастырь русско-униатской Церкви я просибѣ вашей удоволити не могу“, подаючи між иншими як причину відмови, що „сейчасъ ванодоарѣють насъ въ Римѣ и во Вѣднѣ, що заводимъ у себе посковскую шишу. А то — признайте сами — накликавати на себе бугу-бучу назъ владѣющей надъ нами горы — неблагооравумно и безоправданно“. (Гляди: Своежитѣвныя записки Богдана А. Дѣдицького. Часть II. Вѣстникъ „Народного Дома“, Львовъ, 1908 р. Ч. 4, стор. 88—89).

³⁾ Лист Амвросія Шанковського до родичів в датою: Вѣдень д. 1/18 марта 1854.

право отверти двери звиклы а черезъ скляныи двери насъ уважати. Но трафляе ся часто, же до него зйдуть ся и крикъ роблять, тогда мы до него пукаемо. Онъ отворить двери, выставить голову, спытае: Was wünschen meine Herren? тогда мы: Geistl. Hochwürde mögen uns nicht beunruhigen. И заравъ тихо и добре. Такій настоятель лѣпшій як 10 такихъ непроступныхъ гордыхъ, якихъ много на свѣтѣ“. Або знов, як сей Мельник обводив питомців підчас торжеств з нагоди цїсарського весїля: „Смѣху мадисьмо — читаемо в иншїм листї¹⁾ — коли Мельникъ, будучій съ нами въ добротѣ сердца своего намъ все указати хотѣль, Нѣмцѣвъ тручавъ и перепрашавъ, помеж тижбу на другїй бокъ дороги переходивъ, одного съ собою за руку потягъ а на другихъ рукою кѣвавъ и кликавъ: Ходѣть! Добрый то настоятель“, але додамо: попри свою доброту доволї комїчний.

Пізнійше, в зимї 1854 р., згадуєть ся ще й другий префект Криницький, званий популярно „бородатим“; а далї прибули до семінарїї Сембратович і Черлунчакевич (вселенський (?) доктор, приїхав у семінарію 2 мая 1854 р.). Та про їх відносини до питомців довідуюсь ся не багато. Криницького любили питомці, бо він жив з ними ближе, пр. куцував їм книжки на ліцитації, видираючи їх часами з рук богатшого від них Григорія Шашкевича, що також пильно скуповував їх для своєї бібліотеки²⁾. Та за те мав Криницький менше щастя до Литвиновича, з яким не міг погодити ся, так що аж мусїв мешкати поза мурами семінарїї³⁾. Здаєть ся, що головною причиною сих непорозумїнь були москвофільські симпатїї Криницького. Черлунчакевич зараз після свого приїзду в Риму наразив собі питомців, та пробував у Відні не довго, бо незабаром бачимо його у Львові, куди він дістав ся з припорученя Івана Головацького⁴⁾.

В віденській семінарїї не було строгої дисциплїни, не дуже вязано свободу питомців. Коли ще зважимо, що Литвинович ніколи не був занадто рішучий, а гнів потахав у нїм

¹⁾ Лист Амвросія Шанковського до брата Льва з датою: 2 мая 1854.

²⁾ Лист А. Шанковського з 25 грудня 1853 р.

³⁾ Лист Луки Лисяка до Амвросія Шанковського з датою: Вѣдень 18 28/12 54.

⁴⁾ Листи Івана Головацького до брата Якова у дра Студинського. Коресп. Я. Головацького 1850—62.

шкоро, то й не диво, що доходило не раз до такого нарушеня порядку, як пр. приношене пива до інфірмаря, ходжене на проводи без дозволу й т. л. Що правда, виловлені на таких проминах питомці мали великі неприємности, але все кінчило ся винчайно тим, що їх „нотовано“, або тїлько насварено на них. Про виключене питомця з семінарїї не згадують листи ані рапу, а певно були би згадали, якби щось подібне стало ся.

Та й не можна було ставити до питомців таких строгих вимог, коли устрїй семінарїї недомагав у многому. Будинок семінарїї не був іще викінчений і довгий час вели ся в нїм додаткові роботи. Він не надавав ся навіть на приміщене семінарїї, бо був дуже негїгієнічний; про се свідчить наглядно дуже лихий стан вдоровля питомців. Певна річ, виною сего міг бути й семінарський лікар, бо він „лише тыхъ алюмновъ уміє куровати, котры ся учити не хотять — а есть только для того, абы въ Семѣн(арїи) якийсь докторъ булъ“ — як говорили про сего питомця¹⁾, але мешканя, призначені для питомців мусїли бути таки дуже нездорові. Зараз першого року двох Галичан мусїло вертати до домів „повѣтра Вѣденського ради“, а один исторалїст (Чачковський) занедужав таки небезпечно на сухоти. „Такъ довго его ту держали — пише про се з обуренем А. Шанковський²⁾ — доки не зобачили, же вже нема надїи, абы живъ; перше его не хотѣли пустити на село тїи тиранни“. Іначить, не дуже церемонили ся із здоровлєм питомців. А коли Чачковський умер, напав вихованців семінарїї страх і за власне життя, й тоді виривають ся їм ось які слова розкуки, в яких бачим сумнів багато гіркої правди: „За житье его страшный фибтъ предъ Гдомъ Богомъ ѡддадутъ наши настоятелѣ и врачъ семінарицкій; тїи бо знаючи добре ѡ послѣдного о небезпечности его хороты никогда му нѣчого о немъ (небезпечности) не вспоминали а такъ дурили сыроту ажь до смерти. —

¹⁾ Дневник А. Шанковського (конець грудня 1853 р.).

²⁾ Наша кореспонденція згадує отсі імена питомців, що занедужали таки тяжко у Відні: 1. Бойкевич А. з Галичини, занедужав в літї 1853 р. на гіпохондрїю й груди та мусїв відїздити до Галичини, бо що другий день кашляв кровю. Умер 1855 р. 2. Чачковський Микола, „однїкъ отъ пайадатнѣйшихъ и пайлѣпшихъ алюмновъ“, люблений всіми. Занедужав тяжко на груди. Умер в місточку Мауер 6 червня 1854 р. 3. Герберт — став виною 1854 р. плювати кровю. 4. Те саме й Добрянський. А. Клиинський занедужав на груди в мартї 1854 р. 6—7. Те саме Воеводич й Захарїясевич в маю 1855 р. 8. Амвросій Шанковський покинув світ в причини недуги Відень. Дрібнїйші занедужаня поминемо.

Коли вже ходити не мігъ и коли мы вже всѣ кромѣ него, котрый цѣлкомъ тільки Докторови, егоже той окламовавъ, вѣривъ, великій степенъ его недуги пбзнали, данно го на село так бтдаленно ѿ Вѣдня, же ледво $\frac{1}{3}$ часть алюмибвъ эго посѣтити тамже могла. Тижнемъ передъ смертевъ перенесенно его зъ села „Laab“ до містечка „Maueg“ не такъ для того, же въ Laab за надто мало эго дозеранно, що мы тамъ будучи видѣти мали случай, но здае ся токмо того ради, же Ректоръ довѣдавши ся ѿ поцтвого о схилку днѣй нещасливого для похорону блисше Вѣдня его мати желавъ¹⁾. Коли се правда, що про ректора говорить Шанковський, то мали б ми тут знов клясичний доказ вигідної вдачі Литвиновича.

Та вже сего було самим питомцям за богато. Вони змовили ся до невеличкого бунту. Перед вели Галичани, постановляючи громадно покинути семінарію. Ледви вдало ся ректорови заспокоїти їх²⁾. На другий рік дали вже питомцям деякі полекші, пр. дозволено пасторалістам виходити так, як се було колись у конвкті. До того й ректор змінив ся на лїнше³⁾. Видно, не хотїв голосного скандалу.

Як згадано, одною з головних причин такого стану здоровля питомців було лихе приміщене семінарії. Перетягана шкільного року аж до кінця липня ще погіршало положеня; іспити в горячі й порашні дні також підривали сили богословів. Що йно при кінці липня або аж з початком серпня могли вони опускати Вѣдень. А бувало й таке, що на університеті покінчено вже все, а питомців задержували ще в семінарії та й то в такій самій дисциплїні, як у шкільному році.

Та одною з найслабших сторін в урядженю семінарії була справа поживи для питомців, з якою було таки дуже зле. В нашій кореспонденції знаходимо перший раз скаргу на лиху їду в листі з дня 3 липня 1853 р., отже вже в першім році істнованя семінарії⁴⁾. І справді, мусіло бути з семінарським харчем дуже зле, коли в листах читасмо такі розпучливі відзиви: „вѣктъ (а то страхъ комусь казати) такъ кьепскій, же ледви що зѣсти можна... Сторожи, котры то само що мы ѣдятъ, яке деликатны Вѣденъчики освѣдчили Инспектору, же ѣсти того не

¹⁾ Лист Амвросія Шанковського до родичів в датою: дня 4/10 юнія 1854. ²⁾ Тамже.

³⁾ Гляли: пр. лист Андрія Воввідки до Амвросія Шанковського в датою: 18/5 855.

⁴⁾ Згадуваний вже лист Амвросія Шанковського до родичів.

можуть, що имъ Трактиєръ дае, и же покинуть службу, слы имъ гроши за вѣктъ въ ихъ руки не бддасть. Такъ и учинилъ Инспекторъ а о насъ не дбають⁴⁾. Видно, живлене питомців спочивало в руках не дуже совісного реставратора. Нераз протестували богослови проти сего, а навіть бурили ся, та се або мало що помагало, або й не осягало ніякого успіху.

Зле було з їдою в звичайні дні, та ще гірше бувало в піст, котрого у Відні кромі кількох священників і нашої семінарії ніхто й не заховував¹⁾. Навіть у виїмково святочні дні не полишувано питомцям їди, а бувало й таке, що чим більше свято, тим гірша була їда. От пр. в сам день цісарського весіля, коли месь Вѣдень прибрав ся святочно, жалують ся питомці: „мы бѣдаки мимо же були свята и весѣлье Царское на вечеру малисьмо росблъ зъ обѣду и макаранъ зъ ірисомъ. То глупство мо зъ того познайте, що ту за шельмство зъ ѣдомъ ся діе“²⁾. Видно, реставратор так був занятий величавими парадами, що забув до разу, що питомці в таке свято хочуть їсти. Навіть підчас холери в Відні (в осени 1854 р.) не богато змін пороблено в їді семінаристів, та й далі годовано їх нужденно й не-здорово, а з небезпечного часу зумів знов скористати кухар і варобляв, кілька міг³⁾. До лихої поживи причиняла ся ще гірша вода, бо в семінарії пили Дунавву воду⁴⁾, а се, розуміть ся, робило неможливою всяку дезінфекцію.

З інших недостатків в урядженю семінарії згадаємо ще невідповідні, скупо огрівані доржіторії (спальні), де питомці мусіли спати на протягах і набирали ся з того ріжних недуг, і довгі, також на протяг виставлені корідори. А як мало дбали там про чистоту в удержаню тіла, про се свідчить наглядно обставина, що такі дрібнички, як купелі, мусіли питомці покривати з власних фондів. Усе те при сидячїм, мало рухливїм житю й нездоровім великоміським воздуху руйнувало здоровле молодих людей. А заряд семінарії немов би легковажив собі се, коли на таку важну річ, як проходи, лишав питомцям ледво годину часу та й то в не дуже відповідну пору, бо між 11 а 12

¹⁾ Лист А. Шанковського до родичів в датою: Вієнна дня 30 пѣтня 1854, де говорить ся, „же маленьке возмущенъе въ Сѣменищѣ зробилося, котре ся укбнъчило укараньемъ первоводителей“.

²⁾ Лист Шанковського в 2 мая 1854 р.

³⁾ Лист Андрія Воввідки до Амвросія Шанковського в датою 15/11 1854.

⁴⁾ Лист Шанковського в 4 (16) червня 1854 р.

год. в полудне, отже літом саме в найбільшу спеку. Виймово тільки користав дехто в дальших проходів за місто. Додумав ся вкінці й сам ректор до того, що його вихованцям треба більше воздуха, й позволив їм виходити о пів до 7-ої рано по молитві. Але стало ся се аж у маю 1855 р.¹⁾, отже тоді, коли грудні недуги розгостили ся таки добре в понурих мурах семінарії.

Далі треба піднести, що не тільки про фізичне здоровле питомців дбали у віденській семінарії в 50-тих роках мало — і з морального погляду псовано там неодного. Дуже скоро завела ся в семінарії система шпіонажі й доносів. На кого пішов донос, того переслідувано на всі лади навіть без огляду на стан його здоровля. Та се, здасть ся, була одна із слабих сторін Литвиновича, що любив часами слухати доносів. „Заушники такь наробили, — жалусть ся один із таких покривджених²⁾ — такь оны причиною, що Калѣнський въ вакаціи много малъ терпѣти, Шемелякъ въ вакаціи, но и теперь по троха... Спитаешься, яки заушники? Троха изъ тамтого року — найбільше изъ вакацій прогульки дѣлаючи съ управителемъ — и теперь werden wir mit Argosaugen bewacht — черезъ кого? черезъ совѣтника (здасть ся, Григорія Шашкевича), одного нашого соученика — и еще черезъ одного а може и черезъ кѣлькохъ но о которыхъ мы еще непевни. Изъ всѣго того пбзнаешь, якъ пріємно тутки“. Бачимо з тих слів, де жерело сеї системи доносів. Початок її — се ферії 1854 р., коли питомці робили прогульки з управителем, себ то певно з ректором. Було се як раз після „бунту“ питомців з нагоди смерти Чачковського. Видно ректор не бажав вазнати ще раз чогось подібного й постановив зарадити сьому на будуче. Отже зблизив ся до питомців підчас ферій, з'єднав собі декого з них і сотворив у семінарії інституцію донощиків, аби дізнавати ся заздальгідь про наміри богословів. Так дуже бояв ся він, аби не потерпіла його повага й слава доброго управителя.

Не завадить додати, що й жите самих питомців не все було бездоганне. Самі вони признають, що „карты... значну ролю ѓтгрывають“ між ними³⁾, а „висша естетика“, про яку нерав згадуєть ся в листах, також не свідчить про них добре.

¹⁾ Лист Возвідки в мая 1855 р.

²⁾ Лист Луки Лисяка до Амвросія Шанковського з датою: Відень 15/11 1854.

³⁾ Лист Андрія Возвідки до Амвросія Шанковського з датою: 25/12 854.

Та „естетика“, про яку маємо тільки відірвані звістки, була родом товариської забави, що мала розвеселяти товаришів. Тільки ся веселість проявляла ся часто в грубих, неприличних висловах, сполучених певно з відповідною мімікою або й може з якимось імпровізованим концертом чи представлєнєм. В кожнім разі не мусіла се бути дуже невинна забава. Деякі листи, писані віденськими товаришами Амвросія Шанковського, подають кілька пробок таких „естетичних“ висловів, а з троха пізнішого часу (1860 р.) маємо один польський вірш пасквільного характеру з показом на курс „висшої естетики“ з р. 1855. Показ тут той вірш як пробу тої „висшої естетики“; не вважаючи на його пасквільний характер, йому все таки не можна відмовити дотепу.

Głos Radośny poświęcony Jego Mości Najprzewielebniejszemu Panu Bazylemu Lwowi, Panu na D..kowcach Ochmistrzowi podfartuchowskiemu od wdzięcznych słuchaczy wyż. Estetyki 1860.

Ciesz i raduj się Niwo Dorożańska,
Bo nad tobą zajaśniała laska pańska,
Czego wieki nigdy nie wiedziały
Tego my szczęśliwie się doczekały.
Oto nasz mistrz wielki Lew stary,
Co niegdyś bajął bez miary
Dzisiaj płodzi na świat wielkie dary
Dwoje bliźniątek Lwiątek do pary.
Witaj nasz mistrzu sławny
Pięknej sztuki nauczycielu dawny,
A z skąd że u ciebie nagle taka siła,
Że naraz dwoje Lwiątek splodziła,
Ta że pamiętasz jak to nieraz przecie
Mówili wszyscy że nigdy na świecie
Niedolega Lew stary nie przyjdzi do tego
Aby mógł splodzić Lwiątko choć jednego,
A Ty tu naraz dla świata wygody,
Wydajesz z siebie takie wielkie płody.
O koby ta iskra ciągle w tobie trwała
I zawsze po dwoje Lwiątek wydawała,
Tego ci zyczą twoi przyjaciele
Twej nauki dawnej wielbiciele
Żyj nam Lwie królu żyj na mnogie lata
Tnij dalej tve sztuki w obec calego swiata!!!!

Członkowie byleją szkoły Estetycznej z R. 1855.

Отакі були внутрішні відносини в віденській семінарії в 50-их рр. XIX в. Її удержувано з релігійного фонду, а на кожного питомця припадало по звісткам Пелеша¹⁾ номінально 850 злр. річно, себто для 41 питомців 34.850 злр. Але з сеї суми треба було покривати ще високий чинш (4435 злр.), платити настоятелів, лікарів, службу і т. п. так, що на кожного питомця припадало дуже мало гроша. Отже не дивно, що в не-одному треба було шадити таки добре. Значить, заряд семінарії, хоч міг нераз поводити ся більше коректно й усунути своєю прихильністю багато лиха, не поносить тут головної вини. Не знаємо тільки, чи заряд жалував ся на се властям. В кождім разі передача живлення питомців у несовісні руки (примір на сторожах показує, що можна було сему при ліпшій волі зарадити), невідповідна лікарська опіка, вкінці сама безрадність заряду, а передовсім дивна охота закривати перед світом хиби заведеня доповнювали тільки головний недостаток.

Тому то стрічаємо часто факти, що багато питомців старають ся чим скорше покинути семінарію й перенести ся до Львова. Неодного здержувало тільки те, що не хотів робити прикраси своїм добродіям, за яких ласкою сюди дістав ся.

Та тут вчислено самі лихі сторони віденської семінарії. Але сей образ був би невірний, коли-б не згадати й про добрі.

Головна річ — віденська семінарія була місцем, де наше священство могло набрати справді висшого образования. І тому, хоч які значні її хиби, її культурне значінє дуже велике. Сам побут у Відні, в місті, де крім цісарського двора містять ся найвисші державні уряди, позволяв бачити неодна такє, чого пр. у Галичині не побачиш. Кореспонденція А. Шанковського показує, чим цікавили ся наші питомці; в їх листах маємо докладні описи всяких парад і т. и. При таких нагодах дошуковують ся вони часто чогось рідного; все, що мало в собі щось більше славянського або де виступав виразнійше східний обряд, звертало на себе увагу наших питомців. Прогульки поза місто знайомили їх з відмінними умовами життя. Вкінці доповнювали їх образование подорожі. Відбувши довгу й трудну подорож із Галичини до Відня²⁾, засмаковували питомці в подорожах і використовували час літніх ферій на те, аби бачити чужі краї.

¹⁾ ор. cit., стор. 994.

²⁾ Одна така дорога зазначена в головних нарисах в листі А. Воєвідки в жовтня 1854 р. Їхали, розуміть ся, переважно возом. До сего Кракова треба було їхати п'ять днів.

Листи А. Шанковського заховали кілька згадок про такі подорожі, а його дневник присвячує навіть цілий великий відділ описови поїздки в полудневі краї Австрії. Сей опис цікавий як намітка нерозвиненої ще у нас літератури подорожий.

Та з другого боку годі було надто часто користати з подорожий чи хоч би й більших прогулок питомцям, що не мали ні раз покриття і на найконечнійші потреби. Розуміли се деколи й духовні зверхники й старали ся зарадити сьому достарченєм грошей на подібні ціли. Кілька разів прислав на се питомцям по 50 або й 80 злр. крижевський єпископ Ерделлі, а й львівський митрополіт дав також раз на се троха гроша.

II. Духове житє.

Для характеристики духового життя в віденській гр. к. духовній семінарії кореспонденція А. Шанковського подає достатньо багатий матеріал, який доповняють у дечім листи Івана Гіловацького, напечатані в згаданій публікації проф. Студинського.

Склад семінарії був дуже ріжнородний. Ріжнородні мусіли бути й погляди між питомцями. Крім галицьких Русинів, що творили більшість питомців, бачимо там ще угорських Русинів, Румунів та Хорватів. Спільне житє в семінарії доводило часто до тісної приязни між ними, а сеї приязни не забували вони не раз і пізнійше. Найменше приязні відносини бачимо таки між самими Галичанами, що часто шукали радше приятелів між чужинцями. Одні другим оповідали про свою тіснійшу вітчизну й зацікавлювали себе взаємно. З того родило ся бажанє пізнати ближше і край і нарід товариша. Для нас були би цікаві й важні такі зносини передовсім з угорськими питомцями, а опісля з полудневими Славянами, репрезентованими в семінарії Хорватами. Та на жаль наша кореспонденція подає мало інтересного в сій справі; хиба найцікавійші тут листи угорських богословів до А. Шанковського, з котрих найважнійші подам на иншім місці.

Можна тільки сказати, що дуже тісна дружба лучила галицьких питомців з угорськими. „Угерски хланцъ“, як їх називали, були в дещо красшім матеріальнім положеню, ніж наші, тому й нераз платили нашим забаву. А зложивши собі дещо гроша, пускали ся вони в дальші подорожі й тягли ще наших з собою. З Хорватами жили Галичани також ближше, коли Хорвати вчили їх свої мови. Добрими товаришами були й Румуни,

коли А. Шанковський говорить про них, що вони „суть... поцтывы хлопцѣ и котрыхъ люблю якъ братьей моихъ“¹⁾. Отже видно, що між віденськими питомцями було загально мирне, товариське жите; аж пізнійше завела ся між ними нетовариська шпіонажа. Серед такої згоди мусіла відбувати ся обміна поглядів легко й скоро.

Своїми питомцями інтересували ся єпископи й різні церковні достойники. Не раз приїздили вони до Відня в різних справах і пробували й довший час у семінарії. При таких нагодах вони розмовляли з молодими богословами, а се не могло бути без впливу на них. Ось кілька примірів таких відвідань. У літі 1853 р. прибув до віденської семінарії великоварадський гр.-кат. єпископ Ерделлі, один із тих, яких дещо більше обходила доля сеї інституції, коли він розмовляв про неї з гр. Туном і побоював ся за її розв'язане. Притім згадка про його обави перед Сауїтами й Ціярами кидає характеристичне світло не тільки на його погляди в справах грецько-католицького обряду, але й на його відносини до Риму. Галицькі й угорські питомці годили ся очевидно в тій справі з ним вповні. Св. Ерделлі, горячий прихильник східного обряду, мусів мати не малий вплив на погляди наших питомців, тим більше, що в його оточенню були люди щиро віддані східній церкві. Цікаву подію з часу побуту Ерделля у Відні нотує А. Шанковський: „Памятаю разъ то було на вакаціяхъ приїхавъ булъ ту Єпископ Великоварадський Erdelly зъ своїми крылошанами. Один зъ нихъ Sillady Propositus capituli et futurus Errus Lugosin приїшовъ булъ до церкви и стануль тамъ въ крылосъ, где и я стоял-емъ. Тымчасомъ Ректоръ благословилъ тогда якийсь слюбъ а онъ тому придивляль ся... не мбгъ ся бнъ надивовати, якъ приїшло до присяги а я былъ такъ щасливый, же онъ до мене тн слова сказаль: Non putavi ego, quod vos ritum graecum hunc usque in modum mutastis Iuramentum plane non pertinet ad benedictionem neq illud in ecc[lesi]a graeca adhibet. Я яко мбгг-емъ такъ ся боронил-емъ, казал-емъ, же слова въ той присягѣ проходящи н. пр. małzonek суть слова польски а не старославянски, но онъ не далъ си говорити“.

Далі згадаю ще про приїзд вісьмох грецько-католицьких єпископів до Відня на весну 1854 р. з нагоди цісарського весіля. Три єпископи, а іменно: Іатанець, Яхимович і Бохенський

¹⁾ Лист в 25 грудня 1853 р.

мешкали таки в семінарії, а мукачівський єпископ Попович, Мотарашський архієпископ Сінлінтін, великоварадський єпископ Ерделлі, лютошський Добра й шамошуйварський Алексі разом із пришошанами мешкали в місті. Єпископи відправляли богослужіння в страсний тиждень¹⁾, та про їх зносини з питомцями не довідуємо ся на жаль майже нічого. Тільки ближше скавано дещо про єп. Бохенського. Питомці любили його дуже²⁾, бо він приушав їх до себе і вдавав ся з ними радо в розмову. Ось що чуємо пр. про нього: „Въ Суботу вечеръ поцтывы нашъ Іванъ, котрый насъ Л'вовскихъ того дня, котрого ему при его прибути представлялисьмо ся, дуже снисходительно пріяль, съ власной волѣ посвятиль намъ Пасху, пожаловаль насъ, же насъ вымученно обовязками въ церквѣ и же така пасха худа дароваль намъ 20 fl CM на регреаціи“³⁾. Раз навіть радив Бохенський питомцям потайки кидати Відень і втікати до Галичини.

З інших згадок про сеї побут єпископів у Відні піднесу ще те, що на воскресній утрені celebrant Ерделлі, хоч румунський єпископ, співав по славянськи: „Христос воскрес“. Вигалі Ерделлі відносив ся дуже прихильно до наших питомців і старав ся з'єднати їх не тільки присидкою грошевих подарунків, але й пошанованєм їх богослуженя. Може се була такою віддякою за їх товариське поведене з його румунськими питомцями.

Вкінці угро-руські єпископи також подобали ся дуже нашим богословам. Вони гарно відправляли, „суть уцтывы люде, же нестидаютъ ся курити цигара на коритару, некотры попривозили бриндзы для своихъ алымонь“⁴⁾.

Отсе найважнійше з побуту владик у віденській семінарії в першій половині 50-их рр.

Що до науки, належали наші питомці до найліпших зпоміну усіх віденських студентів богослова. І зовсім природно, що до Відня йшли звичайно найздібнійші та найцікавійші. Тому

¹⁾ Сї богослуженя описані в листах А. Шанковського: до родичів в 30 цвітня і до брата Льва в 2 мая 1854 р. Там маємо також описи церквенств в нагоди цісарського весіля.

²⁾ Тому то й дивують нас слова Івана Гумалевича, сказані з приїзду смерті Бохенського 1857 р.: „Смерть Г. Єпископа нашихъ священниковъ не тронула“. (Др. Студинський, ор. cit., стор. 323).

³⁾ Лист Шанковського до брата.

⁴⁾ Лист до Льва Шанковського.

чуємо раз ураз похвали, якими обсипували їх настоятелі й професори.

Крім викладів займалися вони ще пильно лектурою у себе дома. А в тім напрямі мали доволі свободи й за недоволену лектуру не карано надто строго — не так, як було в тім самім часі у львівській семінарії. Можливо, що се був головне вплив самого Литвиновича, який за ніяку ціну не допустив би до голосного скандалу на тім тлі й волів радше не заострювати дуже відповідних приписів. Тому віденьські богослови могли багато зробити для самоосвіти й справді робили дещо в тім напрямі, хоч не так багато, як можна би надіятися по згаданих обставинах.

Вже само товаришоване з питомцями чужих країв приневолювало Галичан учити ся рідної мови своїх товаришів, а се потягало за собою дальше охоту вчити ся чужих мов взагалі. І так вправивши ся передовсім у німецькій мові, вчили ся вони також італійської, аби можна було колись підчас подорожі в італійські краї порозуміти ся, і вміли її навіть досить добре, коли й переписували ся нею; заховав ся один такий італійський лист з 1854 р. По хорватськи вчили ся вони від своїх товаришів Хорватів, а по малярськи певно від угорських Русинів. Також наукою французької мови зайняли ся вони дуже. В тім цілі згодили собі питомці в зимі 1853 р. студента V року медицини Климовського, який учив сеї мови 6 богословів Галичан і 5 інших по дві години тижнево за винагородою 1 згр. 30 кр. місячно від кожного з них. Ректор, довідавши ся про се, не то не спиняв їх, а ще й похвалив і визначив окрему салью на науку¹⁾.

Від 1854 р. дозволив ректор питомцям слухати викладів проф. Мікльошіча. Вже попереднього року старали ся питомці о сей довід, одначе не могли його добути. Ось що пише про се Іван Головацький: „Г. Др. Литвинович приклонився на сей годъ позволить своимъ питомцамъ посѣщать преподаванія Г. Миклошича, и то хотѣлъ еще тайкомъ сдѣлать, будто ни оны ни прочіе богословскіе профессоры отомъ не знаютъ, и тѣмъ очень оскорбилъ Г. Миклошича“²⁾. Видно з того, що вчити питомців церковно-славянської мови чи розбирати з ними староруські пам'ятки було для віденьських духовних кругів не дуже пожадане.

¹⁾ Лист Шанковського з 25 грудня 1853 р.

²⁾ Др. Студинський, *op. cit.*, стор. 153.

Не треба й говорити, який вплив мусіли мати на Галичан такі виклади. Як його великий краян Вартоломеї Копітар¹⁾, був і Франц Мікльошіч щирим прихильником самостійного розвою українського народу. Тому й знайшов він скоро пильних учеників і щирих прихильників між галицькими Русинами²⁾. До руських питомців Мікльошіч, загалом лагідний і зглядний у відносинах до студентів³⁾, був дуже приятний.

Подаю тут кілька звісток із нашої кореспонденції про відвідуване викладів Мікльошіча віденьськими питомцями. В осени 1854 р. слухали питомці викладів Мікльошіча про церковно-славянську мову й Нестора⁴⁾. В грудні того самого року пише один питомець⁵⁾: „Ходимо... на славянській языкъ подъ Миклошичомъ: 3 годинъ (бть 8—9) на старословенській (Urur) 1 год. на южно словенській (толкуемо Османа Іундолича твореніа) 1 год. на Нестора — то насъ тѣшитъ... Дуже добре учить. Старо-славенское толкуемо. Я вже два разы читалъ югословенского Османа. Потроха вже вивчивъ“. Видно з того, що наші питомці таки користали з викладів Мікльошіча й працювали на його семінарії.

Другу цікаву звістку про відносини Мікльошіча до Галичан подає кореспонденція А. Шанковського що йно з грудня 1858 р. в листі Михайла Осадца, що як раз тоді пробував у віденьській семінарії й пильно студіював староруські й церковно-славянські пам'ятки під проводом Мікльошіча. Учений професор займав ся молодим богословом досить пильно і зичив йому свої власні книжки, коли Осадца пише: „Г. Миклошичъ отложилъ критическое изданіе Нестора на будущій годъ — поможетъ теперь второе изданіе Словаря своего составить хоче; единъ лише аркушъ изданъ — которій я Вамъ (Шанковському)

¹⁾ Про відносини Копітара до Русинів гляди гарну студію д. Михайла Тершаківця: Відносини Вартоломеї Копітара до галицько-українського письменства (Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, 1910 р. т. XCIV—V і окремо).

²⁾ Диви про них дещо в книзі „Исторія славянської філології“... М. В. Ягича. Спб. 1910, стор. 759 і сл.

³⁾ Пр. мій батько, що був також якийсь час учеником Мікльошіча (у 70-их рр.), оповідає, що він мав звичай питати ся наперед при іспиті: „Was für ein Landsmann sind Sie?“ — і давав описля питання в області рідної мови й літератури питаного.

⁴⁾ Лист Воевідки з падолиста 1854 р.

⁵⁾ Лука Лисяк в листі до Амвросія Шанковського з датою: Відень 28/12 1854.

також пішли“. Свій лист свідчить про досить широке читання Осадци в області славістики — се також безперечно вплив Мікльошіча. Очевидно видане відомої граматики Осадци попередили поважні й довголітні студії.

Далі відомо, що Мікльошіч займав ся Яковом Головацьким і зробив йому не одно добро, пр. пильно заходив ся в правительственных кругах, аби Головацького потверджено на професора університету у Львові¹⁾. Так само пильно слідив він його наукову роботу, про яку Головацький, здасть ся, повідомляв його все чи то листовно, чи при помочи свого брата Івана, чи присиланем виданих ним книжок. І так між иншими видав Яків Головацький 1854 р. свою хрестоматію²⁾, де передрукував договори руських князів з Греками. За се, як доносить Осадца, мав Мікльошіч причину бути незадоволеним, бо сам приготавляв як раз видане Несторової літописи. При тій нагоді сказав він до Осадці: „Ich möchte wohl gern diesen Gymn. Lehrer sehen wollen, der mir die Traktate und den Igor gehörig grammatisch und sachlich — erklären könnte. Mir komen viele Stellen in diesen beiden Denkmälern sehr dunkel vor“.

Додаю ще кілька слів про книжки, які читали віденські богослови того часу, аби дати менше більше докладний образ їх лектури й образована. Отже в загалі бачимо у них охоту читати книжки й поза університетом, хоч не у всіх однакову. Цікава річ, відки діставали ся книжки в семінарію. Поминаючи семінарську бібліотеку (сам Литвинович дозволяв питомцям користати з своїх власних книжок), питомці, розумієть ся, купували книжки й самі. Головним доставником книжок для них була книгарня Венедикта³⁾, фірма добре відома Галичанам, яким вона доставляла багато славянських видавництв. Крім сего купували питомці книжки й привагідно. Цікаві пригоди стрічали їх часом

¹⁾ Др. Студинський, *op. cit.*, стор. 51 і сл.

²⁾ Хрестоматія церковно-словенская и древно-русская въ пользу учениковъ вышней гимназіи... составилъ Яковъ Головацкій... Въ Відні, 1854.

³⁾ Роля книгаря Венедикта в розширенню славянських (між ними й руських) видавництв заслуговує на блишчу увагу. Згадаю тільки хоч би те, що він як одинокий славянський книгар у Відні відай один на цілий Відень прийняв у розпродаж галицькі видання в сорокових роках ХІХ в. і був у загалі посередником в обміні книжок між Славянами. Не одну згадку про него читаємо в „Кореспонденції Якова Головацького в літах 1835—49“, виданій проф. Студинським у Львові 1909 р. В кореспонденції Шанковського згадують ся також часто про него.

нідчас такого купованя. Прим. 1853 р. оповідає Шанковський ось що¹⁾: „Всечестійшого крилошана Шашкєвича все видимо на одной лїцитаціи. Мы также тамъ ходимо и книжки собѣ скупумо, но абы насъ такъ дуже Нѣмцѣ не смотрѣли беремо въ мѣсто обойчикѣвъ хустки, выдно вѣнецъ, же не дуже намъ тамъ ходити выпадає; черезъ тоє не стыдаєся той Высокодостойный мужъ тамъ приходити а неразъ при какой книжцѣ, котору и онъ и мы купити желалибысьмо ся, боремо ся такъ долго въ нымъ доки онъ, понеже бѣльше грошей має якъ бѣдны питомцы, насъ въ куть незажене. Однако слы часомъ намъ не выпадає вже зъ нимъ разомъ якую книжку лїцитовати, тогда мѣсто насъ бородати Крипѣцкій зъ нимся боре, а бѣтак купленну книжку намъ оддає“.

Другим жерелом, відки питомці діставали книжки, були різні люди, що хотіли мати вплив на них. Передовсім старав ся подати їм відповідну лектуру й розширити поміж них москвофільські видавництва Іван Головацький. І так 1853 р. зумів він розвинути поміж віденських богословів кілька примірників „Комюнного“ Богдана Дідицького²⁾. А в маю того року пише він до брата Якова: „Обѣцанныя Тобою книги, именно Зубрицького, Конюшаго, Библиотеку чтеній пришли скорѣй — здѣшніе питомцы попытуются; такожъ „Покоренія Новагорода“ желали отъ меня“³⁾. Отже видно, що Іван Головацький зумів дуже скоро навязати тісні зносини з питомцями. Хоч Литвинович (як про се буде низше) бороздив дуже роботі І. Головацького в семінарії, все таки Головацький не переривав зносин з питомцями й ширив між ними різні книжки. І так чуємо дальше, що на весні 1854 р. заперенумерували два питомці, відай за його посередництвом, історію Зубрицького⁴⁾, а в липні зміг він придбати ще 9 нових пренумерантів із семінарії⁵⁾. В р. 1855 ширив Головацький при помочи Нодя в семінарії „Семейную бібліотеку“ Осмерина Шеховича й збирав там для неї передплатників⁶⁾. В загалі в тім році мав І. Головацький щастя між віденськими богословами, коли в цвітні пише своєму братови: „Счетъ послѣдней послылки въ итогѣ 25 fl. серебр. именно: Анеологія, Огидъ Игнатій и Катихизисъ. Эта послылка чрезвычайно благополучно повелась; дня за два или три не стало у меня ни

¹⁾ Лист в 25 грудня.

²⁾ Др. Студинський, *Коресп. Я. Голов.* 1850—62, стор. 52.

³⁾ Тамже, стор. 67. ⁴⁾ Тамже, стор. 130.

⁵⁾ Тамже, стор. 142—143. ⁶⁾ Тамже, стор. 186.

одного даже собственаго екземпляра. Все разобрали съ жадностью Семинаристы, и заплатили уже на 1 Апрѣля; и многимъ еще спрашивавшимъ я не былъ въ состояннн удовлетворить¹⁾. І далі подає Головацький списе книжок, яких зажадали ще від нього семінаристи: „1) Анеологін — 15 екс. 2) Катихизиса — 12. 3) Отца Игнатія — 10. 4) Покореніе Новагорода — 4. 5) Граматика Духновича — 2. 6) Скитъ Манявскій — 1. 7) Цвѣты въ надѣст. Ливады — 2. 8) Лѣрвака — 2. 9) Богъ — Ода Державина — 3. 10) Вѣнка І и ІІ част. по 3. 11) Пастырское Послаііе о непорочномъ начатіи нѣскольکو екземпляр.“²⁾. А в червні продав І. Головацький у семінарії ще 12 примірників історії Зубрицького³⁾.

Як видно з наведених примірів, доставляв Іван Головацький багато книжок віденським богословам і що йно 1858 р. припинив його в тім ділі Григорій Шашкович⁴⁾ з причин, про які буде сказано далі.

З інших людей, що намагалися розкидати між віденськими питомцями книжки й брошури для своїх укритих цілей, згадаю ще сербського патріарха Раичича, що ширив у семінарії брошури політичного змісту⁵⁾. Далі була в руках питомців всесвітня історія Роттека — пренумерував її пр. А. Шанковський — видане обчислене на 27 томів⁶⁾. Се відома книга, що одушевляла свого часу старше покоління галицьких священників.

Велике вражінє зробила в семінарії лектура „Емілія“ Руссо. Привів її туди (чи прислав) також Шанковський, а коли він покинув Відень, не відсидали йому товариші сеї книжки ще довгий час. Маємо навіть окремих лист (Шемеляка), присвячений у значній часті увагам над сям твором.

В пізнійшій часі вразило наших богословів незвичайно читанє гомілій Золотоустого⁷⁾.

Деякі вказівки що до лектури віденських питомців подає дневник Шанковського. Маємо тут зразу уривки тільки німецьких творів — оригінальних і перекладів: Шіллера, Боца (псевд. Дікенса), Ленау, Гайного, Іетого, Б. Стоу (Stowe), Пертєра, Байрона, Кальдерона, Кампера, Зайлера. Тут і там бачимо латинські цитати в Теренція й Вергілія. Від грудня 1853 р.

¹⁾ Тамже, стор. 196.

²⁾ Тамже, стор. 196—7.

³⁾ Тамже, стор. 210.

⁴⁾ Тамже, стор. 391 і сл.

⁵⁾ Лист Шанковського в 6 (18) марта 1854 р.

⁶⁾ Лист Шанковського в 25 грудня 1853 р.

⁷⁾ Лист Воввідки в 25 грудня 1854 р.

стричасно виписки також із польських письменників: зразу в Одинця, а опісля й інших. В зимі 1854 р. видно сліди лектури Григорія Назіанзенського (з латинського тексту) і Золотоуста (з німецьким перекладі).

3 мая 1854 р. походить копія великоруської поезійки: „Къ соловію“, при чім менше зрозумілі слова пояснено німецькою мовою. В нашій кореспонденції згадується про великоруські книжки уперве в листі А. Шанковського в марта 1854 р. Отця поезійка показує, що знанє великоруської мови поміж віденськими питомцями не було ще велике й вони очевидно тоді що йно вчили ся її¹⁾.

Від тепер подають ся в дневнику Шанковського вже й цитати в Пушкіна, значить, читано великоруські книжки.

III. Культурне значінє семінарії.

Переходячи до культурного значіння віденської семінарії в 50-их рр., спинимо ся передовсім на отсій замітці Пелеша: „Wenn wir auf die Erfolge dieses Seminars zurückblicken, so müssen wir wohl gestehen, dass die besten jüngeren Kräfte der beiden galizischen Diözesen aus diesem Seminar hervorgegangen sind, von denen sich viele um den Staat und um die Kirche wesentliche Verdienste erworben haben. Leider hat das Seminar das Unglück gehabt, einige nichtswürdige Subjecte zu beherbergen, welche ehr- und pflichtvergessen, und der grossen Wohltat, welche ihnen durch die Aufnahme in dieses Seminar zu Theil geworden sind, uneingedenk, den Eid der Treue und des Gehorsams gebrochen haben, und nach Chelm in Russland entlaufen, und dort zum Schisma abgefallen sind. Diese traurige Begebenheit ist sehr zu bedauern...“ В примітці вчислено поіменно отсих апостатів: 1) Лука Цирик, 2) Іполіт Криницький, 3) Филип Дячан, 4) Макар Гайнацький, 5) Михайло Добрянський, 6) Іван Коритко, 7) Гнат Гайнацький, 8) Микола Ливчак. До того додано таку замітку:

¹⁾ Для показу, як се роблено, подаю перші рядки сеї поезійки в гних дописках, які додано до неї:

Пій, во вражѣ тихой роши (Hain, гаї)
Нѣжною (zärtlich) крѣткою (sanfte) соловей!
Пій при свѣтѣ (Licht) лунной (helle) ноши,
Гласъ твоій милъ душѣ мойі і т. д.

„Die meisten Apostaten stammen... aus den ersten Zeiten des Bestandes dieses Seminars“¹⁾.

В цих словах осуджено дуже остро русофільську пропаганду поміж віденськими питомцями в 50-их рр. Попробую на основі кореспонденції прослідити докладніше сю справу.

Маємо змогу приглянути ся гадкам віденських питомців протягом майже всіх 50-их років. Ті роки, а передовсім їх перша половина, се час, у якім зростало в Австрії напружене між сею державою та Росією. Внутрішнє положення австрійської монархії по завішенню конституції характеризує міністерство гр. Льва Туна, в яким здобули, як вгадано, в державі перевагу клерикальні елементи.

Серед таких обставин не могло б, ти в Австрії двох гадок що до поглядів на всякі русофільські чи православні змагання. Австрійське правительство намагало ся на початку 50-их рр. здавити москвофільську пропаганду і то не тільки в Галичині. Та воно за мало орієнтувало ся в цих справах, а наглядним доказом сього факт, що як раз у 50-их рр. дійшло москвофільство в Галичині й Угорщині до великої сили. Стало ся се головню тому, що правительство очевидно не без впливів з боку передовсім вишого духовенства, не звертало ся рішучо проти властивих огнищ і підпор сеї пропаганди, а вдоволяло ся більше поверховними мірами, які доводили що правда, до хвилевого ослаблення й замішана в москвофільським таборі, але не могли відібрати йому справдішньої сили. Одиноким наслідком того було хіба се, що москвофільська пропаганда по кількох невдалих пробах поступати отверто без маски, почала крити ся в кертичі нори і вести систематичну, навіть подекуди добре зорганізовану роботу. Та про те навіть слаба й недовга акція правительства, викликана з одного боку політичними заворушеннями, а з другого особистими заходами обиджених москвофільськими діячами впливових одиниць, мала велике значіння для руської суспільности в Галичині. Між Галичанами не було в тім часі ніякої орієнтації в небезпеці русофільської пропаганди, і що йно правительство, за яким привикла йти сліпо переважна частина духовенства й інтелігенції, відвертало наших людей бодай у часті від москвофільства. А що саме в пору отворення віденської духовної семінарії грозива з боку Росії небезпека війни, не міг виявляти прихильности до москвофільства той, хто хотів пока-

¹⁾ Pelesz, op. cit., стор. 994—995.

зати себе льояльним австрійським горожанином. Таким льояльним горожанином мусів конечно виявляти себе ректор віденської семінарії. Як парох віденської церкви і настоятель питомців, що мали нагоду сходити ся з ріжними католицькими достойниками Австрії, мусів він добре дбати про те, аби й сам думав офіційально так, як думало правительство, і аби так само думали його питомці. І може мало хто держав ся так точно годки правительства, як перший ректор віденської семінарії (Фірідїон Литвинович).

О скільки можемо схарактеризувати особу Литвиновича, бачимо в нїм, що правда, Русина з переконання, але при тім найльояльнійшого й найпослушнійшого горожанина Австрії, що був звичайно тільки там патріотом, де прийшов виразний приказ з гори, або де русько-католицька церква у Галичині була вже вмадто загрожена¹⁾. Як-б не були погляди Литвиновича до 1852 р., досить, що в тім часі зискує він собі довіре правительственних кругів і йде в порозумінню з ними. Гладкий у поведеню вмів він подобати ся вишим сферам як людина незвичайно оглядна, що бояла ся й тіни маніфестації проти уряду. Ним міг видати ся дуже вигідним чоловіком, через якого можна було впливати на загал Русинів. І від тепер уживає його правительство як посередника в важних часах місіях — і видно, Литвинович дорожив сим довірем і бояв ся втратити його. Як ректор семінарії дав він не раз докази, що правительство не помиляло ся.

Коли між Австрією й Росією стало в 50-их рр. щось несувати ся, й віденське правительство виступило проти москвофільства, протиставлячи для його ослаблення зворот руської інтелігенції до народніх ідеалів, станув Литвинович без вагання проти москвофілів. Можна навіть догадувати ся, що правитель-

¹⁾ Те, що доси знаємо про Литвиновича перед його ректоратом, потребує ще не в одному виясненя й тому полишаю його докладнійшу характеристику в тім часі на боці, а подаю тільки найважнійшу літературу: Б. Дідницький, Антоній Добрянській. Львів 1881; Іван Франко, Одини русько-польського антагонізму 1831 р. (Житє і Слово т. III, 1907, стор. 111—114); Др. К. Студинський, Польські конспірації серед руських питомців (Записки Наук. Тов. ім. Шевч. у Львові 1907, т. XXX, стор. 61 і сл.); О. Назарук і О. Охринович, Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові („Січ“, Альманах. У Львові 1908, стор. 389); Др. Студинський, Коресп. Я. Головацького 1835—49, Митрополита Тершаковець, Галицко-руське літературне відродженє. У Львові, 1908, стор. 76.

ство просто домагалося від нього попертя національних змагань поміж питомцями-Русинами, бо хіба тільки тим можна пояснити офіційне захоочуване богословів до праці на народнім полі.

Про надто широке розгалужене москвофільства між віденьськими питомцями в перших роках годі було й думати. Не допустив би був до сего крім Литвиновича й такий рішучий противник об'єднителів, як міністеріяльний совітник Григорій Шанкевич, що мав також великий вплив на семінарію і в яким Литвинович мусів числити ся, хоч і не долюблював його.

Пропаганда москвофільства могла діставати ся між питомців хіба уривками, потайно, й тому не могла тут зразу запустити глибокого коріня, а навпаки стрічала ся з поважними перепонами. Настрій віденьських питомців у перших трох-чотирох роках існування семінарії мусимо вважати прихильним у більшій частині народній мові й народнім змаганням нашої суспільности. Інші, ненародні змагання були тут тоді тільки виїмкові.

На зверх старали ся питомці виказати передовсім австрійський патріотизм, який справді й лежав в основі їх переконань. „Я цілком такъ чувствую, якъ нашъ Австр: рядъ теперъ рѣшає ся“ — пише наївно А. Шанковський у листі до рідного батька¹⁾. А що такі слова не пуста фраза, бачимо не тільки з того, що питомці цікавлять ся живо всякими подіями на цісарськім дворі, але передовсім із того, що в приватних листах, отже там, де вони не потребували крити ся зі своїми думками, виражають ся вони все з найбільшою пошаною про цісарський дім. Їх тішать радости цісарської родини і в них беруть вони живу участь. Досить буде вказати на те зацікавлене, яке викликувало у наших питомців вінчане цісаря. Точно рестрували вони вістки, звязані в тим і ділили ся ними в Галичанами. Мусимо листи, присвячені точному описови сеї події, а кожного мусять вразити в них вислови горячої симпатії та щирого одушевлення, яке огортало питомців на вид молодой цісаревой, що як раз прибула до Відня. Та сеї запал мусіли значно остуджувати події на цісарськім дворі, які не ворожили добра українському народови. Швидко завважали їх питомці й оцінили належито. Вони бачили, що в кругах близьких до цісаря росте вплив польської аристократії, а се не могло не відбити ся на стані Галичини.

Сі побожваня виявили ся зовсім виразно при нагоді побуту

¹⁾ З 6 (18) марта 1854 р.

Брата цісаря в Галичині в грудні 1853 р.: „Подля нынѣшнихъ вѣстей тельеграфическихъ — читаемо під датою 25 грудня 1853 р.¹⁾ — Братъ Цара вже въ головнѣмъ мѣстѣ нашего нашъ милого отечества (себ то у Львові)... Но що днѣ тамъ робити буде? и ци знову Аристокрація пол'ска до давного значѣннѣ не прійде? тоє неможно смѣло рѣшити. Тамътотъ рѣкъ молодой сей князь все въ уланьскімъ строю въ Кн. Яблоновскімъ, котрый булъ его Obersthofmeister спацероваль по мѣстѣ. Яблоновскій велике має значенье у двора а коли онъ теперъ на нѣмъ надзоръ надъ молодымъ Князьомъ складаль, получилъ отъ Цара рангу Дивизионера и полкъ Галиційскій прежди Найнау отъ Архик: Зофи прекрасной сервѣсь порцеляневый, где изображенно було, якъ Яблоновскій г. 1848 отбирає въ Виєннѣ штурмомъ царскую палату, и ти всѣ татунки войска при котромъ онъ служилъ. Тоє все оповѣдалъ намъ оденъ Русинъ готвлящій ся до докторату въ Любомудрія, котрый знову будучи тамтого року въ Бучачу при Базальянахъ профессоромъ и познакомивши ся тамже съ маѣоромъ Потоцкимъ, отъ того все слыше, що ся на ц. дворѣ дѣє; въ рѣшетою Потоцкій жѣ дуже добре въ Яблоновскімъ“. Як бачимо, подробиці зовсім маловажні; якихось важнійших політичних відомостей при такій ефері інтересів годі надіяти ся. Найвисшим знаком цісарської ласки вважали ся ордери, а при їх роздаваню Русини, не маючи своєї аристократії, звичайно бували покривджені. Що правда, при шлюбі цісаря „стояли 6 Епископы наши въ правдѣ при кбнѣци но за тоє съ обохъ сторбнѣ трону Царского (drei u. drei) такъ же Царъ и Царица все то на одныхъ то на другихъ поглядали“, але ва те „рядъ при роздѣленю ордерѣвъ дуже малый взглядъ теперъ робилъ на Русинѣвъ а подавалъ такимъ ордерѣ, котры ся до ничего не мѣшали якъ н. пр. въ Львовѣ Барвиньскомѣ въ Перемислю Сѣльецкомѣ. Зъ прибувшихъ у Епископовъ досталъ Іаганецъ Comturkreutz des Franz-Joseph Ordens а фогаратскій вѣставъ Архієпископомъ, тайнымъ Совѣтникомъ, коли анѣ Яхимовичъ въ 1848 такъ заслуженный анѣ Бохеньскій жадныхъ отлпчій не достали. Ректоръ то наввалъ передъ нами: die Ruthenen haben jetzt eine tüchtige Schluppe von der Regierung erhalten. Я вже знаю, чему днѣ тоє сказавъ“²⁾.

¹⁾ Лист Шанковського до родичів.

²⁾ Лист Шанковського до родичів в 30 цвітня 1854 р.

Такі події викликували в молодих серцях огірчене й зневіру. Питомці догадують ся, що „здаєся то за симпатію роса Австрія теперъ криво ся дивить на Русиновъ“.

Все те одначе поводи підривало руську льояльність 1848-го року. Всі бачили, що Русинам у Галичині діяло ся що раз гірше, а правительство мовчало. Його ласка проявляла ся хіба дуже рідко в особистих відзначенях. Та віденьські питомці вміли оцінити вартість таких відзначень. Ось що вони пишуть про винесене Григорія Яхимовича до гідности барона: „Ходить тут чутка, же Яхимовичъ збсталь барономъ, но чи въ тымъ Русини що зискали?“

Та які-б не були почування віденьських питомців, заручені семінарії мусіли бути льояльні. Питомці були також на звертання льояльні й берегли ся перед виявами противних гадок, хоча в їх душах корінило ся недовіре до Австрії.

IV. Національні та політичні питання.

Чи були між віденьськими питомцями дискусії на національні й політичні теми? Що мусіли бути, можна догадувати ся тільки з результатів їх роботи серед суспільности, головним по часописах, та з таких фактів, що пр. в однім листі А. Шанковський звертаєть ся з просьбою рішити важне в національного боку питання аж до Галичини, до свого батька. В листі в д. 25 грудня 1853 р. питаєть ся Шанковський батька, „як тамъ въ забраномъ краю въ Росіи священники межі собою бесѣдують ци по польску ци по малоруску ци по російску? Також радъ бытъ знати, въ якій мовѣ Архієппъ Варшавскій держалъ бесѣду церк: и въ якій мовѣ розмавлялъ зъ Таткомъ? Розв'язанье тыхъ вопросевъ есть для мене дуже важне...“

Не чуючи опори в своїм власнім народі, а бачучи біля себе членів інших славянських племен, молоді уми мижоволи мусіли звертати ся до них зі своїми симпатіями та надіями.

Славянофільські тенденції віденьських Русинів мали вже свою вироблену традицію. Їх огнищем була між иншим і церква св. Варвари, де стрічаємо від давна славянофільські кличі в більше чи менше виразними симпатіями до Росії. Таке славянофільство подибуємо й у відновленій віденьській семінарії. Тут знаходило воно досить податний ґрунт. Угорські Русини мусіли принести його вже в дому, а хорватські товариші тільки збільшали симпатії до него. Тай галицьким питомцям у Відні

не були чужі симпатії до Росії. Так пр. Амвросій Шанковський був сином батька, що мав тісні родинні звязки з Росією. Пр. Шанковський їздив туди не раз і привозив відтам одушевлених до тамошніх релігійних обрядів. Його листи до сина дають нам проби такого одушевлення.

До того й само австрійське правительство не могло відгородити віденьських питомців від безпосереднього москвофільського впливу, бодай неофіційного, потайного. А певно ходило йому дуже о спинене сего впливу передовсім 1854 р., коли війна з Росією здавала ся неминучою. Тому й декуди в Галичині поступали з священниками, що тягли за Росією, безцеремонно. В цвітні того року ходили непевні слухи, „же въ Галичині 27 священниквъ рускихъ зъ околиць Бережаньского й Стрийского за корреспонденції росс: усадили до вязницъ; в медель передъ тымъ одинъ Steuereinehmer зъ Угнова прибувши ту до насъ (до Відня) то само намъ (питомцям) говоривъ но число було въ четверо менше. Бископы о тымъ ничъ розмають. Здаєся, буде то *hak polski zlosliwie na Rusinow powieszony*“¹⁾.

Отже хоч Литвинович мусіли докладати всіх старань, аби не допустити до семінарії москвофільства, воно все таки туди вставало ся. Між настоятелями семінарії був навіть один, що й не дуже крив ся із своїми русофільськими поглядами. Був се згаданий уже префект семінарії др. Мельник. Можна догадувати ся, що москвофільство Мельника мало більше релігійний характер і було викликане антипатіями до Риму, де Мельник пробував якийсь час. Так думати позволяють нам отсі слова Івана Головацького: „Г. Мельникъ утекъ изъ Рима, не могъ выдержать, рассказываетъ ужасныя вещи, какъ съ нимъ обхождено! — Семь недѣль не пускали его къ Богослуженію, и даже самъ Литвиновичъ говорилъ, что въ Спѣбургѣ съ каеоликами свободнѣе обходятся, нежъ съ нимъ въ Римѣ“²⁾. Після повороту (чи утечі) в Риму став Мельник префектом віденьської семінарії³⁾. Вже

¹⁾ Лист Шанковського з 30 цвітня 1854 р.

²⁾ Др. Студинський, Кор. Голов. 1850—62, стор. 115.

³⁾ Де инде пише Іван Головацький: „Любопытно было для меня, когда, бывши у Епископа Пряшевскаго, гдѣ виѣстѣ и Мукачевскій былъ, пришелъ нашъ Мельникъ и сталъ рассказывать, какъ его въ Римѣ ночивали... Изъ рассказовъ Г. Мельника, видно того, что насъ въ Римѣ держать за еретиковъ или Богъ знаетъ какою нечесть, и вообще что тамъ владѣеть ужасное заслѣпленіе въ дѣлахъ виѣшнихъ даже самой австр. церкви“ (Др. Студинський, *op. cit.*, стор. 129).

давнійше стояв він у дружніх зносинах з Іваном Головацьким, а після повороту в Рим радував його своїми оповіданнями про тамешні відносини. Але аби вірно оцінити сі його оповідани, треба пам'ятати, що він взагалі не мав великої охоти їхати до Риму¹⁾.

Не маємо безпосередніх свідощів на те, що Мельник ширив москвофільство між питомцями. Та й офіційно було се неможливе. Але відомо нам, що питомці любили його дуже, що він жив з ними ближше і що всі знали про його великі симпатії до Росії. До того ярке представляване незвичливості Риму до українських уніятів і втіха, яку мав із того І. Головацький, дають аж надто багато до думаня.

В пізніших часах було між настоятелями питомців більша москвофільв. Симпатизували з русофільством без сумніву: Микола Нодь, що був вразу духовником семінарії, опісля парохом при церкві св. Варвари, а вкінці й ректором семінарії; Іполіт Криницький, вразу богослов віденської семінарії, опісля префектом студій — свої листи пише він намаганою великорущиною, стоїть у близькій звязи з визначними діячами москвофільства (Я. Головацьким, Б. Дідицьким, І. Раковським і ин.); в кінці др. Осип Черлунчакевич, що повернувши в Рим став префектом студій при семінарії у Відні, а опісля переніс ся до Львова — його рекоментує Я. Головацькому брат Іван, а се найліпше свідощтво його переконань²⁾.

Що до самого Івана Головацького, то, як згадано, він старав ся конче впливати в душі своїх переконань на віденських питомців, головно при помочи книжок, як у загалі любив покривати свою діяльність кольпортерством книжок³⁾. Він подає часами й імена питомців, що брали від него книжки, на яких отже він міг впливати. Ось вони: 1854 р.: Добрянський Володимир, Криницький Іполіт, Цибик Лука, Дячан Филип, Табла Андрій, Стражницький Антін; 1855 р. крім що йно згаданих Сінкевич, Хотинецький, Колянковський, Гойнацький. При кінці 50-их рр. прибув Головацькому до помочи ще й Богдан Дідицький, який сам про себе пише в початком 1858 р.: „Молодые

¹⁾ Др. Студинський, *op. cit.*, стор. 69.

²⁾ Про всіх згаданих гляди численні згадки у дра Студинського *op. cit.*, *passim*.

³⁾ Схарактеризував його в сего боку прекрасно др. Іван Франко у статі: *Стара Русь* (Літ.-Наук. Вістник 1906 р., кн. VII, стор. 101 і сл.).

семинаристы часто заходят ко мнѣ, и что весьма утѣшительно, любятъ слушать повѣстей моихъ о литературѣ и старинѣ святой Руси“. Але тоді були вже й інші часи, бо ректором семінарії був явний москвофіль Микола Нодь.

Вкінці з Галичан мусіли впливати на віденських богословів в обединительнім душі ще й такі люди, як Гушалевич Іван (в дневнику Шанковського заховав ся лист до нього), що був в початком 50-их рр. редактором „Зорі Галицкої“ — і ще повно дехто инший.

Але не тільки Галичани з угорськими Русинами та російська амбасада, де був тоді протосвещем відомий зручний і незвичайно здібний пропатор москвофільства Михайло Раєвський, головно при помочи Івана Головацького намагали ся заціпляти між віденськими питомцями обединительні ідеї; в поміч прийшли їм і інші Славяни, сим разом Серби. І відси пішла славнофільська агітація в виразноку й отвертоку русофільською тенденцією, тим більше небезпечна, що захоплювала наших богословів із двох боків: із політичного та релігійного. Кермував сею агітацією або сам патріарх Йосиф Раячіч¹⁾, або може тільки дехто з його найближшого окруженя, очевидно не без його відома. Не знаємо, чи Раячіч агітував отверто. Скорше вистерігав ся тут явного поступуваня, хоч би тому, аби не стратити слави льояльного горожанина. Та й Литвинович припинив би монно таку агітацію. Раячіч робив усе радше потайки при помочи довірених агентів, і то в часі, коли заносило ся на війну в Росією 1854 р. Про одного такого агента пише А. Шанковський в листі з 6 (18) марта 1854 р.: „Посилаю Таткови Добр: брошурку, котру обѣцал-амъ, но понеже теперъ Австрія (слава ей за тое) не естъ в союзѣ зъ Россією, тая зась книжочка въ духу росс: естъ напысанна, Татко Добр: для того не дай ею не пускае меже люди особенно межи цѣс: урядники. Намъ зарекомендовалъ ею одинъ Сербъ Патріархи Раячица Діаконъ и Секретаръ, монахъ и здаеся Агентъ росс:, котрый пожеги настоятелевъ молодшихъ нашихъ и денекотрыхъ питомцевъ духа моск: зацепляти усилуеся, но мене онъ не здурить и и цѣлкомъ такъ чувствую, якъ нашъ Австр: рядъ теперъ рѣшаеся, для того и я цѣлкомъ мнѣніе Госп: Писателя той брошурки не подѣляю“.

¹⁾ Його коротеньку біографію подає проф. Студинський, *Коресп. Львов. 1835—49*, стор. ХСVIII.

Се письмо кидає цікаве світло на русофільську пропаганду між віденськими питомцями. Шанковський застерігає ся, що він гадає „господина писателя“ не поділяє, бо почував так, як рішаєть ся теперішнє австрійське правительство. Причина, як бачимо, дуже підоврена, висказана певно більше з обережності в непевний час, ніж із справдішнього переконання. Що Шанковський не був іще в тім часі явним москвофілом, се певне, але щоб він не симпатизував із Росією, тому годі повірити. Доказом сього численні місця в його листах, у яких пробиваєть ся недвозначно прихильність до Росії. Та й по що присилав би він таку брошуру до Галичини, хоч знав, як небезпечно показувати її цісарським урядникам? Шанковський і його товариші читали очевидно залюбки сю брошуру й вона полишила в їх душах відгомін своїх тенденцій. Жаль тільки, що не знаємо її заголовка. Секретар Раячіча намагав ся таки отверто заціпити в семінарії московського духа, а хоч він не всіх умів здурити, все таки знайшли ся молодші настоятелі семінарії та питомці, серед яких сей дух приймав ся. Можемо навіть вказати по імени тих людей. Зовсім певно був між ними префект семінарії Мельник, „котрому крімъ великої симпатії для Росії ничь закинути не можемо“ — як читаємо в згаданім листі. Такі-ж безсумніву були: Нодь, Черлюнчакевич, Сембратович; а імена питомців, що певно сприяли москвофільству, вичислені вже при обговореню впливу І. Головацького.

Про вплив Раячічових кругів на питомців з релігійного боку буде мова низше.

Вже сказано, що побіч сих впливів мусіла доходити москвофільська пропаганда між наших питомців також просто в Росії через російську амбасаду, а головню через Раєвського. Так думати маємо право з огляду на те, що в наших листах маємо доволі натяків на особисті зносини віденських питомців з людьми, що сяк чи так стояли в звязках із амбасадю. При всяких нагодах витали представителі російської амбасади наших питомців дуже гостинно, а щоби при тім не старали ся досягнути яких політичних цілей, годі й думати. Діяло ся се головню при нагоді богослужень. Москалі відвідували церков св. Варвари, прим. у велику п'ятницю 1854 р. „прійшло було до церкви повно Москалєвъ, салдатѠвъ морскихъ, котры будучи въ ТерстѠ съ 3-ма кораблями военскими... на Вѣденъ домѠвъ вертали въ числѠ 400¹⁾“, а наші питомці з свого боку ходили

¹⁾ Сей і низше наведений цитат винятий із листу Шанковського в мая 1854 р.

на богослуженя до російської каплиці. І так у сю саму велику п'ятницю вечером ходили віденські богослови „по церквамъ благочестывыхъ“. — Въ каплицѠ амбассадуры росс: доньки священника того року вже нашихъ питомцѠвъ тамъ сподѠвающіи ся всѠ три нам презентовали ся и або грѠбѠвъ цвѠтами уберали або въ другой комнатѠ при дверяхъ розтворенныхъ „СѠверну пчолу“ читали“.

Вкінці спеціально що до Галичан, не треба забувати, що певно сильніше від тих побічних впливів ділали на них відносини таки в самій Галичині, де головню завдяки рухливій вдачі Якова Головацького змогло москвофільство вже з початком 50-их рр. опанувати широкі круги інтелігенції. Очевидно представителі галицького москвофільства не могли полишити на боці такої важної позиції, як віденська семінарія. Вони старали ся й тут здобути собі відповідний вплив, а приходило їм се тим легше, що мали в самім Відні відповідних до того людей — ми бачили, яких. Але й без таких людей було між галицькими москвофілами надто багато впливових осіб.

Дуже вчасно подибуємо виразні сліди москвофільської агітації. Вже під д. 26 (14) мая 1853 р. читаємо в листі Шанковського з віденської семінарії: „Ректоръ вчера всѠхъ ГаличидѠвъ заклпкавъ до себе, замкнувъ двери и сказавъ, же допосенно ему и зъ Л'вова и тутай зъ МѠнхѠстеріумъ, же зъ насъ мають якісь сообщенія съ клубомъ російскихъ МалорусинѠвъ Львовскихъ. Радивъ для того осторожности великой — казавъ же слы бы знавъ котры то суть, ихъ всей часъ повишнявбы, иначей бо черезъ такихъ фанатикѠвъ и сѠмєнище ровязатись и мы всѠ дѠмісію получитьи можемо“. Се відносить ся певно до агітації в користь Росії, а „клуб російскихъ МалорусинѠвъ Львівських“ — се безперечно москвофільська організація. Замітне, що реляція міністерства й зі Львова (мабуть із памісництва або поліції — може й через консисторію) говорить тільки про трьох питомців.

Збираючи все сказане, бачимо, що москвофільство вдирало ся в віденську семінарію двома шляхами: із самої таки семінарії та з поза неї. В самій семінарії сприяли йому: Нодь, Мельник, Черлюнчакевич, Криницький, а може й Сембратович. Та ся агітація була дуже слаба й обмежувала ся більше на покриваню москвофільства й улекшуваню йому доступу в семінарські мури. Далекю сильніша була агітація з поза семінарії. Ся атакувала богословів з кількох боків. Із Відня підсував їм обе-

динительні тенденції зручно Іван Головацький, із Галичини не полишено їх також у спокою, в Росії зближувано ся до них через церков, а з полудневої Славянщини приходило русофільство під омофором колишнього прихильника українського руху в Галичині, патріарха Раячіча. Сіти були уставлені добре — то й не диво, що дещо в них зловило ся.

Та про те все москвофільство між віденськими питомцями в перших трьох роках існування семінарії не то, що не було загальне, але здасть ся, що більша часть питомців не була йому прихильна. Навіть між його прихильниками знайдемо певно багато тільки чисто платонічних симпатій.

Передовсім знаємо певно, що не всі питомці клонили ся до Росії. Були там навіть такі, що ненавиділи її. Бо симпатизували в Росію хіба Славяни; натомісь Румуни не хотіли про неї нічого й чути. А не забуваймо, що румунські питомці жили в приязни з нашими. Ненависть Румунів до Росії в тім часі пішла так далеко, що деякі з них не вагали ся навіть покидати православну віру й переходити на унію тільки тому, що така сама й російська віра. „Причина, чому Румуни знову такъ на Унію переходять... — пише про се Шанковський¹⁾ — так же и съ ненависти протѣвъ Руссамъ, котры боронящи нѣбъ то церковъ православну, въ княжествахъ Наддунайскихъ, где ихъ цѣла надія ся операе, ихъ всякихъ слободъ лишае и ихъ сявѣзовати хоче. Наветъ и наши алюмны румунъски, котры суть съ рештою поцтивы хлопцѣ и котрыхъ люблю якъ братьей моихъ, дуже ся теперь тимъ гризуть, же Москалѣ въ ихъ княжествахъ господаруютъ, а дуже ся тѣшатъ, сли коли въ газетахъ чути, же Руссовъ потовкли Турки“.

Сам Шанковський оповідає про себе ось який інцидент: „Справа орієнтальна теперь (в липні 1853 р.) вже такъ стоить, же Миколай моральну перевагу вже теперь мае, а своими ребятами нѣкому запевно не дасть ся. Якъ мал-емъ мати испить съ Гебрайки, снило ся ми на самъ передъ, жемъ десь на Балканѣ яко простій салдатъ въ долгой реверендѣ московской увиался, а потому знову же десь яко офицеръ-адютантъ съ золотыми епульетами въ Цариградъ вѣжджалъ-емъ — дивный сонъ“. Сей сон, а властиво його переповід у листі до батька можна справді толкувати як доказ симпатії до Росії.

¹⁾ В листі в 25 грудня 1853 р.

V. Релігійні погляди.

Відома річ, що москвофільська пропаганда 50-их рр. не обмежала ся виключно на національно-літературне питанє. Вона сягала глибоше в політичну, а навіть у релігійну сферу. Українці повинні по її реценті стати не тільки Великоросами, але й прихильниками російського царя й православя. Тому москвофіли агітували також проти унії й під покришкою привернення давного благочестя заціплювали православного духа не тільки між свѣтськими людьми, але й поміж священством. Так приготвляла ся поволи атмосфера, що дійшла до кульмінаційної точки в 60-их рр. і викликала масову еміграцію галицької духовної й свѣтської інтелігенції до Росії, а в парі з тим і масове відступство від унії й свого народу. Отся може й незрозуміла у иншого народу проява має свій корінь у подіях попередніх літ. Спеціально відносини римської курії до справ галицько-уніятської церкви мали на се безперечно великий вплив. З тим лучить ся тісно й обрядова справа. Про все те поговорю тут лиш о стілько, о скілько се тикаєть ся віденської семінарії.

Вже було згадано, що віденська семінарія не стояла сильно в самих початках свого існування. Свугіти чи Шіари висіли зморю над нею, а її східній характер стояв комусь на заваді. Литвинович заховував ся супроти сього, здаєть ся, бодай офіціально досить апатично, хоч його вихованці скоро добачили зміну в його поступованю. Не так було з єпископами. Передовсім негалицькі владика обурювали ся на закулісові заходи, і в розмовах із віденськими богословами давали вираз тому обуреню. Так можемо прим. думати про великоварадського єпископа Ерделля.

Вражине, яке викликував такий стан непевности, легко зрозуміти. Як би там не було, питомці мусіли бути привязані до своєї інституції. До того таке поступованє мусіли вони вважати скороченєм прав свого обряду й так будила ся у них мимовільна нехить проти тих, що творили таке з ними. Незадоволенє звертало ся перш усього проти Риму й попираного ним — то шкодою для грецького — латинського обряду. В молодих верцях росло переконанє, що Рим тільки терпить східню церкву, а про її прихильників він не буде дбати. Страхітя, які показував Мельник після повороту з Риму, доливали тільки оливи до огню.

Разом із сими звертало ся незадоволенє також проти австрійського правительства. Адже-ж було загально відомо, що віденську семінарію засновано по довгих заходах. А тепер, ледви вона стала жити, хочуть її віддати латинникам! І ті грізні вісти розсівав сам міністер Тун, отже й туди звертало ся обуренє.

Крім згаданих, давніх і свіжих рахунків із Римом та Австрією була ще одна справа, що сильно дразнила в тім часі наше духовенство та віденських питомців. Було се давнє бажанє основаня станіславівського єпископства в Галичині, до якого прикладано великі надії. Ся справа тягла ся ще від весни 1842 р., коли на домаганє Риму подав Михайло Малиновський пропамятне письмо папі Григорію XVI і кард. секретареві Лямбрускіні, в яким домагав ся між иншим основаня двох нових єпископств у Станіславові й Тернополі¹⁾. Та минуло ще коло пів столітя, заки сповнено в часті се бажанє. Розумієть ся, таке проводіканє викликало тільки роздратованє й наріканя. Подібнє й бачимо у віденській семінарії в початком 50-их рр.

Та про все те про отверту, а може й взагалі яку будь пропаганду православя між питомцями віденської семінарії в 50-их рр. годі в дійсности говорити, коли не числити непевних звісток про скриті проби в тім напрямі з боку Сербів. Віденські богослови шукали тільки чистоти обряду, на них робило вражінє східнє богослуженє, обходженє в православній церкві з ортодоксальною та формалістичною величавістю, але вони були далекі від гадки покидати Рим. Протинно, про римського папу виражають ся вони все з найбільшою пошаною, а хиба в обрядовім питаню не довіряють Римови. Так пр. дуже втішила їх вістка, що коли 1853 р. буда у папи на авдієнції місія вложена в чотирох малих місіонарів під проводом Мельника, то папа прийняв їх ласкаво, розмовляв з ними довго, а навіть казав себе цідувати не в ногу, а в руку. При тім цікаве, що папа випитував вправді про наші відносини, та скоро звернув розмову на Румунів²⁾.

Попрі се видно у наших питомців, як згадано, вже тра-

¹⁾ Гл. статью Ф. І. Свистуна: Отставка крыл. Михаила Малиновскаго. (Вѣстникъ „Народного Дома“, Львовъ, декабрь 1908. Ч. 12, стор. 209).

²⁾ Лист Шанковського з 25 грудня 1853 р. Се мабуть чи не одинокі більше прихильні Римови звістки, яку привіз із своєї подорожі Мельник. Але й вона значно ослаблена згадкою про Румунів.

дичійне стремління зберегти чистоту східного обряду. І тому їх порушать такі питання, в яких видно передовсім зверхню різницю між східною церквою й унією. Се відчували вони інстинктивно як уступку нашого обряду в користь латинського, й тому се дратувало їх.

Одною з таких дразливих точок було від давна у нас голонє бороди священиками. За бородами тужили й віденські богослови. Коли вони дивили ся на грецько-католицьких румунських владик, то зараз завважали з певного рода завистю, що „ажь любо смотрити, якъ ихъ (Румунів) Епископы... и Канонники честно въ бородами въ мантияхъ ходять и цѣлкомъ въ обрядку восточного аѣ крихты не попустили“. Свій антагонізм до латинників виявляли наші богослови, називаючи їх згїрдно „папштаками“, а коли стрічали ся з людьми східного обряду, котрі вказували їм, кїлько стратили галицькі уніяти зі свого обряду в користь латинського, то вони почували себе як би виновниками, що повинні стидати ся сього. Не треба й додавати, що в таких разях сходила певно розмова на „віру батьків“. Так росла нехїть не тільки до латинського обряду, але й взагалі до католицизма. Такі дрібні події підготовляли ґрунт для дальших подій у тім напрямі.

До зближеня православних і уніятів причиняли ся немало й взаїмні відвідини богослужень обох церков. Ми вже згадували про такі відвідини у священика при російській амбасаді. Про відвідини нашого богослуженя сербськими православними владиками довідуємо ся також у тім самім часі: „Въ Пятницу — читаемо під д. 30 цвітня 1854 р. — П: Яхимовичъ цельбровалъ при положеню въ грбѣ плащенницы, коли ледво що влѣвъ въ Ватонѣвъ, а прочіи Епископы присутствовали. На тоє мабоженство прійшли були до насъ въ крылосѣ 3 Епископѣвъ православныхъ несоединенныхъ Сербскихъ въ своиим Архимандритами. Мы ихъ іречно приняли и при обходѣ свѣчками обѣдѣли, но оны уврѣвши якъ Яхимовичъ а la zelosus Unita въ пушкой обходѣ робиль, заразъ по обходѣ отдали свѣщи и утекли не цѣловавши наветѣ Плащенницу“.

Як видно на примірі сербських владик, не обходило ся в таких разях часом і без певного рода демонстрацій. Православні не пропускали нагоди, аби показати уніятам, як то Рим вкоротив їх обряд. Про вражінє подібних подій не треба й говорити.

Тим глїбше мусіли вражати молоді душі наших питомців

величаві богослуження по неуніятських церквах. У них будилося поволи недовіра до чистоти обряду грецько-католицької церкви. Виразно слідно се пр. у що йно згадуванім листі. А Шанковський, оповідаючи про те, як дуже вразив його спів у церкві австрійських Греків, говорить просто: „Враженъе, котре мы тамъ тогда заняло, не до описаня; припомнула бо мнѣ на сампередъ ихъ ѳтправа огидно зъ фушерованный въ Галиціи обрядъ греческій, а потому вѣдокъ поважныхъ бородатыхъ мужей сывыхъ Епископѳвъ ихъ — ариі чародѣйны греческіи перенесли мя до Греціи, до той то колибеди нашої святой вѣры, где въ первшихъ вѣкахъ Хтнѣства святы велики мужи и вселеньски соборы такъ процвитали а где ѳтъ времянъ нещасного роздору така тишина, такъ мало жита, же Гди умилосерди ся! — Ich bekenne es offen ich war bis zu Thränen gerührt“. Се велике зворушене показує, як дорогий був східний обряд нашим питомцям. У симпатіях до него бачили вони рід патріотизму й пієтизму для предковичної старини — отже було в тім почутю богато релігійного романтизму. Тому ся струна була дуже вразлива, а натягнене її могло справді довести коли як не до зірваня в Римом, то що найменше до значного охолодження зглядом нього. Очевидно тут годі все класти на карб москвофільства, противно — початок таких почувань в їх історичнім розвою зовсім не москвофільський. Москвофільство вміло тільки використати сей стан і повести його часом до меж відступництва.

Велике роздратоване в релігійній сфері викликувала також і серед наших питомців ще й инша незвичайно дразлива для уніятського духовенства в загалі справа — целібат. З боку вищої нашої ерархії пропаговано його в тім часі доволі горячо й енергічно, але притім так необережно й нетактовно, що се викликало тільки огірчене. Целібат хотіли зацепити також між віденьськими питомцями.

Льояльній Литвинович пробував також ширити целібат. Говорено голосно, „же Лѣтвинович прочіймъ надстоятелямъ повелѣніе надалъ, абы по возможности старали ся тамочное семѣнаріюмъ уславити тимъ щобы якъ найбільше до целібату приготовляли“, а й в загалі „пѳсля мнѣнія нашихъ наставниковъ намѣреніемъ учрежденія сего (віденьського) семѣнаріюмъ й посланія питомцѳвъ тамже естъ, дабы въ целібатѣ встали и поволе до рѣтровѳвъ приготовляли ся“¹⁾.

¹⁾ Лист невідомого питомця до Авросія Шанковського в датою Львѳвъ дня 24 9-бры 853.

Важне з того огляду було висвячене докторанда Криницького в целібаті й заховане питомців при тім. Вони просто жалували його, „якъ ѳнъ ишолъ святитися и... кождому прикро было тогда въ церквѣ, коли его тамъ коло олтаря обертали“. Питомці вірили, що він буде того жалувати. Та й справді став ся Криницький при свяченім на Великдень покрити свій неспокій тим, що „троха тужливимъ голосомъ“ бажав кождому питомцеві гарної жінки. За те ректор намагав ся недвозначно виявити свою радість ізза тої події. „При посвященью Криницького Ректоръ дуже пѳдхлѣбляе, дає му найкрасшу дальматику и Опаръ — свѣтитъ всѣ свѣщи цѣдує го потомъ въ лице; мае то бути eine Lockspeise для насъ, но не здуришь“¹⁾. З тих слів видно ясно, що думали питомці про целібат і як не подобало ся їм всяке попиране його з боку церковних властей.

Стілько певного можемо довідати ся про погляди віденьських питомців на унію й обряд. Збираючи все сказане бачимо, що хоч про відступство від Риму ніхто з питомців певно й не думав, усе таки було доволі причин, аби відносини до папського престола ставали нещирими. Ненастанні проби впливати грецький обряд до латинського приносили тільки сумні овочі: вели до індеферентізму в католициамі. Тим можна пояснити всякі зідливі натяки на адресу латинської церкви і такі вислови, як: „бувъ ту (у Відні) молодый священникъ російскій въ Петрограду, котрый также въ Рымѣ принявъ унію, ба (пса натура славянська!) и обрядъ латинскій принявъ“²⁾. Використовували сю обставину зручно різні люди в користь русофільської пропаганди.

Вкінці мусимо ще згадати бодай кількома словами про відносини наших питомців до сербської православної церкви.

В однім листі згадує Лука Лисяк, що він ходив до Станковича, присланого патріархом Раячічем для науки в церковнім співі. Сей Станкович мав позичати питомцям різних церковних композицій свого укладу, яких домагала ся львівська семінарія. Крім того були віденьські питомці також на концерті Станковича³⁾. Річ сама по собі невинна й ми не звертали би навіть на неї уваги, коли би при тій нагоді не згадувано імени Раячіча. Мимоволі нагадуєт ся тут відома приповідка: Timeo

¹⁾ Лист Шанковського в 2 мая 1854 р.

²⁾ Лист Шанковського в 4 (16) червня 1854 р.

³⁾ З датою: Вѣдень 11/23/5 1855.

Danaos et dona ferentes. Наше підозрінє ще росте, коли читавмо такі похвали для Станковича: „Чоловѣкъ то молодой и дуже честный, що до поднесенія обряду нашого дуже ревний... Отвертый — о всѣхъ своихъ намѣреніяхъ и замыслахъ намъ розповѣдалъ“. Коли-ж ще зважимо, що він був вповні залежний від Раячіча і мусів дбати про його ласку, бо був на його удержанню, то можемо припустити, що Станкович порушував обрядове питанє в такого боку, з якого унія виходила не в найліпшій світлі. Та не маючи під руками ніяких певніших даних про діяльність Станковича, не можемо сказати про се нічого близше. В кождім разі з'умили, як бачимо, круги Раячіча притягнути до себе віденських питомців і на церковнім полі.

VI. Літературні погляди та партійні напрями.

Змальовані в попередніх розділах відносини у віденській семінарії дозволяють з гори догадувати ся, яке мусіло бути становище питомців супроти літературної й партійної боротьби в Галичині.

Питомці знали добре про ту боротьбу та цікавили ся нею. Вони читали пильно передовсім віденський „Вѣстникъ“, що був, так сказати, офіційальною часописю семінарії. На „Вѣстникъ“ збирали вони також пренумерату, прим. на руки А. Шанковського присилано на сю ціль гроші¹⁾.

Крім „Вѣстника“ мали питомці, розумієть ся, ще й „Зорю Галицку“. Вже в самого початку істнованія семінарії пренумерує її досить вичне число богословів. „Зъ нашего Сем: 13 пренумеровало ся на Зорю (кождый за себе)“ — читаємо в листі А. Шанковського в 1853 р. З того часу й маємо згадки про переписку з редакцією сеї часописи в дневнику Шанковського.

І хоч руська преса в Австрії не давала в тих часах багато вісток про жите нашого народу, хиба спір про мову виступав у ній виразнійше, все таки дещо можна було з неї довідати ся і зацікавити ся неодною справою.

Управа віденської семінарії не то що не спиняла своїх вихованців у живій участі в житю галицько-руської суспіль-

¹⁾ Лист Йосифа Січевського до Амвросія Шанковського з датою: Чехы дня 21-го марта 1853.

ности, а ще й заохочувала їх до сього в межах, розумієть ся, австрійської льояльности, або радше, о скільки наказали „свише“. Та про те в перших двох роках істнованія семінарії не бачимо жвавійшого чи літературного чи публіцистичного руху поміж віденськими питомцями і з виїмком кількох спорадичних випадків маємо про се дуже мало вістей.

Переписка, яку маємо під рукою, висуває як найвчаснішого представника літературного руху між віденськими богословами — Амвросія Шанковського. Молодий, 21-літній питомець, одушевлений польськими й західно-європейськими поістіями та поезіями з романтичною закраскою, забажав щось подібне дати також галицькій Русі. В сій цілі вислав він 19 цвітня 1853 р. лист до редактора „Зорі Галицкої“ Івана Гушалеви́ча як відповідь на візване Гушалеви́ча до передплати „Зорі“¹⁾. При тій нагоді мав Гушалеви́ч заохочувати богословів, „дабы по силамъ причиняли ся ко утриманню той часописи а то не иннымъ способомъ якъ тільки присиланіємъ утворивъ спонихъ литературныхъ“. Заохота видала зараз плоди: під її впливом бере Амвросій Шанковський за перо і пише історичну новієть чи радше оповіданє п. з. „Остатны хвилѣ Плеснис'ка“ (я долучує сеї твір до листу²⁾).

З инших прояв літературного руху серед віденських питомців згадаємо тут передовсім принагідну літературу, бо її стрічаємо зараз у початках істнованія семінарії. Панегіризм в нагоди ріжних льокальних торжеств, що водив ся між українськими питомцями з давен давна, знайшов і тут свій відгук. Нагоду до сього подавали поперед усього іменини ректора. Вони відбували ся в Відні торжественно, ректор гостив тоді у себе

¹⁾ Гляди про се в дневнику Шанковського I. ч. Із сеї відовви Гушалеви́ча виходило би, що „Зоря Галицка“ не мала поміж віденськими питомцями передплатників або мала їх вникаючо мало. Самої відовви не маємо, а говоримо про неї хиба о стільки, о скільки згадує про неї відповідь Шанковського Гушалеви́чеві, захована в цілости в його дневнику.

²⁾ Лист печатаємо в цілости у матеріялах. Що до „Остатныхъ хвилѣ Плесниска“, то в дневнику заховав ся тільки невеличкий початок оповіданя, котрого „Зоря Галицка“ не печатала, а тільки аж за редакцією Северина Шеговича помістила в ч. 42—43 за 1854 р. простору статю п. з. „Послѣдніи хвилы Плесниска“, де використовує і лист і оповіданє Шанковського для своїх ретроградно-русофільських цілій. Та ся справа суди не належить, бо не вяжеь ся тісно з віденською семінарією.

питомців, а вони підносили йому панетірик — кантату. Часом навіть печатано такі кантати, як се стало ся пр. 1853 р. Тоді відспівано в навечере іменин ректора кантату, „котру зробилъ Патеръ (Микола Нодъ) въ обохъ мовахъ (церковно-руській та латинській). Нема въ ней въ правдѣ анѣ много сенсу анѣ много поези, но нашъ Спѣрѣтуал'ный яко, якъ то Нѣмецъ каже „Gelegenheitsdichter“, на борзѣ ю скомпоновалъ. Мы (питомці) дали видруковати и при красной и добранной музицѣ досить отбывала“¹⁾. Підчас іменин виголошувано ще й промови в руській та латинській мові. Такі промови списувано опісля, оправляно в окрему книжку та передавано ректорови — як се стало ся пр. 1854 р. в промовою дуктора Табли.

Вкінці ще згадаємо Луку Цирика, який в чч. 8—10 „Зорі Галицкої“ за 1854 р. помістив статю п. в. „Нравъ и просвѣщеніе Словенъ во обще. (Отрывокъ изъ Шафарика, начертанъ Лукою Ц.....ъ въ Вѣдв.)“ — знак, що віденьські питомці цікавили ся студіями над Славянщиною.

Жвавіше духове жите починаєть ся у віденьській семінарії що йно в другій половині 1854 р. Осередком сего жита, що розвинуло ся по виїзді Амвросія Шанковського в Відня, був досить незвичайний, хоч доси зовсім невідомий Лука Лисак. Се була людина незвичайно симпатична, щиро віддана своєму народови. Лисак займаєть ся ширенем руських часописів між питомцями, стоїть у живій переписці з галицькими редакторами, заохочує своїх товаришів до літературної праці. Чи сам що писав, не знаємо; здаєть ся, був автором стихків, бо в однім листі, згадуючи про намір львівських богословів видати заходами питомця Богоноса якусь збірку, говорить він, що й він готов „сїгнути ся“ та щось написати. Сердечна приязнь, що лучила його з Амвросієм Шанковським і те, що він інформує свого львівського приятеля про важнійші події в семінарії, вказувало би, що він стояв подекуди під впливом Шанковського, який заохочував його мабуть до сеї діяльності.

Та поки звернемо ся до обговореня діяльності Лисака й його товаришів, мусимо для зрозуміня сього глянути бодай побіжно на сучасні події в Галичині. Бо тут зайшли цікаві переміни. Боротьба між прихильниками народньої мови та її противниками входить у дещо відмінну стадію. Москвофіли поносять протягом 1854 р. удар за ударом. В цвітні 1854 р. дістає

¹⁾ Лист Шанковського з 25 грудня 1853 р.

прихильна їм „Зоря Галицкая“ від австрійського правительства навувне остережене з приводу її надто русофільських виступів, у половині серпня мусить уступити з редакції сеї часописи Богдан Дідицький ізза недуги очий, а його наступник Северин Шехович веде редаговане „Зорі“ так невдарно, що в падолисті його усувають, а редакція переходить в руки Миколи Савчинського, котрому стають до помочи такі люди, як Плятон Костецький і Ксенофонт Климович. Вже самі сі імена вказують напрям, у якому мусіла йти від тепер „Зоря Галицка“: з днем 24 падолиста 1854 р. (ч. 48) став „Зоря“ під оглядом мови й тенденції народня — противно до її дотеперішніх ненародніх, москвофільських стремлінь. Для москвофілів був такий попорот справи там більшим ударом, що вони не мали тепер уже свого часопису в Галичині й Австрії в загалі: віденьський „Вѣстникъ“ став від 1854 р. чисто урядовим часописом, що займав ся нашими справами дуже мало, а одинока москвофільська „Семейная Библиотека“ С. Шеховича (1855—6) виходила дуже неправильно і була до того нужденно редагована. Отже не диво, що зміна напряду „Зорі“ викликала констернацію в рядах москвофільських діячів¹⁾.

Отсеї події відбили ся голосним відгомном і у віденьській семінарії. Яке вони тут викликали вражінє, се можемо знати з гори, коли знаємо духа, що віяв між тамошніми питомцями; се все могло Галичан — з малими виїмками — тільки щиро втішити. Всі зараз зрозуміли значіне тих змін.

„Написалбымъ тобѣ, — пише Лука Лисак Шанковському вже в грудні 1854 р. — що радуєся, а съ мною многи, переминою Зори, а що сновъ насупротивъ денекотри среміядують м звономъ посмертнымъ по Ш.....²⁾ вторують своимъ плачливымъ заслѣпленьемъ“. Можна догадувати ся, що прихильників народньої мови між віденьськими питомцями було тоді більше, ніж прихильників москвофільства. В семінарії настала радість. Тішили ся новим зворотом у напрямі „Зорі“. В семінарії почали пильно збирати передплату на обновлений часопис. Керував тым рухом мабуть Лука Лисак, бо на його руки складано гроші. Одушевлене мусіло бути досить значне, коли до грудня 1854 р. зібрав Лисак 15 передплатників між товаришами.

¹⁾ Др. Студинський, Коресп. Голов. 1850—62, стор. ХCVIII—СІ.

²⁾ Шеховичу, що був останнім редактором „Зорі Галицкої“ перед її переміною.

А вражине, яке викликала „Зоря“ в душах питомців, змалюване отсими яркими словами: „Радосьмо витали мы и вытасмо ей содержаніє, бо тамъ нема о киркахъ мовы, но о старинныхъ нашихъ замкахъ; не о шульцахъ, но просто о вѣйтахъ, присяжныхъ — словомъ не о чужбѣ, но о нашбѣ и нашихъ правдѣдбѣ житю. Що до бесѣды ей, мы бблшою частію задоволені. По перше избѣгъ нашъ языкъ опасности, покривити ся, поломати ся — а наши уха, стратити слухъ: по друге отвѣдає ей бесѣда лучше нашому сердцю; все якось плине и логика есть — не такъ якъ недавно то бувало. Правда знаходить ся часомъ, що не мило порушає: но то есть або азбучне або чужинное. Но съ часомъ буде инакше: первое усовершитъ ся а второго не маємо ся дуже боятъ, бо оно дасть ся скрше выгнати, якъ чужинное въ давнѣйшой Зори“¹⁾.

На недавню боротьбу проти народної мови глядять тепер віденьські питомці як на подію минулу, бо по їх гадці противники народної мови побиті зовсім. Тому й не мило вражала їх і видавала ся їм непотрібною вступна стаття в 50 тім числі „Зорі Галицкої“, де редакція, говорячи про зміну напряду часопису, накидаєть ся острыми словами на попередніх редакторів, які завели „Зорю“ над беріг пропасти: „Побесѣдуй съ Редакторомъ, — пише Лисяк у тім самім листі до Шанковського — твоимъ соученикомъ давнымъ... най дасть спокбѣ упокоившимъ ся; бо се тблько шкодить а не помагає. Правда, годить ся ихъ троха высмѣяти, бо то колись ганьбили оны насъ и бесѣду народну называли хлопскую, которою пастухи бесѣдуютъ. Але якъ мовлю, оны упокоили ся (вѣчи... п...) — и таки посмѣшки шкодятъ намъ 1) бо показуютъ що меже нами незгода; 2) показуютъ, що суть меже нами (Москалі?), а то кидаетъ пбдозрѣньє на многихъ; 3) що розъятрає и тихъ котори середину становлять; 4) що противъ безсильныхъ (Зоря не прійме, и Вѣстникъ не прійме бгъ ныхъ сварливыхъ дописей) мечъ вытягати не красно. Власнѣ мы лагбдностію показати мусимо, що добре жєлаємо народови, а тимъ притягнемо ббльше“.

Із сказаного бачимо передовсім, як дуже помиляв ся Іван Головацький, коли писав в початком січня 1855 р. своему брату Якову: „Новое редакторство Галицкой Зори произвело въ здѣш-

¹⁾ Лист Луки Лисяка до Амвросія Шанковського в датою: Вѣдень 28/12 1854. В тім самім листі радить Лисяк завести одну поправку в правописі „Зорі“: писати „ниѣ“, а не „ниѣ“.

нихъ обществахъ одногласне и громкое неудоволеніє всѣхъ сторонъ и мнѣній, и послѣдніє покровители отказываются отъ нея, и какъ кажется, она рѣшительно клонится къ рѣшительному паденію. Прошедшій годъ былъ самый блистательный ея сіянія, но похожій послѣднему воспламененію пригасающаго огня! Все гаснетъ и настанетъ скоро совершенная темнота!“¹⁾.

Вже останні слова зовсім не правдиві, бо хіба не було нічого „блистательного“ в тім, що „Зоря Галицкая“ знайшла ся за редакторства Шеховича над берегом матеріальної руйни так, що вже думано над звиненем видавництва²⁾. „Блистательна“ була „Зоря Галицкая“ хіба в безпримірнім нетакті й фанатичній ненависті до всього, що народне, наше.

А що до того, що зміна напряду „Зорі“ викликала невдоволенє всіх, то се певно тїлько помішає особистих бажань І. Головацького в дійсності, яка їм не відповідала. Бо пр. у віденьській семінарії ділили ся питомці з сього погляду на три громади: одні виразно тїшили ся обновою „Зорі“, другі стояли по середині, або були байдужні, а що йно треті „времіядували“ і тїлько між ними могло проявляти ся „неудоволеніє“. Але сих останніх було небогато; найважніших пізнали ми висше.

Переміна в „Зорі Галицкій“ з кінця 1854 р. повинна була втішити кожного щирого прихильника розвою галицької Русі, повинна була стати знаменним фактом серед подій 50-их рр., поворотом до лїпшого. Тим бїльше могло се стати ся, що значна частина галицької суспільности сприяла очевидно новому напряду, а противники притихли й виливали свою лють хіба в приватних листах. Здавало ся, що Галичани вступили на новий шлях, а зглядно відновили давні гадки з часів Маркіяна Шашкевича.

Та в дивом стаємо швидко перед подїями, які вказуютъ, що радувати ся надто не було чого, що шумна заява редакції „Зорі Галицкої“ про новий, справді народній напряд, се тїлько невзначна проява, яка скоро прогомонїла й не поправила нічого в хитких погледах Галичан на свій власний наряд. „Зорю Галицку“ перестает суспільність дуже скоро підпирати так, що вона в половині серпня упадає, а в 1856 роком вертає під редакцією того самого Миколи Савчинського навад давня язикова мішанина, без видимого протесту з боку публики.

¹⁾ Др. К. Студинський, Кор. Я. Голов. 1850—62, стор. 168.

²⁾ Зоря Галицка 1854 р. ч. 50, стор. 661.

Походило се мабуть з того, що запал редакції „Зорі“ се був солом'яний огонь, який скоро потах. Правдоподібно він не був щирий, а більше штучний, піддержуваний впливами з боку. Суспільність мусіла се скоро відчутти й тому відвернула ся від „Зорі“, яка з новим напрямом подавала також багато такого, що мусіло вражати всіх неміло. Тим діссонансом було змішане державного й кравого правительства, яке на патріотичних почуттях галицьких Русинів хотіло робити свої власні інтереси.

На сей факт звернув уже давніше увагу др. І. Франко, який присвятив йому дещо місця в своїй розвідці п. з. „Стара Русь“¹⁾. Справедливо завважує др. Франко, що „се не була така переміна, що зі старої хати виметено від разу старе сміте і зроблено зовсім нову обстанову“. Редакція „Зорі Галицької“ переходить у нові руки, там верховодять тепер інші люди, а до співробітництва запрошуєть ся відомих прихильників народної мови. Але побіч них запрошуєть ся сюди Гушалаевича й Головацького²⁾, а з давніх співробітників остаєть ся тут Малиновський — всі три рішучі противники народної мови. Якжеж супроти сего виглядала остра статя п. з. „Родимці! Отці и Братя!“, поміщена як програма в обновленій „Зорі Галицькій“, де сказано, що недавні пани сеї часописи заподіяли таку кривду нашому народови, що їм „за тое най Богъ простить, а Русини забудуть“! Виходить, що статя була тільки крикливою демонстрацією для замилення очий. Кому? Не так суспільности, як радше правительству.

Видно се найліпше з того, що на чільне місце в „Зорі Галицькій“ висуваєть ся тепер Плятон Костецький, про якого др. Франко каже, що „він у сьому випадку був знярядом у руках Голуховського, що пізнавши його вдачу і його погляди Голуховський старав ся умістити його в „Зорі Галицькій“, яка доси була гніздом москвофільства, щоби при його помочи переіменити духа тої газети, а нею впливати на духа руської суспільности“³⁾.

Чому вчинив се ір. Голуховський? Др. Франко поясняє се тим, що ір. Голуховський, переводячи реформу краввої адміністрації, яка вимагала великих тягарів від населеня, бояв ся розрухів у краю й хотів при помочи „Зорі Галицької“ впли-

¹⁾ Гляди: IV главу сеї розвідки (Літер. Наук. Вістник 1906 р. кн. X, стор. 66 і сл.).

²⁾ Гляди: Зоря Галицька 1854 р., ч. 50, стор. 662.

³⁾ Стара Русь (Літ.-Наук. Вістн. 1906, кн. X, стор. 69).

вати миротворно на Русинів у Галичині. Се можливе, але мені здаєть ся, що властива причина тої акції ір. Голуховського лежить деінде: він дістав відповідне порученє від віденьського правительства. У Відні побачили добре небезпеку москвофільської пропаганди підчас непевного 1854 р. і може й за вказівками декого із впливових Русинів постановили знищити москвофільство, відбираючи йому пресу. На сю гадку наводить факт, що віденьське правительство старало ся всіми силами поперти обновлену „Зорю Галицьку“ й заявляло їй отверто свою симпатію. Доказом сього події, що зайшли в тім часі у віденьській духовній семінарії, про які оповідає Шанковському Лука Дисяк у згаданім листі в 28 грудня 1854 р. Ось сей важний для історії нашого духового життя уступ дословно: „Послухай мнѣнія старѣйшины нашей. Въ вторникъ о 5 по полудни зовиють — разумѣе ся въ нашѣмъ сѣменищу, — мы идемо, а где? до каплицѣ — по що, на що? на типикъ якъ звичайно. Слушаємо — ба не о типику мова! Слухай: „Любимыи мои брати! Собираємося тутка нено обряда св. нашего рады, но таможь и проч. абы съ собою о всѣмъ касающимъ ся нашего народа побесѣдовати и наратити ся (Hört! Hört!) Вѣдомо вамъ які перемѣны Зоря въ короткѣмъ времени претерпѣла. Не давно цѣлкомъ ѳтчуждила ся отъ насъ, теперь правда не есть еще цѣлкомъ якъ повинна, але она усовершитъ ся съ часомъ. Она має быти органомъ народа, щожь по нѣй было давно, коли си никто не разумѣлъ? по що ея? Высокое правительство хоче абы мы народъ просвѣщали. Народъ наш опертый на священникахъ, особливо на васъ молодцяхъ. Що ему по васъ, если вы до него незрозумѣлымъ изыкомъ бесѣдуете, на що придасть си ваша праця? Чи горстка Русинѣвъ хоче ся оперти мнѣнію цѣлого свѣта, который есть противъ.. И все ѳтберутъ що маємо а еще казни позаполняютъ. Намъ позѣстало, якъ мовить прекрасно нынѣ Зоря, намъ позѣстало поле литературы до управы, дабы ся двигнути и съ инными народами австрійскими на рѣвни стати. Працюйможь для того въ тѣмъ двоякѣмъ нашѣмъ званію, але разумно працюймо, бо тяжкій — за двоякое бо нашъ отойтъ передъ Богомъ! Помогайтежь братія любими! по возможности силъ вашихъ такъ предплатою икоже и духовными плодами. Вы есьте избрани, много меже вами уталантованихъ и проч. Не залишайте тое одно поле нашей славы! Туй туй що не загубла а що если загине? то и насъ никто знати не буде! нещастя и сумъ! вороги наши посмѣють ся, на развалинахъ на-

нихъ себе піднесуть, а ми підъ тягаромъ недолѣ будемо стогнати якъ черезъ 400 лѣтъ стогналисьмо а хто знає, чи не горшою еще недолѣ? (Rechte: Hört! Hört!). Дальше: Працюйте, пишѣть, посилайте — тоє статута захвалюють мене буде радувати. Приймутъ добре — а нѣ? — щожъ на тѣмъ стратилисьте? Уважайте кождый може для себе гадати якъ хоче — але розумный не буде цѣлому накидовати народу своего мнѣнія — розумный схоче добра народа а не погибели — добра народа буде малъ на гадцѣ и умѣ — то буде его цѣль! Уважайте: Высокое правит. поставляє теперъ много Русинѣвъ учителями — хоче, абы тѣ, знаючи нужду своихъ тимъ усерднѣйше, а знаючи своихъ родимцѣвъ т. е. свѣй языкъ, тимъ обильнѣйше надъ ихъ просвѣщенемъ працювали, абы незрозумѣлов своимъ языкомъ изъ яснили. Но если оны ѳддаляють ся ѳтъ свого и народови непонятною белкотать мовою — пощо ихъ? nebude ли справедливо если на ихъ мѣстце дадутъ чужинцѣвъ якъ давнѣйше? Зъ каждого мѣстця вытиснуть Русина! Вже такъ одиноки наши покровителѣ, видячи дивачное стремленіє денекоторыхъ, усувають ся а такъ черезъ нихъ ѳтъ цѣлого ѳтступають народа! лишають его посредственникѣвъ и хадатаивъ — а знаєте що значить теперъ протекція! Еще одну пораду. Много укѣнчивши богословіє стають ся учителями; то красно; — але слухайте. Добре тѣлько, если высвятивши ся учительство такій пріймає, эле, кто цѣлкою мірскимъ остане. Чого эле спитаєте ся? Знаете, що Австрія на релігійномъ фундаментѣ будув, отже еи мильше оное, для того священника учителя скорше протѣіує — потѣмъ, що ставшій ся цѣлкою мірскимъ скѣнчившій богословіє впадає въ пѣдозрѣнне: непостоянності або инныхъ блудѣвъ — потѣмъ гляньте на часъ — священникъ учитель має хлѣбъ насущный яко священникъ стративши учительство а не такъ инный. Тоє есть моя порада то мое особистое мнѣніє, и вамъ не накидаю (Hört! Bescheidnht!) гадайте, якъ хочете — але уважайте добре добро народа (Rechte: großer Beifall!) (Linke: Unzufriedenht, Betrübniß — тѣлько не бери того остро, бо и тѣи любять добро народа, и не хочу ихъ чернити). А теперъ до типика — но о тѣмъ писати здає ся не треба тобѣ. То есть beiläufig въ короткости его мѣва — слова може не всѣ его, але мысль и стремленіє и связокъ его. Тая заохота ѳтъ нѣго много значить и здає ся здѣлало, що вже пятнайцятий дає менѣ теперъ гроши на Зорю. Красни слова але и мысль здорова и прав-

дина — истинно изъ щирого сердца правдивого народолюбця¹⁾. Много и вѣльно сказаль але шкода: ѳнъ хотѣлъ щось бѣльше сказати, его тварь тоє показовала — но здає ся може бояль ем. Въ кѣнци сказаль. Любимыи братія! особливо вы що невадовго пѣйдете ѳтъ насъ — прийдѣть до мене, побесѣдуймо, кто ино о чимъ має — я дамъ пораду — та знаєте, я буваю то ту то тамъ, сообщаю ся съ многими и проч, и то кождого часу, vide яка ѳтмѣна! И и жадує Амброзію! що то перше ся не стало, мышлю передъ его имянинами. Бувбымъ що — хотя не іеній та не пѣвецъ, та не поэтъ — прецѣнь якій то стишокъ склеилъ або вже склеинный поправилъ та выпечатало бы ся — бо зайшовшое съ нимъ и тимъ розятренне мое чувство (sic!), оному чувству сильнѣйшому уступити мусѣлобы; але тогда было инакше. Спѣмнулъ емъ о именинахъ, тай тобѣ напишу троха“.

Якжеж витолкувати собі такий демонстраційный крок в боку обережного Литвиновича (бо то про нього певно говорить Лисяк), який у народнихъ справах не любив в загалі висувати себе на чоло та й може не мав навіть стѣлько національной свѣдомости, аби справді тішити ся побѣдою народнього напряму? Адже-ж іще потім, на владичім престолі, сказав він виразно, що московіфильський напрям йому, як людині, симпатичний²⁾. Відки-ж тепер таке одушевленє, що веліло йому промовити так патріотично до питомцѣвъ?

Погляньмо передовсім, що про се говорили самі питомці. Отже промова Литвиновича не припала всім до вподоби. Дехто виявляв своє невдоволенє вже підчас її виголошуваня. Була се очевидно горстка тих московілів питомцѣвъ, про яких ми не раз згадували. Та инші прийняли з великою радістю слова ректора й повірили відразу в їх щирість. Сею промовою зискав Литвинович симпатію між ними й вони були готові тепер навіть забути недавні непорозуміня з ним.

Та ми не можемо дивити ся так ідеально на сю промову. Часті згадки про „високоє правительство“, що глядить прихильно на такий поворот справи, від нехочу кинені слова про стрічі й розмови „з многими... то ту, то там“ — роблять цілий сей вступ ректора досить підозреним. Ще бѣльше росте наше

¹⁾ На боці додано: Сказаль, щобы тоє розпространяти — не бериж менѣ за эле що такъ обширно розписаль емъ ся, хотя то вытягъ... Гадаю, дабы инныхъ заохочувати.

²⁾ Гляди згаданий уже епівод із Б. Дідицьким.

недовіре, коли чуємо, що він домагався виразно, аби звістка про його промову рознесла ся як найдалше. Із усього можна бути певним, що ціла ся патетична промова се зручна комедія, устроена віденським правительством для йогож таки користі: воно хотіло вислати таким способом вплив на наше духовенство, прихилити його до себе.

Тепер також епізод із „Зорею Галицкою“ став в иншій світлі: можна сказати з уською певністю, що спричинило його бодай у часті віденське правительство, а гр. Голуховський використав тільки сю подію для власних цілей. Инакше годі зрозуміти, як міг Литвинович виголошувати з офіційного місця таку маніфестаційну промову.

Воно не було би ще нічого злого в тім, як би Русини пішли в тій справі за голосом правительства. Та гірше те, що вони не вміли використати відповідно своєї позиції й не витягнули з неї потрібних консеквенцій. Сама редакція „Зорі Галицкої“ не здавала собі ясно справи із своєю становища, й ніби виступаючи остро проти москвофілів, простягала рівночасно до них руку за згодою. Наслідок був такий, що москвофільство незабаром прочулося й дивнуло ся знов до давного значіння, а суспільність пішла за ним без протесту.

Видно се дуже добре й на віденській семінарії. Запал питомців дуже скоро остиг. Уже в маю 1855 р. чуємо, що девять питомців „не хотіло предплачувати ся на Зорю на друге чверт'роччє сь початкомъ Цвѣтня“. Причинила ся до того дуже також неправильність у розсиланю часопису, бо „Зорю намъ (питомцям) прислано ажъ въ Маю и то всѣмъ по 6 чисель. Но тїи не хотѣли вже брати, отже повстало чисель много“¹⁾. Конець кінців вийшло таке, що коли на першу чверть 1855 р. передплачувало „Зорю Галицку“ 20 питомців, в половині мая лишила ся ледво четверта часть²⁾. А Литвинович? Видно вже не діставав порученя попірати „Зорю Галицку“, небезпека війни з Росією минула.

Рівночасно починає між питомцями віденської семінарії віяти иншим духом. Москвофільство здобуває собі тут значний вплив, як се видно з того, що пренумерата на москвофільську „Семейную Библиотечку“ Северина Шеховича зростає. Незабаром

¹⁾ Лист Луки Лисяка до Амвросія Шанковського в датою: Вѣдень 11/23/5 1855.

²⁾ Лист Андрія Воевідки до Амвросія Шанковського в датою: 18/5 855.

на віденська семінарія 24 передплатників „Семейної Библиотечки“¹⁾. Тоді то й починають ся живіші зносини Івана Головацького з богословами, а книжки насилані ним знаходять між ними більший попит. В тім часі й вириває поміж питомцями пошевна стаття Станковича, до якого не можемо мати довіря хоч би тому, що його прислав до Відня патріарх Раєчич.

До того почала проявляти ся в семінарії оспалість та байдужність, що після короткого пориву заволоділа душами богословів. Вона головно мабуть отворила двері москвофільству.

Тим лєкше могло се стати ся, що більша часть питомців проявляла своє одушевлене для народньої справи попіранєм кожного слова, писаного руськими буквами без огляду на те, яке воно. Тому то навіть свідоміші поміж ними, як ось Лисяк, висказують такі баламутні погляди: „Словесність наша підносить ся: Вѣстникъ пне ся, Зоря въ надѣи полѣпшає ся, якъ въ 2 ч. показує, а Шеховичъ садить ся съ „Семейною библиотечкою“²⁾. Ся майже дитяча радість із усього, що руське, була дуже шкідлива, бо позбавляла суспільність критики. З сьогорі й користали москвофіли...

VI. Спів і драматичні вистави.

Аби покінчити з віденською семінарією, згадаю ще про два прояви духового життя тамошніх питомців: про культивоване співу та про драматичні вистави.

Крім церковного співу, яким питомці мусіли займати ся в обовязку, цікавили ся вони також світськими піснями. Богато нот спроваджували в Галичини від своїх львівських товаришів та виучували їх. Посередником у тім був між иншими й Лука Лисяк³⁾. До сфери церковного співу належать також епізодичні вносини питомців із Сербом Станковичем.

Натомісь не багато знаємо про „театр“ у семінарії, себ то про аматорські вистави. Першу звістку про „театр“ подає питомець Андрій Воевідка в листі в дня 25 грудня 1854 р.:

¹⁾ Др. К. Студинський, Коресп. Я. Голов. 1850—62, стор. 243—245, де Я. Головацький вичисляє всіх передплатників „Сем. Библ.“ за 1855 р.

²⁾ Лист Л. Лисяка до А. Шанковського без дати, писаний мабуть 1855 р.

³⁾ Так пр. в однім листі просить він А. Шанковського о присяжку пісень: З країв далеких; Розстаюсь, ангел мій; руських квартетів.

„Слушайте! вчера и театръ грали пѣдъ 19 числомъ, о принадлежаше убранье постарано ся“. Докладнѣйше говорить про се Лука Лисяк у листі до А. Шанковського, писанім мабуть з початком 1855 р.: „Тѣлько тобѣ. О театрѣ. Представляю: Posse am Schillers Werken: „Wer weiß wozu das gut ist“ von Kotzebue и: „Козакъ и охотникъ“ оперу. Сцена въ наши спальни на двохъ лѣжкахъ до гори поставленыхъ почиваль каблукъ съ двохъ дручкѣвъ, украшеныхъ малюваными паперами зроблений; верхъ украшалъ Аполло съ гуслею въ облакахъ, два простирали розсуюючи ся: картина, пѣдъ каблукомъ помѣщена; кулѣсы: покрывала отъ лѣжокъ и проч. спѣдницѣ одной пожичили а другу зробили въ капы отъ лѣжка (файнъ дымка). Отъ пѣча стоялъ фортепянь Токача, еденъ угорскій историкъ грае капитально; пѣдъ стѣною отъ города, партеръ, кресла и галлерія; — торсѣти пошили, шаблѣ, стрѣльбы и пистолетѣ поклеили съ паперу искусно, и проч. деревины поробили въ паперу и шпильками поприпинали до покриваль и проч... Удачно пѣшло изнявши поменьши нѣкатори погрѣшности“. А опісля додае ще таку увагу: „Памятай, що тѣе тѣлько тобѣ пишу; я знаю твою природу: ты не любишь затримати при собѣ мимо наилучшой волѣ, наилучше быдбы о тѣмъ не споминати... памятай, дабысь не наробилъ квасу“. Передъ представленьемъ відбували ся проби, а опісля повідомляли про все настоятелѣвъ. Жіночі ролі грали самі питомці. Ректорови подобали ся такі вистави; він заохочував навіть питомців до дальшої праці в тім напрямі. Осъ що каже про се Лисяк (згадана вистава відбула ся д. 8 січня 1855 р.): „были всѣ настоятелѣ (розум. на виставі)... верховный настоятель заохочуе насъ до того, дабы еше въ той спѣсбѣ бавити ся; казалъ що бувбы собѣ гостей спросилъ, если бы былъ вѣдаль, що такъ прибралисьмо; ѣба навѣтъ о тѣмъ говорилъ пѣдъ години въ молитвенницѣ, мѣсто выкладати обряды“. Та все таки ректор не бажав собі, аби звѣстка про се розходила ся поза семінарію і наказав питомцям, аби „о тѣмъ анѣ дюдю! нѣкому“.

VII. Загальні уваги.

Так оглянули ми житє питомців віденської семінарії в 1852—1855 рр. по змозі докладно, скільки лише позволяв нам на се певний матеріал, що ми його мали під руками.

Збираючи все сказане, мусимо признати, що Литвинович

як ректор не являє ся в надто лихому світлі. Хоч він усе старав ся поступати так, як того вимагав Рим і як бажали собі правительственні круги, все таки жадав він від питомців більше зверхніх признак лояльности, а поза сим полишав їм багато свободи — може часом і примушений до того обставинами: лихим урядженьем семінарії. Не вторкав ся він надто до особистих переконань питомців, а хоч виступав проти явного москвофільства, й спиняв деколи його прилив зпоза семінарії, робив се звичайно в такій лагідній формі, що в дійсности не було від сього майже ніякої шкоди русофілам; хиба що питомці, знаючи його гадку, йшли часто за ним. Що питомці читали, се також його не багато обходило; часом контролював він їх лектуру, та не чуємо ні про які поважніші кари за неї. В загалі не хотів він доводити до рішучих виступів із боку своїх вихованців — може бояв ся, аби се не кинуло лихого світла й на нього та не пошкодило йому в дальшій карієрі. Інші настоятелі йшли в сих справах за ним і крім одного Черлюнчакевича, що не все міг із сим погодити ся, всі вони гляділи на свободнѣйше житє питомців крізь пальці.

Тому то й „Вѣстникъ“ уже 1853 р. вихваляв Литвиновича такими словами: „Всечестнѣйшій Высокоученый господинъ Др. Литвиновичъ, котрого умъ съ сердцемъ въ щастнѣйшбмъ согласіи звѣнчанный обявляє ся, положилъ собѣ такожъ, якъ въ его неутомимой дѣятельности явно оказуе ся, задачу; образованіе сорозмѣрне ума и сердца повѣренныхъ собѣ питомцевъ всесторонно препроводити. — Въ доказательство тогоже, между прочими послужити може готовѣсть его, съ которою онъ не тѣлько свою книгохранильню питомцямъ употребляти позволялъ, но такожъ и нещадить всякого труда, абы токмо книги, которіи Онъ послѣ своего благорозумія соотвѣтными быти узнае, позбирати. Его отцевскій спѣсбѣ обхожденія ся плѣнитъ юношескіи сердца и радостно такому вождю они повинуются. Радостно пріймають они слова, въ устѣ Его исходящія, котріи питомцевъ зъ 7 епархій грѣч. обряда великой австрійской Монархії въ братной едности и благой згодѣ удержуютъ. Всечестнѣйше исполненіе нашего обряда сердца питомцевъ къ Богонѣбнью загрѣвающе, причиняе ся много, до ихъ усовершенія въ томъ що имъ на цѣду жизнь найбільше потреба“¹⁾. Відкидаючи звичайний в тім часі для висшихъ духовників па-

¹⁾ Вѣстникъ за 1853 р., ч. 2, стор. 3.

неіризм, знайдемо в тих словах також дещо справдішнього признання.

Питомці використовували свободу доволі широко. Особисті зв'язки з різними людьми, широка кореспонденція, лектура в ріжнородних напрямах, всілякі студії, пренумерата часописів, спроваджуване книжок, навіть вистави зовсім світського характеру — все те було в віденській семінарії першої половини п'ятидесятих років. Так стала та семінарія важним культурним центром і могла принести багато користи нашому народови, як би не москвофільська пропаганда. Наслідки сеї пропаганди були просто страшні: москвофільство, якого основи можна прослідити вже в початках існування семінарії, викривило зовсім душі питомців, а їх здібности й образование, яке вони добули в Відні, стали опісля сильним зброєю проти власного народа, бо многі з них переіменили ся в безхарактерних народніх і релігійних зрадників, що за марний гріш і непевні почести пішли на службу проти своїх рідних. І як гарні й благородні чуття будили прояви прихильности до всього, що своє рідне (як се бачимо на симпатичній статі Луки Лисяка), так протинародні змагання затроювали душу погордою до свого рідного гнізда. Що правда, в більшості віденських питомців ще до 1855 р. не видно виразного москвофільства, але підклад під його розвій чути на кождім кроці.

Азбучна війна в Галичині 1859 р.

Подав Іван Франко.

III.

Десятилітє 1849—1859 у памяти значної часті нашого народа живе й доси під назвою „тісних років“. Се були часи не тільки політичної реакції після бурливого 1848 р., але також часи елементарних нещастя та тяжкого переходу в суспільних відносинах по знесеню панщини. Від р. 1846 почали ся щорічні недороди картоплі та інших родів збіжа, які спричинили значний убуток та з'убожіне людности. В р. 1855 була холера, а т. зв. кримська війна 1854 р., що потягла за собою мобілізацію значної часті австрійської армії в Галичині, ще збільшила тісноту тих часів¹⁾. Сучасній дослідник культурної історії Галичини пише про те десятилітє ось що: „Се десятилітє в цілім своїм протяві було для Галичини дуже нещасливе. Гниє картофель у р. 1847 і дальших викликало довгий ряд голодних років і велику смертність людности, яку збільшила ще холера 1855 р. Наслідком сего число людности зменшило ся дуже значно. В тім десятиліттю стратив округ ясельський пересічно 26·5 мешканців, вадовицький 25, краківський

¹⁾ Дещо про ті часи в народньої памяти та сучасних урядових актів подав М. Зубрицький у своїй розвідці „Тісні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр.“ (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка 1899 т. XXVI ст. 1—13). О. Зубрицький обняв у своїй статі тільки малу часть гірської території старосамбірського повіту, обнятої тими злиднями, хоча ті злидні обіймали тоді майже ціле східно-галицьке Підгірє, пов. турецький, самбірський, дрогобицький і правдоподібно також і інші, про що доси нема докладного досліду.

23. Скрізь уживали всякого віля, а навіть смерекової кори для печеня хліба та на иншу страву¹⁾.

Політична реакція, що почала ся в кінцем р. 1848, принесла з собою такі тяжкі та хронічні лиха, як забагнене справ індемнізаційної та сервітутової, застій у розвою преси та просвіти народньої, а рівночасно з тим витворене під владою губернатора А. Голуховського всемогучої бюрократії, що хоч на позір зразу німецька, в основі чим раз більше ставала польською, і хоч на позір ніби офіційно австрійська, чим раві виразнійше починала служити польським національним інтересам.

У те тяжке десятилітє галицькі Русини після бурливого 1848 р. вийшли не такими то дуже бідними та темними, як се тепер здаєть ся деяким історикам, недокладно обізнаним із тодішніми подіями та відносинами. Докладне розслідженє подій 1848 р. кине побато світла на тодішній стан Русинів, та я тут наведу тільки деякі подробиці для показу того стану масткового в духовім та політичнім значіню сего слова, з яким галицькі Русини вийшли в тяжку добу 50-тих років.

Не згадуючи вже про перші проблєски духового відродженя галицьких Русинів від самого початку австрійського панованя, досить буде вказати на значний зріст руського людского шкільництва під опікою руських консисторій від р. 1818, на значний розвій язикових та історичних студій серед галицьких Русинів починаючи від Івана Могильницького, на гарні початки красного письменства в людській мові, зроблені Маркіяном Шашкевичем та його сучасниками та на скріпленє руської церкви в Галичині, що вазначило ся такими фактами, як утворенє галицько-руської митрополії в р. 1808 та витворенє правильних університетських студій для руського духовенства в Відні, Львові та Перемишлі.

По за сими загально відомими фактами не завадить пригадати також такі менше відомі, як той, що в р. 1846, у часі кровавих подій у західній Галичині, що декуди грозили перейти також у східну Галичині, руські селани в кількох місцях ставали проти мазурської „черняви“ опором не тільки в обороні своїх панів, але також у обороні суспільного порядку. Найдавнішим свідочтвом про такі події можна вважати оповіданє Йосифа Якубовича в збірці „Album Lwowskie wydane przez Henryka Nowakowskiego. Lwów 1862“, ст. 201—206, п. в.

¹⁾ Dr. Fr. Bujak, Wirtschaftsgeschichte Galiziens u. zбірник книжки „Wirtschaftliche Zustände Galiziens in der Gegenwart“. Wien und Leipzig 1913, ст. 15.

„Światło i cienie“. Задля своєї белетристичної форми та браку назв головних дієвих осіб се оповіданє досить підозреної вартости. В нїм оповідаєть ся про те, як властитель Вірчі, п. Адам (із иншого жерела знаю, що він називав ся Ковальський), у р. 1846 на чолі бірчанських міщан відпер навалу мазурських „гайдамаків“. Другий факт у тїм самім оповіданю, вложений в уста якогось рапа Józefa, оповідає про те, як його мазурські хлопи напали в домі, обрабували, увязнили разом із його товариством і серед ненастанних побоїв та мук гнали до Сянока, поки їх у дорові не увільнили міщани з Мриголода, що також оружно виступили проти хлопської черні та розігнали її. Третій факт оповідає Яков Головацький у своїй статі „Возстаніє Поляковъ въ западной Галиціи“, поміщеній у московськїм місячнику „Русскій Вѣстникъ“ за р. 1873 з підписом „Галичанинъ“ ст. 874—875. Сю статю в вирізіці маю в своїй бібліотеці, а автограф Головацького поміщений на чільній стороні поволяє понад усякий сумнів ствердити особу автора. Оповівши не зовсім докладно причини та хід мазурського повстаня з лютого 1846 р. автор подає при кінці ось яке оповіданє, яке подаю тут у перекладі на нашу мову. „На честь галицько-руського народа треба сказати, що в східній, руській часті Галичини в р. 1846 не було ніякої різні. В пограничнім із Мазурами селі сяниського округу Бахорі жила графиня Красіцка (не Красінська, як сказано в друку), з роду Гогенгаймів. Коли ватага Мазурів наблизилася до її села і хотіла вломити ся в панський двір та вимордувати всіх панів, тоді руські селани з власного почину виступили узброєні кілем та ціпами і сказали рішучо: „Не допустимо кривдити нашу паню, бо вона в нас мати. А коли хочете йти перебоєм, то ми побємо вас усіх і голови свої положило за свою паню“. Мазури зупинили ся і пішли в инше село руйнувати двори та бити Поляків. Вдячна своїм селянам графиня Красіцка збудувала нову руську церков, дуже потрібну в тїм біднім селі, і вложила фонд для вдержаня священника та церковної прислуги. Перемиський єпископ Григорій Яхимович індив у р. 1856 посвячати сю церков і гостив у графині, яка не могла досить нахвалити ся своїх руських підданих, що морально стоять далеко више від Мазурів“. Найважнійшим і найдокладнійше написаним свідочтвом про події тої самої катеґорії в околиці Динова та Іздебок сяниського округу, представлений у споминах о. Юрія Гладилевича і поміщений у Записках Наукового Товариства ім. Шевченка 1896, т. XII, Miscellanea

ст. 1—20, де показано різницю поступованя селян Русинів та Поляків у тих бурливих днях, та добродійний вплив руського священника, свідомого своїх пастирських та горожанських обов'язків. Ті й інші подібні факти, що могли стати ся в тих часах, міг би дехто покласти на карб більшої чутливости руських селян та більшої привички до гуманного поводження з людьми в тяжких випадках, але можна бачити в них також виспий розвій горожанського почуття законности та обов'язку. Свідомством висше розвиненої свідомости горожанських та національних інтересів галицько-руського селянства в порівнянню з галицько-польським можна вважати також те, що зазначив безіменний автор пропам'ятного письма до міністра Баха в р. 1850, який між об'явами горожанської свідомости руських селян підніс також той факт, що роковини знесеня панщини д. 15 мая 1848 р. зробили ся національним празником тільки у Русинів, а не в Поляків західньої Галичини¹⁾.

Що приніс галицьким Русинам 1848 рік?

На се питанє відповім показом на такі події та документи. Поперед усього приніс їм розбудженє — нехай і так, що лише в верхах суспільности — політичної думки, основаної на почутю національної свідомости та відрубности, поперед усього від Поляків. Уважаю потрібним спинити ся тут троха довше над першим проблеском тої думки, бо такі в своїх наслідках необчислимі хвилі бувають для історика дуже трудними до удовлення, і тому він мусить дорожити кожною звісткою сучасника, що помагає йому підхепити та зазначити таку хвилю. Для початку руського політичного руху в р. 1848 я користую ся оповіданєм о. Алексія Заклинського, одинокого сучасника тих пам'ятних подій, що полишив про них досить просторе оповіданє²⁾. Подаю його тут у перекладі на нашу мову з деякими скороченнями.

„Було се в двітні 1848 р., по оголошеню цісарського патенту про знесенє панщини та другого патенту про наданє конститутції. Руські Львов'яни бачучи, як Поляки стоять за свою народність, зав'язують комітети та товариства і скликають збори, аби здобути для себе в конститутційних прав усе можливе, постановили також злучити ся в одно політичне тіло, т. зв. „Руську Раду“ у Львові, і дбати про здобутє конститутційних прав та свобод для свого народа. Ся думка повстала у великих наших

¹⁾ Українсько-руський Архив, т. VIII, ст. 134.

²⁾ Записки Алексея Заклинского, приходника Старыхъ Богородчанъ. Изданіе редакціи „Черв. Руск“. Львовъ 1890, ст. 38—45.

духовних настоятелів та патріотів, єпископа Григорія Яхимовича та крил. Михайла Куземського, і вони рішили скликати досить численну тоді руську інтелігенцію у Львові на означений день до салї консисторії для зав'язаня політичного товариства. Бажаючи притягти до сеї народньої акції також руську молодіж, дозволили студентам університету та семінаристам прислати на той збір також своїх делегатів. Семінаристи вибрали 6 питомців як делегатів на той збір, а в тім числі й мене.

„Коли настав означений час, прийшли ми на той збір і застали на своє диво не лише салю консисторських засідань, але також усї коридори перед тою салєю повні самої інтелігенції. Проходячи поміж зібраних ми завважили, щв майже половина тої інтелігенції були Поляки різних станів. Вони стояли громадками і скрізь ішла завзята суперечка між ними й Русинами. Поляки всякими способами відмовляли наших людей від заснованя руського політичного товариства, коли вже буцім то маємо польське. Наші люди, почувавши відрубність руської нації від польської, не згоджували ся на се. Ті спори перервав голосний дзвінок провізоричного голови М. Куземського, яким запрошено присутних до салї. Вона вараз переповнила ся не лише нашими людьми, але й Поляками.

„Голова задзвонив другий раз і заявив, що крил. Жуковський прочитає програму сегоднішнього збору та заснованя „Руської Ради“ і просив присутних, аби слухали спокійно. Та коли лиш о. Жуковський почав читати про потребу заснованя „Руської Ради“, повстав між присутними Поляками ропіт і крик; вони не хотіли допустити до дальшого читаня, кричачи раз у раз: „Nie trzeba dwie Rady we Lwowie! Jeden kraj i jeden naród! Rusini, to tylko jeden odłam polskiego narodu, a język ruski, to tylko narzecze języka polskiego! Jeden naród i jedna Rada!“ і т. й.

„Бачучи й чучи все те я не міг витримати і крикнув голосно: „Панове, маю наглий і важний внесок!“ Коли всі затихли, я сказав: „Бачу тут перед собою зібраних не селян, але самих інтелігентів руських і польських. Ріжниця між вами в тім, чи зав'язувати другу Раду у Львові крім вашої зав'язаної вже польської. Ми шануємо погляд кожного і бажаємо вислухати ваші причини, задля яких ви противні заснованю нашої „Руської Ради“, але поводіть ся не так демонстраційно та неприлично, чим оскорбляєте не лише нашу честь, але й свою, а на се ми не можемо згодити ся. Тому вношу: виберіть із поміж

себе речника, до якого маєте найбільше довіре, а ми виберемо також з поміж себе, і нехай вони два стануть на поєдинок не на оруже, а на розум і любов до своєї народности, і виложать докази, чи треба закладати окреме політичне товариство, чи ліпше буде нам злучити ся з вами“.

„Сей внесок прийняли Поляки і вибрали з поміж себе адвоката Суского, а наші люди по короткій нараді вибрали мене своїм бесідником. З тривогою я прийняв на себе ту тяжку задачу, бачучи перед собою зручного правника, але зараз же я й позбув ся страху. Ми поставали при зеленім столі з двох боків і по коротких переговорах почав промовляти Суский. Він доказував зайвість „Рускої Рани“ звичайними і доси ще у польських політиків утертими доказами, „*że za królestwa polskiego była między Polakami i Rusinami jedność, unija i braterstwo, jeden był król, jedna władza i jeden sejm; ruski język był tylko narzeczem polskiego; polski język jest wykształcony, a ruski w najgłębszem zapuszczeniu i tylko między chłopami używany; w połączeniu Rusinów z Polakami kraj będzie silny i naród grożący całemu wschodowi; w takim połączeniu dobędziemy wszystkich praw konstytucyjnych i oprzemy się naporowi Niemców,*“ і т. п. Вислухавши сю промову адвоката я ще більше підняв ся духом, бо його докази були незгідні ані з історією, ані з дійсністю, і їх легко було опрокинути. Я представив коротко історію та вікові відносини обох народів і доказав, що під польським панованем не було ніколи правдивої єдности, згоди та братерства між Русинами й Поляками, а навпаки Поляки все були неприхильні Русинам, як се доказують довголітні війни між ними та їх історичний „Projekt na znieszenie Rusi“¹⁾. Далі доказував я історією, що наша мова не є й ніколи не була наріччєм польського язика, що вона так само, як і наш руський народ, самостійна та відрубна, має своє 1000-літнє письменство і вживала ся також в урядових актах та документах за часів руських князів і навіть під панованем польським королів. Далі сказав я, що такою насильною злукою, якої dokonala польська власть, не підняла ся ані наша ані польська сила, але навпаки ся злука довела до впадку Польщі. Нарешті я підніс, що ми не боїмо ся германізації, а боїмо ся польонізації, що забрала нам наших вельмож, бояр, графів та

¹⁾ Сей історичний памфлет, видобутий із актів якимось Русином при кінці XVIII в., був у р. 1848 надрукований у Львові для пропаганди руської національної ідеї.

князів, а від якої спасла наш народ тільки наша руська церков.

„По моїй промові заговорив знов мій противник збиваючи мої докази, але його опровержене було таке слабе, що я по його вакінченю в короткій дупліці зараз звів його ad absurdum. Мій противник заговорив іще третій раз, але сим разом відступив від річи та перейшов на різні інші теми, нічим не звязані з предметом нашого спору. Тоді я перервав його промову і сказав, що коли він відходить від предмету, то я вважаю невідповідним відповідати йому і вважаю дебат у скінченою. Мій противник хотів говорити ще далі, але тут йому наслідком двогодинного напруження зробило ся недобре, його приятелі вивели його в салі на свіже повітре, а за ним рушила вся юрба Поляків, так що лиш самі наші люди лишили ся в салі. Збір надгородив мою оборону гримкими оплесками, потім запрошено на збір єпископа Яхимовича, що в палаті ждав на закінчене неприємної сцени; він обняв провід, привитав збір короткою промовою, в якій сказав відому притчу про співзвених женців. Потім почали вписувати ся в члени „Рускої Ради“, — вписало ся зараз коло 80 членів із поважної руської інтелігенції та достойників із самого Львова; в члени сего товариства прийнято тут-же також мене“.

Першим документом того нового політичного життя, що почало ся тими інавтураційними зборами, було „*Прошеніє Рѣского народа въ Галиціи черезъ рѣки Его Превосходительства Графа Францішка Стадіона ібернатора галицкого Его Величествѣ Императорѣ и Царю Фердинандѣ поданое*“. Тому, що на сей документ, опублікований тоді-ж без означеня місця друку й друкарні, доси не звернено уваги в такій мірі, як на пізнійший маніфест Руської Ради Головної в д. 10. мая, подаю тут із нього дещо найважнійше нашою новочасною мовою.

„Ваше Величество!

„Серед загальної радості всіх людей і народів, що живуть під владою Вашого Величества, сміємо й ми, мешканці східньої Галичини, зблизити ся до Вашого престолу і найпокірнійше дякувати за конституцію обіцяну всім народам австрійської імперії. Великі були добродійства, яких усе дізнавали Русини від предків В. В. від ревіндикації Галичини. Свідчить про се правильнійша управа і більший у кождім погляді розцвіт нашої любої вітчизни. А що Галичина не підняла ся ще більше, була тому та одна причина, що ми, первісні жителі сеї благословенної землі, не були заступлені ані в станах (соймовій організації), ані супроти уряду,

„Далеко більша половина жителів Галичини — Русини. Вони — галузь великого славянського роду. І ми мали колись своїх власних рідимих князів із покоління св. Володимира. Коли ті вимерли, стратила наша люба вітчизна свою самостійність у другій половині XIV в. Ся страта, а ще більше пізнійші політичні бурі, опустошення, переслідування за віру та уоплідження, що тягли ся майже 400 літ, були причиною, що ми стратили нашу шляхту, того природного заступника народу, мало що не до одного. Та ядро народу — руський люд у всіх тих політичних та релігійних бурях лишив ся сильний і непорушний, заховав твердо свою мову й письмо, свої звичаї та обряди проти всіх ворожнеч насилля й часу, і передав нам віру батьків і народність як одинокое дороге добро, що спасло його у всіх тих бурях. А наш святий обовязок ту передану кождому щирому Русинови дорогу народність вірно берегти й невщерблену передати її також своїм потомкам. У тім намірі удаємо ся до престолу В. В. з найсильнішою надією і просимо також нас, як і всі інші народи австрійської монархії, всемілостивійше обняти тою самою любовю та вітцівською ласкою, і наші права для охорони нашого обряду та нашої народности, надані нам всемілостивійше від славнопамятних предків В. В. потвердити і проти всякої напасти боронити та заступати“.

Петенти, підписані на оригіналі сеї просьби, але не підписані під друкованим текстом, просять у цісаря в сімох точках заведення руської мови у всіх сільських і міських школах тих округів Галичини, де Русини творять загал або більшість людности, заведення руської мови в висших школах тих самих округів, публікування всіх державних та краєвих законів і цісарських постанов окрім німецької та польської також руською мовою, далі того, аби урядники в східній Галичині знали також руську народню мову, розширення студій руського духовенства в руській мові, зрівняння прав руського духовенства з правами польського та вірменського, а нарешті того, аби всі народні уряди та публичні служби доступні були також Русинам.

Отся просьба датована днем 19 цвітня; значить, збори, про які оповів А. Заклинський, відбули ся день або два перед тим. Жаданя Русинів, висловлені в тій просьбі, дуже скромні, та все таки відповідали найбільше пекучим потребам руської людности, а коли прирівняти їх до того, що Русини в Галичині осягнули доси, то побачимо, що де в яких точках ті жаданя не сповнені навіть доси, особливо на полі народнього

шкільництва, на яке переможною силою доси налягає польоніація. Судячи з тих точок, поданих через руки губернатора до цісарського престолу, мусимо вважати їх авторів людьми практичними, тверезо мислячими і вповні свідомими своєї національної індивідуальности, а при тім далекими від усякої національної ексклюзивности та посягання на чужі права та на чуже добро.

На се подане львівських Русинів одержала Руська Рада цісарську відповідь, написану в Відні дня 9 мая 1848 р., підписану міністром Пиллерсдорфом, якої німецький текст літографований маю перед собою. Відповідь адресована „An die ruthenische Versammlung in Lemberg“; подаю з неї також найважнійше в перекладі на нашу мову.

„Прислану мені від галицького губернатора, звернену до Його Величества петіцію осілих у Львові та визначних своєю духовою освітою та своїм суспільним становищем Русинів передав я Його Величеству, який із неї з радісною вподобою (mit freudigem Wohlgefallen) переконав ся про щирю та вірну прихильність руського народу в Галичині до цісарського дому та монархії, про його вдячність за добродійства уділені йому найвисшою ласкою, а нарешті про похвальні змагання руського збору до матеріяльного та духового розвою своєї вітчизни, в якій ціливін і предложив бажаня та потреби своїх земляків у теперішній хвили до стіп престолу.

„Одушевлений бажанем тривко оснувати добро своїх підданих усіх націй і всіх клас і дати їм можливість у одній мірі користати з добродійств наданої їм конституції, Й. В. цісар поручив мені запевнити зібраний у Львові руський збір, що заступає погляди та інтереси руської людности Галичини, про його батьківську ласку та старане о добро його руських підданих, а про їх бажаня та просьби висловлені в петіції з дня 19 цвітня 1848 р. зволив Й. В. по вислуханю відвічальної міністерської ради повзяти ось такі постанови“.

Що до першої точки цісарське рішення позволяє на заведення руської мови у всіх народніх школах тих громад, де переважає руська людність, із тим застереженням, аби в громадах, де переважає польська людність, задержано польську викладову мову. Що до другої точки сказано: „Тому, що руська мова на теперішнім ступні свого розвою не надасть ся ще вповні до викладання найбільшого числа наукових предметів, висловлене в петіції бажане, аби в округах заселених Русинами також

у висших школах розширити права руської мови при навчанню відповідно до інтересів руської людности, полагоджується так, що в висших школах руської часті краю поперед усього основана буде катедра руської мови, аби дати руським студентам можливість навчитися своїй рідній мові, і таким способом причинити ся до розвою тої мови. Інші точки переважно подогіджені прихильно наданою конституцією. Відповідь міністра кінчить ся ось якими словами:

„Ich erfülle die angenehme Pflicht, der in Lemberg anwesenden ruthenischen Versammlung das allerhöchste Wohlgefallen über die treue und biedere Gesinnung und Haltung des ruthenischen Volkes in Galizien, so wie über die Beweise dankbarer Anhänglichkeit an eine um ihr Wohl besorgte Regierung und die gnädige Aufnahme der Petition jener Versammlung auszudrücken und dieselbe der väterlichen Fürsorge unseres allergeliebten Monarchen zu versichern“.

Се міністеріальне письмо доручене було голові руських зборів, еп. Яхимовичу, ось із якою допискою львівського губернатора Фр. Стадіона: „Маю особливе задоволенє заявити Вашому Преосвященству при тій нагоді мое високе поважанє, яке почуваю для руського народа, що визначається вірною прихильністю до цісаря та австрійського правительства, льояльним усposобленєм і спокійним, законним поведенєм, а особливо для гр. кат. духовенства, яке добре розуміє своє апостольське призначє і своїми словами та ділами дає повіреним собі громадам образ непохитної вірности, і якому поперед усього завдячуємо спокій і порядок у руських громадах, коли деінде панують забурєня“¹⁾.

Політичний рух галицьких Русинів, розпочатий так щасливо, розвинув ся в р. 1848 над сподіванє широко. На основі висше наведених урядових документів завязало ся дня 2 мая політичне товариство „Руска Рада Головна“, що об'явило свою програму маніфестом із дня 10 мая і рівночасно почало видавати руською мовою перший політичний часопис „Зоря Галицка“. За прикладом Львова пішли дуже скоро інші важніші міста та місточка

¹⁾ Подаю текст сего губернаторського рескрипту в перекладі на нашу мову з брошури Дмитра Вінцковського „Григорій Яхимовичъ и современное русское движение Львовъ“ 1892 ст. 38. Відповідь міністра Шіллерсдорфа на петицію львівських Русинів із дня 19 цвітня і рескрипт гр. Стадіона були тоді друковані окремими картками в німецькій і руській текстах, пор. Галицько-руська бібліографія І. О. Левицького т. I, ч. 462, де обі публікації подано як одну. Примірники обох у моїй бібліотеці.

східньої Галичини, в яких завязало ся 34 руських рад філіяльних (Д. Вінцковський ор. сіт. ст. 40).

З важніших культурних здобутків того року наведу тільки основанє просвітного товариства „Галицько-Руска Матиця“, домонанє дня 1 червня на основі давнійшої ухвали Руської Ради та затверджених правительством статутів¹⁾. За почином Н. Устияновича, тоді пароха в гірських селі Славську стрийського округу ухвалило те саме політичне товариство в вересні скликати перший з'їзд руських учених та письменників для спільного поманомлення та організації наукової та літературної праці серед галицьких Русинів. Сей з'їзд відбув ся в днях 19—26 жовтня під проводом крил. М. Куземського, і був як на свій час маніфестацією зовсім поважною та незвичайно оживленою. При кінці того року уряд утворив катедру руської мови та літератури на львівській університеті; сю катедру з початком 1849 р. обняв руський священник Яков Головацький, що доти був парохом у гірських селі Микитинцях коломийського округу. Наслідком заходів львівських Русинів у часі реакції при кінці 1848 р. цісар у початку 1849 р. дарував Русинам міста Львова руїну бомбардованого в падолісті 1848 р. львівського університету для здвигнення руського Народного Дому та другої руської церкви. Обі просвітно-культурні інституції, що почали ся в тім часі, а власне Галицько-руська Матиця і Народний Дім, розвивали ся протягом 50-тих років і не пропали й доси, хоч задля політичних напрямів, які з часом запанували в них, не справили тих надій, які можна було покладати на їх діяльність для розвою галицько-руського народа та з огляду на їх досить значні фонди. Політичне товариство „Руска Рада Головна“ разом зі своїми філіями пережило настанє реакції при кінці 1848 р., але простояло не довго, бо вже в р. 1851 мусіло розвязати ся під натиском супротивної течії, що запанувала від р. 1849 в галицькій губернії. До національних та культурних здобутків галицької Руси, які приніс їй 1848 р., треба зачислити виданє урядових законів та розпоряджень руською мовою у Відні та у Львові, основанє руського урядового, політичного часопису, що в р. 1849 виходив у Львові п. з. „Галицько-руський Вѣстникъ“ під редакцією Миколи Устияновича, а від р. 1850 виходив у Відні п. з. „Вѣстникъ“ під редакцією Василя Зборовського

¹⁾ Я. Головацький, Исторический очеркъ основанія галицько-руської Матиці. Въ Львовѣ 1850 с. VII—VIII.

(Вислобоцького) з різними літературно-науковими додатками. В Відні засновано також урядове видавництво шкільних книжок писаних руською мовою для галицько-руських шкіл та введено окремого референта для справ руської просвіти при міністерстві просвіти в особі бувшого пароха Угринова в окр. станіславівським, а потім посла до сойму державного Григорія Шашкевича, брата Маркіянового. Відновлено також у Відні руську духовну семінарію, упорядковано досить ліберально вживане руської мови в гімназіях східньої Галичини, а народні школи полишено під опікою руських консисторій, хоч під ненастанним доглядом уряду.

Як бачимо з сего, культурний доробок галицьких Русинів по р. 1848 був зовсім не малий і давав основи тривкого та успішного розвитку руської народности, як би не супротивні обставини, що під урядовою фірмою зараз від 1849 р. почали завзято та систематично підгризати ся під усі ті здобутки, підкопувати довіре центрального правительства до Русинів, а навіть віру Русинів у свої власні сили через ненастанні урядові вмішування в усяку не лише публичну, але й приватну діяльність та через урядові шикани та докучання, що могли затроїти житє навіть найтвердшому характерови і многих талановитих людей та здібних робітників руської народности до матеріального та духового занепаду, або передчасно загнали в могилу. Всі колісця та пружини тої пекольної адміністраційної машини, що тяжила над Галичиною від р. 1849—1859, іще не розсліджені та не вияснені, але дещо в них помалу виходить на світ. Головним мотором тої машини був галицький губернатор граф Атенор Голуховський, що маючи за собою, як сам був того певний, повне довіре монарха в часі безконституційного абсолютизму та повної безконтрольності, поклав собі метою перемінити Галичину на польську провінцію з польським зарядом, який би в австрійським уніформі та під повагою австрійської державної ідеї клав основи нового польського державного житя. Для сеї мети галицький губернатор не цурав ся ніяких способів та заходів, свобідно поводячи ся з усякими законами, інституціями та з людьми всіх верстов, особливо сьак чи так підвладними йому.

Вже 1849 р. губернатор гр. Голуховський дав доказ адміністраційної самоволі, опубліковавши відозву до сільського народа в Галичині, датовану дня 12 липня, в якій у надії на богатий урожай візвав сільські громади, аби помагали дідичам

при обробленю їх поля і загрозив таким громадам, які не хотіли би робити для панів, примусовими способами з боку правительства¹⁾. Руські консисторії одержавши сю відозву для розсилки руському духовенству, що мало відчитувати її в кавальниць, віднесли ся до Відня і одержали міністерський рескрипт, що міністер не затверджує остатньої точки відозви, де говорить про урядовий примус до панських жнив. Таких вибриків самоволі та беззаконности допускав ся сей губернатор досить часто, наказуючи прим. галицьким судам, аби не приймали руських подань, тільки польські або німецькі, або звертаючи ся до руської консисторії у Львові з наказом постарати ся о переклад Віблії на народню руську мову²⁾. Та найліпшою ілюстрацією тої політики, яку протягом 10 літ провадив у Галичині гр. Голуховський, можна вважати письмо п. в. Bericht des galiz. Statthalterei-Präsidioms vom 27 April 1859 an die oberste Polizeibehörde in Wien, якого автором був колишній учитель гімназіяльній, а тодішній інспектор для гімназій усеї Галичини Евзебій Черкавський, син руського священника і права рука гр. Голуховського у його польонізаційних та русиножерних змаганнях. Із того звіту, який можна вважати генеральним оскарженням руської народности в Галичині перед довіреним органом центрального правительства, бароном Кемпеном, подаю тут деякі уступи в перекладі на нашу мову.

„Поляки й Русини, се два головні племена галицької людности, і аж до нової організації стояли під одноцільною краввою управою. Відома річ, що перед р. 1848 польська народність супроти руської мала о стілько переважне значінє, що до польської народности крім селян і духовенства належала найбільша часть властителів великої помілости, себ-то галицької шляхти, і найбільша часть інтелігенції краю. Натомісь руська людність складала ся тільки з селян і духовенства, і тільки сю остатню верству можна було вважати виключною представницею руської інтелігенції, бо селянство як руське так і польське не мало ніяких особливих національних тенденцій. Фактично відносини в тім краю були такі, що до р. 1848 руської мови ніхто не вживав ані в публичнім, ані в товариськім житю, бо польська мова, яка що до свого розвитку стоїть на рівні з європейськими мовами і майже для всіх галузей люд-

¹⁾ Текст сеї відозви в статі М. Зубрицького „Тісні роки“. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. XXVI, с. 14—16.

²⁾ Укр. р. Архив т. VIII, ст. 44.

ського знання має багате письменство, була пануючою мовою всієї інтелігенції краю, коли натомість руська мова не мала навіть граматичних правил, а тим менше літературного вироблення. Навіть серед руської інтелігенції, себ-то серед гр. кат. духовенства товариською мовою була польська, а не руська, а руської мови навіть руські духовні вживали тільки в відносинах із руськими селянами, аби порозумівати ся з ними, так що вироблене руської мови лежало зовсім облобом. У людських школах аж до р. 1848 була допущена як матірня мова тільки польська мова, а руської вчили ся тільки кандидати на руських духовних о стільки, о скільки їм треба було, аби орієнтувати ся в літургічних книжках. Проби вироблювання руської мови в давніших часах були ледво помітні і дуже скупі, і обмежали ся тільки на компіляцію людських пісень із уст народа, або на молитовні, обрядові та церковні книжки потрібні для духовенства. В перших уживано людського нареччя, а в других церковно-славянського. Становище гр. кат. духовенства в духовній ієрархії перед р. 1848 було підрядне, бо латинський костел був пануючий і по канонічним уставам вищий та передовий у церковних та публичних відносинах, а латинське духовенство займало також вище становище і мало загалом ліпші дотації, що йшли переважно з давніших фундацій та приватних надань. Ті відносини спричинили між латинським і руським духовенством щось немов завидливу емуляцію, при чім із боку руського духовенства не доходило до явних та загальних об'явів, але були безсумнівні знаки незадоволення, так що деякі гр. кат. духовні виявляли навіть нахил до розриву унії з римською церквою і рішуче замилені до східної церкви такої, яка панує в Росії і допустила до успішного згноблення католиків через царя Николая. І так у р. 1843 в варшавській часописі „Денница“ появилася стаття одного галицького духовного, в якій помершому львівському гр. кат. митрополітові Левицькому, що задля своєї щирої прихильності до католицизму та до голови католицької церкви тішив ся загальним поважанем, серед огидної лайки зроблено закид прислужництва „римському єпископові“ за те, що не занедбав по відпаденню уніятів у Росії до т. зв. православної церкви остерегти духовенство своєї єпархії перед подібною апостазією“.

Як бачимо, історична характеристика відносин обох галицьких народностей у головному неправдива, бо автор доносу або не знає, або навмисно ігнорує не тільки давнє державне жите

Русинів та їх відносини під Польщею, але також усе те, що відбуло ся в Австрії в руських справах, і просто без сорому твердить, буцім-то канонічне право признає якусь висшість латинського духовенства над греко-католицьким. Не маючи змоги відстати другу частку статі Йосифа Левицького, поміщеної в „Денница“ 1843 р. (перша частку у перекладі на нашу мову поміщена в Укр. русь. Архиві т. VIII, ст. XXII—XXIX) я завважу лише те, що автором її був чоловік на свій час учений і ніким не запідорений у своїм католицизмі, який перед смертю за свої заслуги одержав ордер від австрійського уряду. Варто завважити, що митрополіт М. Левицький фактично тішив ся загальною нелюбовою руського духовенства задля свого нелюдяного поводження та задля польської мови, якої вживав навіть у церкві при доконуванню релігійних обрядів. Ще цікавіше те, що галицький урядовець, який так живо обстав за честю недавно помершого митрополіта, буцім-то нарушеною перед більш як 25 роками, забув чи не хотів сказати, що той митрополіт від р. 1856 до своєї смерті був кардиналом римського престолу.

„Що до політичного життя — читаємо далі в звіті гал. гурбернії — перед р. 1848, то в Галичині були революційні змагання польської національної партії, яка від упадку Польщі що раз новими зусиллями для відвисканя втраченої самостійности не раз накликала великі нещастя на край. Русини стояли одалік від тих рухів. Та вдивляючи ся глибоко в відносини краю кождий неупереджений мусів зрозуміти, що властивою причиною сего явища не було основне переконане для австрійського правительственного принцип (nicht eine etwaige grundsätzliche Überzeugung für das österr. Regierungsprinzip) та про потребу оборони проти всіх рухів небезпечних для інтересів ц. к. правління, але з огляду на давніше історичне позитє обох національностей лежало в острим антагонізмі руських націоналів проти Поляків, бо під сподіваним польським правлінням Русини не могли надіяти ся рівноправности своєї народности та свого обряду з польським, але навпаки мусіли бояти ся свого повного упослідження. Тому руські націоналі не хилили ся до польських революційних змагань, і о стільки їх становище було льояльне та відповідне інтересам ц. к. правительства“.

Скільки нещирости в кождім реченю сего уступу! Автор очевидно ненавидить Німців і австрійську державу, та йому хочеть ся за всяку ціну подати в сумнів льояльність Русинів супроти тої держави, і він зовсім скрутним та неприродним зво-

ротом зазначає бущім-то самолюбність тої льояльности, а давши мимомовно свої волі висловляє признання, що Русини в польській державі могли справді надіятися на нерівноправності та упослідження на кождім полі.

„Ще перед р. 1848 — читаємо далі в губерніяльнім звіті — показувалися деякі знаки, що серед руських націоналів проявлялися пориви проти інтересів ц. к. правительства, викликані особливо поступом та розвитком рідної мови й літератури в сусідній Росії, а особливо також ширеними в Росії тенденціями панславізму. Ті пориви, особливо у деяких членів руського духовенства, були предметом тутешнього звіту з дня 16 вересня 1842 р. ч. 1066, по якому на основі візнань одного п'ятомця в карнім слідстві за політичні агітації серед гр. кат. п'ятомців духовної семінарії, та на основі візнань інших інквізитів виправді не можна було сконстатувати істнованя зорганізованого зв'язку між Русинами для панславістичних змагань ширених під прапором Росії, для ослаблення між Русинами унії з Римом, але з зібраного матеріалу не можна було усунути підозріння, що в достережених поривах криються політичні тенденції, і тому признано потрібним піддати поступуванню дотичних осіб, а особливо плоти руської та загально славянської преси чужинному та бачному надзору. Се було положене перед р. 1848“.

В тім уступі автор навмисно чи несвідомо мішає об'яви здорового націоналізму серед галицьких Русинів, що змагалися почасти під впливом що раз то нових появ українського письменства в Росії від кінця XVIII в., з об'явами того русофільства, яке зовсім невластиво охрещено тоді назвою панславізму, страшною в цілій західній Європі, під якою розуміли змаганя, принагідно висловлене Пушкіном у образній формі, аби всі славянські народи відлядалися в одну російську державу. Натяк на слідство в справі панславістичних агітацій у руській духовній семінарії у Львові в рр. 1841—42 відноситься до візнань Дмитра Мохнацького, опублікованих М. Тершаківцем у Русько-укр. Архиві, т. III, ст. 146—194. Мохнацький у своїх візнаннях так само безпідставно, як і автор губерніяльного звіту з р. 1859, мішав об'яви природного національного розвитку серед галицьких Русинів із об'явами русофільської пропаганди, і без вагання висловив погляд, що Маркіян Шашкевич був платним агентом російського уряду (ор. сіт. ст. 155). До слідства втягнуто тоді 14 осіб, у тім числі також І. Вагилевича, К. Скоморівського, М. Устияновича, Л. Трещаківського, але ніяких доказів

русофільства у жадного з них не знайдено. Цитоване сеї перекладеної справи, тай то ще в неясній формі свідчить про нечистий намір автора кинути погане підозріння там, де не було ніякого доказаного факту.

Дальші уступи губерніяльного звіту говорять про рухи 1848 р. Автор держить ся загальників і омине дійсні факти, а хоч мусить признати, що навіть після його власної обсервації „руська людність у р. 1848 підчас політичних розрухів підпирала сильно правительство“, то й тут для нього „steht die Tatsache fest“, що до сего склоняло Русинів змаганя до досягнення свобідного розвитку руської народности і до усунення сподіваних перешкод із боку польської революційної партії (по термінології автора Bewegungspartei). Не відомо, якої иншої важкої причини міг сподіватися автор від змагань Русинів. Адже обов'язок кожного свідомого горожанина наказує йому поперед усього дбати про забезпечення власної свободи та свободи своєї національности і про усунення тих перешкод, які може ставити якась партія тій свободі. Не вияснивши ближше, яке зло могло бути в змаганнях тодішніх Русинів, автор зараз же кидає на них тяжким каменем пишучи: „Дальший розвій руської народности дав незабаром аж надто яркі докази правди сего погляду, бо той розвій у слідуєчих роках дійшов до страшних проступків (in dem jene Entwicklung in der Zeitfolge zu argen Ausschreitungen ausgeartet ist)“.

Першим злом, яке після сего речення зазначає автор, було те, що уряд на основі законно признаної рівноправності народностей признав руській мові характер другої краєвої мови в Галичині, рівнорядний з польською і допустив її до шкіл у східній Галичині не вважаючи на те, що на його погляд „та мова не мала ані граматичних правил, ані літературних засобів, отже не мала тих основ, без яких неможливе було її вживане до письма й науки“. Розуміється, сей погляд неправдивий, бо руська мова з давен давна мала вироблені шкільною та письменською практикою граматичні правила, мала букварі та граматикі і достаточний запас літературних творів, що могли вистарчити для початкової, а навіть для середньої освіти.

На думку автора губерніяльного звіту повинен був розвій руської мови в Галичині йти тільки на основі людської мови того краю, і сего напряду держала ся в разі якась частина руських письменників. Та иншим ся дорога видала ся повільною та важкою, і вони чи то з невідомости, чи в нечистих намірах признали вигіднішим замість плекання та розвивання домашньої

мови брати готову, хоч чужу, деякі церковно-славянську, а інші особливо російську письменно. Сей напрям у остатніх часах зміцнів так, що голоси немногих защитників повільної та важкої дороги, природного розвитку руської крайової мови помалу замовкли, а се, що пишеться або друкується по руськи, набирає забарвлення великоруської мови, при чім прийнято також російське громадянське письмо.

Те, що говорить далі автор про повстанє т. зв. церковно-славянського язика, в значній мірі неправдиве та баламутне, і доводить його до того висновка, що галицько-руська мова під пануванням церковно-славянської мусила би розвиваючи ся дійти до повного зілляня з великоруською. До того зілляня на його думку змагають тепер проводирі галицьких Русинів. Ті змаганя пробивають ся скрізь у руській пресі, в публичнім і приватнім життю Русинів і навіть у церкві та в школі. Особливо замітні вони в пастирських листах перемиського єпископа (Яхимовича). Автор покликаєть ся на свід звіт із дня 18 лютого 1857, у яким він денунціював галицько-руські часописи „Зорю Галицку“ та „Семейную бібліотеку“ як заступниця змаганя зілляти руську мову в російську. Розумієть ся, в тім доносі був також додаток, як признає сам автор, що за тим літературним змаганем криєть ся також політичне змаганє до зближеня з сусідньою російською нацією. На доказ сего твердження автор наводить із Зорі Галицкої 1849 ч. 53 уступ, у яким описано обєм і чисельну силу Росії, великої матери галицьких Русинів. Переглянувши зміст наведеного числа Зорі Гал. я не знайшов у ній нічого подібного¹⁾. Для певности я переглянув іще зміст чисел 50—60 і не знайшов ніде нічого такого, що нагадувало би слова губерніяльного звіту. За те в ч. 51 на ст. 307 я знайшов допис „З Петрограду“, якого зміст справді міг будити русофільські та некаатолицькі почутя. Подаю його тут у повній основі, тільки нашою сучасною мовою:

¹⁾ Ось для всякої певности зміст того числа: 1) Слово Ради Рускои Головної до честныхъ рускихъ громадъ (ст. 313—4), 2) 25-ое заседание Гол. Р. Рады дня 17(29) червня 1849 (ст. 413—6), 3) Дописъ Рады Жолковской (ст. 316), 4) Внесєніє ч. Трещаковского о средствахъ до создания Дому Народного (ст. 316—8), 5) Дописъ зі Львова в дня 3 липня про перехід російського війська, а спеціально про Черкесів, і уривок із листу в над Крампи в Ясельським пов. про перехід російського війська, без жадних цифер ані патріотичних фраз, 6) Вірш „Голосъ въ Галича“ (спомини про стан Русинів під галицько-руськими князями (ст. 319—20), 7) Семейный список даровъ Головной Радѣ і спростованє помилки (ст. 320).

„Його Імператорське Величество Николай Павлович, царь Росіи, перед своїм виїздом покликав руських і польських єпископів до Петрограду. З Польщі були єпископи Головінський, Боровський і Зеліньський. Перший із них дякував іменем усіх за всі ласки і сказав, що будуть дорогою віри, сумління, любози та пересвідчення провадити народ до спокою та послуху і надіють ся сим задоволити бажанє Його Величества. Цар узявши його за руку сказав між иншим: „Мені не треба нової віри. На заході вияшли якусь нову католицьку віру, та ту віру я не дав заводити у себе, бо ті новатори самі бурителі. Без віри нема добра. Що буває з людей, коли виречуть ся віри, се бачимо на Заході, які дурниці вони там роблять. Коли я вернув із Риму, я все те проповів. Віра на Заході зовсім щевла; се показує, як тепер поводять ся в папою. Лише в святій Росії держить ся свята праведна віра, і я надію ся (тут цар перехрестив ся), що та св. віра вдержить ся. Я ще небіщикови папі Григорію XVI сказав таке, чого він не чув ні від кого. Теперішній папа чесний чоловік і має добру волю, але з самого початку піддав ся дуже духови часу. Король Неаполя добрий католик, але його перед папою оклеветано, а тепер папа мусить просити в нього оборони“. На се сказав єп. Головінський: Ваше Величество, святійшого папу змусили обставини, а духови часу годі було противити ся“. Цар: „І се може бути. Але всі ті неспокої походять із того, що віри нема. Я не фанатик, але вірю твердо. На Заході може бути двояке — або фанатизм, або повна невіра“. Тут він обернув ся до польських єпископів і сказав: „Ви сусіди тих беззаконників. Ваш приклад нехай буде їм наукою. Як-би вам, мої панове, насунули ся які противности, дуфайте на мене. Вжию всеї своєї сили (тут він підняв руку до гори), аби здержати ту повнень невіри та неспокою, що ширять ся що раз далі і сидкуєть ся втиснути ся до моїх границь. Дух бунту через недовірство бере верх. На Заході нема віри, і я присягаю, що там буде ще гірше“. Сказавши се цар обернув ся до митрополіта, поцілував його руку і сказав: „Доси були ми в собою в добрій згоді, і я надію ся, що так буде й на далі“.

Не можу уявити собі драстичнішого прикладу для русофільської пропаганди в Галичині, і я певний, що автор губерніяльного звіту був би не проминув покористувати ся сим дописом для обвинуваченя Русинів перед центральним правительством, як би той допис не був перекладом із „Gazety Polskiej“.

Спеціальний звіт, датований днем 15 марта 1854 р. ч. 2173,

присвятив той сам автор статі „Зорі Галицької“ мабуть із того самого року (числа ані сторони не зазначено), в якій буцім то в часі орієнтальної війни взивано Русинів „до будущего діла, аби колись мати Росія могла обняти їх, та не послала їм іще в гріб проклятя за їх безчинність, що вони були байдужні до своєї святої вітчизни“. Яке значіне міг мати такий поклик і до кого він міг відносити ся, сего не можна зрозуміти зі слів урядового звіту. Нічого иншого крім злої волі не можна добачити також у закидах, буцім то в календарі „Перемышляннинь“ невідомо котрого року російські школи названо „нашими школами“, а в розвідці про заведене унії згадано про переслідувані православної віри (автор тут-же називав її схизматичською) через католицизм. Так само глупим треба назвати закид проти „Зорі Галицької“ з р. 1857, де в статі про Петра Кннашевича Сагайдачного піднесено „in ergreifender Weise“ його заслуги в обороні православія проти унії. Таку саму вартість має також закид проти історії галицько-руського княжества написаної Динисом Зубрицьким, у якій буцім то „mit Wehmut und Sehnsucht gedacht wird“ про зміну відносин у Галичині, а Росія нам віддаєть ся великі похвали за їх побожність. Автор виявляє елементарне нерозумінє історичного представлення та історичної критики, і при тім бажає відгадати думки там, де нема виразних слів. Тут-же він закидає Ставропітійському інституту, що прийняв на себе розпродаж тої книжки, і зазначає з задоволенням, що губернія відмовила їй на те дозволу.

Процускаю те, що пише автор звіту про угорського Русина Івана Раковського, який справді отверто пропагував русофільство в Угорській Русі, і зупиню ся ще на закидах, які відносить автор проти Рускої Ради Головної, в якій він не без підстави бачив головного ворога польонізаційних заходів у східній Галичині. Ся інституція, якої діяльність не була спинена військовим станом заведеним у Галичині при кінці 1848 р., займала ся так само, як бувша польська „Rada Narodowa“, обговорюванем усіх біжучих політичних та адміністраційних справ по словам автора звіту, не без пристрасних висловів (nicht ohne leidenschaftliche Exhortationen, що мало значити більш або менш остру критику, без якої не обходить ся ніяка дискусія), в звязку зі своїми філіями вмішувала ся в адміністрацію краю і бажала явно зайняти пануюче становище супроти властей. Вона давала своїм людям хибне понятє про діяльність урядових властей та компетенцію різних інстанцій, стараючи ся усунути безпосереднє відношенє

сторін до властей. Вона збирала в краю зажаленя селян на місцеві власти і з поминенєм тих властей пересилала їх міністерствам, списувала в своїх поміщенях протоколи, зажаленя та понесеня сторін і почувала себе немов покликаною до контролі над властями. Про її діяльність львівська губернія вислала звіт до міністерства внутрішніх справ дня 22 марта 1850, а тимчасом поробила всі можливі заходи, аби стіснити ту діяльність, так що нарешті ся перша руська політична інституція признала відповіднійшим у червні 1851 р. розв'язати ся сама добровільно, не дожидуючи примусового розв'язаня. Се свідоцтво польського урядовця не потребує ніякої поправки; воно найліпше свідчить про те, що діяльність Рускої Ради Головної була справді подіктована свідомістю пекучих потреб руської людности в Галичині та правдивим патріотичним і горожанським почутєм.

Автором сего губерніяльного звіту був інспектор галицьких гімназій. Варто придивити ся, як він відносив ся до гімназіальної молодіжи та до гімназіальних учителів. Заявило кілька учеників Академічної гімназії у Львові в р. 1849 свою нехть до науки німецької мови та німецької літератури, — зараз про се написано звіт до міністерства просвіти з тим додатком, що ученики Русини виявили свою нехть до Німців „in ärgerlicher Weise“. Що в р. 1848 і пізнійше польська публіка дуже часто зневажала словно й чинно Німців, не раз навіть високих урядників, се для автора звіту було мабуть зовсім природним явищем. Знайшло ся між учениками гімназії кілька примірників повісти чеського письменника Хохолоушка п. з. „Змія Нотайський“, основаної на подіях сербського повстаня проти Турків у початку XIX в., зараз про се пишеть ся до центральної власти, що в тій повісти представлено „glühendste sinnliche Liebe“, що вона „in sittlicher und politischer Beziehung anstößig“, що перекладена не на руську, але на російську мову, і що захвалює ідеї політичної свободи у Сербів, що власне в тім часі, в початку кримської війни в Галичині, могло бути небезпечним через будженє подібних ідей у Русинів. Написав ученик самбірської гімназії Михайло Товарницький стихок „Туга ва отчиною“, в яким представлено козак, що тужить за своєю рідною Україною сидючи в неволі в Криму, зараз про се пишеть ся окремиий звіт до міністерства дня 28 лютого 1855, у яким говорить ся, що той козак — Росіянин, і що руський катехет самбірської гімназії Е. Гарасимович заохотив ученика до написаня того стихка, який був надрукований у „Зорі Галицькій“

1848 р. ч. 49. Написав у тернопільській гімназії ученик VI кл. Еміль Саєвич на задану тему опис Поділя і згадав у ній, що сей край колись був під панованем руських князів, а тепер по втраті руської шляхти живе під ярмом чужинців, зарав із сего приводу робить ся слідство, в яким в ученика вмовляєть ся, що під чужинцями він розумів австрійський уряд, а вчителєви руської мови Кл. Меруновичєви робить ся урядовий закид, що він не зганив „die sittliche Verworfenheit der geäußerten Gesinnung“ того ученика, а тільки сказав, що се було не на місці. І розумієть ся, все те рапортуєть ся до Відня.

Не пощаджено також у тім звіті домашніх відносин руської родини. В р. 1858 у тернопільським окрузі мала жінка одного руського пароха перед ексекуторами, що прийшли стягати залеглий податок, виразити ся зневажливо про цїсаря і висловити надію, що незабаром прийде до нас Росія і візьме нас під свою опіку. Про се доносить ся найвишній поліційній власти у Відні з тим додатком, що жінка руського пароха бажає при помочи Росії „alle Mitglieder der k. k. österr. Regierung ausrotten“.

Навівши ті докази — останній зрештою без подання назв місцевости ані осіб, отже формально не більше злобної сплетні, автор звіту вважає се як повний доказ, що руський народний рух зовсім неморальний, що змаганя до відродженя руської мови та письменства зовсім схиблені, що між Русинами існує сильно сторонництво, яке удаючи прихильність до австрійського уряду богато нагрішило своїм змаганем до повного зілляня з Росією не тільки в язовім та літературнім, але також у релігійнім, а навіть у політичнім відношеню. Супроти сего автор упоминає центральний уряд, аби пильно слідив за всіми обявами національного руху Русинів і незалежно від усіх партійних зглядів остро карав усякі проступки.

Сей урядовий звіт був писаний як відповідь на цїсарський рескрипт до галицького намістника з 12 марта 1859, в яким йому прислано копію зажалєня якогось Русина Левицького, внесеного до особи цїсаря, в яким сей неозначений ближше петєнт жалуеть ся на утиски, яких дізнають Русини в Галичині від Поляків, і специфікує 12 точок, між якими варто зазначити 2) що в жаднім публичнім уряді в Галичині не приймають руських подань, 3) що польські, за границею друковані, не раз бунтівничі книжки та часописи ширять ся по краю без перешкоди, навіть доходять до рук руського духовенства, і що тим шире-

нем займають ся навіть ц. к. урядники. Звіт досить многословно, але не дуже основно опрокидає всі ті точки, головно показом на те, що те й те урядови невідомо, але за те губернатор при кінці звіту уживає всяких способів намови до центральної власти, аби помогла йому вислідити автора зажалєня. Здаєть ся, що центральна власть полишила те жаданє галицької губернії без відповіді, як і в загалі не реагувала на найбільшу часть піднесених у тім звіті клевет та доносів, тим більше, що настав дуже бурливий час, у яким автократизм австрійський мав закінчити свою остатню пробу повною невдачею.

(Докінченє слїдує).

Miscellanea.

Одна з компіляцій до часів Хмельниччини.

Перевертаючи в бібліотеці Оссолінських рукописи до часів Хмельниччини, звернув я мимохіть увагу на одну рукопись, під ч. 646, що починалась біографією Богдана Хмельницького і містила цілу історію його часів. Се власне мене застановило. Але по перечитанню кількох початкових глав виходило, що зміст сеї рукописи і стиль пахнуть Коховским і ще де-чим. І дійсно з порівняння показалося, що ся рукопись се собі звичайна компіляція. До ст. 28 незнаний компілятор перевів собі, що йому до житєписи Б. Хмельницького по рік 1648 було потрібно, з „Klimaster-iv“ Коховского, а решту від 1648 по 1657 р. виписав собі скорочуючи з „Wojuu domowej“ Самійла Твардовского. Але цікаве, що сей незнаний переписувач, перекладаючи дословно початок з В. Коховского, уважав за потрібне дещо з біографії Б. Хмельницького викинути, а дещо інтерполювати. І так приріром до слів: Ten Bogdan Chmielnicki Michała ousa syn w Lisiance na Ukrainie urodzony — додав „rodem kozak, kondusya chłop“. Видко, доповнив загально курсуючим, усталеним поглядом, що Б. Хмельницький не був шляхтичом, але козаком, як і його батько був козаком — перетвореним з хлопа. Друга річ, яку переписувач справив, се пропущене погляду Коховского що до можливого походження батька Хмельницького з Мазовша. Так само не повторив за Коховским може деким тоді в Польщі утримуваної думки що до студій Богданових у Ярославських Гауїтів. Натомість задержав і акцентовав заховану традицію, „że szkoły w Kiiowie w młodszyim wieku

traktował“. Все решта, чи се про молодість Хмельницького проведено в Галичині в Жовкві, чи инше — як сказано — дословно вято з Коховского.

Отсі кілька уваг, які насунулись на думку по перегляненню сього собі впрочім зовсім не интересного манускрипту незнаного компілятора — в кінці XVII або початку XVIII в. (судячи по письму).
 Подав В. Герасимчук.

Записки руського селянина з початку XIX в.

Ще в другій половині 70-их рр. минулого віку одержав я від о. М. Зубрицького, тоді ще питомця львівської гр.-к. духовної семінарії, невеличкий зошит, писаний польським письмом, дуже невірною рукою, без заховання правил ортографії та інтерпункції, мовою польською з примішками місцевих рутенізмів. Рукопис — зошит сірого, не дуже грубого паперу формату більшого 4°, без початку, має 15 карток, із яких остатня в гори і в низу по троха ушкоджена. На двох перших картках містять ся кінець якогось запису кіндратівської селянки Касї Кречковської, писаного „малярем Видницьким“ у р. 1804, коли та селянка вмирала. Дальші картки від 3—15 містять п. в. „2-do“ записки того самого маляра про його родинне житє. Остатня картка значно ушкоджена, і взагалі кінець рукопису, в яких на картках 13 і 14 лїшили ся дві сторони порожні, вибїд на стілько, що декуди годі вже відчитати повний його текст. Подаю тут, полишаючи на боці першу картку, також трудну до відчитаня, тільки те, що містять ся на другій картці.

Z łasky Pana Boga iakiem iemu dyklarowała przy ludziach wiary godnich 7 złp. 10 gr. zięciowi, teraz bo ia ninam ni szeląga, znowu iestem pod upatkiem. Y dał iem mu byku, kturę były warta 16 talarów, dałem mu krowę iedną, kturę warta była 12 talarów, a un teraz niema, tylko ta krowa, co kupił we wsi naszym, co dał za nią talarów 9¹/₂, a więcej nic a nic do moich dzieci nima prytecy żadney. O tych 10 zł. y to iak moie dzieci podrosno ta zasłužo, a iemu oddać powinni. a więcej nic mojim dzieciom mówić nie powinien. W Jasiące Ywanowi Kowalowi za koni groszy 19. Ołexi Mysiwemu 3 talary prowizyj, ot tych groszy nie powinien wzioné ani szeląga, bo na to kaźdego roku po fure siana [brał], teraz nie powinien wziąć prowizyj ani szeląga. Więcej nic nie winien iem, nic nikomu w Jasiące ani szelonga iednego. szynkarzowi w Kądratowie 7 złp. 2 gr. Hryniowi Hawry-

lakowi 7 złp. 1 gr. Seniowy deto groszy 45, Stasiowi detto 40, Tymkowi Ilkowemu, wuytowi zł. 1 u groszy 14. więcej długu nimam w Kądratowie nic a nic. W Dolnym kied sme były na robocie skarbowey, tak przyyszło znow w iego chałupie, kazał sobi koła obłożyc... pare iedne U Hrynia Wiźniaka, a un mnie obiecywał 4-ry obody za bahrowi koleśa dwi. ani ia w niego obody nie brał, ani un u mnie koła nie brał, u nie mamy między sobo żadnego zakłutu nic a nic, nicht a nicht, żeby sie do moych dzieci nie miał racyj żadney. Dał w Kondratowie 804 anno.

Kiedy Kasia Krzczowska umywała, pisała testament (ci dwa słowa перечеркнено, а далі написано:) pisał malarz Widnicki wszystkie długi, kłała w astamęt, u na tę czas sam byłem kiedy pisali astamęt: Ian Nanowsky, Andrusś Łemeć, Ian Bielsky, Ian Nanowsky. Własnymi renkami podpisaliśmy się Ł. K. A. u natośmy się podpisali my i ona obydwu, co w testament położyla, u nic większego.

Сей запис, в разу держаний у мужеськім роді, а докінчений від імени жінки, може мати деяке значінє в віставленю в иншими подібними записами, для характеристики магткових відносин наших селян у початку ХІХ в. Поміщенє далі в тім рукописі оповіданє того самого чоловіка, що писав отсей запис, має далеко більше значінє.

Отсе оповіданє, не вважаючи на його простоту та, сказати-б так, нелітературність, про те досить вірно рисує жите глухого гірського села в початку ХІХ в., особливо жите тої малочисленної верстви галицько-руських селян, яку негербові селяни прозивали ходачковою шляхтою, відносини тої шляхти до сільського духовенства та місцевої адміністрації, яка в тих ліснєтих горах іще по волоському праву складала ся з одного „панакрайника“, головного завідателя колись коронних та старостинських, а під австрійським панованєм т. зв. камеральних дібр. Такі крайники мали в гірських округах досить широку поліційну та адміністраційну власть. Не тільки селяни-панщизняки, але також свобідні від панщини, але неможні селяни-шляхтичі гляділи на пана крайника як на грізного та могутнього повелителя. Власть крайників збільшала ся ще двома обставинами: ненастанним і аж до знесеня панщини 1848 р. невтишеним „опришкованєм“ селян, та близькістю угорської границі, через яку галицькі гірняки приносили контрабандою тютюн, який в Угорщині вільно було садити кождому, а в Галичині був державним монополом. Стереженє безпеки краю і скарбових доходів, се в значній мірі була задача крайника, яка чинила селян під-

владними його самоволі. Задля найблагійшого підозріня він міг у кождого селянина зробити найострійшу домашню ревізію, арештувати його або кого будь із його челяди та карати кождого тілесною карою.

Ходачковою шляхтою називали в Галичині досить численних селян Русинів, які колись, одержавши від польських королів шляхетство за ріжні заслуги, увільнені були від панщини і мали право голосу на соймках та при виборах до польських соймів державних. Ті політичні права вони продавали панам-магнатам, а в заміну за свої голоси одержували від вельможних „добродіїв“ ріжні милости та датки.

Всі стараня про господарство лежали звичайно на жінках та на молодіжи. Коли-ж Австрія скасувала польські порядки в Галичині, то ходачкова шляхта, хоч не мусіла робити панщини, все таки стратила головне жерело своїх доходів і гулящого жита — панську ласку, бо пани тепер не потребували її услуг. Шляхта значно збідніла. Мушцини, що не привикли до постійної та важкої селянської праці, шукали або легких зарібків у панів, таких, як уряди атаманів, лісових сторожів і т. и., або наслідком виробленого польською судовою практикою нахилу до сутяжництва приймали на себе ролю „ходатаїв“ до ріжних висших інстанцій у ріжних приватних та громадських процесах. Я сам ватамив іще в Дрогобичі одного такого фахового „ходатая“, селянина шляхтича, пана Дульського, що в довгій білій подотнянці і зі шкіряною торбою, перевішеною через плечі, на своїм віці перемандрував пішки в дрогобицького повіту сім раз до Відня (більше як 100 миль), а більше як 20 раз до Львова.

Наслідком таких обставин було серед ходачкової шляхти досить значне число бувалих і письменних людей, але рівночасно також проявляло ся у неї незадоволенє австрійськими порядками і неясне дожданє відбудованя Польщі, симпатії до всяких польських повстань і рівночасно згірдне, шляхетське відношенє до своїх сусідів, „хлопів“, які зі свого боку відплачували ся шляхтичам ріжними кпинами, насмішками та жартами, що підіймали на сміх панські претенсії та гордість ходачкової шляхти при її економічній неможности.

А ось оповіданє Видницького:

Z siostrą swoję Dosię (Доротеею), żoną Semyjona Ilnickiego, żyłyśmy wjedno (в куні) w swego Ojca iak ridni dzieci. otuż ia musiałem się ożenić u buwać na boku, a un Nieboszczyk budynku potracił u zabrał się do mnie (форма руська в місцевім діалекті відомі або дб-иві).

un miał córkę na oddaniu Dosie moje siostrę, sam czas switczyw widawaty. przyszedł z Jasioneczki (село Ясеничка) Ywan Makarow za to Dosio moją siostrę, y swata ją za swego syna, y z tym synom yz Matiom, co ie w Jasionece kowalem, urobili zaręczyny. Podyklarował (обіцяв) iemu muiy oyciec pare bykow, kturę miały iuż po sztyry zuby, y krowe jedne, po ti krowi iałufkie jedne, ofce jedne. y ten Ywan z Iasioneczki ukątetował sie tym wianem, y poszedł sobie ten ywan Makarow do domu iuż po zaręczynach.

A nieboszczyka X[iędza] P[awła] Parocha kindratowskiego nie było w domu, pojechał do Drohobycza ys tym swoiym brataniczem Semyionem Inickym. więcey bawił w Drohobyczu iak tydzień. przyiechawszy do wsi do domu, rozwiwyszysia (дізнавши ся) w domu swoim oradzili sie tam wszyscy na popowstwie nie wypuścić te Dosie a curke Pawła Łymciowego s Kondratowa do Iasioneczki za Matii syna Ywana Makarowoho. a ten Makar popilnowawszy iuż na wesele piwa nawaril. A nieboszczyk Paweł Paroch Kondratowsky usłyszawszy to y iego zięć A. Neronowicz obydwia iak uzęli chodźć do nieboszczyka Łemcia staro y do iego żony, y powiadaio take słowa: „Już my te Dosie stąd niepuścimy na druge wsio“ (село).

Diwka tego Semyiona niechciała, tego z Iasioneczki kochała. iak wziol X. Paweł chodźć z Semyionem za Dosio, za moją siostrę, iak wziol X. Paweł za Dosio nosić kołacze, polatyci (стяжка), y ledwie dziwkę przysyłowali, y ledwie y musiała poyść za Semyiona.

Zapytały sia Łemcia Pawła y iego żony: „Czego ty chcesz? czy chcesz, żebym ci chustki popłacił te co wziął Ywan Makar do Iasioneczki?“

Otuż zaraz odpowiedzieli mu y Łemeć y żona iego: „Ia ci chustki nie każe płacić, ia ci pro to drugi chusty danu, bo my chcemi zaręczyny robić“.

X. Paweł mowi: „Koly [tak, to tak]“.

A. Paweł Łemeć muwi, że „Ia niewim (не знаю) Xiędzuneyku, iak zaręczyni robić, kiedy iuż w Iasioneczce Ywan Makar piwa nawaril na wesele, mnie będzie pozywać Makar“.

Tak iemu odpowiada X. Paweł: „Nie buy ty sie głupi! Iak Ywan Makar przyniesie po ciebie pozow, to ty odnieś do mnie, a ia pozow otniesie nazad do Łastuwek (Ластівки, село самбірського округу) do pana krainika y oddam“.

Koly Łemeć to usłyszawszy, to sie ukątetował tym słowem. a ia będący syn w swego oycia natom sie nic nie tworil (не мішав ся) ani słowem ani żadnemi rzeczami nic a nic. A nieboszczyk Paweł Łemeć ukątetował sie tym słowem, co X. Paweł to słowo wymuwił, żeby po-

row dał iemu, y przypuścił do zaręczyn. y urubili (аробили) zaręczyny iuż z Seniom Inickym.

Kiedy Makar usłyszawszy to co oni zrobili tu, napysawszy sobie pismo, iaka tu sie stała robota, poszedł do Pana krainika. tedy krainik wziol to pismo, przeczytał, wydaie pozow Makarowi, y dał mu do rąk y muwi Makarowi:

— Nasz ci pozow, zanesy do Łemcia staroho, niech staie tu, na co tak robil.

Tedy Makar przynieszszy pozow daie Łemciowi staromu, a sam poszedł do domu. a stary Łemeć wziawszy pozow odnis do xiędza. A X. P. Kądratowsky wziol pozow do siebie, y w sanky napałował poklonow (дарунків), czynenikow (печених пирогів в начинкою), co mał to nabral Panu Krainikowi, barywke wutki. przyiechawszy do pana Krainika iak stali pić — cały dzień. X(iędz) zbira sie do domu, tak Pan Krainik bywwszy mądry, X-a wyprawia, y wziol pozow u rękę swoje, wyprawil X-a aż za uboru, tedy pan krainik mowi X-u:

— Nacież wam X-że pozow ta daycie Łemciowi Pawłowi, niech tu stawa z pozowem, a twe wesele będzie.

Tedy X. P. Paroch kądralowsky poiechawszy do dom iuż sie ucieszył, piy u domu dzień i drugi! 3-go dnia zazwały Łemcia do siebie — poić i iego. Poki pili, pili, a dali iemu X. daie pozow.

— Nasz ty swatu pozow, ta nesy do pana iutro.

Pociękło sie (потягло ся) wiency iak tydzień, wziol Paweł Łemeć pozow, poszedł do pana Krainika. Natenczas nie było pana Krainika w domu, pytała się pani Krainikowa: „Skąd ty czlecze?“ Dowiedziawszy sie, co z Kondratowa, ona tedy mu:

— To ty Łemeć Paweł?

On mowi iey: „Ia“.

— Cy ty to Makara przypuścił do wesela, a Makar nawarzył piwa na wesele, y chleba y co potrzeba było?

Także Łemeć skuzu daie (оправдуєть ся; слово „скуза“ уживаєть ся доси і походить від латинського excusare; се остаток польської юридичної термінології) tak, że „Ia temu niewinien; to, co ie, to wszystko X. zrobil“.

Ona iemu odpowiada: „Ty znasz, durniu staryy, znasz to, że ci X. curke nie wrobił, ty sam swojey curce oyciec! weź że pozow ta idź do domu, bo nima Pana Krainika w domu, a ia nimam nic do tego. A ty znasz dobrze, co to tobie Pan nie podaruie, ale 25 plag weźmiesz odliwanych“.

Y kazala go wytrącić: „Żeby ty sie nie ważył ludźmi klucić“.

Tak nieboszczyk Łemeć wziawsia, poszedł do domu. Przyszedł do

domu, z tego strachu iak zachorował, to ani mowy ani nic, iuż ko-
nał. tak iuż do wieczora roschorował sie, co spowiedź smiertelnie
mał....

Tak ia syn Pawła Łemcia starego umiarkowawszy sie tak, przy-
szedłszy do X. P. Parocha swego, pomiarkowawszy sie: wszelako to
iak ia X-a rozgniewam, to iedne krowe wezme za pogrzeb, a druga
przydzie na koszta, to za wutkie, to kturędy potrzeba będzie, a siostra
moia będe sobie bańkiety robić, a iuż ci! tak ia muwi X-u:

— Coż mnie X-że dobrodzieiu teraz robić?

A X. mówi mnie tak: „Weź pozow ta odnieś Panu Kraynikowi“.

A ia muwi tak: „Dobrodzieiu, pan nie zechce odemnie brać, będe
mówił, co mnie potrzeba Oyca, nie ciebie smarkacza“.

Tak ia przyszedł do Kraynika, ta pyta mnie sie Kraynik:

— Skąd ty, muy kochany, kturęgo rodu?

Ia mu muwi, że ia syn Łemcia starego z Kondratowa. wyciągł
pozow z pazuchy, kładnie na stul. A un mnie powiada, że powinien
tu oyciec przyść za pozowom, żeby wziol w dupe za to, co z iedney
curky chciał dwa zięci mać.

— Oyciec tu nie przyidzie, bo iuż wczora miał spowiedź smer-
telne.

Un stał, a lastowiecky człowiek przychodzi, tak mnie przyznaie
wszystko. Tak Pan Kraynik odebrał pozow, mnie powiada:

— Idź do domu, a twuy oyciec ieżeli nie umrze, to ciężko
odpowi.

Tak ia przyszedł do domu. Pyta mi sie X. P., iak tam było?

Poszedł iem do domu, przenocowałem w domu, drugi dzień rano
przychodzi pozow po mie, iuż samemu. Tak ia przychodzi do X. P.,
tak un mie si pyta:

— Gdzie ty idzież, Andrusu?

Ta un muwi: „Idź tam y to tu-ot biere, y powisz Panu, ieżeli
u Makara so koszta, to my mu obername“.

Poszedł ia z chałupy. Wychwył sie za mno (Xiędz):

— Dyklaruy Panu dwie owcy!

Wziol ia sie, poszedł do Pana. Obliguii mu tych dwie owce
w Iuriu z iahniaty, y Makarowi koszta obrucimy. Kiedy P. Kraynik
usłyszawszy to, muwi mie:

— No, iuż idź do domu, tylo żeby tak było dla mie, y Ma-
karowi.

Wziol (ia) sie, poszedł do domu. Powiadałem X(iędzu), to X. Pa-
roch tak powiedział:

— Niech iuż będzie y tak. my Makarowi obrucimy koszta,
y iemu iego.

A teraz mi muy szwager powiada:

— Co, ia iego tu przywiązałem. a tak ia za niego koszta nie pla-
cił, sam sobie płacił, bo tego chciał. iak weźmie Makar litać na X.
Pawła do biskupa, do Sambora, do kraynika, wszędzie, upadnie taky
roskaz od biskupa, żeby stawali obydwu kawalery y panna, y żeby
obydwie strony stawały.

Potom kraynik iak wziol to rozwodzić za te dwie owcy, do ta-
kiego przyszło, co Pan napisał do biskupa list y swoym posłancem
posłał, y powiedział mi tak Pan kraynik:

— Nie chodź ty iuż do mie, chyba pak ci dam znac, ta przydzież
do mie.

Przyszedł ia do domu, iuż siedze. Przewlekło to sie niedziele,
prysłał kraynik do mie, żebym szedł do niego. iak ia przyszedł do
niego, tak mie odpowiedział Pan:

— Ydź do domu, iuż tve wesele będzie za niedziel 3. Pro co
zaraz nie będzie wesele? — pro to. ale ia będe sie patrzył, cy będe
dla mnie podarunek.

A ia muwi: „Pańskie będe“.

— Proto zaraz nie będe [wesele], pok sie Makar nie wtępernie.
Poszedł ia do domu, siedziałem czrez 2 niedzieli. Przyszli dwie
niedzieli — idź ia do Łastuwek, do dwora. A Pan Kraynik muwi mi:

— Cy pozdrowiały oyciec?

Ia powiadam, co trochy pozdrowiał.

Y muwi tak: „Idź do domu, y iuż będziesz miał wesele w nie-
dziele, y ia przyidzie tam we środe, żeby twuy oyciec dokoniecznie
wziol w dupe“.

Ia przyszedł ta powiadam tak Xiędzowi: „Iuż będami wesele mac
w niedziele, ale mowil tak pan, że przyidzie tu we środe staremu
w dupe dać Łemciowy“.

Iuż poczełi sie stroić na wesele obydwie strony, iuż siedzimi ta
się stroimi obydwie, kiedy muy oyciec dowiedziawszy sie o tym we
środe rano obuł sie y poszedł doli (в низ) Iakamy, zeszedł na Iake —
poboiał sie tego, żeby go Pan nie strzecił (стритив), wrucył sie w Te-
ciowu (назва місцевості), ta tamtudy u Tarciwky. — my w domu po-
wstawali, patrzimy sie — nima go w domu. nie mowiwszy nic we
środe y czwartek, stroymi sie na wesele. Kiedy w piątek przysłał X.
po mnie, powiada mi tak:

— Żle będe, swatu, że oyciec żyie, a w domu go nie będzie, nie
będzie dzieci błogosławił do małżeństwa.

Tak ia stoiu, to słucham, tak ia muwi Xiędzu:

— A coż, ia temu nie winny, niewim gdzie Oyca szukać.

Xiędz muwi do mnie:

— Coż, musisz iść szukać. miał puść do Widnik (село Видник) do bratanicza.

Przyszedł ia mizerny do domu. Po obiedzie — take błota na świecie — wziół ia sie w piątek, poszedł do Widnik. Przyszed tam, a mu y oyciec tam leży u brataniczą na łuszku w pierych (в пернях), tak przyszło mie sie yzzuwać. wyzuł iedne noge — a no, pod wołoko 3 michury. wyzuł drugie — y na drugiej nozi michuriw pod wołoko 3. przynocowali na sobote, iuż ma sie wieczor wesele poczynać. przyszło sie uzuwać — ano, ne moż, nogi stali iak skło. wzięłem onuczł w rękę, miarkuie sobie: „Nie obuie te onuczi“. musialem prosić szmatowych onucz. Oluż mi dali szmatowych chościanek, musiały sie iak kalika obuwać y machać do domu. szed oyciec iak kawaler, a ia syn iak kalika. Przyszliśmy w sobote wieczor, iuż wesele sie zaczynało, a ia choć by co to. Dwa chłopcy wzięli mnie na noszy, to pewnie nie podnieśli do gury. A muzyki poczynaia grać, porcyi wutki nima iedney na weselu, a moia matka chodzi wszystko koło oyca Neboszczyka, żeby sie dawał znać do Jasiąki na wutke. A un ie powiada: „Ty idź do zięcia Siemiona Ilnickiego, żeby dał klaczi na wutkie pojechać y żyby klacz okulbaczyć, y proś syna, żeby pojechał, bo chodzić nie może“.

Przyszła stara do swojego zięcia, za kwadrant godziny przypro-wadziła klacz iuż okolbaczenu przed okna. Wechodzi stara baba do chałupy, przyszła do mni yd synowi, wzięła prosić: „Synoyku, poydz na wutkie!“ Tak ia pomiarkował sobie, co trudno mać wesele bez porcyi wutki. Moia żona nieboszka płacze za mno, com sie pokaleczyw. Tak ia bidny pomiarkowawszy sobie różno, pod butuk z ławy, przyszedszy do pieca wziół u fayke ognica, poszedł na dwur. Wyszedszy na dwur, szkapa hotowa. Odwiązali szkape od płota y mnie na szkape wysadzili. Klacz była hodna; iak ia na czym, to stałem w Jasiące w karczmie za kwadręc godziny. Zahoworyłem do żyduw, ta żydzi puścili sie do klaczi, prędko chwycili bokłahy, nalili prętko wutki kwart 30 y mnie wyniesli y położyły na klacz, y ia ruszyw do domu. Nie było to tego puł godziny; przyechawszy do domu, a tu wesele iuż. Y te z dołu przypawszy tai oprowadził klacz do sini, oddał iednym klacz, drugim wutkie. Ta klacz poprowadzili, a drugi wutkie toczy, a ia wszedł do chałupy, a taka na mnie koszula mokra, niżeli by... Rozhornuw sia ot siraka, dał powieszyć, a moia żona uniesła mi szmacia z komory y mnie wyzuła, dała mi koszuli ubrać. A tu iuż piii wutkie. Tak ia pokazał swoiey żoni, żeby mi na pieczy pościelili. Posadziła mnie moia

żona na piec, lih sobie na piecu. Tedy zobaczyło wesele od stoła, tedy pie do mnie starosta A. Neronowycz. Tak ia odpowiadam: „Nie będę pił. bom nie warta teraz pić, piycie wy zdrowy y weselit sia“. A sam tem zosnuw. A tu zaydo hulać, pić; wypili kwart 15. Jak wziół spać, to ia nie słyszał, co tu sie robiło, y ia nie słyszał, kiedy sie dułue wesele zabrało. Y iuż wesele polihaly spać, a ia nie słyszał nic, spałem do całego dnia. Powstawały, poczęli sie obuwać, tak ia swoi nogi iak kalika poobwiączy[wa]ł.

Drugi wsi prętko sie poobuwali, za... przystąpiło wesele dolne iuż po diwku, brać do szluby. wzięli, odkłonyły sie, wyszli na dwur. wypomahał sia starosta u moiego oyca tu trzecinu, a un tak opowiada: „Choć bys mnie, panie starosto, zarznoł, to bym tego nie zrobił, bo u mnie ie więcey dzieci. ponieważ czego musze wrobić, to puł trzeciny, to mu dyklaruie połowe trzeciny, a druge połowe trzeciny ieszcze dla siebie y dla drugi dzieci“. Y rozyyszły sie, poszły do szluby. A Jan Bielsky słyszawszy to wczerasznego dnia przyszedszy do mnie — ia myślał sobie całe trzeciny pisać, a Jan Bielsky powiada mi: „Takei całe nie możesz pisać“. A ia pana Bilskiego pytam sie: „Czemu?“ A un mnie powiada: „Temu nie: słyzałem tego dnia, kiedy iszły do szluby, a nasz starosta wymahał całe trzecine. Hocz (?) ty Andrusiu ne słyszał?“

To ia powiadam mu, że „Bodayiem tak głosu Boskiego! Ale głosu Boskiego czy uczuie, o tym iem nic nie słyszał“. A un mnie powiada: „Iaści powim teraz; ieżeli ci nie powim prawde, to boday iem sy nohu tuy ułomił w twoiey chałupie. Pisz sobie puł trzeciny, a puł trzeciny twóy oyciec dyklarował zięciowi. Otakże pisz Andrusiu, iak ia ty welu: iedne połowe sobie, a druge połowe Semyionowi Ilnickiemu na słowo oycewskie, a na twoie słowo. Powiadam ci prawde. Bo iuż kiedy oyciec podyklarował a na twoie połowe, tom ci hotuw zaraz podpisac sie na prawde, y na to sie podpisze:

Urodzony Jan Bielsky (†)

„No, teraz żem ty sie podpisał swoią ręką własno znak krzyża Stego, nieumieiętny pisma, a chto mnie będę ciągl, to ia ieszcze go-dzien iuramentom poprawić“.

Stało sie wesele y po w. [по весілю не говорили] nie za grunt za chudobe. Prowadzi sie ot zimnych miasnyć aż do po wieśni, ta siedzieli u mnie w moiey chałupi. Po wieśni sware ze mną. To iak się zerwał Semiion Ilnicky, to mnie ostrow izbił. Tak ia na!! wychwyciwszy sia do chałupy — działo sie z rania — iak poczołem iego sudnykam wyrzucać ś pieca, z polyci, garnuszki, wszystko co miały w moim budynku, to wszystko na dwur wyrzucał. „Ydcie teraz ode mnie precz!“

Tak pobiegł un doli wsi do Jędrzeia Neronowicza i tak powiada tam Neronowiczowi, pada: „Muy szwagier moje sudnyki wyrzocul z chałupy na wbore“.

Tak Neronowicz iemu powiada: „Ydź — pada — ta bier sie tu na popowstwo, sprowadź sie do mnie“. Powiada tak, że „Ty iego nie wysyłiesz, żeby cie trzymał w swoje chałupi y na swoim gruncie, a tut sie zabiray“. Iak sie stali brać, to do wieczora zabrali sie zo szumem. Ia sie wtęczas przeżegnał.

Tak ia przed wiosno pomiarkowawszy sobie, co u nich ie co siać, a u mnie nima, nimam chudoby, tylko pare byczków y krowe iednie z cielęciem. O seredopiściu na iarmarok: Jedna krowa, nima [rady], y te musialem przedać. Przedał te krowe w Turce, przyszedł iem do domu, na sam przud dałem podatek ot gruntu. Dawszy podatek fmiarkuie: „Trza zboża siać na gruncie“. Wziaw sia iyz z ludźmi do Schodnicy. Przyszedł do szwagra do Semyiona Ilnickiego, tylom miał od niego bliźności; sładszy na kłacze pojechał do Kropiwnika. Woda wielka, yz dwoma ludźmi, a samotrzeć. Muwie do przewuźnika: „Przeprowadź ty nas“. Ten powiada mi: „Zapłacicie, a ia was przez wode przepławie“. Mnie powiada: „Zapłać mi od kłaczy gr. 8 y kładź kulbake w czowen, ot was po gr. 2“. Mowi: „Siaday w czowen y bier kłacz yz soboiu, trzymay dobrze w rękach, bo iak kłacz skoczy, ta sie wszyscy potopimo“.

[Przepłynęliśmy] przez wode, wyprowadziłem kłacze na brzeg y poszedłem po kulbake; siwszy y pojechałem do Schodnicy do dwora. Y owies iest we dworze. Y kupiłem korcy 4, dwa zapłaciłem, a dwa na dług. Wziółem dwa korcy raz y ponis iem do Kropiwnika. Wruciłem sie po drugie dwa. Przynieszy toty dwa do Kropiwnika y złożywszy y ci dwa w iedno wsi 4 korcy na kupe, zniósł u czleka wiadomego, poki woda nie wpadnie. Wruciłem sie z tymy ludźmy do Schidnicy, wziół 2 korcy i im przyniosł do Kropiwnika: ich za raz przyniosł 2, a mi za dwa razy [po] 2 korcy. Przenocowali w Kropiwniku, drugiego dnia rano przepławili się przez wode, siuda yd domowy przyszły, na zariczu po ludziach przepytując zboża. Ia przepytalem zboża 3 czwerky y zapłaciłem y wziół na szkape, kupił bobu garcy 4, iaczmeni garcy 4. Wziawszy to na szkape i poiech[al] do domu. Y przyjechał do domu, zabral z kłacze do swojey komory, a kłacz szwagrowi swemu kazał odesłać, a un odpowiedział: „A cuż, un mie kłacze nie ziadł“.

Iak uzieli ludzie orać, — oni, pada, zaczęły trzema orać, całe trzecie poorali sami swoiim pługem, a ia pługa ni mał. Poszedłem ot nich pomiędzy ludzie, nioł pługa iednego na kupowane zboża. Wyprowadziłem pług na pole y poszedł po te zboża do Kropiwnika. Wysiałem

to wszystko do wieczora koryć 1, świadomy Tymko Hdykowyć, dał wszystkiemu pokuy, a oni swoje orali i siali, bo mali czym swuy grunt, ia nie.

Na kacu wiosny opala woda, nioł iem bykow w X. Pawła nieboszczyka y poiechałem do Kropywnika, zabral owies y drugiego dnia do domu przyjechał iem, do swojey chałupy przystawił, y byky cudze oddał, poszedł u wieś, niołem pługa dobrzego. Iak wyszedł na pole, iak wziół orać, to wysiałem pultrzenie korca y dałem iuz pokuy. Na powtora korca zestawilem dla siebie y dla moiey żony. Iuz yz krowy groszy nimam, tylo na ieden podatek. Y więcey ni orał ni siał, y po wszystkim, a oni siali

Potem iak uzieli brać wino: byky 1, krow 2, iałufkie 3, y była ieszcze iedna owca w oyca, wzięli y te, a sudan wszystek y grunt. A u mnie nima nic; ia sie u nich opominam sobie dać, bo y mie czegoś trzeba, oni mi odpowiadaio na to, że „Ty durniu od nas wziąć nic nie powinien; ieżeli masz swoje, to sie kątęty tym, a ni masz, to dostaway sobie“.

Zabrali i futrine y wszystko. Powiedał mi Semion Ilnickiy: „Ty drabe, nie wartas nic dobrego!“ Żona muwi: „Szwagre, u mnie grunt, ia nie odstąpie od niego“. Bom nie widział, co mu mówić, dał iem pokuy wszystkiemu. Iak wzieli pozywać, aż do dzisiego dnia trzymają y grunt y fortune, a ia iak bym sie opominał, to by mnie ty mene tu przy. swoyim dzieciom fortune to tę będzie na gracie materyskim y w chałupie. A od drugie żony mam dwoie, trzeci ten pierszey żony, to tych dwoich nie przyima Olexe y Synia, ay powiada im, co „Ićcie ta te pul trzecine biercie sobie, co pod Semyionem Ilnickym“.

A ia widze sam, com drab.

Що до язикових особливостей сеї записки вазначу тут перед усього рутенізмами, яких у ній загалом досить багато. І так читаємо тут: *żyłyśmy* *вам. польського* *żyliśmy*; *ridni* *dzieci*, *musiłem* *вам. musiałem*, *buwać* *вам. bywać*, *budynku*, *do mni* *вам. do mnie*, *sam* *czas* *switczyw* *widdawaty*, *Ywan*, *z synom* *Matiom*, *sztury* *zuby*, *rozwiwszy* *sia* *w domu* *swoim* *y* *значіню*: *розвідавши* *ся*, *пробувши* *якийсь* *час* *по* *повороті* *з* *дороги*; *наварі* *і* *наварив*, *diwka*, *przysyłowali* (*присидували*); *koły* *вам. поль.* *kiedy*; *tworil* (*творив*); *z* *Seniom* *Ilnyckym*, *napysawszy*, *zanesy*, *staroho*, *staromu*, *wziawszy*, *odnis*, *sanky*, *barywke* (*баривку*), *ręky* (*руки*), *za* *wboru* (*за* *обору*), *zazwały*, *dali* *вам. dalej*, *nesy*, *skuzu* *daie*, *mał* *вам. miał*, *wezme*, *dwa* *zięci* *mać*

(два вяті мати), spowiedź smertelne (сповідь смертельну), będąmi (будеме в бойківській діалекті).

З відтінків польського язика, яким написана записка, варто зазначити утрату носівки в таких формах, як: z siostrą swoję Dosio, żono, sie, córke, pare, krowe iedne, ofce, na drugę wsio zam. поль. na drugą wieś, wziół, dziwkie і т. д. В середині слів носівки бувають правильні, прим. zagęszynu, więseu, wzięli zam. wzięli, wziął; бувають також правильні на кінці слів, прим. moją, ią, stąd. Але декуди носівки транскрибовані буквами en або on, прим. po zagęszynach, zienć; натомість декуди покладено носівки там, де повинні стояти en і on, прим. ukatęłował (ukontentował, з лат. contentus, задоволів); Kadratowski (Кіндратівський), хоч обик сеї форми стрічаємо: Kondratowskiego, Kondratowsky, Kondratowa.

Подав *Іван Франко*.

Ще до тексту „Кобзаря“.

У сина одного з друзяк Шевченка, С. В. Лазаревського, зберігаєть ся багато рукописів, що торкають ся до нашого славетного поета: його листи до родини Лазаревських, брудіони деяких листів, заміток і віршів і ще чимало усяких річий, зміст яких вже надруковано у каталожі Шевченкової вистави у Москві р. 1911. З сього цікавого матеріалу, за дозволом власника, я вибрав усе, що торкаєть ся до тексту „Кобзаря“ і подаю тут, сподіваючи ся, що усякий варіант буде цікавим, коли не для виправлення тексту для нових видань „Кобзаря“, то хоч на те, щоб простудіювати, як по-малу виробляв усякий рядок, усяке слово наш великий поет. Прийде ж колись такий час, що і у нас буде зроблене академічне видання його творів, як се роблять інші нації для своїх теніїв слова.

Москалева криниця.

На листі М. М. Лазаревського до І. О. Ускова, з 8 серпня 1856 р., на відвороті, власною рукою Шевченка написано беззаголовка: „Москалеву криницю“, що починаєть ся від слів: „Ще до великої зими“ (замість „Після великої зими“).

До сього часу ми мали два джерела для тексту „Москалевої криниці“: автограф у О. Я. Кухаренка, описаний О. Кошицьким в Зап. Наук. Тов. т. XXXIII, і автограф у В. П. Нау-

менка, більшу книжку, де маємо пізнійшу редакцію. Так що наш рукопис являєть ся третім джерелем.

Насамперед переглянемо усі відміни, що помітимо по виданню р. 1908 у Петербурзі, до сього часу повнійшому.

Ряд.	Замість:	
27.	В селі тому вдова жила	А вь тимъ сели вдова жила ¹⁾
29.	І син малоліток	И сынъ семилитокъ
30.	Добре мати діток	Добро мавши дитокъ
31.	Багатому: хвалить Бога	Багатому, хвалышь бога
32-33.	В роскошах; а вбогій	У роскоши, а вдови убогій
	Вдови не до того	Було не до того
37.	Або вбитись, утопитись	Або утопица
42.	Катрусєю вдовівна звалась	Катрусєю дивонька звалась
43.	Чи вік же їй продівувать	Чи вже жь їй викъ продивувать

Після рядка 45 аж по 72 замість надрукованого йде зовсім инша редакція:

Ни дивонька вона не та.	Та все записуй мій єдиний
То красотою красота	Мій друже милый. Не впусти
А то трудяще роботяще	А ниже слова ни пивслова
Та ченурне на вдывовижу,	Зь моеи гришнои розмови
[Якь тая квитонька изъ хижи] ²⁾	Все напиши, не одиусты
Бувало выгляне изъ хижи	Не выбачай мнѣ ничого.
Икь тая квиточка. Старый,	Нехай будуть люде внаты
Старый я смерты сподиваюсь	Якь то тяжко сповидатись
А якь згадаю нагадаю	Людымъ передь богомъ
[Та] ³⁾ ажь помолодчаю... дурный!	Такимъ якь я, такимъ людымъ,
Дурный и досѣ... Слухай сыну,	А не такимъ якь усюды.

Ряд.	Замість:	
79.	У наймах, — сяк собі, то так	То сякь собі то такъ
96.	Уже либонь після Покрови	Хоч пок. Доманицький бачить
		явну помилку в „після Покрова“
		замість „після Покрови“, але й
		тут написано „Покрова“
98.	Бо я вже двічі послав	Було ранійше написано: „посы-
		лавъ“, але закреслено й випра-
		влено на „засылавъ“
99.	До дівчини за рушниками	До дивоньки за рушныками.

¹⁾ Уживаю правопись оригінала.

²⁾ Сей рядок закреслено.

³⁾ Слово „та“ закреслено.

Після рядка 104 був ще рядок: „Пропавъ и я!“ але закреслено.

Ряд. Замість:

108. Всі люди бачать лихо, сину
111—2. Ніхто і в-далека не бачив,
Як я, лукавий... А ти часом

Я таки бачивсь із лихомъ сыну.
Нихто издалека не бачивъ
И не побачить.

А тыжь часомъ

125. О, Боже мій милий!

Після „Боже мій“ було написа-
но: „хотилось“, але закре-
слено.

134. Чи то мене злая доля
136. Таки й досі ще не знаю

Чи такъ мене злая доля
Незабаромъ сто лять мине
А я ей же богу
Тави й доси невгадаю

142—3. Отаке-то сподіялось!
Вмер батько і мати

Отакето: із журбы батько
Зъ журбы вмерла маты.

Після рядка 96 аж по рядок 114 писано олівцем, його ж власною рукою, від рядка 115 знову писано чорнилом.

Коли ми порівнюємо сей автограф з автографом О. Я. Кухаренка, то побачимо, що в тут чимало одмін таких самих: рядки 29, 30, 43, 108, 136, 142. А що тут є одміни, які зближають кухаренківський рукопис до пізнішої редакції, то се нао переконує, що наш рукопис дає найранішу в усіх відомих редакцій, тим більше, що написано се, як я вже подав, на листі М. М. Лазаревського з 8 серпня 1856 р.

Д о л я.

Написано власною рукою Шевченка на листі його до М. М. Лазаревського, від 26 лютого 1858 р., де він пише: „Посылаю тобі оцю недавно спечену штуку“. Тут же зараз написано ще „Муза“ і „Слава“ і після того поставлено дату: „1858. 9 февраля“.

Так само, як у нашому рукописі „Доля“ друкувала ся в усіх виданнях „Кобзаря“, до видання 1902 р. у Львові, під редакцією д. Юл. Романчука, де замість „друзе щирій“ появило ся „вбогий“, що, як се виявив д. В. Доманицький у своєму „Критичному розсліді“, взято в альбому В. П. Науменка. Хоч у львівському виданню 1907 р., під редакцією того ж таки д. Ю. Романчука, знову надруковано „друзе щирій“, але „вбогий“ повторюють і видання років 1907 і 1908 у Петербурзі та видання 1911 р. Яковенка у тексті, хоч у журналі надруковано „щирій“. Поза тим текст не має жадної одміни.

М у з а.

Проти видання одмін багато, але проти тої редакції, що у журналі, тільки такі одміни: переставлено рядки 28 і 29, потім:

Ряд. Замість:

33. Учи неложними устами
37. Моя ти мати!

Учи нескверними устами
Святая маты!

40. В очах безсмертних покажи

Зъ очей безсмертныхъ покажи.

С л а в а.

Про сей вірш теж треба сказати, що він більше підходить до редакції, що у журналі. Там тільки такі одміни:

Ряд. Замість:

3. Де ти в ката забарилась
9. Горнись лишень коло мене
11. Гарнесенько обіймемось
17. Коло тебе низкаю ся
25. Дай на себе надивитись

Де ты въ чорта забарилась
Пригорнись лишень до мене
Обіймемось гарнесенько
Бахуюю коло тебе
Хочъ на себе надивитись.

Подражаніе XI псалму.

Дату дано без року, тільки „15 февр.“ Одміни такі:

Ряд. Замість:

8. З гостей на цвинтаръ повезуть
20. Убогих нищих
26. І думка ваша, і слова
31. Роскнй же їх

Зъ гостей на цвинтаръ повесуть
Убогихъ, нищихъ
И думки ваші и слова
Ровній же ихъ.

Марку Вовчку.

Се писано все не власною рукою Шевченка, тільки замість „А дні мої, моя...“, де останнє слово так закреслено, що його не можна прочитати, Шевченко власною рукою написав: „дитино!“ Одміни тут такі:

Ряд. Замість:

11. Світи на мене, і огрій
17—19. І думу вольною... О доле,
Пророче наш, моя ти доню!
Твоею думу назову!

Світи на мене и нагрій
А дві мої, моя дитино!
Твоими днями назову.

Те, що тут виправлено самим Шевченком як раз стих: „А дні мої...“ указує, що сей рукопис раніший від альбома що у В. П. Науменка, де сї рядки вже закреслено. Дату дано теж без року, тільки: „17 февр.“, що підтримує дату того альбому.

Після цього стиха тут написано ще четверостишя, що надруковано в самім тільки Кобзарі 1867 р. у Львові, але з одніми. От воно і надруковане, і в рукописи:

Въ н о ч и.

Надруковане:

Ви́пешъ чарку — стрепенешся,
Ви́пешъ другу — хамешся,
Ви́пешъ третю — въ очахъ сяе,
Дума думу наганяя.

В рукописи:

Ви́пешъ перву — стрепенешся;
Ви́пешъ другу — схамешся;
Ви́пешъ третю — въ очахъ сяе,
Дума думу поганяя.

М о л и т в и.

На записці д. Данила Каменецького, з датою „5 декабря 1859“, де він пише про послання до типографії коректи, на другій сторінці рукою не Шевченковою написано:

А премудримъ умамъ
Роботящимъ рукамъ
Думать добре, орать,
И посіяне жать
И надія ще вамъ!

Чистосерднимъ дрибнимъ,
Творче неба, земли
Долгоденствіе імъ

Тут же в горі власною рукою Шевченка написано:

Тимъ неситимъ очамъ
Земнимъ богамъ-царямъ
И плуги й корабли
И вси дѣбра земли

На сймъ свити. На тймъ
Рай небесный пошли.

Все на свити не намъ;
И плуги й карабли,
И я (sic!) вси дѣбра земли
Моя любо... Не намъ.
Намъ любовь на земли.

[Тимъ неситимъ очамъ] ¹⁾
И хвалебни псалми
Тимъ дрибненькимъ богамъ.

У сім останнім автографі нема жадної одміни, але всеж таки я подаю його тут через те саме, що ранійше друковано се не в власноручного автографа поета. Що ж до першого вірша, то хоч він писаний іншою рукою, але всеж таки його бачив сам Шевченко і не виправив, і тим його авторизував.

Уривки з „Слова о полку Ігоревім“.

Сі уривки подаю цілком, бо вони і друковані не в обробленого тексту, а тут тільки один з них: „В Путивлі граді“ близький до надрукованого, інші ж дуже різнять ся.

¹⁾ Сей рядок закреслено.

I.

Зрапи свита, до вечери
А з вечери до досвита
Летять рои стріляниі
Трицять списи гартовани
Въ половецкимъ тихимъ поли
Не сіянимъ ни оранимъ!
Брячуть ¹⁾ шабли о шеломи
Половецьке [ти] ²⁾ чорне поле
Копитами [пооране] ³⁾ поритее
Билымъ трупомъ засіяне
А кровію политее
Принесло тугу — неволю
Въ землю русскую те поле.

II.

Зъ рана свита до вечера
А въ вечера до досвита
Летять рои стріляниі ³⁾
Шабли брячуть на шеломахъ
Трицять ломаючись [списи] ⁴⁾ ду-
[леви]
Списи на поли половецкимъ
На поли тихимъ и безлюдонимъ.

III.

Тихе поле копитами
Поорано, засіяно
Костяками, а кровію
Суто-густо поливано.

IV.

Тихе поле половецьке
Не оране не сіяне
Почерчене копитами
А костями побилене
А кровію червою [мережано] ²⁾

V.

Въ Путивлі гради [рано] ²⁾ вран-
[ци-рано]
Сумуе плаче Ярославна
Полечу — [каже] ²⁾ рече — вузулею
По надъ Дунаемъ полечу!
Въ риці Каяли омочу
Рукавъ бобровый, и омичю
На княжимъ добримъ його тили
Засохлу кровъ його отру
Глибокии па ладо раны.
И плаче плаче Ярославна
Въ Путивлі городи рече,
— Витрило ⁵⁾ — витре господине
На що ты вієши? песешъ
На легкому тому крили
Хановски стрили — [на мою] ⁴⁾.

VI.

Чорна земля не орапа
[Тихо поле] ⁴⁾ половецьке
(По-над „половецьке“ написано:
„неоране“)
[Не оране, не сіяне] ⁴⁾
Копитами поритее
Билимъ трупомъ укритео
И кровію политео!
Веселое тихе поле
Подадо [журбу] ⁶⁾ тугу не [во-
лю] ⁶⁾ долю
Въ землю рускую в неволи.

VII.

Тихе поле ажъ крокнуло
Ажъ заридало потряслось
Тугу журбу та неволю
На землю руску пронесло.

¹⁾ Від цього слова писано олівцем до кінця.

²⁾ Слово, що взяте в скобки, закреслене в оригіналі.

³⁾ Сей рядок написано червоним олівцем.

⁴⁾ Слова сі закреслені в оригіналі.

⁵⁾ Від цього слова писано олівцем. ⁶⁾ Закреслено в оригіналі.

Останній вірш написано власною ж рукою Шевченка, олівцем на боці сторінки рукопису з перекладами Миколи Курочкіна двох творів Шевченка: „Дума“ („Мы всё живемъ и всё не знаемъ“) і „Несутся звуковъ стройныхъ хоры“.

„Великомученице кумо“.

Сей вірш написано іншою рукою, власною ж рукою Шевченка написано після нього: „Зійшлись, побрались“.

Одмін проти надрукованого у тексті багато, але проти того, що в рукописі д. Г. В. Богданенка, тільки два рядки:

Ряд. 4. Рожевим цвітом процвіла Пишалася, росла, цвіла
32. Хоч рав Хочь съ промъ

„Зійшлись, побрались, поєднались“.

Се, як я вже сказав, написано власною рукою Шевченка. Одміна тільки в рядку 8: замість „в москалі забрали“ — „въ некруты забрали“, та останнього рядка (10) нема.

„Брегив“ або „Іван Гус“.

Сей рукопис писано іншою рукою: з боку тексту синім олівцем помічено: „Списокъ Петра Ивановича Варгенева“. П. І. Бартенев, се звісний видавець „Русского Архива“, що вмер в кінці минулого року. Хоч він зовсім не був прихильним до нашого руху і до нашого письменства, але він дуже кохався в усяких невиданих рукописах і міг зацікавити ся такою копією. Сама копія мая досить багато одмін, але задля нас ще цікавіші сі виправки, зроблені вже власною рукою Шевченка, чорним олівцем. З початку було написано: „Бритыкъ. До Шафарика“. Але слово „Бритыкъ“ закреслено червоним олівцем і „До Шафарика“ таким же олівцем, рукою Шевченка виправлено: „Шафарикови“. Одміни такі:

Ряд. 3. Сусіди злі — Було написано: „Злы сусиды“, але закреслено і виправлено Шевченком: „Сусидоньки“, як се в рукописі, що у Шафарика.

9. Огню искра великого — Ранійше було: „искра огню великого“, але Шевченко закреслив слово „искра“ і вписав його після „огню“.

11. Підпалу жде — „Жде підпалу“, як у Празькому Кобзарі.

13. Злого часу. Тліла искра — Було так само: „Злого часу“, але Шевченко виправив: „непевного“, так як і в рукоп. Шафарика.

Ряд. 14. Тихо долівала — Було: „Тлила, дожидала“, як в рукоп. Деп. Поліції, але Шевченко виправив: „Незримо сіяла“, як у Празькому Кобзарі.

19. Семью Славян розбєднина — Було: „Симью Славянъ раздильла“, але Шевченко виправив: „Славянъ тихъ славныхъ поризныла“, як у Празькому Кобзарі.

20. І вишком — тихо упустила — „И тихо, тихо упустила“, теж як там.

25. Й сиріт поділили — „роздильны“, теж як там.

68. Слава ж тобі, Шафаріку — Так було ранійше, але Шевченко замість „Шафаріку“ виправив: „славный чеху“, теж як там.

70. Що звів-еси в одно море — „Що зливъ есы въ одно море“, як в Кожанч. Кобзарі.

78. Прийми, отче! А я нишком — „Приймы отче, а я тихо“, теж як там.

Після рядка 85, себто після „Посланія“ дата: „22 ноября 1845.“

Въ Переяслави“, як помічено і в Львівському Кобзарі 1867 р.

92. Людською кровію торгує — „Людскою кровію шинкує“ — як в рукоп., в якого надруковано примітки до Празьк. Кобзаря, в рукоп. Деп. Поліції, в рукоп. Шафарика, Л. М. Жемчужникова і музея Тарновського.

94. О, Боже! Суд Твій правий все — „Небесный царю! судъ твій все“, теж як по всіх сих рукописах.

100—103. Люди стогнуть у кайданах — Земля плаче у кайданах

Немає з ким вятись Якъ за дитьми маты.

Розкувайтись, — одностайне, Й нема кому разкувати

Односердне стати Одностайне стати. — Так було

написано, але Шевченко закреслив було слово „плаче“ і виправив його на „стогне“, але потім закреслив останнє і вернув назад „плаче“; замість „Й нема кому“, закреслив „Й“ і виправив на „Нема кому“. Такої редакції поки що ми не мали; найближша до сеї редакції — ред. рукоп. Деп. Поліції:

„Земля плаче,

Як за дитьми мати.

Нема кому розкувати,

Одностайне стати“.

108. Чи настане великий час — „Чи настане часъ великій“, як у рукоп. Шафарика.

110. Чи розломим три корони — Було: „Розпадуця три корони“, як то виправлено Шевченком в автографі музея Тарновського; потім виправлено, тільки не рукою Шевченка: „Чи розвѣшь“,

120—121, 125, 138, 168, 183 і 185; після того йде рукопис Л. М. Жемчужникова, що має ту ж редакцію в рядках: 92, 110 (по виправці Шевченка), 114 (теж), 127 (теж), 125, 155—156; після 181, 183, 195 і 212, а одміни має тільки 120—121 і 185; потім йде редакція в примітках у „Правді“: 94, 100—103, 110 (по виправці Шевченка), 112, 120—121, а одміни: 124, 125 і 155—156; потім Пражське видання: 92, 94, 124, 138 і 185, а одміни: 100—103, 110, 120—121, 125, 127, 155—156, 183 і 212.

Окрім того, ми бачимо, що рядки, котрі мають одміни від редакції рукоп. Деп. Пол., подібні то до редакції „Правди“ (100, 120—121), то до рукописи Л. М. Жемчужникова (110, 125 і 183), то нарешті до видання Пражського (138 і 185); одміни від редакції рукописи д. Жемчужникова подібні до редакції то „Правди“ (120—121), то Пражського видання (185); одміни від редакції „Правди“, то до Пражського видання (124), то до Жемчужниківського рукопису (125), то до рукописи Деп. Пол. (155—156); нарешті одміни від Пражського видання то до рукописи Деп. Пол. (100—103), то до Жемчужниківського (110), то до „Правди“ (110 і 120—121). Так що тут, коли тільки приймати хронологію д. Доманицького за певну, то зовсім не можна зазначити міста нашому рукопису. Тай взагалі я мушу сказати, що установляти хронологію по одмінам річ дуже не певна, бо мені нераз вже трапляло ся бачити, як Шевченко виправляв свої твори то на нову редакцію, то знову вертав ся на стару.

„Кума моя і я“.

На листі, хтось (А. Мир...) пише Шевченкови, як він може одержати від нього річи Лікерії, з датою „16 сент. 1860“, власною рукою Шевченка написано вірш:

Кума моя, и я	Чернявенькій. и кавалеръ
Въ Петрополискомъ лабиринти	Скромненько длапъ свою простеръ
Блукали ми — и тьма, и тьма	И хоръ по манію лакея
Ходимо куме въ пераниду	Чито жерця. — Во Іудей
Засвѣтимъ свиточъ, и зайшли	Бысть царъ Саулъ — Потимъ хоръ.
Слей и миро принесли	Ревнувъ въ Бортиянского — О скорби.
И чепурненькій жрецъ Иази	О скорбь моя! О скорбь велика!

Для вяснення сього не маю нічого додати, але подаю його в думці, що воно може мати ме якусь вагу в звязку з иншими матеріалами.

Подав Ол. Новицький.

Наукова хроніка.

Останні томи „Архива Юго-Западной Россіи“.

Архивъ Юго-Западной Россіи издаваемый комиссіею для разбора древнихъ актовъ, часть вторая, томъ III, постановленія провинціальныхъ сеймиковъ Юго-Западной Руси въ 1698—1726 г., К., 1910, ст. XII+843+LXXXIII.

Теж, часть восьмая, т. III, акты о брачномъ правѣ и семейномъ бытѣ въ Юго-Западной Руси въ XVI—XVII вв., К., 1909, ст. 120+708+XXX.

Теж, часть восьмая, т. IV, акты о землевладѣніи въ Юго-Западной Россіи XV—XVIII вв., К., 1907, ст. 224+451+66+XXI.

Теж, часть восьмая, т. V, акты объ украинской администраціи XVI—XVII вв., К., 1907, ст. 118+560+XXVII+II.

Теж, часть восьмая, т. VI, акты о землевладѣніи въ Юго-Западной Россіи XV—XVIII вв., К., 1911, ст. 113+435+XXIV.

Київська археографічна комісія, чи так звана офіційально — „временная комиссія для разбора древнихъ актовъ, состоящая при кievскомъ, подольскомъ и волыньскомъ генераль-губернаторѣ“, по довгій застої, оживила ся в останніх роках і випустила цілий ряд поважних збірок архивного матеріалу, часом в цінних студіями в передмові, і останніми часами завела ще рід археографічного збірника для поменьших матеріалів (Сборникъ статей и матеріаловъ по исторіи Юго-Западной Россіи)¹⁾.

¹⁾ Див. про нього замітку в т. CVII Записок, про томи „Архиву“ в попередніх літ в LXXV, LXXVIII і LXXXIII т.

Пrawdopodobно, є в тім певна заслуга теперішнього председателя комісії, проф. Іконікова, властиво першого ученого-історика на сій председательській місці, що займали досі більш бюрократичні ніж наукові фігури; і хоч комісія все й далі вістає ся інституцією сильно бюрократичною, досить щільно замкненою для всього „стороннього“, для нових людей і нових плянів, вона виявила в останніх часах досить живу роботу — хоч би в реалізації давніх плянів і давніше розпочатих робіт, і п'ять томів Архіву, випущені комісією останніми роками (дати означені на томах не завжди вказують час, коли певний том увійшов в науковий оборот), внесли чималий запас наукового, документального матеріалу і кілька цінних розвідок. Короткий перегляд того всього хочу дати в сій замітці.

І так в III томі частини другої, присвяченої соймикуванню, маємо продовження давніших збірок Іванишева і Стороженка, що містали соймикові акти XVI і XVII в.: в сій томі д. Каманин зібрав соймикові постанови п'яток українських воєводств (волинського, подільського, браславського, київського і чернігівського — титулярного в тім часі) від р. 1698 до 1726. Сии разом акти сї друковані в цілости (в попередній томі друкували ся втяги, що викликали невдоволення в науковій критиці). За те вступної розвідки сии разом, против звичаю комісії не дано, — обіцяна вона при закінченню збірки постанов XVIII в., а тим часом подана тільки коротка вступна замітка головного редактора комісії, В. Буданова, що вказує цікавіші питання порушені в соймикових постановах і коротенько спинаєть ся над соймиковою організацією і технікою. Вказує на зацікавлення урядової української мови в облятах, на деякі загадки про місцеве право — як пригадка Київського воєводства (дуже ляконічна, на жаль), щоб люблинський трибунал заховував се воєводство według prawa sobie służącego і zwyczajom (може zwyczajow?) — с. 840, і домагання браславського соймика (1722 р.), aby general całego wojewodztwa kiiowskiego prawem drukowanym Litewskim statutem sądził się (с. 740). Єсть кілька постанов в интересах православної віри і унії, котрі одначе накнуть супроти опіки для католицької церкви, про ліквідацію правобічної козацчини і кілька интересних постанов в напрямі певнішого закріпощення селян (зменшення свобідних років, касовання хуторів). Показчиків до сього тому не додано.

III том восьмої частини, присвяченої юридичному побутові, виготовлений Орестом Левицьким, містить в собі збірку матеріалів до історії шлюбу і родинного життя, головню волинських, другої половини XVI в.: в XV і першої пол. XVI в. всього 11 документів, документи в першій половині XVII в. також становлять меншість.

Таким чином маємо досить одноцільний збірник документів до

приватного, головню родинного життя волинського панства і шляхоцтва в того часу, коли воно вже в значній мірі захоплене впливами польської державности, культури і права все таки в своїм приватнім життю стояло ще досить міцно на ґрунті старих українських традицій (виключно шляхоцький характер матеріала залежить від самого джерела, в якого черпав видавець — актів судів гродських і земських, майже виключно шляхетських). Матеріал дуже цінний, для зрозуміння старого життя дуже користний, і можна пожалувати, що він так довго лежав в укриттю (збірка була зроблена і навіть видрукована давно), і що рамки сєї збірки не поширені більше — бо таку вибірку матеріала, певно, можна було б дати в далеко більших розмірах, чи в виді сурового матеріала in extenso, чи в витягах, напр. з поминенням формулярних частей документів, що займають так багато місця, або в формі нивроблених. Ор. Левицький, що в побутовій історії України, в її зрозумінню, в уловленню її типових характеристичних сторін показав себе майстром незвичайно проникливим і чутким, міг би в сій напрямі зробити незвичайно багато і була б шкода, як би його робота на сій полі обмежила ся отсею збіркою.

Матеріал, зібраний в отсій збірці, д. Л. по части використав в интересних нив-белетристичних історично-побутових оповіданнях (мають вийти збіркою п. заг.: Волинські оповідання) — по части в ряді статей друкованих по російськи й українськи протягом кількадесяти літ по різних виданнях (почавши від статі в Зорі 1885, під псевдонімом Маячепця: „Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII в.“, і кінчаючи статью „Невічані шлюби на Україні в XVI—XVII ст.“ в київських Записках, т. III, 1909). Розвідка подана на вступі сього тому п. в. Черты семейного быта въ Юго-Западной Руси въ XVI—XVII вв. (ст. 120), вводить до купи сї розвідки. Автор спинаєть ся в ній головню на формах і практиці завязування суиружества і його розвивання (ровводу) і слідячи за відмінами тої практики, яку рисують перед нами зібрані ним документи, від обовязуючого права (Литовського Статута) і церковних канонів, стараєть ся уловити в ній те що становило прикмету народнього українського права. Сї проби його безсумнівно цінні й интересні, різні казуси, які переходить тут автор (елемент описовий і тут бере у нього гору над елементом аналітичним), хоч не завжди можуть бути генералізовані, вводять нас без сумніву дуже часто в юридичний і ще більше — моральний світогляд шляхетських і духовних кругів тої доби.

Автор оперує головню матеріалом волинським XVI і першої половини XVII в., Поділе й иньші провінції польського права лишає свідомо на боці; часом робить екскурси в практику подіпрянську і ліво-

бічну другої пол. XVII і навіть XVIII в. Праця має вартість більш історично-побутову, ніж історично-юридичну в властивім значінню, але без сумніву цінна.

IV том восьмої частини містить велику (224 стор.) і цікаву студію проф. Владімірського-Буданова: „Церковнія имущества въ юго-западной Росіи XVI вѣка“. Починаєть ся вона переглядом церковних маєтностей XVI в., православних і католицьких (проба реєстрації); далі йдуть замітки про походження сих маєтностей і предмети володіння; потім наступає найбільш інтересна частина — юридичний аналіз церковного володіння (с. 29 і д.). Розділ другий присвячений „праву подавання“ в. кн. Литовського, третій — „субъектам права“ церковного володіння (владичі катедри, монастирі, церкви) — відносинам їх прав до прав патронів.

Виводи, до яких приходять автор на основі свого аналізу, він реєструє на кінці своєї праці в таких тезах: „Сила прав горожанських для всіх (свобідних осіб), так сильна в Литовській державі — що робить їй велику честь — особливо ясна на прикладі церковних маєтностей. В благовірній Москві великі князі й царі мало вважали ся старим принципом непорушности („неотчуждаемости“) церковних маєтностей, але ні великі князі литовські — католики, що так часто представляють ся гонителями православія, ні шляхетський польський сейм, ні могутнє католицьке духовенство ніколи не йшли за московським прикладом, розумієть ся — не в поважання до чужих їм візантійських традицій, а з поважання до непохитности горожанських прав взагалі“.

„Право подавання, зовсім відмінне від ктиторства, не противить ся зазначеному принципові: і держава (головний патрон і перше джерело права подавання) і суспільні союзи й приватні власники не признавали за собою прав власности на церковні маєтности, хоч право подавання давало широкі права патронам і викликало можливість надуживань. Се право держало в тіснім звязку церкву з державою і суспільністю. Дійсними ж власниками церковних маєтностей були не патрони, а церковні інституції, а саме єпископії, монастирі й церкви. Патрони се тільки опікуни церковних інституцій і маєтностей“.

Обмежуємо ся наведенням сих поглядів, не входячи в оцінку тих фактичних підстав, на яких вони оперті. Акти сього тому послужили авторови матеріалом для розвідки в дуже малій мірі. Збірник їх майже не звязаний з вступною статєю і не має своєї фізіономії. Сам по собі він продовжує збірку актів по історії землеволодіння, поданих автором в II і III т. сьомої частини Архива (матеріали до історії колонізації). Сім разом автор подає їх в значній частині цілими збірками — так як вони були внесені в судові книги — велика збірка документів кн. Чорторійських, XV

і XVI в., акти володіння с. Битни, документи кн. Крокотків на с. Яловичі і т. д.; видавець мотивує се тим (с. 24), що такі збірки дають погляд на „фактичний зріст землеволодіння поодиноких родів, а по частині і на юридичний зріст самих прав“, але на се вистане вичислити при однім документі, які нумери актів були предложені до книг з ним разом, а таке друкування цілими гніздами має ту недогоду, що перемішує всякий хронологічний порядок, а до збірника не додано навіть хронологічного показчика уміщених документів. Чимало документів з поданих тут були вже надруковані; напр. Витовтів привилей Перемишлеви (ч. 2) надр. в Актах Литов.-рус. госуд. Довнара-Запольського (ч. 7), з тогож самого джерела; надання Свигригайла на Киселин (ч. 5) — в Archiwum Sanguszków III, ч. 11; надання йогож на Миловші (ч. 6) тажже ч. 7. Издавець не поясняє мотивів сих повторень і приходять ся думати, що повторено їх лише через недогляд.

Том VI восьмої частини, зібраний і виданий так само проф. В.-Будановим, має характер аналогічний з т. IV. Головну вагу в ній має розвідка В.-Буданова про право заставу в. кн. Литовського („Заставное владѣніе“, с. 113): понятє заставу і причина розвою заставного володіння в в. кн. Литовським, особи що віддають в застав і що володіють на заставнім праві, предмети заставного володіння (властиво всі які могли бути предметами володіння), право заставного володіння, уставлення і розв'язаннє заставу. Факти і приклади, якими ілюстрована ся розвідка, вибрані в переважній більшості з невиданих актів київського архива, з публікованих томів Литов. Метрики і т. ин. — і знов тільки в досить невзначній мірі з долученого збірника документів, що теж тільки в частині містить матеріали до історії заставного володіння і взагалі має досить пригадковий характер, як і т. IV. Розпочинаєть ся він чомусь трома документами з Овруччини — надрукованими свого часу пок. Антоновичом в збірці овруцьких актів (ч. IV, т. I), а поза тим містить документи з 1550—1575 pp. (140 номерів).

Том V восьмої частини, виготовлений проф. Довнаром-Запольским, містить розвідку його п. в. Українскія староства въ первой половинѣ XVI в. Розвідка не дуже велика (с. 118 дуже розгонистого друку), але захоплює предмет дуже широко — ширше свого заголовка. Починаєть ся історією урядів: вищих місцевих властей — воєводства київського і маршалківства волинського, потім староств (властиво намісництв, що поволі прибирають в XVI в. імя староств) і „ниших в'рядів“, далі спинаєть ся на реформі 1565 р. і дальших змінах в адміністративнім устрою. По сїм наступає аналіз адміністративних функцій воєводи і старост, відносин їх до міських громад, міської організації й управи, земських обов'язків підданської людности і доходів воєводських і старостинських. Отже обіймаєть ся майже ціла

система публичної організації литовської України, але трактуєть ся по-верхово, більш описово, без запускання в складні і неясні питання сей організації і без відповідного використання літератури.

Долучена збірка документів більш дібрана до теми, але для першої половини XVI в. дає небогато (всього коло 30 номерів на загальне число близько 200) — все инше належить до другої половини XVI і першої четвертини XVII в. Документи сі дають багато інтересного.

М. Грушевський.

Бібліографія.

(Рецензії і реферати.)

Історія політична і культурна.

Проф. М. К. Любавскій. — Очеркъ исторіи Литовско-Русскаго государства до Люблинской уніи включительно. Съ приложеніемъ текста хартій, выданныхъ великому княжеству Литовскому и его областямъ. Москва, 1910, стор. 2 немум. +376+II+2 немум.

Проф. Любавскій, автор таких поважних праць по внутрішній історії Литовсько-руської держави, як „Областное дѣленіе и мѣстное управленіе Литовско-русскаго государства ко времени изданія перваго Литовскаго статута“ (1893) і „Литовско-русскій сеймъ“ (1901), обговорених вже свого часу в „Записках“ (т. 9 і 47), виступив отсе знова в великою книгою, котрої заголовок подано в горі. Отся книга, як згадує сам автор у передмові, повстала із його лекцій, читаних у Московському університеті, а по змісту є вона перерібною попередніх спеціальних авторових праць в обсягу внутрішньої історії Литовсько-руської держави, з притягненням праць інших авторів в сього обсягу.

Годі нам не повтати появи такої книги. Брак її давав ся від давна відчувати, бо усї загальні курси історії Литовсько-руської держави, се або річи старі, або ненаукові й компілятивні, або популярні (згадати тут хоч би про Кояловича: Лекції по исторіи Западной Россіи, Спб. 1884, 4 вид. і велику, але зовсім ненаукову книгу Брянцева: Исторія Литовскаго государства съ древнѣйшихъ временъ, Вильно 1889). І як раз повинна запобігти сій недостачі книга проф. Любавського, котра має на цілі, по словам автора, познайомити не лише „широку публику“, але й „ученый міръ“ (з виімкою немногих спеціалістів) в загальним ходом історії Литовсько-руської держави, з її суспільними верствами і їх взаїмними відносинами, з державними урядами й їх еволюцією.

Автор вложив незвичайно багато праці у свою книгу і треба її признати першим „Очерком“ історії Литовсько-руської держави на наукових основах, але з певними застереженнями. І так „Очерк“ проф. Любавського своїм заголовком не зовсім відповідає змістові. Внутрішня історія має тут таку перевагу над політичною, що радше годило б ся було дати книзі заголовок „Очерк внутрішньої історії Литовсько-руського государства“. Партії в обсягу політичної історії в книзі проф. Л. не витримують порівняння з партіями в обсягу внутрішньої історії не лише що до обсягу, але і що до способу оброблення й деякої побіжності в вони чи не найслабшою стороною праці автора. З другої сторони й що до внутрішньої історії автор відказав ся від усяких „значительных попыток“ в напрямі „освѣщенія экономической эволюціи Литовско-Русскаго государства и исторіи его духовной культуры“, виправдуючись браком „серьезных, достаточно широких и глубоких, специальных исследований по этой части“. Додам від себе, що чомусь то автор зобразив церковні відносини в Литовсько-руській державі так незвичайно побіжно й лише мимоходом, що в його книзі ледво можна набрати про них якого небудь поняття.

Отже загальне вражіння, яке робить книга проф. Любавського після прочитання. Але ще одно кидаєть ся відразу в очі, не лише після прочитання перших розділів книги, а й зараз після прочитання авторового „Предисловія“. Нарікання автора на те, що в усяких підручниках „русской исторіи“ розділи, присвячені історії Литовсько-руської держави відзначають ся „бесвязностью и фрагментарностью изложения“, „ошибками и искажениями“, що взагалі в науковій літературі нема „легко обозримого труда“, котрий подавав би результати спеціальних розвідок і „навеѣстную общую концепцію литовско-русской исторіи“, не зовсім справедливі. По стороні автора лежить вина в сьому, що він вігнорував зовсім сю новішу українську історичну літературу, котра займаєть ся власне історією Литовсько-руської держави. Кажу „зовсім“, бо н. пр. саме зацитоване IV-го тома „Історії України-Руси“ проф. Грушевського (у 2-гій виданю 1907 р.) між „Бібліографическими пособиями“ (ст. 4) й між літературою в 5-му розділі (ст. 29), не можна ще назвати узглядненем результатів української історичної літератури для даного предмета, тим більше, що згадана книга проф. Гр. нова зацитованем, не мала на жаль, скільки впливу, на книгу проф. Любавського ніякого більшого впливу.

Проф. Любавський волисть деколи держатись перестарілої вже зовсім історичної літератури й старих поглядів, котрі нині не витримують критики. Щоб не бути голословним, я зроблю деякі „Stichproben“ на доказ

мого твердження. Н. пр. все ще цитує проф. Л. залюбки „Історію Росіи“ Гловайського й боронить його погляду (повтореного розумієть ся за Дашкевичем) про опанованє Київщини Гедимином (ст. 23). Докази Дашкевича й Гловайського не є одначе так „убѣдительными“, як се видаєть ся проф. Л. в порівнянню з „отрицательными“ доказами проф. Антоновича і його „послѣдователей“ (н. п. проф. Грушевського). Вже ж і проф. Гр. не виключає можливости походу Гедимича на Київщину, а навіть окупації деяких городів (IV, ст. 428), але все промовляє за його поглядом, що перед Ольгердом Київщина не була введена ціла і остаточно в круг литовських волостей.

Дивним видаєть ся се, що проф. Л. не згадує ні одним слівцем про участь Угорщини в боротьбі за Галицько-волинську спадщину, наче б спорячими сторонами були виключно Польща й Литва (ст. 28). До річи замічу, що йдучи за давними поглядами автор все ще називає галицького боярина в часів після смерти князя Юрія-Болеслава Данилом Острозьким, хоч і сучасний Янко в Чарикова подає „de Ostrow“, а за ним іде Длугош (Острозьким назвав його аж Кромер!) і ми не маємо найменшого права сього поправляти.

Хибно розв'язану видавцями дату Острівської угоди „ipsa die Sancti Dominici“ 1392 р. 5/VIII замість 4/VIII повторяє й проф. Л., хоч на сьо похибку звернув вже увагу проф. Грушевський (IV, ст. 467, пор. ще мої „Історичні причинки“ II, ст. 70).

І багато інших похибок та перестарілих поглядів було б удало ся оминути проф. Л., коли б був трактував IV-ий том „Історії України-Руси“ проф. Грушевського не лиш як „библіографическое пособие“. І як раз тут проти погляду автора, що нема зовсім „легко обозримого труда“, котрий зводив би разом результати дотеперішних дослідів над історією Литовсько-руської держави, вкажу йому на згадану книгу проф. Гр. (IV-ий том) як таку, що попри власні досліді зводить вельми основно результати дотеперішних чужих дослідів над політичною історією Литовсько-руської держави від її початків аж до Люблинської унії в зв'язку з історією українського народа.

Але й як „библіографическое пособие“ була б книга проф. Гр. звернула авторови увагу на новішу українську й польську історичну літературу, на основі котрої міг був проф. Л. представити хід історичних подій в більшою докладністю, чим се вчинив. Брак користання з сеї новішої історіографії даєть ся відчувати н. пр. в партії про боротьбу вел. князя Свиритайла з Жигимонтом Кейстутовичем. Помилувавши таку подробицю як се, що Жигимонта вбито в цвітну неділю (20/III) 1440 р., а не в „вербную субботу“ (як подає автор на ст. 67), мушу звернути увагу на те, що проф. Л. зобразив зовсім невірною вельми важну справу,

рівноуправлення католиків і православних на Литві й Русі 1432 і 1434 р.

Автор пішов тут зовсім хибною дорогою, приймаючи стару інтерпретацію пок. А. Левіцкого, захитаю сільно, коли не повалену зовсім пок. проф. Чермаком в його „Sprawa głównoprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie“ (1903). Без ніяких застережень приймає проф. Л. отсе рівноуправлення католиків і православних на Литві й Русі 1432 р. як факт доконаний (ст. 64), хоч знаємо, що дотична грамота не одержала королівського затвердження (бодай можна про се вносити в оригінала, котрий маємо — що не привішено до неї заповідженої королівської печати). І в сього приводу власне треба було застановитись над тим, чому ся грамота не принесла сподіваних наслідків — повисканя для Жигимонта православних Русинів. Так само в представлення у проф. Л. виглядає, наче б то подібний привілей Жигимонта Кейстутовича в 1434 р. був безпосереднім результатом візду в Крипках, отже виданий за згодою Польщі (ст. 65). А між тим маємо повну основу твердити, що сей привілей, котрий заключав в собі між иншими проєктами так важну польську засаду „*neminem captivabimus*“, виданий був Жигимонтом власновільно, без королівської згоди й без поровушя з Поляками.

Не мав він рівнож такого впливу на руські області Литви, як се собі уявляє автор (стор. 65). Прецінь сам проф. Л. подає на основі літописи (ст. 66), що в битві під Вплькомиром 1435 р. по стороні Свигригайла стояло більш 50 князів, з котрих 13 вбито, 42 полошено, а одні втік разом зі Свигригайлом. І все те після виданого в 1434 р. привілея, зрівнюючого православних з католиками!

Я задержав ся тому довше над сею справою, бо проф. Любавський подає зовсім хибну інтерпретацію обох привілеїв (ст. 64—6, 73, 114), мовляв, вони були видані „по точному смыслу“ лише для тих руських князів і бояр, „которые были обывателями Литвы и соединенной с нею Руси въ тѣсномъ смыслѣ (т. е. той части Бѣлоруссии, которая не обнималась Полоцкою и Витебскою землею)“. Отже така інтерпретація зовсім довільна, бо згадані привілеї були видані для князів і бояр „*terragum Lithvanie et Russie*“, себ то цілої Литовсько-руської держави без згляду на се, що не всі руські землі були в руках Жигимонта. Прецінь неважаючи на се підписував ся він рівночасно зі Свигригайлом „*magnus dux Lithvanie et Russie*“ і хоч фактично один з них сидів „на великомъ княженіи на Вилни и на Троцеях“, другий „на вел. княж. Роускомъ“, один і другий мав претенсії до панованя над цілою Литовсько-руською державою, не над одною або другою її половиною. На те, що не аж привілей Казимира в 1447 р. був виданий і для „земель-аннексоевъ“, але вже привілеї в 1432 і 1434 р. видані були для Русинів

в цілій Литовсько-руській державі, вказує й сама ціль виданя тих привілеїв: повискати собі руські землі, котрі держались поки що Свигригайла.

Висше згадував я, що внутрішня історія має в книзі проф. Л. незвичайну перевагу над політичною історією. Се нічого дивного, скоро вважаємо, що автор займав ся виключно студіями над внутрішньою історією Литовсько-руської держави. Тому то сі партії зображені у проф. Л. вельми основно, може аж надто основно як на книжку, що має на цілі дати „первое ознакновение“ з литовсько-руською історією. Мимо того не можу вдержати ся й тут від уваги, що не лише для політичної історії Литовсько-руської держави, але й для її внутрішньої історії маємо „легкообоаримый трудъ“, що зводить попри власні досліди рівно ж результати чужих дослідів. На жаль однак проф. Л. його зовсім в своїй книзі зігпорував, не вважаючи навіть потрібним його просто зацитувати. Маю тут на думці V і VI том „Історії України-Руси“ проф. Грушевського (1905 і 1907 р.), котрі вельми основно зображають еволюцію суспільно-політичного, економічного й культурного життя в Литовсько-руській державі в звязку з історією українського народу. На сі томи годило б ся було звернути там пильнішу увагу, що дають вони незвичайно докладний огляд церковних відносин в Литовсько-руській державі (в книзі проф. Л. він незвичайно побіжний), а крім того огляд економічної еволюції й культурного життя в Литовсько-руській державі, за що проф. Л. бояв ся взятись, звиняючись „отсутствиемъ серьезныхъ, достаточно широкихъ и глубокихъ, специальныхъ исследований по этой части“.

Не можу поминути тут ще обставини, що проф. Л., ідучи невільничо за старими поглядами московської історіографії, все ще задивляється на історію „сѣверо-восточной, Великой Руси, какъ на главное и основное течение русской жизни“, що для нього литовський і московський період се середній період між київським і петербурзьким періодом (ст. 2/3). Хоч при тім тяжко було авторови заперечити факт, що власна історія Литовсько-руської держави була „въ известномъ смыслѣ прямимъ продолженіемъ, дальнѣйшимъ развитіемъ истории Киевской Руси“ та що „Въ жизни Литовской Руси можно подмѣтить гораздо больше традицій, архаическихъ чертъ кievскаго періода, чѣмъ въ жизни Суздальской Руси“ (ст. 1).

Книга проф. Любавського позістає мимо деяких своїх недотач цінним набутком, особливо для тих, що бажають загально познакомитись з історією Литовсько-руської держави. Вартість книги (вона розпадається на 47 розділів) підносить ще те, що додано до неї як „Приложенія“ (ст. 297—376) привілеї, видані вел. князівству Литовському. Вони були поровкидувані по різних печатних виданях, а тут зібрані разом можуть мати в сього згляду свою певну вартість. *Вогдан Барвінський.*

Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antoniewicza, Paulina Świącickiego i Tadeusza Ryłskiego... pod redakcją Wacława Lipińskiego, Kłw, 1912, стор. XXIV+674.

Видане інтересне вже на першій погляд — книжка в польській мові, приналежна змістом і поглядами до української історіографії, — видане „бовне“ і маніфестаційне шляхти в Україні, але й шляхти української в повнім розумінні... та на сім місци не хочемо підчеркувати значіня книги в сього погляду; ходить нам тут о наукове видане в поля нашої історії, книжку дуже замітну і інтересну.

Ряд статей розпочинають виїмки з VI т. „Історії-України Русі“ проф. М. Грушевського п. в. Українська шляхта на переломі XVI і XVII в. в перекладі. Дальше є статейка В. Л. Назва „Руси“ і „України“ і їх історичне значіне — о характері інформаційнім. Знов іде передрук давньої статі К. Шайнохи Як Русь польоніувала ся. По тих вступних замітках маємо Відгомони минувшини — виїмки з хронік і актів в замітками В. Липинського. Автор розбирає тут десять ріжних моментів з життя української шляхти подаючи в цілости, то в виписках акті, де яснійше виступає програма нашої шляхти або маюють ся її національні почуваня. Так є тут присяга волинських панів на люблицькій соймі 1569 р. — кінець опозиції української шляхти; домагане браславської шляхти 1597 про заховане українського письма в державних актах; рішеня кїївського і волинського воеводства підчас рокошу 1606; Ян Щасний Гербурт в обороні Русі — против переслідуваня православних; волинська шляхта до виленських міщан 1619 р.; петиція православної шляхти 1623 р.; замітка про шляхту-уніятів; лист митр. Ісаї Копинського до Єремії Вишневецького 1631 р.; українська шляхта 1632 р.: наша шляхта перед повстаням Хмельницького. — Слідуючий розділ Недоспівана пісня се тексти дум про Морозенка, Нечая і ин.

Середину книжки займає більших розмірів монографія Вячеслава Липинського Станіслав Михайло Кричевський. Титул сеї праці трохи за вузький, бо в дійсности автор дає тут історію української шляхти підчас Хмельнищани. Се перша робота сього роду, але робота переломова, оперта на богатім матеріалі, в широким перспективами — приносить честь авгорови своїми незвичайними результатами; ніякі студії над Хмельнищиною не будуть могли перейти коло неї мовчки, а не оден погляд автора мусить прийняти наша історіографія в основу своїх розслідувань.

Участь шляхти в Хмельниччині якось легковажила ся чи не доглядала давнійшими дослідниками, — тому й висліди студій Липинського

видають ся такі несподівані. Вже в давна жерела подавали число шляхти в козацькім війську на 6—7 тисяч. В самім реєстрі запорожського війська 1649 маємо 1324 представників 663 шляхотських родин на 38.000 всіх козаків — се дає коло 4%. Але далеко більш імпазантно виглядає участь шляхти в козащині, коли переглянемо назвпска визначнійших діячів Хмельниччини. Поминаючи не вовсім вияснене походжене самого Хмельницького, до шляхти належать Іван Виговський і його брати, полковники Данило і Іван Нечай, браславські сотники Стефан Байбуза, Авратинський, Солтан Красносельський, писар Житкевич, Михайло Зеленський, Адам Хмелецький братанець славного Стефана, полковник Григорій Лесницький, ріл Сулімів, полковник Григорій Гуляпицький, Іван Федорович Богун, суддя Федір Завадський, осаул Іван Ковалевський, пізнійший гетьман Павло Моржковський Тетера, Іван Демовч Креховецький — учасник численних посольств і цілий ряд сотників, писарів і ин.

Чому шляхта ішла в ряди козаків? Причини сього автор бачить по части в національній свідомости української шляхти, яка до самої Хмельниччини вела боротьбу за православну віру, таксамо як духовенство і козащина, — але ще більше в соціальних відносинах. Україну вкривали тоді магнатські лятифундії і вони гнобили і нищили не тільки селянство, міщан і козаків, але й біднійшу шляхту. І найбільше в сеї підупавшій шляхти брали ся шляхотські учасники повстаня. Українська шляхта не могла добути собі прав власними силами, тому ішла в ряди козащини, що мала такі самі бажаня і змаганя і таксамо і добивала ся прав і привілеїв. Автор дає загальну характеристику сеї шляхти. З суспільно-маєткового боку входить тут 1) середне „лицарство“ на однім селі (а найбільше кількох) de iure повноправне з всею шляхтою, в дійсности zagrożене і гноблене магнатами, 2) півпривілейована дрібна шляхта, осаджена на воєнних правах, 3) т. зв. „неосіла“ шляхта, шляхотський пролетаріят. З національного погляду на півночі і заході се свідомо українська шляхта (в Галичині, Волині, Берестейщині), що до повстаня пристає з національних мотивів; на полудни деколи й польська (нпр. Хмелецький), що лучить ся з козаками з екопомічно-соціальних причин.

Яку ролю відіграла шляхта в Хмельниччині? В яких відносинах стояла шляхта до козацької революції? Коли на зазив Хмельницького а по части і без його співділання розігнав ся по цілій Україні огонь повстаня, гетьман скоро зорієнтував ся, що там, де нема козацької верстви, не можна організації оперти на самій несвідомій селянській масі: селянство, чернь нераз виступала против гетьмана і старшини. Організацію повстаня можна було оперти тільки на верствах, що мали передтим

свою організацію; таких верств було дві: міщанство зорганізоване в брацтвах і уоружена шляхта, в якій ще не вигасли національні традиції. Таких організаторів повстання з шляхотської верстви стрічаємо вже з самого початку повстання, як Петра Головацького на волинським Полісся, Семена Височана (також шляхтич!) в Галичині і ин. З часом приходило їх чимраз більше і мусіли знайти свій вплив в козацьким війську вже через свою культуру, образование, дипломатичну практику. Кілько зробила для організації української держави ся шляхта — досить вказати на імена Виговського і Немирича з одного боку, Нечая і Богуна з другого. Се був „матеріал державний першорядної якості“ — без участі шляхти не знайшлаб українська справа такого відгомону в Європі, бож заграничною політикою і дипломатією керувала тоді під оком гетьмана найбільше шляхта, — а внутрішня організація без шляхти не скріпилаб ся так, як се стало ся, бо і в бюрократії була шляхта добре виправлена і мала ширшу ідеологію. Шляхта була дуже корисним елементом в державній будові, поки можна було її удержати в рамках козацького устрою, поки в тім ладі сповняла позитивні завдання. Пізніше коли українська держава почала хилити ся до занепаду, шляхта не вдержала її передручною, але ще причинила ся до упадку через свої змагання до здобуття класових привілеїв ва ціну абдикації в державної незалежності.

Сї загальні тези автор ілюструє незвичайно богатим і повним матеріалом, так що в його монографії знаходять коротку історію майже всі шляхотські родини часів Хмельниччини. Ширші замітки дістали Адам Кисіль, рід Хмельницьких, Данило Нечай, Іван Виговський; на спеціальну увагу заслугоють біографія провідвря галицького повстання Семена Височана — автор вкінці розслідив його долю: по занепаді повстання в Галичині боронив під Богуном Винниці 1651 р., потім переніс ся ва лівобережну Україну, а 1666 р. як „врадник“ був вісланий до Москви; не менше інтересна студія про Івана Богуну, якого автор ідентифікує в Іваном Федоровичем. Біографія Станислава Михайла Кричевського, якій автор присвячує головну увагу, на жаль не дуже богата жерелами; аж остання кампанія полковника могла бути ширше змальована. Затє автор робить екскурси в загальну політику Хмельницького і дав дуже інтересні характеристики поодиноким моментів. В аннексах вібрано важніші неопубліковані жерела до сього часу — деякі першорядної ваги, як лист Л. Мясковского в 16 лютого 1648 р. про початки повстання; тут подано також спис шляхти в реєстрі 1649 р.

Доповнення до сеї монографії і продовження історії шляхти служить статя В. Липинського Дві хвилини з історії пореволюційної України. Змістом сих статей в відома окупація Пинципи Хмельницьким 1657 р. на широкім тлі тодішньої дипломатії гетьмана і гадацька умова.

Кінчить книжку Дума Мазепи, статейка про портрет Мазепи, передрук статі М. Грушевського Союз шведсько-український 1708 р. (латинкою) і промова Зорки з Величка.

На сїм кіпчимо, хоч книжці Вячеслава Липинського належалоби ся далеко ширше обговорене, як даємо на сїм місці, — справді мало є видань в нашій історіографії, що приносили б стільки нового і важного.

Ів. Крипякевич.

Літопись Самійла Величка а „Woyna domowa“ Самійла Твардовского, порівнююча студія, написав Віктор Петрикевич, Тернопіль, 1910, ст. 48.

Головним жерелом Величкова „Сказанія о воїни козацькой зъ Поляками чрезъ Зеповія Богдана Хмельницького“ був на той час дуже популярний віршований твір С. Твардовского „Woyna domowa“. В. Петрикевич в своїй студії старає ся вияснити докладно звязь між обома творами. Порівнує оба згадні твори картка за карткою, виписує поодинокі фрази і слова, або подає й цілі уступи і доходить до виводу, що вплив Твардовского на Величка подвійний: „Woyna domowa“ була для нього з одної сторони головним жерелом історичним, а з другої лишила також вплив на способі його писання, на боці літературнім. Через се автор не ваче б поділив свою працю на дві часті.

У другій частині своєї праці д. Петрикевич приходить до переконання, що хоч Величко, як сам каже, легковжив поетичну сторону Твардовского, то все таки при пильнім читаню Woyn и domow-ої стиль поета мусів відбити ся на літописи. Докази на се у автора влучні і тому ми тою справою ближше не будемо займати ся. Та ся справа і менше для нас важна. За се більше застановимо ся над частю першою, де автор старає ся вказати, о скільки літописець користав в Woyn и domow-ої, як жерела історичного.

Тут автор не вважає за відповідне порівнювати місця подібні в обох творах і доказувати, що Твардовський був достовірним і поважним жерелом для Величка, приймаючи се за річ звісцу. За се порівнує ті місця, де бачить розбіжність думок обох авторів і приходить до висновку, що Величко не користав на сліпо в Твардовского, але брав лише се, що підходило під його світогляд. І ті місця, де поет представляє козаків у некориснім світлі Величко або промовчує, або справляє на основі козацьких літописців. На потвердження своїх гадок автор подає дуже багато примірів, які висвітлюють ту справу зі всіх сторін.

Взагалі з тими висновками ми вповні можемо згодити ся. Одначе деякі з поданих прикладів хибні або натягнені; подамо кілька з тих хибних доказів.

Д. Петрикевич, щоб доказати, що Величко бере основу з Твардовського, однак висвітлює факти в користь козаків, каже: „В зписках короля з ханом після Твардовського Хмельницький не відгравав жадної ролі, після Величка хан ділає все за намовою гетьмана“...

Очевидно, що про ту розбіжність думок обох авторів д. Петрикевич говорить з нагоди війни під Жванцем 1653 р. Якраз тут Хмельницький в зписках короля з ханом не відгравав жадної ролі, не лише у Твардовського, як думає д. Петрикевич, але і у Величка. Він на 158 ст. каже виразно: „Кгда або вѣмъ Жванецкіи о покою договори чинилися, тогда а ни самого Хмельницкого, ани посланихъ его не было при тихъ договорахъ, чому Поляки были ради“... До того Величко досить широко і докладно розписує ся про жванецький трактат, однак не згадує ані участі Хмельницького, ані намови хана з його сторони. Сю байдужність гетьмана до угоди поясняє Величко тим, що гетьман вже мав плян піддати ся Москві.

В інших місцях д. Петрикевич завважає, що Величко любить два рази оповідати про ту саму подію і то раз на підставі козацьких літописців, а другий раз на основі Твардовського.

Так — се до певної міри і правда. Однак автор і тут побіч прикладів, які доказують його закінчене, подає докази невірні. Годі прецінь згодити ся з думкою д. Петрикевича, що Величко на основі *Woyn-domow-oj* вже за другим разом оповідав про смерть Хмельницького. Він зовсім не думає оповідати се другий раз, лише принагідно завважає, що король попри радісну вістку, що Бранденбурці зі Шведами заключили мир, дістав і другу з України, що вмер Хмельницький. А щоб показати, як відливо про смерть гетьмана висловляє ся Твардовський, відсилає читача до него: „ари въ книзѣ его на листѣ 238“...

Сі докази дещо натягнені; але автор пішов іще дальше. Аби піддержати гадку, що Величко часто попадає в суперечність, подає він докази невірні, не оперті на ніякій реальній підставі, хіба на невірнім змісті тексту літописи. Подам дословно його слова:

„(Величко) за Твардовским оповідає, що повий гетьман був ворогом Поляків і рішив ся на війну з ними (303), але дещо дальше п'ятує Виговського зрадником (304) за се, що „звѣнилъ ся и откинулъ ся до Поляковъ“, хоч по тім закиді знов оповідає про його вороже становище супроти Польщі (338—40).

Ті слова д. Петрикевича справді доказували б суперечність у Величка. Однак, коли порівняємо його слова з текстом літописи, то побачимо, що автор або зле зрозумів Величка, або хибно подав зміст літописи. Він вибирає се місце літописи, де Величко каже, що Виговський рішив ся на війну з Поляками, а не згадує про се, що він удавав во-

рога Поляків. Тут д. Петрикевич повинен був зацитувати слова Величка: „и (Виговский) чинилъ тоє повѣрховне, угоджаючи войску козацкому... а въ сердцу иное держачи“... Тоді Виговський представлений Величком не видасть ся ворогом Поляків, як думає д. Петрикевич. Також не знаю відки д. Петрикевич може твердити, що Величко на ст. 338—40 оповідає про вороже становище Виговського до Польщі. Якраз прецінь на тих сторінках Величко по гадяцькій угоді описує війну Виговського і Поляків з Москалями, то й про вороже становище до Польщі не може говорити.

Автор ліпше зробив би, як би замість сього заняв ся рішенням питання, чи Величко совісно користав з запропаних жерел, тим більше, що се обіцяв зробити. Розуміє ся, що через порівняне, хоча б і детальне обох згаданих творів д. Петрикевичеви не удало би ся відкрити тої „тайни“. Що-йно з порівняня літописи з іншими до тепер незатраченими жерелами, можна би вносити, що як Величко з них користав, так мусів користати і з запропаних жерел. *С. Черевко.*

Проф. Д. И. Багал'їй — Очерки изъ русской истории. Томъ 2-й. Монографіи и статьи по истории Слободской Украины. Харьков, 1913, ст. (2) + 374.

Свого часу ми мали нагоду відмітити 1-й том історичних розвідок проф. Багалія в історії Слобідської України (див. в т. 107). Тепер появил ся 2-й том його розвідок, присвячених сій історії, котрий становить, сказав би, продовження першого. В ній зібрані розвідки й статі по історії заселення краю і взагалі його соціально-економічного побуту, а також критично-бібліографічні огляди праць інших авторів на сі теми.

Розвідки сі так само, як і розвідки 1-го тому, передруковані з різних спеціальних і маловідомих провінціальних видань, часом уже бібліографічних раритетів. А що вони торкають ся багатьох цікавих сторін з минулого життя Слобожанщини й подають ряд совісно зібраних фактів, то не можна не подякувати шан. авторови, що зважив ся видобути їх із забуття та зробити приступними не лиш для широкої публіки, що цікавиться історією рідного краю, а й для дослідників. Тільки не треба було передруковати всього, що написав на згадані теми шан. автор, а вибрати що найважнійше.

Характер сих студій й опрацьоване їх ті самі, що й у першій томі. Ріжниця хіба в розмірах, бо в 2-м томі переважають невеличкі статі й замітки. Автор зібрав навіть дрібні рецензії, котрі на наш погляд могли бути цілком опущені без ущербку для книги й читачів.

З більших статей треба відмітити передовсім статі, присвячені колонізації Слобідщини: „Заселеніє Слободской украини и общій ходъ ея культурнаго развитія до открытія въ Харьковѣ университета“

(ст. 1—21), „Къ исторія заселенія и хозяйственнаго быта Воронежскаго и Курскаго краа“ (ст. 180—230), „Нѣсколько словъ о характерѣ колонизаціи южной степной окраины Московскаго государства“ (231—254). Колонизаціи ж торкаєть ся й коротенька відповідь автора на рецензію Чечулина його книги „Очерки изъ исторія колонизаціи и быта степной окраины Московскаго государства“ (ст. 255—256), котру можна було не передруковувати. Сюди ж відносять ся й статейки по історії Харкова: „Основаніе г. Харькова“ (22—36), „Харьковъ въ XVII столѣтіи“ (37—42), замітка „Изъ прошлаго Святогорскаго монастыря“ (43—49). Далі треба означити статі по історії харківської торгівлі — нарис „Краткій историческій очеркъ торговли (преимущественно ярмарочной) въ Слободской украинѣ въ XVII и XVIII вв.“ (50—74) і замітку „Ярмарки г. Харькова въ XVIII в.“ (75—79). Інші знов сторони місцевої історії зачіпляють статі про „Выборы въ Екатерининскую Комиссію для составленія проекта новаго уложенія въ Слободской Украинѣ, указы мѣстнаго дворянства и дѣятельность Слободско-украинскихъ депутатовъ въ комиссіи“ (104—162) та „Стихійныя бѣдствія и борьба съ ними въ Слободской украинѣ“: про пошесть, голодні роки, землетруси, пожежі та повні (ст. 80—103).

Далі йдуть коротенькі статейки про місцевих діячів — Каразіна, Перехрестова, Допця-Захаржевського (163—179) і ряд некрологів, здебільшого професорів Харківського університету (330—366). Некрологи сі, держані в піднесені, панегіричнім тоні, здебільшого повні загальників і могли би спокійно спочивати на шпальтах тих часописей, де були надруковані. Але проф. Багалій видко иншої думки про їх прикмети, бо передрукував без зміни навіть дві замітки про проф. А. Лебедева, в котрих бодай другу треба було цілком поминути.

Нарешті маємо велику збірку рецензій на виданя й праці в обсягу місцевої історії, чомусь не зведені до купи, а подані окремими давками (ст. 257—329 і 367—375). Се переважно передруки в „Київської Старини“ й „Сборника Харк. ист.-фил. общества“, отже в видань цілком доступних для дослідників, бо для широкої публіки однаково вони ні до чого. Менше доступний міг бути огляд уміщений в „Харьковскім календарі“, але й його ледви чи треба було передруковувати хоч би вже в самої тої причини, що подає переважно перегляд відповідного матеріалу в „Київської Старини“. Та поза сии балаєм вгадані вище ширші річи мають свій інтерес, хоч правду кажучи не раз подають те, що знаємо в новіших праць автора, де він коротше, звязнійше й систематичнійше обробив той самий матеріал, який маємо в сих первісних його студіях (пор. відповідні розділи обговорених в своїм часі у нас його „Історії Харкова“ і „Історії Харківського університету“).

В. Дорошенко.

Janowski Ludwik — O tak zwanej „Historii Rusów“ („Pamiętkowa księga ku uczczeniu 45-letniej pracy literackiej prof. dr. Józefa Tretiaka“, Краків, 1913, ст. 257—300).

Проф. Яновський знову виступив в працю в української історії. Сии разом він вибрав собі дуже цікаву тему з нашого недавнього минулого, тему, котра торкаєть ся ріжних сторін нашого громадського життя кінця XVIII і початку XIX віка і входить в обсяг не лиш укр. історіографії, а і — передовсім — історії суспільно-політичних змагань тодішньої нашої інтелігенції.

Завдання нарису більш інформаційного характеру, — річ цілком арозуміла у польського автора хоча б уже в огляду на публіку незнайому в предметом.

Проф. Яновський спершу подає характеристику знаменитої історії, знайомить в її змістом, оповідає, як ставили ся до неї сучасники, — історики і не історики, — а вкінці спинаєть ся на критиках Псевдо-Кониського. Се приводить його до питання, хто написав „Історію Русів“ і він переглядає літературу сього питання та спинаєть ся на Політиках.

Треба сказати, що проф. Яновський совісно виповнив своє завдання, коротко, але докладно перейшовши цілу літературу. Такий перегляд вовсім до річи, а для нас він цікавий о стільки, о скільки автор спинаєть ся на критиці Історії з польського боку — правда лише посередній. Він нагадує погляди Ст. Юндзіла, виленського ботаника, на історію Маркевича, основану на „Русях“, думку Даниловича в приводу уривків в „Русів“, опублікованих Срезневським, і критику Грабовського Гоголевого „Тараса Бульби“ (в „Современнику“).

Крім сього проф. Яновський робить й деякі власні уваги. На його думку, трудно приписувати авторство Історії Політикам. Можливо, говорить він, що Г. Політика дійсно дістав від Кониського якусь літопись, котра обіймала тільки XVI і XVII ст., а Політика лише її відшліфував, додав кінець — про новіші часи й перепустив цілу Історію крізь призму своїх шляхецько-республіканських ідей. Про те, що історію писав не один чоловік, свідчить, каже проф. Яновський, та обставина, що коли в оповіданню про XVI і XVII в. бачимо сильно привязане до православної віри, то в пізнійших описах помітна вільнодумність, котра відгонить XVIII віком.

Проф. Яновський висловлює здогад, чи не ввійшла в склад „Історії Русів“ перерібка „русской достоверной летописи“, з котрої користали Величко і Лукомський і котра десь загинула. Слушно завважає також проф. Яновський, що для висвітлення участі Політик в укладанню „Історії Русів“ треба вистудіювати складові часті сеї пам'ятки, її стиль, ві-

ставати її в автентичними писаннями Політик, то що.

Про се говорили вже й інші дослідники (напр. Майков). Сі замітки, розумієть ся, можна розширити ще більше.

Такий зміст реферату проф. Яновського.

І хоч для укр. читача не дає він властиво нічого нового, то всеж заслугує на нашу увагу, як совісна й докладна переповідка дотичної літератури. Шкода лише, що автор писав свій реферат не sine ira et studio. Виклад його трохи нервовий, сказати б, полемічний. Але поки він виказує „błądy, zmyślenia, kłamstwa, przekręcenia, przeinaczenia, oszustwa, arogancją i ignorancją, fantasmagoryę“ і взагалі „duby smalone“ самого „paszkwilu“, то ще можна йому се вибачити, хоч за надто гнівати ся за „очернение Поляків“ на чоловіка в перед сто років може трохи й дивно — бодай у науковім творі, але цілком уже б не годило ся для такого твору вдавати ся в непотрібну публіцистику, доречи й зовсім неслухну. Вкінці свого нариса розводить ся багато проф. Яновський над тим, чи принесла „Історія Русів“ українському народови користь, і нарікає без кінця на її „oraszne poglądy“, на її „jadowite oracy“, які вона прищиплювала, якими надихала нашу літературу, на ті „prawdziwe spustoszenia“, які вона в ній почпила.

Чи не ва багато?

Що „Історія Русів“ мала вплив і на укр. поезію, се правда, але щоб через неї наша література переняла ся полякожерством — се дивно чути від чоловіка, що претендує на знання укр. письменства. Коли й будила вона ненависть, то не до Поляків як таких, а до утиску, неволі, гноблення. Певне, що легенд не мало в Історії, але не треба думати, що то вона їх утворила. Та суть не в легендах: люті тортури, палі, четвертованне були і в дійсности і то дуже не далекій, нехай проф. Яновський згадає хоча б Кодию і покарання Гонти! Сі свіжі в часах написання „Історії Русів“ звірства польського панства над „живим реманентом“, що смів допоминати ся кращої долі, могли надавати авреолу правди тим легендам, які чув і які виїс до своєї історії незнаний автор прецікавого політичного твору — коли хочете, памфлету, а не пашквілю, п. Яновський!

І яко такий політичний твір, „Історія Русів“, — най дарує мені се проф. Яновський, — мала безперечну користь для українського суспільства, будячи політичну і національну думку, примушуючи глибоко застановляти ся над діями й долею рідного поневіряного народу.

Що „Історія Русів“ будила не лиш національну свідомість, а й „ліберальні думки“, про се згадав свого часу ще Драгоманів¹⁾, до-

¹⁾ Пор. ст. 20 в його „Листах на Наддніпрянську Україну“.

кладну ж аналізу її з цього боку дав недавно Ол. Грушевський в роботі, яку мусів читати й проф. Яновський („Къ характеристикѣ взглядовъ „Исторіи Руссовъ“). Не бажаючи полемізувати в поглядами проф. Яновського, відсилаємо його до сеї роботи, особливо до тої її частини, де говорить ся про гуманність Історії (пор. ст. 20 - 21 відбитки). Що „Історія Русів“ ділала добротворно, свідчать ще й поеми Рилева в укр. козаччини — яскравий доказ, що проф. Яновський ва далеко зайшов у своїм публіцистичнім запалі.

Певна річ, що у Метлинського і у декого иншого із діи міногес укр. літератури знайдемо полякожерні мотиви, але не вина в сїм Історії. Аджеж не лиш Поляків вона судила (тай не всіх же й Поляків), а й проти Росіян повставала, і зовсім не так мало і не так блідо, як се представляє проф. Яновський, хоч, розумієть ся, обережність вислову була тут цілком зрозуміла в тих обставинах, в яких історія була писана.

Словом, памятка, якою зволив зайняти ся проф. Яновський, заслуговала в усякім разі далеко спокійнішого й об'єктивнішого відношення до неї дослідника і задля самої ваги її і задля часу, який минув від її появи.

Вол. Дорошенко.

И. Ф. Павловскій, Краткій біографическій словарь ученыхъ и писателей Полтавской губерніи съ половины XVIII вѣка (Издание Полтавской ученой Архивной Комиссіи), Полтава, 1912, ст. 2+VI+238, ц. 1 руб.

Не можна не подякувати невтомному дослідникови полтавської бурвалщини д. Ів. Павловському ва гарну гадку видати словарь ученых і діячів Полтавщини. Не вважаючи на всі хибні й недостачі його праці, вона всеж дає нам змогу підрахувати, кільки культурних сил дала Полтавщина ва останні 1½ століття. І цікаві думки виринають при перегляді отього нового видання Полтавської Ученої Архівної Комісії. З одного боку сумні, бо бачиш на цифрах, скільки мозкової спли забрав у нашого народу „центр“, а звідси виводиш, як велико зріс би наш нарид культурно ітд., колиб сї сили пішли виключно на його потребу¹⁾. З другоюж боку й відрадні, бо „не такий вже страшний чорт, як його малюють“: не вважаючи на незвичайно несприятливі умови, не переводять ся правдиві сини своєї вітчизни — словарь д. Павловського дає на се численні й красномовні докази: Полтавщина протягом згаданого, досить короткого

¹⁾ З видатних сил, які дала Полтавщина російському письменству, досить згадати: худ. Боровиковського і Левицького, поета Миколу Гвидича, Гоголя, Ол. Котляревського, Ан. Луначарського, В. Наріжного, математика Остроградського, А. Потебню, ученого юриста Редькина, письменників XVIII в. Богдановича і Хераскова.

періоду дала Україні багато діячів на різних полях нашої культури — і провідників, що вічно житимуть у вдячній пам'яті потомства, і непомітних рядових робітників. Який яркий доказ самостійності й самобутності нашого національного руху, яка яскрава відмова всім, що без сорому плещуть несотворені річі про різні „інтриги“, які немов би то лежать в основі цього руху! Ціла плеяда національно-свідомих мужів — в різних стапів: і родовитих дворян, і в „духовного звання“ (поповачі та сини дяконів і дяків) і купецького стану, і козацького роду, і в під селянської стріхи... А щеж до них мусимо додати цілі валки людей, що так чи инакше потрудилися для України, або не будши свідомими Українцями в повнім значінню цього слова, або будши в значній мірі „малороссами“, „тоже-малороссами“ та „общероссами“, — що більше, нераз навіть ворогами нашого національного руху. Се може й дивно, але се не парадокс! Перекартуйте словар і ви в сім переконаетеся. „Жени натуру в двері, вопа влетить у вікно“ — само життя невпинно, стихійно посуває вперед віз українського національного розвитку, сміючи ся в тих, що даремне вибивають ся з сил, щоб задержати сей рух. „Не виирає наша сила, не виирає воля, і неситий не виоре на дві моря поля“, — так і хочеть ся гукнути разом з Кобзарем, переглядаючи сю таку цінну для нас книжку, що її видала офіційальна, урядова інституція. Колиб оце наші вороги та мали розум, честь і сумління, колиб їх можна було взагалі переконати якими-небудь культурними „доказами“, то переглянувши словар д. Павловського мусілиб вони ванехати свою руйну, але безцільну роботу. Нехай подивлять ся вони (та й ми в ними), кого дала Україні Полтавщина.

Ось видатніші імена: Олександр Афанасєв-Чужбинський, Цесарь Білиловський (Біляло), Осип Бодявський, Левко Боровиковський, Леонид Глібів, Василь і Микола Гоголі, Євген Гребінка, Микола Гулак (кирилометодієвець), Михайло Драгоманів, Констянтин Думитрашко (автор Жабомішодравівки), Павло Житецький, Гавна Затиркевич (Карпівська-Кравцова), відома укр. артистка, Микола Закревський (етнограф), Грицько Коваленко, Мусій Кононенко (Школиченко), Олександр Корсун, Ольга Косач (Олена Пчілка), Іван Котляревський, Василь Кулик, Орест Левицький, Володимир Леонтович (Левенко), Володимир Лесевич (філософ і етнограф), Микола Лисенко, Платон Лукашевич (етнограф), Михайло Макаровський, Михайло Максимович, Дмитро Маркович, Катерина Мельник (Антоновичева), Амвросій Метлинський, Василь Милорадович (етнограф), Олександр Навроцький (поет, кирилометодієвець), Володимир Науменко, Панас Мирний, архієпископ Партеній (Папфил Левицький), Григорій і Василь Політики, Олександр Потєбня, Іван Рудченко (Білик), Володимир Самійленко, Михайло Симопів (Номис), Григорій Ско-

ворода, Опанас Сластьон, Михайло Старицький, Людмила Старицька, Іван Стешенко, Олекса Стороженко, що свої дитячі роки провів саме на Полтавщині, архимандрит Філадельф (Констянтин Пузина), князь Микола Цертелєв (один із перших укр. етнографів), Павло Чубинський, Любов Яновська.

З меньш відомих або зовсім маленьких укр. письменників вичислені у Павловського: Кость Арабажин, Павло Білецький-Носенко, Віктор Василенко, Ксенофонт Гамалія (автор кількох популярних укр. брошур), Василь Гнилосирів (Гаврин, співроб. „Основи“), Дмитро Демченко (автор брошури: „Додай нивці, то й нивка тобі дасть“), Тимофій Думитрашко-Райч, Осип Захарченко (автор укр. комедій то що), Петро Ковалько (написав „Байки, пісні і дещо“), Михайло Кочура (Одинокий), Григорій Маркевич (відомий видавець укр. книжок у Полтаві), проф. Олексій Маркевич (співробітничав і в наших „Записках“), Семен Метлинський (Родина), Лев Падалка, Петро Раєвський, О. Савич (Тарасенко), Михайло Сосновський, Петро Холодний (він також добрий маляр). Дехто з них визначив ся більше писаннями на рос. мові.

Разом, як бачимо, дуже поважна кількість. Не всі вони в однаковій мірі працювали на полі української словесности, дехто, повторюю, навіть дуже мало тут визначив ся, але багато з них за те працювало для рідного краю, пишучи по російськи, а то й иншими мовами, як от Драгоманів, або беручи діяльну участь в місцевім громадським життю, то що.

До них треба долучити ще таких діячів, як Вілям Беренштам, Володимир Бец (склав разом з В. Антоновичем книгу „Историческіе дѣятели юго-западной Руси“), Василь Горленко, Іродіон Житецький, граф Василь Капніст, проф. Олександр Котляревський („Скубенц Чуприна“), Василь Ломиковський, Микола Савич (кирилометодієвець), Констянтин і Микола Сементовські, Степан Стеблн-Каминський, проф. Микола Стороженко, та багатьох иньших, імена котрих записані чи то в історії нашого громадського, чи наукового руху¹⁾.

В словарі д. Павловського містить ся разом 433 біографій. Коли в сею цифрою порівнаємо цифру вибраних нами з словаря безперечних українських діячів (80+ ще коло 60 тут не вичислених), то побачимо, який значний процент до загальної скількості становлять вони.

А щеж не згадані тут люди, що були свідомими Українцями або

¹⁾ Ще що пайменьше коло 60 імен, здебільшого людей, які розробляли історію або етнографію краю. Розуміть ся не всі вони були свідомі, дехто був навіть не Українець в роду, як от автор цього словаря, але своєю працею над українськими питаннями навіть несвідомі або й чужі люди мимоволі причиняли ся до просування наперед нашої справи.

щиро спочували українському рухові, працюючи в інших областях знаня, або суужних з українознавством, от як напр. покійний Осип Мандельштам (хоч і його працю про стиль Гоголя можна віднести до українознавства), або й цілком поза ним (медицина, математика, фізика, філософія то що), як от проф. Зайкевич, проф. Шимков, д-р Богавський, Макаров, проф. Юркевич etc.

Перед нами шерогами вірних синів рідного народу, оборонців його права на самобутню культуру, на самостійний національний розвиток, смішно малими видають ся сили ворогів його, виродних синів-перевертнів.

І справді, кілька їх є, трубадурів народної зради? приспомятний „Запорожець“ Анатоль Савелко, історик „українофільської інтриги“ Андрій Стороженко, славетній автор указу 1876 р. Михайло Юзефович і достойний батька син його Борис та зроспійчений Німець Петро Струве — ось ті, що ломили пера в боротьбі з благородними зусиллями цілого довгого ряду вірних своему народові Полтавців! Як бачимо — мізерні сили сих трубадурів! Ні, таки само життя як найкраще доводить, що церкви українського національного розвитку не подолати „вратами адовими“... Спускайтесь, куме, на дно — так говорять до них сторінки розбираючого нами видання Полтавської ученої архівної комісії. Тож подякуймо д. Павловському за його цікаву і цінну працю, яка дає нам змогу зробити сі відраді висновки, що так природно в неї виливають.

І сі висновки тим більшої набирають ваги, що спеціально український відділ нашого словаря має дуже й дуже численні прогалини. Пропуски в такого рода праці річ цілком натуральна і сам факт їх не можна поставити в вину укладача, але тільки тоді, коли він з свого боку зробив усе, що було в його силі й волі, щоб коли вже не обминути їх, то звести бодай до minimum'у. Почнемо з пропусків „загальної“ сказати-б натурі.

Отже основний пропуск у книзі єе майже цілковите неуаглядненне робітників місцевої преси, не лиш української, а й російської. З виїмком п. Дмитра Іваненка, редактора і видавця чорносотенного „Полтавського Вѣстника“ й кількох співробітників місцевих „Епархіальних Вѣдомостей“ всі інші майже поголовно поминені, хоч видатніших діячів полтавської преси, як Губернської, так і повітової, а також кореспондентів позакравих часописів з Полтавщини д. Павловський мусів предінь знати. Крім газетярів поминув він в переважній часті й співробітників земських і мійських видань — статистиків, агрономів, лікарів, то що. Так, не стрічаю я братів Ротмістрових, хоч старший з них Григорій Григ. міг бути знаний д. Павловському, яко завідатель статистичного бюро полт. губ. управи; нема Василя Кошового, губ. агронома Юрія Юр. Соколовського, Аркадія Кучерявенка, Бориса Мартоса (два

останні тепер на Кубані, співробітничать в катеринодарській кооперативній часописі „Союз“) і богатох інших.

З видатних роспійських письменників, які вийшли з Полтавщини, не стрічаємо в словарі проф. С. Вейгера, Г. Голдоса і соц. дем. Л. Мартова (Цедербаума). Не згаданий навіть В. Короленко. Правда він не походить з Полтавщини, але живучи останніми часами в Полтаві й беручи в місцевім житті визначну участь (згадаймо його „лист до Флюнова“), заслугував на поміщення в словарі полтавських діячів слова. Не бачимо ми також в сім словарі таких голосних імен, як о. Георгій Гапон і Георгій Носарь-Хрустальов, котрі прецінь також щось писали й друкували. Пропущені також прилучане Антін, Василь (в монахах — Віктор), Володимир і Микола Антоновські-Прокіповичі, Ювеналій (урожд. Карюков), єпископ орловський і сівський (род. в Крюкові 1816 р., помер 1882, друкував проповіді), А. В. Терещенко, відомий етнограф (род. 1806 р. помер у Зінькові 1865 р.), Гр. Галаган.

Можна назвати ще кілька менш визначних і дрібніших імен, пропуск котрих до певної міри може бути оправданий. Наводжу їх тут на всякий випадок, щоб автор міг скористати в моїх вказівках при майбутнім другім виданню своєї цінної праці, котрого від цілого серця бажаю їй як найшвидче діждати ся.

Отже не стрінув я: Аптона Андріановича Базилевського, земського лікаря в Пирятина, що написав брошуру про нове поясненне грома й блискавиці, М. Кривошліпка, редактора „Вѣдомостей Слб-каго градоначальства“ й автора „Историческихъ Анекдотів изъ жизни русскихъ замѣчательныхъ людей“ (учив ся в лубенській гімназії ще за Симопова), С. Кулжинського, бувш. завідателя луб. музею Е. Скаржинського (його „Описание писанокъ“ музею), братів Маслових, Сергія й Василя, що покінчили прилуцьку гімназію (Сергій має й укр. праці, в кїїв. і лїв. „Записках“), Миколу Могилянського (учив ся в лубенській і прилуцькій гімн. служив на півдні й писав дещо по виноградарству), Н. Ревуцького (псевдонім), автора дрібних рос. нарисів (родом з Прилуччини, скінчив прилуцьку гімназію), Івана Миколаевича Россоптовського (був учителем фізики й математики в лубенській і прилуцькій гімназіях, написав гарний підручник тригонометрії), Івана Петровича Сенаторського (був учителем в прилуцькій гімназії, написав брошуру про Гоголя), В. Симоновського (був учителем в школі Скаржинської в Лубнях, склав разом з Б. Сологубом „Указатель лучшихъ учебниковъ“ etc., Слб. 1909), Ростислава Андрієвича Стебляна-Каменського, автора біографії Гр. А. Попка (див. „Былое“ 1907, V), Андрія Тесля, Олекс. Шліхтера, Георгія Івановича

Чудакова (скінчив прилуцьку гімназію і був якийсь час там учителем, написав книгу про Гоголя), Осипа Кузьмепка (з селян черниг. губ., був 25 років учителем в лубенській гімн., друкував історичні оповідання і статі в „Вѣдомостях Спб. Градонач.“), Анаія Семеновича Шереметинського (родом з Київщини, інспектор полтав. семінарії, помер 1867 р.), Вол. Ярошенка (статя в „Изв. Отд. р. яз. и сл.“ Спб. акад.).

Таких пропусків можнаб приточити розумієть ся ще більше. Взагалі д. Павловський досить не уважно поставив ся до працівників середніх шкіл на Полтавщині, а тим часом не було так тяжко вібрати хоч коротенькі дані про їх літературну діяльність. Не забув він чомусь тільки на професорів Полт. Духовної семінарії, здебільшого чистих великорусів.

Тимчасом, коли „загальна“, частина словаря всеж недалеко від повноти, то чисто українська натомість аж кишить від пропусків, тим дивліїших, що велику частину їх автор просто не смів допустити. Бо як міг не знати д. Павловський напр. покійного Миколу Дмитрієва, видавця і редактора „Рідного Краю“, досить відомого полтавського адвоката, або Василя Русинова, відомого земського діяча (написав дещо й по українськи), Михайла Ганька, місцевого поміщика (не вгадав укладчик і брата його Павла, що також дещо писав, лише по російськи), Володимира Шемета, посла до 1-ої Думи й видавця першої української газети на Полтавщині „Хлібороб“, ромешця Г. Вашкевича (писав в „Київській Старині“), полтавського агронома Василя Демянка, посла до 1-ої Думи Павла Чижевського, константиноградця Порфира Мартиновича, відомого художника і етнографа, Дмитра Пильчикова. А знов в діячів ХVІІІ в. годі було пропустити Іоасафа Горленка, Тимофія Щербадького, митр. київського, що був у 1737 р. настоятелем Мгарського монаст. Та на сім не кінець, бо в словарі не знаходимо ще багатьох українських письменників. Пропущені крім згаданих вище ще отсі:

Модест Димський (хоролець, писав у „Основи“), Петро Заловний (автор укр. граматики, писав поезії під псевд. З. Петрусь), Іван Затиркевич (автор байки „Калюжа“, поміщені в „Основи“, й инш. укр. і рос. поезій, див. статю проф. Грушевського в СІХ-ім томі „Записок“), Опанас Маркевич (пирятинець, відомий етнограф), Микола Михновський, видавець „Слоца“, Надія Кибальчич і її мати Наталка-Полтавка (лубенки), Симон Петлюра, укр. письменник і редактор „Української Живни“, Микола Порш, маляр Ів. Северин, композитор П. Сениця, Степан Сірополко (бере діяльну участь в багатьох рос. часописах в справах педагогічних і народопроевітних, пише також по укр. в „Світлі“), Архип Тесленко, проф. київськ. політехн. Ст. Тимошенко (писав і по укр. в Збірнику пр.-техн. секції укр. наук.

т-ва у Кліві), Микола Філянський (архитект, відомий поет), Сергій Шелухин (Павленко, Просвітянин), покійний Грицько Шерстюк, автор укр. граматики. Сі імена повинніб знаходити ся в словарі.

Колиб д. Павловський не легковажив укр. літераторів, а хотів би мати в своїм словарі можливо повне число їх, то мусів би пошукати за ними в укр. часописах, та ще крім сього опублікувати в українській пресі заклик подавати йому потрібні матеріали до словаря письменників-полтавців. Тодіб шерехи робітників українського слова в його словарі значно збільшили ся, бо тодіб не поминув він і тих, кого легше було йому пропустити, як от впр. отсих: Михайло Гаврилко (скульптор, видав збірку своїх віршів), Ол. Грабина, Яків Жарко (байкар, учив ся в Полт. фершальській школі), Андрій Жук (з села Вовчка, Луб. пов., редактор львівського „Економіста“ й „Самопомочи“ і автор кількох брошур, а також статей в „Раді“, „Нашій Кооперації“, „Вѣстнику Кооперації“ то що), Д. Кравчинський (Цікавий), Павло Крат (написав між иньшими кілька брошур), Олекса Наваріїв (спіробітник наших „Записок“), Сергій Мартос (поезії в „Ріднім краю“ і „Селі“), Е. Оверська-Нельговська, Петро Оправхата, Прокіп Понятенко, Т. Романченко, Ганна Супруненко (псевд.), Павло Спішило (тепер лікар, поезії і переклад статі про О. Стороженка в „ЛНВ.“, видав також по рос. книжку з обсягу земської медицини), В. Тищенко, Петро Тепляно, Іван Шокодько (поезії в „ЛНВ.“, „Селі“, „Раді“), Навар Шибитько (автор книжки „Стихотворенія українського козака Наварія Шибитько, Полтава 1872“, де подає в віршах і свою автобіографію), Федот Шелудько (поезії в „ЛНВ.“), Василь Чорнушенко (псевд), Анатоль Чигрин, О. Цись, Віталь Самійленко (автор кількох укр. пес і поезій), Ол. Ярешенко (оповідання і поезії в „Ріднім Краю“) і багато-багато ще иньших, бо я не роблю спеціальних розшукувань, а пригадую з памяти перші ліпші імена.

Розумієть ся вартість творів декого із що-йпо вичислених письменників неособлива, кілька в них просто писарчуки поганих вірш, мовлять батько Котляревський, як от Шибитько, або недалих „малоросійських“ кумедій (напр. покійний Цись), алеж словарник і не повинен входити в оцінку творів, а мусить нотувати всіх, хто так чи инакше виступив в печаті. Так зрештою й робив д. Павловський, але тільки що до авторів, які писали по російськи. Згадуєж він напр. п. С. Педашенка, що написав „Льготы учащимся и воспитанникамъ благотворительныхъ учреждений при проѣздѣ по желѣзнымъ дорогамъ“, або п. Г. Гарницького, який утворив нікому незанимай „Набросокъ съ природы“ в нікому незанимай збірнику „Молодые побѣги“ і т. д.

Словом з українськими письменниками обійшовся д. Павловський трохи що не по мачушиному.

До речі. В словарі своїм умістив він також біографії й тих письменників, що хоч не родилися на Полтавщині, то волею долі жили тут і працювали, як от еп. Амвросій (аж із Вятки), „галицькій-руській“ Астряб, Бобровський, Бучевич, Чех Едлічка, Имшенецький, Ісаєнко, Істомін, Чех Коваржик, рязанець Конопатов, Костирь, Мальцев (з Вологодщини), арх. Нафанаїл, Новиков, Николайчик, Оголевець, Орлов (такий орловець), прот. Пичета (Гердеговинець), арх. Полієвкт, Рклицький, Розальон-Сошальська, еп. Сильвестр, Стронія, Терешкевич, Н. Терлецький, Ярошевич, сам упорядчик і інші. Се вовсім розумно й слушно, на жаль не дуже докладно переведено. Нема напр проф. І. Лучицького.

Зазначав д. Павловський і письменників, котрі лише ту звязь мають з Полтавщиною, що належать до полтавського дворянства, а народилися й жили поза нею, як славнозвісний П. Б. Струве. Се вже вовсім неслухно.

Отже з укр. письменників, що не були родом Полтавці, але жили на Полтавщині, поминені: Олександр і Софія Русови і їх покійний син Михайло, Олександр Кониський, Леонид Жебуньов (жив якийсь час у Полтаві, беручи участь в „Ріднім Краю“), Борис і Марія Грінченки (учителювали в пирятинських повіті) і дочка їх Настя (жила в Полтаві), Петро Ротарь.

Особливо Кониський і Русов батько, були тісно звязані з полтавським життям і багато для нього попрацювали, тож бодай їх не повинен був д. Павловський проминути.

Се найголовніша хіба словаря д. Павловського. Крім неї ми зауважили ще дрібніші огріхи й недогляди. Так, М. В. Юзефович (автор ганебного закону 1876 р., чого не вазначив Павловський) — не Михайло Васильович, а Володимирович; Савича (ч. 326) звали Олександр Андрієвич, літературний псевдонім його Тарасенко; Тимковські — Ілля, Іван і Василь писали також вірші (останнього вірші надруковані в книзі „Радостныя чувстваванія музъ“ (Київ, 1796 р.).

Бібліографія могла бути повніша, систематичніша, не така припадкова, як у автора. Особливо систематично пропускає д. Павловський українські джерела, напр. при Пузні не показана стаття О. Лотоцького у „Літ. Наук. Вістнику“, при Стронії — спомины Драгоманова, при сльім Драгоманові — цілий ряд праць, що вийшли в Галичині і т. д. І взагалі надто вже по домашньому, якось неохайно, по провінціальному ставився д. Павловський до своєї праці. Напр. Василь Тимковський понав у нотку замість стояти серед братів; автор не зна навіть недавніх дат (напр. року смерті проф. Білогриця Котляревського, проф. Бил-

басова), не завдає собі труда перевірити, як називалися, коли й де писані праці (напр. ч. 151 додаток); не розкриває давно відомі псевдоніми (напр. П. Мирного; останній раз сей псевдонім розкрив д. К. Греков у передмові до своєї укр. пєси „Власть Свѣта“, Полтава 1912).

Таких дрібниць можнаби певне при детальнішій розгляді назбирати ще більше.

В заголовку слід би було поставити, крім „учених і писателів“ ще й „артистів“. Тоді, розуміється, довелось б трохи доповнити словар, алеж однаково й тепер ми зустрічаємо в словарі Затиркевичеву, Боровиковського, Левицького, Поєна, Ярошенка.

Та сими своїми увагами ми не хочемо відмовляти значіння праці д. Павловського. Вона безперечно дуже користна. Деякі хіби, розуміється, були цілком природні з огляду вже на саме те, що словар складався на провінції, далеко від порядних бібліотек.

Будемо одначе сподіватися, що автор не забарить ся в доповненнями до своєї цікавої роботи. В інтересі їх ми й робили свої уваги і гадаємо, що д. Павловський не гнівати меть ся за се.

Вол. Дорошенко.

Л і т е р а т у р а.

Н. М. Петровскій — Къ исторіи „Откровенія Мееодія Патарскаго“ въ западно-славянскихъ литературахъ (Відбитка з „Изв. отд. рус. яз.“ т. XIV, кн. 3, Спб. 1910, 8°, ст. 20.)

Названа праця проф. Петровского се цінний причинок до дослідів над памятником старої літератури, якому присвятив проф. Ієстрін велику працю п. в. „Откровеніє св. Мееодія Патарскаго и апокрифическія видѣнія Даниїла въ византійской и славянорусской литературахъ“ (Москва, 1897). У своїй праці згадав Ієстрін про два чеські видання розгляданого твору з 1571 і 1578 р., але для дослідю не міг роздобути видання з 1571 р., унікат бібліотеки Страгівського монастиря, й сей рідкий друк теюмою статі, якої заголовок виписано повнєше. Порівнюючи текст сього памятника з відомими текстами латинського та грецького перекладу, автор дійшов до думки, що досі не віднайдений безпосередній оригінал чеського тексту. Можна адегадувати ся, що прототипом послужило одно з окремих латинських видань „Откровенія“. Розглянувши лінгвістичну сторону старочеського друку, автор переходить на польський ґрунт. Про польське „Proroctwo Methodiusza“ адегадується ся автор, що воно розширене на кошт польської історії. В XXII т. „Bibliografii polsk oі“ подав К. Естрайхер під наведеним титулом друку

декілька заміток. Де є примірник, не говорять. В титулі нижше є дереворит замку з баштою, в якій Методій вихляє голову, а ангел читає йому з книжки. Передмову „Prawie statecznemu w wierze Pana Iezu Krysta czlowiekowi krześcianskiemu“ присвятив „Michał Ztey Stawicki“ — перекладач — берестейському вояводі Іванові з Служева. Вояводою був він від р. 1562 до 1580, се й хронологічні рамки польського друку. На стор. 119: O objawieniu, które się stało od Anioła Pańskiego Methodyuszowi Błogosławyonemu, gdy był w ciemnicy. При кінці латинський чотиривірш курсивою: Oratio propter operis foelicitatem. Польський текст є перекладом латинського „Methodii Turiorum episcopi Revelationes, Basileae, 1498“ (Bibliografia polska, XXII, Краків, 1908, стор. 313).

В статі автора є більше пінних заміток до праці і теми Істрина.
М. Возняк.

Др. Василь Щурат — Літературні начерки, Львів, 1913, стор. 105.

В збірку входять статі: Богословська драма, Поет науки, Шевченків „Іван Підкова“, Шевченкове послання Гоголю, Пояснення деяких Шевченкових висловів, Найближші жерела творчости М. Шашкевича, До української пісні про Жидів, З Гуцульщини до Слова о полку Ігоревім, Найстарша українська лірика, Шевченко-Желітовський-Чечот, Шевченків „Буквар“ і Варшавський учитель Шевченка. Сей порядок статей вказує, якого роду систематика збірки. Поза двома нарисами, присвяченими чужим літературам, а саме Кальдеронови (Богословська драма, ст. 3—11) та Прюдомови (Поет науки, ст. 12—23), всі інші дають причинки до культурного, в більшости літературного життя України.

„Найстаршу лірику в українській літературі“ (ст. 85—87) видить автор в плачі Богородиці в проповіді єпископа Кирила Турівського. Його й наводить автор в цілости, уважаючи сей плач „найстаршою лірично(ю) піснею, присвятою Україні з чужини, найстаршим звеном, що вяже поезію України з поезією далекого Сходу“ (стор. 87) (К. Турівський жив у другій половині XII в.). Сухомлінов доказав, що се є наслідування плачу Симеона Метафраста. Поява пятого тому „Гуцульщина“ Волод. Шухевича викликала статю „З „Гуцульщини“ до „Слова о полку Ігоревім“, в якій з устної словесности Гуцулів підібрані в мові і змісті аналогії до найзнаменитшого твору старої української літератури.

Дальша з хронологічної черги статя збірки се „слівце Фр. Гавропського“ „До української пісні про Жидів“ — відповідь на статю у 19 ч. з 1909 р. „Rzeczypospolitej“ п. з. „Żydzi w poezji ludowej i w historyi ruskiej“. Україножерні праці і статі Гавропського мають

уже свою марку й ледви чи васлугують на яку відповідь; а коли й відповідати непоправному україножерови, не фрагментарично. Фрагментом з досить багатой польської антижидівської літератури є тема статі, віршований друк Яна Ахацого Кміти з 1648 р. п. в. „Kruk w złotej klatce abo żydzi w swiebodnej wolności Korony polskiej“ (4°, ст. 12). Окрім сеї брошури наведені в статі заголовки писань Себастьяна Мічиньського з 1618 р. „Zwierciadło Korony polskiej, urazy ciężkie i utrapienia wielkie, które ponosi od Żydów, wyrażające“, анонімні „Myśli... na zawstyżenie żydowskiego urągania“ з 1761 р. і „Złość żydowska“ Пікульського, видана не 1768 р., як у статі, а 1758 р., вдруге 1760 р. Сам Кміта був одним тільки з плодovitших протижидівських польських письменників. Його брошури „Proces sprawy Bocheńskiej“ з 1602 р. нема у Львові, а є ва те чотири інші в бібліотеці Оссолинських у Львові: „Ein Send Breief abo List od Żydów polskich“ (в двох видавнях), „Talmud“ з р. 1610 і 1642, „Jerycho nowe“ з 1615 р. і згаданий „Kruk w złotej klatce“. З огляду, що датовані друки Кміти обертають ся між роками 1588 і 1624, а Мапейовский¹⁾ знає в третім томі „Piśmiennictwa polskiego od czasów najdawniejszych aż do roku 1830“ і виданне „Kruka w złotej klatce“ без означення місця і року друкування (ст. 326), можна з великою правдоподібностию здогадувати ся, що друк з 1648 р. „Kruka“ се вже що найменше друге видання сеї брошури, а перше могло з'явити ся яких три десятки літ перед другим, як масть ся справа з талмудом Кміти.

З усіх протижидівських памфлетів Кміти, здасть ся найбільше заслугує на увагу „Ein send Breief Albo List od Żydów polskich do Messyasza, który iako żydzi wierzą, w raju siedzi, czekając czasu przyjscia swego. W którym się zamyka o Skargach, które za zbrodnie swe cierpieli,

Podatkach, Messyaszowi posłanych,
Przyczynie nie przyścia Messyasza ich,
Historyach Talmudzkich.

Na urząd przelożył z Żydowskiego I. A. Camus a Mitila honesta. Roku Tego“. (Бібліотека Оссолинських, ч. 57.527). Жиди парікають, що не приходить Месія, бо

Gdzie najlepiej osadę weźniem z dobrej woli,
To nas spędzą wnet, jak złego chłopa z roli.

.....
To nas z Bochnie wygnano, to z Uścia, choć prosty

¹⁾ Той сам учений згадує у третім томі „Piśmiennictwa“ (ст. 67) про видану в Кракові 1606 р. брошуру в курницької бібліотека п. з. „Wyprawa żydowska na wojnę“.

Zda się tam lud, ale mu obyczaj nie prosty.
 Же й не називають інших міст, в яких вигнали їх.
 Co nas w Warszawie jawnie na sejmie karano,
 A nogami ku górze na złość powieszano,
 Jakobychmy nie godni w niebo patrzeć, a my
 Jesteśmy lud wybrany, świadczą pisma sami.
 Świnia się to jak żywo w niebo patrzeć boi,
 Gdy ją na wzrak wywróci, wielkie wrzaski stroi.
 Świnie po śmierci zadkiem ku górze wieszają
 I na przykład podobno też Żydom działają.
 Potem naszym w Lublinie szpetnie ćwiertowano,
 A co większa na starość baczenia nie miano.
 I tego szkoda nie taić, Messyaszu drogi,
 Jako w Krakowie teraz przyszły na nas trwogi.
 За переховування Жидом крадених річей
 Zawiózł go kat za nogi koniem przed bożnicę,
 A cieśla też olszową sklecił szubienicę,
 Iż co miał w rynku jawnie być za to skazany,
 Iże kradzione srebra dawał na zamianę.
 Далі описави янушання пад Жидами.
 W Płocku także dwu żydów ku górze nogami
 I brytana za ogon obwiesili z nami.
 Była tam zgoda trudna, on im lizał gęby,
 A żydowi(e) liczyli brytanowi zęby.
 В Празі застали Жиди в християнкою і васудили на смерть. Кат
 Wyjął mu naprzód z puzder krzoskę zdrzewniałą
 I wetknął onym szpuntek z boleścią niemałą,
 Zagwodziwszy ją mocno hartownym szynalem.
 I włożył trzask na ręce wszystkich Żydów żalem.
 Potem dał nóż Żydowi na siekany w rękę,
 Aby nim pendent urznął, by miał większą mekę.
 Za tem wiory zapalił, w smole upojone,
 Jął żyd multiplikować galardy pieśczone.
 Ażeby mógł prędzej zbyć drugiej kłotofle,
 Tarł srubę żyłowatą bardzo ckliwie chwilę.
 Więc go ogień zewnątrz grzał, a pilnik stępiony,
 Odrzekłby się był Żydek chrześcijańskiej żony.
 Nie tak garbarz skóry depcze, gdy z nich sierdź zdejmuję,
 Jak Lewek prędzej drepci i jako tańcuje.
 Było tam śmiechu dosyć. Co żywo, patrzyło,

Ale Żydowi, wierście, nie do śmiechu było.
 Tak za onę rozkosz, którą miał w łożnicy,
 Był Chawruś frasobliwy: aże zdechl w tęsknicy.

Нарікання на Жидів у польській літературі на добре валунали в початком XVII в. З брошури „Zelus korony polskiej na złe dzisiejsze obyczaje przez Piotra Gorczyzna wydany“ в 1618 р. ось які слова навів К. Естрайхер у своїй „Bibliografii polsk-iej“ (XVII, 1899, стор. 243):

Żyd swą przewagą wszystkiego dostaje,
 Arendy trzyma, poddane rataje.
 Trudno żywności już dostać inszemu,
 Zwłaszcza nędznemu.
 Już dziś nikomu nie kupić, nie sprzedać,
 Już do porady tylko Żyda żądać:
 Żyd już doktorem, Żyd i rzemieślnikiem,
 Żyd i złotnikiem.

Що тикаєть ся брошури Себастьяна Мічиньского „Zwierciadło korony polskiej“, можна на підставі слів „teraz znowu porządniey u dostateczniey wydane“ (Краків, 4°, 1 аркуші ст. 134) здогадувати ся, що мала найменше два видання. Мічинський цитує книжку кс. Маецкого „O okrucieństwie i mordach żydowskich“ і „Lament Żydów“ Кміти. Книжки Маецкого не знає бібліографія Естрайхера; чи ж не в се доказом популярности протижидівської літератури в Польщі в одного боку, а в другого чи не казує се, що далеко не все відома польським бібліографам, що в Польщі появило ся друком проти Жидів? У бібліотеці краківської Академії є примірник „Pieśń-i now-oj o zbrodniach i okrucieństwie Żydowskim. Na tę notę: Wieczna sromota“ (4°, 2 картки, готський друк), а в бібліотеці Оссолінських є инша „Pieśń Nowa, O Żydach Lvbelskich. Nota: Jako o Maryey Magdalenie“ (без означення місця і року, 4°, 2 картки, готський друк), в якій вгадуєть ся про забите Жидами християнської дитини в Люблині 1636 р. Без означення місця і року вийшла брошура „O Wileńskich Żydach szalbierzach“.

Цікаво, що в 1648 р. вийшли що найменше три протижидівські брошури: передрук брошури Себастьяна Мічиньского, правдоподібно також передрук „Kruka w złotej klatce“ та ледви чи рівнож не передрук брошури „Swawola wyuzdana Żydowska“ (бібліотека Оссолінських, ч. 16.734). Припадковість появи найменше трьох протижидівських брошур в 1648 р. була би ва вдаряюча. Спеціально остання з трьох брошур „Swawola“ переходить геть обвиненнями Жидів найсильнішій місця „Kruka w złotej klatce“. В передмові стоїть, що „наші свята вороги Христового хреста обертають в посміховище та вабавку. Наші невільнички вже майже пану-

ють і приказують нам. Веї як Божі, так людські права вони зневажили, вивернули, потоптали... „Wszystkich wilcy ci ozioneli...“ Опускаю з обжалування виступи проти непошановання християнської віри. Поза тим закидаєть ся й инше Жидам. „Вільно папу арендареві в місті зневажити уряд. Вільно налаяти війтови. Вільно бурмістрови добити й одіж на нїм пошарпати. Вільно скалічити. Вільно навіть на смерть забити християнина. Один тільки соромний і гидкий вчинок, про який і згадати страшно, що прийшов на суд людей, які боять ся Пана Бога та люблять правду, арендарський братчик не золотом ані сріблом, але власною шиею мусів його заплатити. О, як дав би Пан Біг таких сторожів святої справедливости більше, не ширила би ся так дуже злослива сваволя невірних, Божа хвала не зазнавала би таких наруг. Жили би собі в мирі спокою убогі люде. Не висисали би з них крови сі нещасні павки. „Nie łapaliby ci drapieżni psi chleba przed synami. Smrodliwe te i brzydkie chrapienie wydzieralyby, zabiegając przed miasto chudzinam pożywienia“. Словом ніякої і найменшої кривди не сміли би нікому зробити. „Teraz skarży się człek ubogi, od Żyda abo obelżywie zesromocony abo niewinnie spotwarzony abo ciężko jako ukrzywdzony. Niewiernikowa jednak prawda. Ubogiemu, ach, Boże sprawiedliwy, wiary nie masz. Słuchać go nie chcą i owszem miasto uczynienia sprawiedliwości i pożałowania, jak winnego fukają, biją, więzieniem trapią, poniewierają. Do pana ubogiemu nie dopuszczą i napłakać się chudzinie nie dadzą“. Сі і лиші гидкі і нечувані злочини роблять Жида, одержавши арендарську свободу. Через них невинні побоювати ся вірні наставники, щоби не стягнули на себе Божого гніву, як дозволяють їм „nieprzystojnie broić“ се, що приносить зневагу посполитим законам і статутам, легкість цісарським присудам, погорду уставам св. отців, а ганьбу та наругу правдивій католицькій вірі“. Побіч чисто релігійних провин Жида вчать чарівництва, вмовляють лизву в християн, учать панів жорстокости та гноблення підданих, обіцяючи їм різні виски на арендах, митах, коршмах, горілках, дальше пеують купецький стан, а виховуючи християнську челядь, відводять її від Христа та християнські жінки, які служать у них, роблять вагітними на велику погорду християнської крови. І тоді дієть ся велика зневага Христового імени, як Жида сидять на митах і гноблять християн, а вірні мусять кланяти ся сим худителям Бога. Далі йдуть „Prawa przeciwko swywoley Żydowskiy“.

„Kruk w złotej klatce“ цілком не „ілюструє найкрасше цілої польської антисемітської літератури в XVII в. перед Хмельниччиною“ (ст. 82). А що в статі не виказуєть ся жерела протижидівських думок в українських народніх піснях (сам автор каже на ст. 81: „тим я не хочу ска-

зати, що поміж польською поемою а українськими думами відкриваєть ся генетичний звязок“), заголовок статі не відповідає темі.

Переходячи до XIX в., найперше в хронологічнім порядку треба відмітити статю „Найблизші жерела творчости М. Шашкевича. Передювілейні замітки“ (ст. 47—76). Се заравом найбільша розвідка в збірці, обіймає дві семі цілости. Складаєть ся з двох частий, можна сказати осібних статей, меншої першої „Жерела літературно-наукових інтересів Шашкевича“ (ст. 47—53) та другої значно більшої „Літературно-наукова атмосфера Шашкевича у Львові“ (ст. 53—76). Друга значно ширша статя се складова частина першої, меншої. Стало ся се тому, бо авторви попала ся в руки гарна й богата фактами розвідка Влад. Дропйовского п. в. „Pierwsze ślady zajęcia się twórczością ludową w literaturze polskiej XIX wieku: 1800—1818“, надрукована в „Sprawozdaniu“ рясівської гімназії за 1900 р. Широкий реферат в сеї праці (без звязи з західно-європейським фольклором, чим починаєть ся розвідка Дропйовского) се в головнім зміст першої статі. І хоч Дропйовський довів свою тему тільки до р. 1818, хоч від того часу ще кілька найцять літ до виступу Шашкевича, хоч у статі йде й не говорить ся, а тим більше й не доказуєть ся, що Шашкевич знав усі ті праці, які приготовили виступ Ходаковського, в статі „з поданого (змісту праці Дропйовского) вже виходить ясно аналогія польської наукової праці обговорених часів з найраншими літературними занятями і працями Маркіяна Шашкевича“ (ст. 51). „Як в Польщі зворот до люду в інтересі народности проявив ся рівночасно не лиш у змаганнях до подвигнення його, але і в студиях історичного, фільольогічного і етнографічного характеру, — стоїть далі, — так і в Шашкевича нахил до людовости, тут можна сказати й до народности, проявляєть ся в комплексї занять і праць з обсягу історії рідного краю, людової мови і людової словесности, занять і праць, що впливають із жерела одної ідеї і рівночасно, а не пнакше. Тому виводити ті занятя і праці одні з других генетично, кавати, приміром, що „Шашкевич займав ся вже дуже рано бо на другим році філософії студиями над руською мовою, які безперечно мусіли повести його до збираня і розслідування народної словесности“ (Студияський) — значить по просту: не розуміти фактів, про котрі говорить ся. Таксамо нерозумно було-б розкладати історично-фільольогічно-етнографічну основу творчости Шашкевича на складові частинки і дошукуватись походження кожної з них деінде. Денебудь би вони знайшлись, вони знайдуть ся вкупі“ (ст. 52). Сі твердження грішать передусім своєю апіорпостию. Се певне, що як знав що Шашкевич з фактів між роками 1801 і 1818, зареєстрованих у розвідці Дропйовского, то дуже

мало що. Знав сучасні йому видання і деякі попередні, розумієть ся, все такі, які міг вивозити в публичних і приватних бібліотек.

І тут робили йому прислугу і бібліотека Василян у Львові і приватна Дениса Зубрицького. Здаєть ся, з одної з них одержав він „Извѣстія Россійской Академія“ за 1820 р., звідки переписав собі деякі частини Королевірської Рукописи в перекладі Шішкова, а саме: Єлень (ст. 205 і 207, на ст. 204 і 206 рівнорядний чеський текст, як при цілім перекладі), Забой, Славої и Людекъ (ст. 153, 155, 157, 159, 161) до слів „И руку въ брань по Людекову славу“. Можливо, що й знав переклад Любушиного Суду в „Извѣстія“ за 1821 р. Очевидно великоруський переклад ставав йому помічний при його українським, спеціально тих частин, що були призначені до „Зорі“, а ввійшли до „Русалки Дністрової“. З Шішкова виписав собі Шашкевич і такий цитат про мову: „Извѣстно, сколько языкъ способствуетъ въ возвышенію и славі царствъ: имъ гремитъ слово Божіе, имъ дышуть законы, имъ цвѣтуть науки, имъ живутъ художества, имъ украшается просвѣщеніе, имъ питается честолюбіе и гордость народная“. Поміж паперами Головацького є і на двох зігнена чвертка сірого бібуластого паперу, а на ній рукою Шашкевича переписаний великоруський віршевий текст „Суровець“. Під ним на четвертій стороні видно заголовок иншого вірша „Рюркь“. Вже отсі скупі останки без сумніву більшого заінтересовання великоруською книжкою (пригадаю досі глухий натяк, що Шашкевич дещо з байок для читанки передожив в „російського“, далі факти, що читав історію Карамзіна, Бантиш-Каменського) вказують, що в бібліотеці Василян у Львові і у спадковців бібліотеки Зубрицького треба рівнож шукати жерел творчости Шашкевича.

Річю Кавбка було поінформувати Шашкевича про чеське відродження. Межи його виписками є й відписи з „Časopisu českého Museum“, приміром „Pieszopiszen“ (1833, I, ст. 16) й „Ukrainske melodie (1. Kdesme štěstj po okoljch, 2. Nenj lodky, nenj mostu) 1833, в. 6), вкінці „Oy máti, máti“ Котляревського та „Gá starému wykradla“ барона Дельвіра. Рівнож поробив собі Шашкевич виписки з праці Шафарика „Serbische Lesekörner, oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart“ (Пешт, 1833). На ст. 16 сього твору зазначено що „in Serbien von altersher und namentlich seit dem IX Jahrh. neben dem mit dem cyrillischen Alphabet aus Bulgarien eingeführten und als gegebene fertige Schriftsprache willig aufgenommenen Kirchendialekte zugleich ein selbständig ausgebildeter, in allen wesentlichen Punkten mit dem heutigen übereinstimmender serbischer Nationaldialekt bestanden habe. Ein solcher Nationaldialekt war es, den Anna Komnena beim J. 1081 einen gemeinen Dialekt (communis dia-

lectus), der serbische Übersetzer des Vlastarischen Syntagma (nach 1335, Hs. 1390) aber простьцьскимъ языкъ nannte, einige neuere serbische Sprachmeister hingegen in ihrer feinen Manier schon свињарски и говедерски языкъ nennen wollen“. Тут і закріпив Шашкевич: „Русин того о своїм не скаже“. Загалом знайдені виписки Шашкевича потверджують у цілій основі слова Якова Головацького у його статі „Память Маркіяну Шашкевичу“: „Дошав Добровського сочиненія про Словенщину, его Institutiones linguae Slavicae, Шафарикову історію словенскихъ языків, діла Ліндого, Раковецкого, Вука Стефановича і нитка по нитці дійшов до самого клубка. Тут єму отворив ся великий світ. Словенщина, в свою поважну, величню старину, в відмолодженніи відживаючими парітками“ (Вѣнок Русинам на обжинки, ч. 1, ст. 51—52). Є виписки в „Slavina“, з граматики церковно-славянської мови Добровського, як і Смотрицького, вчив ся сеї мови Шашкевич, робив нотатки в історії Шафарика й інших подібних творів. З них винотував, що острожське видання в 1594 р. книжки Василя Великого має цїсарська бібліотека й Осолінських, що в монастирях св. Павла та Хіліяндарським на горі Атос знаходять ся бібліотеки з сербськими рукописями. Зазначив собі рівнож в таких самих жерел, що деякі великоруські пісні згадують за поганські божества, за круглий стіл Володимира та героїв давнього часу. З німецького жерела довідав ся про рецензію на твір Раковецкого „Prawda ruska“ в віденських „Jahrbücher der Litteratur“. Одну з таких виписок узяв Тершаковець у „Причинках до житєпису Маркіяна Шашкевича та дечим із його письменської спадщини“ за документ розріжнювання Шашкевичем „der altrussischen und der neurussischen (Sprache)“ (ст. 7—8). Широкі виписки поробив собі Шашкевич в твору Раковецкого про староруський правничий пам'ятник. Сербські пісні перекладав Шашкевич на українську мову. Так отже дальшого зрозуміння напрямую творчости Шашкевича й її жерел треба шукати в сучаснім йому чеським, сербським і навіть словацьким (Колляр) літературно-науковім русі.

Одначе без сумніву першу ролю відіграло тут польське літературно-наукове житє. Тільки не скоро вдасть ся ствердити вповні, що в нього знав Шашкевич. До відомого додаю, що в його виписки в „Pamiętników Paska“ (1683, ст. 327), „z pisma peryjodycznego Cwiczenia naukowe w War. i Krzemieńcu, г. 1818. Tom II. O sławiańszczyźnie przed Chrzesciństwem (prze Z. D. C.)“ (3 картки мал. 8°), „z Noworocznika Litewskiego na rok 1831. wydaneго przez H. Klimaszewskiego, Wilno, 1830, „o smierci x. Zygmunta Kiejstutowicza, — wyjątek z Kroniki litewskiej“ (2 чвертки). Є в сїм альманасу окрім того

„Z poematu Melancholija część I. Obląkany poeta“ Олександра Грози, де в шестім відступі стоїть ось що:

„Bądźcie zdrowi! bądźcie zdrowi!“	We mgle dumań myślą toczy
To rzekł Bohdan, porwał broń,	I wypada z szlaku w szlak.
Jak wiatr leci pod nim koń,	W stepach naszej Ukrainy,
Ni go parow zastanowi,	W południowy wiosny dzień,
Ni bezbrzezny wstrzyma staw,	Nie upada lasu cień
Przez parowy, przez wąwozy,	Na mogiły, na równiny;
Przemknął pędem dzikiej kozy,	Tylko bujny ostu krzak,
Bystre wody przebył wplaw.	Rozcieplonym wiatrem chwiany,
А трохи далі співає поет:	Swój baldakim malowany
W koło wiosną kwitnie pole,	Chyli z cieniem po nad szlak.
Tysiąc kwieciami woni drzew	Tu nasz kozak cugle króci,
I wesoly słodki śpiew	By południa pędzić znoj,
Przelatuje z roli w rolę;	I na dawny przodków stroj,
Ale Bohdan w locie ptak,	Dzika, tęskną dumkę nuci.
Zamknął serce, zamknął oczy,	

Думаю, що ся поезія дає дещо до генези Шашкевичевої „Погоні“, яка в своїй першій редакції ввійшла до семінарської збірки з 1833 р. п. в. „Сни Русі“, а саме деякі спільні подробиці в описі утечі.

Вистарчить пригадати, що свої докази проти латинки в українських книжках підпер Шашкевич аргументами творів Копітара, Добровського, Берліча й інших, щоби знайти жерело його лінгвістичних інтересів. Завзята церковно-славянською мовою, які вродив замір посвятити ся духовному станову, влили ся в модні тоді інтересами до славянських мов і їх порівняного зіставлення з собою.¹⁾ А що батьком славянської фільології був Добровський, що Чехи видали тоді ряд визначних славистів, не диво, що їм завдячував Шашкевич значно більше, ніж анальогічним дослідникам у Польщі. Праці вгаданих славистів сягали валяюбки в старину поодиноких народів, не цурали ся їх історичної минувшини, радо нотували цінні старі рукописи та звертали ся до устних творів сучасної їм славянщини. Залюбованне до народньої пісні у Шашкевича підкріплював з одного боку вроджений поетичний хист (уже в гімназії складав польські віршики), з другого загальна тоді, що так скажу, мода збирати народні пісні. Українські пісні збирали в Галичині вже

¹⁾ Є між виписками Шашкевича й ряд слів в порівняного українсько-церковно-славянсько-польсько-великоруського словаря, а перед ним така виписка про українську мову: „Малоросійское нарѣчіе мало отлично и само по себѣ часто есть не что иное, какъ россійское на польскій обраецъ премѣненное, которое и въ употребленіи токмо въ Украинѣ и малой Россіи“.

й перед Шашкевичем, збирали Українці і Поляки. В часах студій Шашкевича збирання народніх пісень було дуже поширене. Зразу в Пеняках, брідського повіту, а потім у Колтові, золочівського повіту, звідки походили й Шашкевич і Яків Головацький, жив батько Вацлава Залеского, що видав уже в 1833 р. важну збірку українських і польських пісень. Приготовляючи збірку, мусів питати за ними в першій мірі в своїм повіті. Львівські видання і в інших містах відступали досить місця на устну творчість. Сама поява збірника мала наслідок зівсім не по намірам видавця. Неґативно збірник Залеского, позитивно збірник Максимовича й „Енеїда“ Котляревського скристалізували думку Шашкевича почати новий період української літератури також у галицькій Україні. Майже з повною правдоподібністю можна сказати, що на сю дорогу стапув Шашкевич в роках 1832—1833.

Справедливо названа в статі легендою думка, „що вперше Зорян Доленґа Ходаковский вказує в нас на вагу пісні і перший подає примір і взорець збирання пісень (Тершаковець)“, але що не „по 17-літній праці земляків Ходаковского в тім самім напрямі“, зазначив вже рецензент праці Дропйовского Генрик Улашин у „Pamiętniku Literackim“ за 1902 р. (ст. 484—486). Уже в 1793 р., отже вісім літ скорше, появиля ся у варшавськім „Kalendarzu politycznym dla królestwa polskiego“ статя про „Zwyczajowe weselne Morlaków“, себто славянських мешканців дальматинських гір. Др. Володислав Віслоцкий згадав у своїй праці „Rozczet chronologiczny prac drukowanych i rękopiśmiennych Grzegorza Piramowicza“ в V т. (1877) „Rozpraw i sprawozdań“ з засідань фільологічної секції Академії про збірку пісень, яку видав Пірамович. Його назвав др. Віслоцкий першим збирачем народніх пісень у Польщі. Примірники видання оглядав Іван Павло Вороніч, що на засіданні варшавського „Towarzystwa przyjaciół nauk“ дня 5 мая 1803 відчитав статю „O pieśniach narodowych“, надруковану потім у „Rocznikach“ товариства т. II. (ст. 369—402). Між иншим сказав про нього Вороніч: „Zbudowałem się i rozrzewniłem, znalazłszy w parafjach, przez niego rządzonych, zebrane i z pierwszych przynajmniej wiorów okrzeseane także Piosenki, które on dla pociechy ludu przedrukował i rozszerzył. O! wieleż on razy ze mną się samym naradzał, aby to dzieło udoskonalić, a w czasie w świetniejszą barwę przyodziać“. Що правда, бібліографія Вєстрайхера не знає про таке видання. За то звісна її инша річ, що переховуєть ся у бібліотеці Оссолінських під ч. 43.096. Се брошурка з 8 карток 8° без спільного титулу. Є тут: (1a) Do przeciwnego losu (Kiedy okropna cichość panuje); (1b) Samotność (Gdy raz usiadłszy pod dębowym cieniem); Pieśń druga światowa (Patrście, bogacze, świata); (2a) Pieśń nowa światowa (Świat drogi,

świat przewrotny); (26) Mazurek (Chciało się Zosi jagódek); (3a) Pożegnanie kawalerskie (Ach, już się zbliża ta chwila rozstania); далі йде вірша (36) „Pielgrzym“, що був в ріжних частях світа та в безлюдних сторонах, а зазнавши всяких клопотів в часі дороги, описав для свого краю, що видів і чув; (7a) Mazurek (Ach, dalibóg po wiem мамі); (76) Aryjka (Chłopiec ci ja, chłopiec z Sandomierza rodem); (8a) Aryjka (Chłopek ci ja, chłopek, w polu sobie orzę), Aryja (O jaki ze mnie wielki kiero); (86) Krakowiak (Powiadają ludzie || I cóż im to szkodzi?). Брошура в кінця XVIII стол. Згадав я за се на доказ, що треба говорити про довшу ніж 17-літню працю земляків Ходаковського перед ним, хоч, що правда, в рукописних записках першепство збирання пісень у Галичині приписує Яків Головацький Ходаковському, підчеркнувши його статю „O słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem“.

„Літературно-наукова атмосфера Шашкевича у Львові“ складається з „Pamiętnik-a Lwowsk-oro“ в pp. 1816—1819, „Pszczol-a polsk-oї“ в 1820 р., „Pielgrzym-a Lwowsk-oro“ в pp. 1821 і 1822, „Pamiętnik-a Narodow-oro“ в р. 1827, „Rozmaitości“ за pp. 1829—1835, „Powszechn-oro Pamiętnika Nauk i Umiejętności“ в 1835 р., „Polihymnii“ в 1827 р., „Wand-a Potock-oї“ Мих. Сухоровського. Передусім по першій статі читач надіється, що в дальшій буде обговорена менше більше в таких самім виді, як зроблений реферат в праці Дропйовського, відповідна літературно-наукова продукція у польській мові від 1818 р. до часу виступу Шашкевича як не на цілім просторі, як робить Дропйовський, то бодай у Львові. Міжтим сей довільний вибір кількох видань нічим не умотивований і не може мати мотивів з винятком сього одного, що се попало в руки автора. В ч. 12 „Rozmaitości“ за р. 1821 є вірш „Duma“ без подання автора, яка не дальші має аналогії до поетичної творчости Шашкевича, хочби до „Сумраку вечерного“, як виписки з поодиноких віршів, поробдені автором у статі. Поет співає:

Słońce już zaszło za zachodnie góry
I nastał wieczór cichy i ponury.
Ustały wiatry, a po dziennej pracy
Na łonie ciszy zasnęli wieśniacy.

Już spią słowiki, wszystko spi na ziemi,
Ja jeden czuwam pomiędzy spięciami,
Bo serca mego niezgojone rany
Oddalają sen, oczom pożądanu.

Czemuż przynajmniej me troski i żale,
Gdy świat zasypia, zasnąć z nim nie mogą?
Ach, — nie cofnięte wyrocznią zbyt sroga,
Wszystko, co dręczy, dostałem w podziale

Noc mię otacza żalobą ponurą,
Niekiedy księżyc zabłyśnie promieniem,
Lecz znowu chmura pospiesza za chmurą
I ściężkę moją czarnym kryje cieniem.

Błądzą po cieniach i smutku krainie,
Błędnie nadziei prowadzi mię ręka,
Czyż nigdy w życiu łódź ma nie przyplynie
Tam, gdzie przyświeca radości jutrzeńka?

Між виписками Шашкевича є й нотатка в 44 ч. „Rozmaitości“ за 1831 р. про видання славянських мелодій на фортепян, яке приготував др. Шухани. З річника 1832 можна би подати вістку в 28 ч.: „Німецький депшик „Blätter für literarische Unterhaltung“ містить в ч. 102 с. р. три українські (ruskie) пісні народні в перекладі „Z dyjalektu mało-ruskiego, jakim także galicyjscy włościanie nasi w obwodach ruskich mówią“. Сей, що подає ці пісні, приводить на початку отсю думку ученого Шафарика, „що український діялект є багатий, а може найбагатший народніми піснями, які всі мають елегійний характер“. Українці мають кількох своїх поетів, посідають травестовану Енеїду, а відомий їх поет Осип (sic) Падурра (якого деякі твори були друковані в варшавських дневниках в 1829 р.) належить до ліпших славянської літератури“. Ч. 8 в р. 1833 принесло вістку, що українська мова має уже свою граматику Павловського. Згогад автора про польське походження перекручення Гулака на „Гуляку“ стверджує виписка Шашкевича: „Hulaka, Artemowski, Kotlarewski, Padurra, X. Mogielnicki pisali językiem ruskiem właściwie tak zwanym“.

„Rozmaitości“ передилучували в львівській руській семінарії до 9 марта 1837 р. Тому поза заведенням шойно можна було перечитати вістку про вихід „Русалки Дністрової“ в ч. 25: „Найповійшим твором в українськім (małoruskiem) нарічу (наших Русинів), який заслугує на увагу всіх аматорів славянської літератури, є виданий у Пешті альманах на р. 1837 „Русалка Дністровая“, перший в сім нарічу друкований новоруськими черевками. Містить: 1) Українські народні пісні; 2) Переклади славянських творів з інших мов: а) сербські народні пісні, б) пісні чеського народу; 3) Старинности. Вістка подана за 16 ч. Сербського Народнього Ласту. За то доступна була вихованцям семінарії рецензія у 21 ч. „Rozmaitości“ в 1836 р. на „Азбуку і abecadło“ Шашкевича. Рецензія підписана буквою S., очевидно Лукіян Семіньський. Зазначається тут, що автор „Азбуки“, виходячи певно з чисто літературного становища, не може зрозуміти й бідкається над сям, що значать слова Лозинського про „wcielenie literatury sławiańskiej do ogólnej masy literatury europejskiej“. Міжтим се ясно, що мова та лі-

тература як живе зеркало народу живуть тільки тоді, коли піднесуться своїм видом, а ся думка означає поступ. Рецензент годить ся з автором, що для цілої Славянщини, ще більше для цілої Європи установити одну спільну правопис річ дуже трудна, ба навіть дуже смішна. Та тут ходить о кирилицю, при чім автор повинен був пам'ятати, як корисний вплив має передрук латинськими черенками кількох поетичних славянських творів, а ще більше передруки влодів срієнтальної літератури. Кирилиця має апамя повної рудічної дикости, вісім не принадної, а тим менше легкої для ока. Кількома заголовками відвічних літописий і пісень, видобутих з пороку віків, не можна деказувати, що українська мова була досі літературною, бо кілька пісень і хронік, писаних мовою, якою ніхто ніхто не говорить, не творить іще нічого. А що до слів „nie z płytka myślącego Polaka“ відповів Семенський: „Чи можливо, щоб автор, який стільки річий не розумів в розвідці о Лозинського, міг навести проти цього збиваючі уваги?“

Мимо своєї фрагментаричности та довільної припадковости стаття автора про пайближші жерела творчости Шашкевича цінна передусім під сям оглядом, що спростувала декілька думок, які повторювали ся досі некритично, далі, що вкаже спеціялістам сеї доби, — головню таким, що мова Шашкевича не в силі вийти, отже повинні бодай докладно прослідити його діяльність — напрям, як треба вважати поета з сучасним йому культурним житєм у першій мірі свого народу, а далі ближших і дальших сусідів. Для такого спеціяліста можу подати ще дві дрібнички. Шашкевич знав „Spiewy historyczne“ Немцевича, а „Pieśń Woga Rodzica“ навіть переписав собі. А що Немцевич написав вірш „Bolesław Krzywousty“, поветас питання, чи не написав Шашкевич свого Болеслава в противнагу Немцевичеві? Вірш Шашкевича „Хмельницького обступленя Львова“ треба ставити в близьку звязь в пісню про облогу Львова, надрукованою у першій томі збірки „Pieśni ludu ruskiego w Galicyi“ Жеґоти Павлі (ст. 140—141). Перший раз надрукував сей текст Мацейовський в статі „O Kozakach“ в другім томі „Kwartalnik-a naukow-ogo“ за 1835 р. (ст. 313—314) в попсованім виді через незнання української мови в допискою: „Nie od rzeczy będzie przytoczyć tu pieśń gminną ruską i z okoliczności tej (себто облоги Львова, про яку безпосередньо мова) ułożoną i dotąd w ustach ludu będącą. Z rękopisu udzielił mi jej Pan Kazim. Wład. Wojcicki“. З уваги, що текст надруковано в попсованім виді, а в Жеґоти в поправійшій, хоч він по українськи мало що розумів як Маур, можна припускати, що ся рукопись походила від когось з Шашкевичевого гуртка.

Найдівнійшою частиною збірки на мою думку статі, посвячені Шевченкови. Шевченків „Буквар“ (ст. 100—103) і „Варшавський учи-

тель Шевченка“ (себто Франц Лямпі) (ст. 104—105) се фейлетонові реферати. Але автор словаря до Шевченкового Кобзаря і його коментатор не може поминути заміток „Поясненя деяких Шевченкових висловів“ (ст. 30—46), хоч би і не згодив ся з усіми думками автора статі. Найбільше-ж заокруглені і викичені статі: Шевченків „Іван Підкова“ (ст. 24—32), Шевченкове послання Гоголю (ст. 33—38), Шевченко Желітовськвій-Чечот (ст. 94—99). А що подають нове освітленне, а осталия дає генеалу Шевченкової поезійки з початком „Посажу коло хатини“ та її відношенне до свого первозору, — се й найцікавіші річі в збірці. Що нового вносять вони в вивченне Шевченкової музи, сподію ся мати нагоду вясувати се при обговоренню усіх важнійших праць і заміток про Шевченка та його творчість.

М. Возняк.

В. Ернъ — Григорій Саввичъ Скворода. Жизнь и учение. Москва, 1912, ст. 342.

Майже рівночасно з першим томом повного виданя творів Сквороди під редакцією Бонч-Бруевича вийшла отся монографія про Сквороду. Для нашого мислителя настав нарешті „час“: в легендарній по-статі, якою він був в біографіях ще з першої половини минулого віку він стає постатю реальною, уривки його творів заступає повне видане. Яка шкода тільки, що не знайшов ся у нас чоловік, який би позбирав всі твори Сквороди, — розпочате в 1894 році видане Багалія нескінчене і, як показує Бонч-Бруевич не зовсім критичне і не точне — а монографію про нашого мислителя написав також чужинець. Згадую про се відразу як про велику шкоду в таких причин: по перше виходить на верха брак своїх спеціялістів чи брак енергії взяти ся до поважнійшої наукової праці про Сквороду, по друге: даємо нагоду чужим ученим „анектувати“ українського мислителя до російської філософії, — по третє, на кінець, причиняємо ся посередно до фальшивого освітленя такої фігури, як Скворода, яку правдиво можна представити тільки як Українця, на рідному ґрунті.

Я хочу сказати кілька слів тільки про монографію Ерна і тільки про його „фальші“ буду говорити.

Взагалі Ерн взяв ся до своєї праці сумлінно і дав твір, який як такий заслугоє на повне признане. Бо не малого труду треба було, аби, не маючи під рукою повного виданя творів Сквороди, — позбирати тільки всю літературу про него, використати всі рукописи і звістки і подати по змозі повну, закінчену картину. Ерн зробив, що тільки міг зробити в даних обставинах, — пішов навіть далі: попробував увійти глибоше в той матеріал, дати навіть синтетичні його консеквенції, знайти якусь ширшу орієнтацію в тому лабіринті, яким була досі психіка Ско-

вороди, і поставити його в логічний зв'язок з ходом філософської думки. Це треба підчеркнути як добру сторону праці Ерна, без уваги на те, чи можна згодити ся з його висновками.

Біографія Сквороди, яка займає більшу половину праці — написана гарно. Не сходячи з чисто фактичного ґрунту, держачись строго фактів, д. Е. вміє угрупувати весь життєвний матеріал Сквороди картинно, що так скажу, — і фігура та індивідуальність нашого мислителя виходять рельєфно, сильно і роблять вражіння. Бачимо велику любов автора не так до предмету свого дослідження як до самого Сквороди; тому він не жалює фарб, аби свого „любимця“ змалювати як найбільше ярко. І друга частина праці — виклад науки Сквороди написана сумлінно, показує старання автора увійти в найглибший зміст думок Сквороди і подати їх логічно зв'язь. Ерн поборов всі аверхві трудності такої праці, увійшов в духа філософії Сквороди, подолав трудності його мови, присвоїв собі його спеціфичну термінологію, постарався зрозуміти та відчутти символи, якими оперує так часто в своїй викладі Скворода. Одним словом — монографія Ерна з формального боку може бути вважана монографією.

Але не так добре стоїть справа з її внутрішнім виглядом, з її остаточною висновками та констrukцією. Ерн забув про одну, — в данім випадку найважливішу справу, — що, аби постать змалювана в монографії була до остатку правдива — треба зовсім перейти в її світ, треба оцінювати її виключно її власною мірою, а не пропускати її через призму власного світогляду і власних думок. Бо навіть коли б були дійсно головні пункти філософії Сквороди ідентичні з наукою того напрямку філософського, який репрезентує Ерн — навіть тоді ся ідентичність може бути тільки помічним засобом для автора розуміти краще Сквороду — але зовсім не причиною виставляти його тільки в світлі своєї доктрини. А так зробив власне Ерн. Він обставив з усіх боків особу Сквороди на стільки своєю філософією, що — на кінець — треба крок за кроком добувати його з під тої шкаралуші, аби відреставрувати собі образ філософа. Це значить те саме, що читати монографію Ерна з постійним застереженням, і нарешті, відкинувши доктрину його самого бути в непевності — чи дійсно таким був Скворода в своїх творах, чи дійсно вловив автор монографії всю суть його світогляду, чи лише бачив його таким, яким бачити йому було потрібно.

Дезорієнтацію власне вносять дві глави праці Ерна: перша і послідня. І, оскільки послідня може мати своє оправдане як бажання автора потягнути лінію далі і сконфронтувати філософію Сквороди з дальшими етапами російської філософської думки і з сучасними її напрямками, — то перша глава, вступна, п. в. Основний характер російської

філософської думки і метода її дослідження — тут не потрібна. Бодай не потрібна в такій формі і з таким змістом, як їх подає Ерн.

Ерн — автор збірника праць: „Борьба за Логосъ“. Той логізм він протиставить раціоналізмові нової європейської філософії і ставить його „во главу угла“ російської філософської думки, під тим кутом її розглядає. „Органічність“ християнської культури — говорить він — знаходить своє оправдане і філософське завершене в логізмі. Для Росії, — по суті православної — сей логізм східно-християнської думки се щось внутрішньо дане, се спадщина по великих отцях і подвижниках церкви. Тому він його бачить скрізь там, де російські мислителі виступали до боротьби з західно-європейським раціоналізмом, — а слідом за тим ставить їх в одну лінію. „Треба бути зовсім сліпим — пише Ерн — щоби не бачити, що російська філософія, починаючи з великого „старця“ Сквороди єсть безперервне і все зростаюче почуте стихії Логоса, почуте як результат впливу на російську думку все зростаючого і все більше пильного дослідження західно-європейського раціоналізму“. А далі: „Щось єдине бачить ся і відчуваєть ся у всіх представителів російського філософського самопізнання, і діялектика, шукане в житю, європейська освіченість, варварська стихійність, чудацтво і трагізм особистих переживань, — все ріжними дорогами веде до одного, і все ріжними тонами вливаєть ся в одну симфонічну цілість“. І автор навіть вчисляє поодиноких представників російської філософської думки, намічує її етапи аж до нинішнього дня. Нам до того ніякого діла, у всякім разі се для нас менше важне в данім випадку. Для нас важно спитати тільки: то всі ті російські мислителі, яких вчисляє Ерн, отже Кірієвський, Бухарев, Юркевич, Машкин, Федоров, Печерин, Хомяков, Вл. Соловйов, С. Н. Трубецькій, В. Иванов і врешті сам Ерн з своїми товаришами — се має бути органічне „продовжене“ Сквороди? Чи не за сміло і нерозважно потягнена така лінія розвитку російської філософії? По перше: чи дійсно признав би ся сам Скворода до тих всіх своїх нащадків, на яких вказує автор, — починаючи славянофілами і Лопатієм, а кінчаючи Вяч. Івановим — хоч би вони всі й признали ся до цього? Думаю, що ні. Але друга справа важливіша: тут іде весь час бесіда про російську філософську думку. А що може мати спільного з нею Скворода — Українець? Йогож психіка в ґрунту інша, як всіх їх, він виріс серед інших обставин, він був вільним сином української природи, не душив ся воздухом кабинетів як всі ті мислителі, — його думка була своєю, а не „підпольна“, — він не знав ніякого „скакання в гречку“, яке показувала весь час російська філософська думка, не заплутував ся сам в собі, а був послідовний від початку до кінця. Повторюю: психіка в ґрунту інша, —

а інша між іншим і тому, що не російська, а українська. І вже в самому фактом треба би числити ся і виділити Сквороду окремо з поміж „руських“ мислителів, навіть колиб він не мав розвиненої свідомости національної. А на факти тої свідомости мусів наткнути ся Ери, студіюючи життєписний матеріал до Сквороди. Тимчасом Ери раз тільки забуваєть ся і починаючи біографію Сквороди називає його „українським мудрецом“. Поза тим він скрізь родоначальник російської філософії, її геніяльний початок. І скорше Ери дошукують ся в ній „тайного батька славянофілства“, шукає за схожими місцями у Достоевського, порівнює його з усякими можливими російськими мислителями — а не спробує навіть згадати і опреділити ті специфічні прикмети його думки та психіки, які мають органічний звязок з його українським походженням і оточенням.

З тим всім характеристика Сквороди, яку подає Ери, мусіла вийти etwas schief. Тут зображений наш земляк на іншій площині. Ще раз жаль, що Українець тої книжки не написав.

Ще на одну річ треба звернути увагу в монографії Ери. Се — так модне в сучасній Росії — кокетоване з небом і всякими космічними проблемами. Ери, заки переходить до самої біографії Сквороди, до „прольоту на землі“ — пише цілу главу — „прольот на небі“. Гете, пишучи свого „Фавста“ міг дати такий „Prolog im Himmel“, бо се був художній твір і через те набирав ширшого значіння, натякав певне на той світовий проблем, який ввійшов в основу „Фавста“; але тут, в науковім творі се що найменше разить, коли Ери пише: „Основний звук, яким звучала для Сквороди світова будівля, і яким його душа спочуваючо відкликалася ся на жите, родив ся якби до фізичного уродження Сквороди в метафізичній глибокій буті“. Се поетично, але зовсім не акцентує індивідуальности Сквороди, навпаки робить її одною в фігурок лялькового театру, якого машинерією кермує хтось над хмарами. Ефект не бажаний, думаю, для самого автора. Доктрінерство сучасних піонерів філософичної думки в Росії і тут впе відбило ся.

М. Федюшка.

В. Даниловъ — Письма Ивана Вагилевича къ М. А. Максимовичу (Рус. Фил. Вѣстникъ, 1912, № 4, стор. 407—416).

Досі уважано першим листом Максимовича до галицьких Українців його лист в 1840 р. до Дениса Зубрицького. Заслонюючи авторитетом Максимовича метаморфозу в своїх поглядах, оголосив сей лист друком Яків Головацький іще 1863 р. в другім випуску літературної збірки „Галичанинъ“ п. в. „Письмо о галицко-русской словесности Профессора Михаила Максимовича, писаное въ 1840. году изъ Кіева“ (стор. 107—110). З паперів Дениса Зубрицького в бібліотечі г-р. Баворовских у Львові

видав сей лист, а окрім того ще чотири листи Максимовича до Зубрицького проф. Студинський в статі „З кореспонденції Дениса Зубрицького (Рр. 1840—1853)“ в XLIII томі „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ (і відбиткою). Оголошення друком листів Вагилевича до Максимовича дає змогу установити вчасніший час навіязання кореспонденції галицьких Українців з Максимовичем, а саме рік 1837. Хто причинив ся до сеї кореспонденції, не говорить ся у двосторінковій вступній замітці перед листами.

Перший лист Вагилевича писаний у Львові 7 цвітня 1837 р. Цікавий він для історії фольклорних і етнографічних його занять. Приносить і деяку подробицю з тодішнього нашого книжкового руху й умовного життя у Галичині. Згадуєть ся тут, як „ще тогді літі М. Шашкевичем відосланий забавник (себто Русалка Дністровая) до Будима та відпечатан ще не дійшов сюда до нас; притім переповнений торонками памилками, як самі о тім кажут ісправлятелі“. Вагилевич нарікає, що нема ніякої інтелігенції поза попівством, а не стане хто попом, так пропав для українства. Жалуєть ся, як тяжко спровадити до Галичини російські видання, тому просить повідомити, „які вийшли книги про Южно-Русь і в южноруськім язику“, а окрім того, „які сут нарічя на цілій Україні, понад Припеті і на обох бережах Дніпру і по інших околїх“. При кінці звертаєть ся в прошеннє до Максимовича „перенести на свої руки“ його переклад Пісні про похід Ігоря, який давно вже лежить у цензурі в Буді.

Другий надрукований лист Вагилевича до Максимовича має дату 17 серпня 1838 р. Сумує тут Вагилевич, що „ніхто не дбає о просвіщеніє народное, али і ніхто не знає, що то в отчина і соотчичі. Бо де недоуки безглуздїі дуринниа стихами пудят і азбучніі колотники хулят, а опетъ де без средоточія все розтерзано і утло“, чи може там бути ще гірше? Дур чіпаєть ся голови в таких обставинах і Вагилевича піддержує тільки віра в будуче відродженнє. Він інформує Максимовича про свої занятя, дає деякі замітки до задуманого Максимовичем видання Пісні про похід Ігоря і просить дещо з Ходаковського, якого ріжні статі рад би видати. В третім листі з 5 січня 1842 р. говорять Вагилевич про вражіннє, яке зробила на нього статя Максимовича „О стихотворенїяхъ червонорускихъ“ в „Кіевлянині-ї“ за 1841 р., заявляє охоту дещо свогого ціслати для „Кіевлянина“, а в заміну просить українських видань Росії. Сподію ся, що автор не буде відволікати справи опублікування і листів Зубрицького до Максимовича, а може й Головацького, як і вони є в руках автора.

М. Возняк.

Бібліографія і бібліотеки.

S. J. Czarnowski — *Literatura przeddziejów Polski i ziem sąsiednich słowiańskich*, Варшава-Краків, 1909, ст. 148.

Головна задача наукової бібліографії се подане типу всіх найдрібніших праць даної області знання з можливою точністю. Не може вона обмежити ся лишень до вичислення загальних, більших розвідок, котрі звичайно кождий дослідник знає вже на память, мусить обняти собою і дрібні статі по часописах, що не кождому доступні, доперва тоді зможе вона досягнути свою ціль. Такою на жаль не є бібліографія п. Чарновського. Коли б автор пропустив в своїм списі лишень деякі маленькі розвідки, то се з огляду на трудність піднятої ним задачі можна би йому ще дарувати. Тут однак п. Чарновський вігнорував не лишень всі маленькі статейки, але навіть більші наукові праці. Для приміру вкажу лиш, що не подав він відомости ні про одну працю Ханенка, а з творів проф. Антоновича вгадав лишень три. Про повість бібліографії п. Чарновського найліпше понятя дасть нам факт, що не пробував він в ній углянути навіть розвідок друкованих в такім видавництві як труди археологічних російських вівдів. Взагалі вдаряє нас тут цілковита недостача російських праць, котрі всі повинні бути углядені, тим більше, що сама бібліографія друкована була в Варшаві, де всі вони були легко доступні. Вартість праці п. Чарновського зменшає ще і та обставина, що зібрані ним заголовки книжок подав зовсім невідповідно. Завсіди при кождім з них повинно бути назначене місце видання, рік, формат, число сторін, ілюстрацій і інші подібні подробиці. Тимчасом ми в бібліографії п. Чарновського можемо нерідко стрінути ся з такими цвітками:

Hadaczek Karol dr. Grabarka niesluchowska. Kilka uwag o czasach przedhistorycznych Galicyi. Ślady epoki t. zw. archaiczno-mykeńskiej w Galicyi. Z badań archeologicznych o dziedzicu Bugu.

Чи з такого подання заголовків праць друкованих по різних періодичних видавництвах може хто небудь бути мудрий — не знаю. В кождім разі се найліпше дає свідоцтво бібліографії п. Чарновського, яка лишень зглядно представляє якусь вартість. І шкода, що автор видавши її власним вкладом, наразив ся на великі страти, хоч науці не приніс тим великого хісна.

В. Гребеняк.

Bibliografia słowianoznawstwa polskiego. Zestawił Edmund Kołodziejczyk. Nakładem Akademii Umiejętności, Kраків, 1911, 8°, стор. XX+303.

Забравши ся до написання історії польського славянознавства та

славянофільства, автор отсього нового польського бібліографічного підручника відложив швидко перо, бо пересвідчив ся, що без приготівних праць не можна виконати такої задачі. Узяв ся тому за вложення бібліографії усіх праць, виданих осібно, та статей по часописах з поля славянознавства, „щоби підставовою працею сього роду не тільки уможливити обчислення цілого дорібку польської думки на сім полі, але також приспішити поступ дальших дослідів, а дослідникам як сучасним, так і будучим улешити працю. Ся друга ціль не менше важна від першої. В культурі, яка буйно розвиваєть ся прискореним темпом, є таке багатство найрізноманітніших творів, що наукова книжка в якогось обсягу, а тим більше статя у часописи навіть мимо справжньої вартости вже по кількох літах переходить у забутє, а новий робітник, що вступає на даке поле, одержує вражіння, що перед ним ніхто не вправляв сеї ниви знання. А його обовязком є пізнати як не все, що зроблено на данім полі науки, то принайменше важніші праці, які легко можна вибрати при помочи бібліографії“. Вона повинна йому відразу вказати, що в того обсягу має польська суспільність, чи, коли та як займала ся поодинокими славянськими народами, а тим самим повинна увільнити його від мозольних пошукувань, залучених в великою стратою часу.

При складанню бібліографії виходив автор з сеї точки погляду, що бібліографія має не тільки польським письменникам, що займають ся Славящиною, вказати, хто коли працював над яким питанням, але також повинна поінформувати Славян, як ними займали ся Поляки та які їх твори перекладано на польську мову. Так задумана бібліографія переходить сили одного чоловіка й може бути продуктом збірної праці. Однак укладчик в малою тільки чужою помічю доконав задумане діло. Тому й легко пояснити сі похибки, пропущення і недокладности, яких повно в означеній бібліографії.

Передусім хитке та неправдиве означення „польського славянознавства“. Під польським славянознавством треба би, здасть ся, розуміти всі ті передусім наукові твори, які написали Поляки в польській або иншій мові про якусь сторону життя славянського племені, частини його або й одного славянського народу. Бібліографія усього того разом дала би обсяг того, до чого дійшла польська думка, як автор акцентує, на сім полі. Однак коли Українці (або й Білорусини) були приневолені в польській мові виборювати собі право на національну окремішність, на право самостійного культурного та політичного розвитку або освідомлювати Поляків, що ніколи не грішили знанням української справи, про дане невідоме Полякам питання чи боронити себе перед несправедливими закидами, чи думки тих Українців се також думки Поляків? Отже пиғанне, видвижене автором спірне й було би саме цікаво знати, кілько в тих 56 сторін,

які в книжці займають „Rusini“ (стор. 196—252), написали Поляки, а кілька Українці.

Матеріал у книжці розділений ось як: I. A. Słowiańszczyzna wogóle (стор. 1—22), B. Słowianofilstwo polskie (стор. 22—26). II. Słowiańszczyzna zachodnia: A. Czesi (стор. 28—70). B. Słowacy (стор. 71—77). C. Łużyczanie (стор. 77—80). III. Słowiańszczyzna południowa: 1. Słowienicy (стор. 84—88). 2. Serbo-Chorwaci (стор. 89—112). 3. Bułgarzy (стор. 112—118). IV. Słowiańszczyzna wschodnia: A. Rosyanie (стор. 119—196). B. Rusini (стор. 196—252). C. Białorusini (стор. 252—256). До всього додане доповнення на чотири сторони (стор. 257—260). Як з початку по передмові вичислені часописи, подані скорочення і спис важливіших предметів, так кінчить книжку спис осіб і авторів (стор. 261—301) і двосторінковий виказ друкарських похибок і спростовань.

З поодиноких народів найбільше місця займає великоруська бібліографія (стор. 77 $\frac{1}{2}$), потім ідуть інші народи в такому порядку: Українці (56), Чехи (42 $\frac{1}{2}$), Сербо-Хорвати (33 $\frac{1}{2}$), Словяки (6 $\frac{1}{2}$), Болгари (6), Словінці і Білоруси (по 4), Лужичане (3 $\frac{1}{2}$). Українці і Білоруси потерпіли на користь Великорусів, бо термін „Rosyanie“ брав укладчик не тільки в національній, але й часто у державній розумінню. Загалом не дуже воно логічно раз ділити матеріал по народностям, як повинно бути, то знов розбивати сербо-хорватську групу на такі підвідділи: A. Chorwacy, Sławonia, Dalmacya (стор. 89—99). B. Bośnia i Hercegowina (стор. 99—101). C. Serbia (стор. 101—110). D. Czarnogóra (стор. 110—112). Відділ про Білорусів був би випав значно багатше, як автор був би некористував ся першим томом капітальної праці про Білорусів проф. Карського, де саме поданий систематичний огляд вивчення білорусици. Зрештою про інші славянські народи додали багато цінних заміток і поправок до бібліографії Колодзейчика проф. Н. Петровський в липневій книжці за 1912 р. „Журнала Министерства Народного Просвѣщенія“ і проф. Францев п. в. „Библиография польскаго славяновѣдѣнія“ в 1 і 2 кн. за 1912 р. „Русскаго Филологическаго Вѣстника“. Мені позістає сказати дещо про український відділ, вівсім зігнорований проф. Францевом.

Як скрізь, так і в українській відділі пороблені дальші розділи, а в них іще менші. Чи може таке ділення видержати наукову критику, покаже приложення поступовання укладчика до українського відділу. Отже наперед іде „Ogólne“, потім „Etnografia“ (розуміть ся, загально), а чотири сторони далі зачинають ся підвідділи: Obrzędy weselne, Zwyczaje i obrzędy, Podania, bajki, przysłowia, Pieśni. Наступає „Geografia“, а 7 сторін далі знов підвідділ „Miejscowości“; далі „Historia“

має по чотирох сторонах підвідділи: Dzieje rusko-polskie, Dzieje kozackie, Starożytności ruskie. „Historia literatury“ так само попереджає підвідділ „Poszczególne sylwetki“, „Literatura“ — „Anonimowe“. В продовженню маємо відділи для „Lingwistyk“, „Oświaty i kultur-ny“, „Religii i kościoła“ з підвідділом по двох картках „Dzieje unii“, далі „Spraw politycznych“ (підвідділ „Sprawa polsko-ruska“), „Spraw ekonomicznych“, „Sztuk pięknych“, „Korespondenc-ij“, і „Vari-ij“. На основі самого титулу, який часто нічого не вказує, тяжко примістити його в відповідне для нього місце й тому поділ матеріалу на такі відтинки не тільки малу віддає прислугу при користуванні бібліографією, але й утруднює його. І не так переключення, неточности та пропуски треба закнути сій бібліографії, як отсей нещасливий помисл заведення підвідділів. Через се користання з бібліографії навіть для спеціаліста досить трудне; досить піднести, що автор не опер ся на азбучний порядку, догіднім при пошукуванню, але ніби на хронологічним ладі, який до того не все видержаний прих. в українській відділі на стор. 203 (NN 3918 і 3919), 217 (NN 4112, 4113, 4114), 225 (NN 4258, 4259, 4260) і т. д. Дуже невідповідно є в бібліографії збивати під одно число розвідки та статі одного автора, про одну місцевість чи що подібне (NN 3812, 3822, 3831, 3837, 3839 і т. д. і т. д.). Найліпше, як кожда річ має свій номер. Відділів можна зробити кілька, по можности найменше, коли при статях не подасть ся змісту, а в кождім відділі завести азбучний порядок.

Повнота матеріалу належить до далеких деаідератів. І тут були би віддали прислугу укладчкови сї бібліографічні показчики, які є у нашій науці, отже „Спис творів Івана Франка за перше 25-літє его літературної діяльности“, зладжений Михайлом Навликом. Богато доповнень був би поробив автор, бо др. Франко і сам писав повне десятилітє для польських видань і його твори часто перекладали ся на польську мову. Іван Ем. Левицький довів друком свою бібліографію до 1893 р., а прецінь він вважає усі польські друки, що вийшли зпід пера Українців. Був би придав ся авторови і показчик „Литератур-и українскаго фольклора 1777—1900“ (Чернігів 1901) Бориса Грінченка. Доповнення до нього подавав у рецензії др. Франко в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“, як і до показчика Михайла Коморова п. в. „Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ“ (Одеса, 1903). Звідси можна довідати ся про переклади Шевченкових поезій на польську мову Грудзінського, Солецкого, Зигмунта Людоміра, Т. Шумского.

Бібліографія Левицького була би помогла авторови також порозкривати псевдоніми та криптоніми авторів. „Prawdolub Rusin“ в № 4539 се Омелян Ілля Коссака, „S. P. z Dobrzan“ в № 3928 се Стефан Пе-

трушевич, статі під 2 і 3) в № 4111 належать до Варлаама Компаневича, як також „Uwagi i postrzeżenia“ в № 4249; в індексі осіб Компаневича нема зівсім. Поміщена стаття Компаневича разом в відповідю Венедикта Левицького, а в індексі знов нема відсилки. Під № 4441 повинно стояти не „M. Z. Górski“, але „M. Za. Górski“, що й легко перерачитати М. Загорський. Богдан Барвінський перерехрещений на Романа в № 4107. Під № 3938 через непорозуміння дістали ся „Dumy podolskie za czasów panowania tureckiego“ Тимона Заборовского. В індексі чомусь „Нгу-ногуї Р.“ стоїть під з, а не и, а числа не все вірно означені (при Франкови № 4363 замість 4364). Винайдений рівнож Василь Куліш коштом Пацька, а Мордовців двоїменний: „Mordowcew Daniło“ та „Mordowcew ruski pisarz“.

Навіть з видань, які мав автор під рукою, не все цитоване, прих. в „Rozmaitości“, виленської „Literatur-y i krytyk-y“ за 1837 р., з виленського „Wojsna“ за 1838 р., якого видав Адам Пенкевич, „Ziewoni-ї“ Бальовского і т. д. А ось кілька доповнень з того, чого я не стрітив у книжці Колодзевича. Все, що тут подане, вібране прихалцем на основі того, що мав під руками, без п'яких пошукувань у якій бібліотеці, а се в заравом свідомом, як дуже неповний відділ польського українознавства в обговорюваній книжці.

Баєр. Powiat Trembowelski. Szkic geograficzno-histeryczny, etnograficzny. Львів, 1899.

Баронч Садок. Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce zebrał i wydał ks... Львів, 1891, 8°, стор. 307. Подано тут багато українських народніх традицій, українських ліричних пісень побожного змісту й такого подібного матеріялу.

Бонковський Д. Hańdzia. Śpiewek ukraiński z towarzyszeniem fortepianu. Квів, 1855.

Бущинський Стефан. Pieśni Antoniego Szaszkiwicza wraz z jego życiorysem. Краків, 1890.

Грабович Ілярій. Przyroda w pieśniach ludowych polskich i ruskich (Відбитка з „Sprawozdania Dyrekcyi s. k. wyższego gimnazjum w Samborze za rok szkolny 1890“ і з такого-ж „Sprawozdania“ за р. 1891). Самбір, в друкарні Шварца і Трояна, 1890, 8°, стор. 84.

Григорович Іван. Słownik wyrazów huculskich (Pamiętnik Towarzystwa tatrzańskiego. Tom V. Краків, 1880, стор. 26—35).

Голембйовський Лука. Lud polski, jego zwyczaj, zabobony. (Перше видання вийшло в Варшаві 1830). Містить і українські тексти.

Зубрицький Діоніз. „O śpiewach ludu pospolitego“ („Pielgrzym Lwowski“ на 1823 р., стор. 49—50). В першій річнику сього календаря на р. 1822 до статі самого редактора — професора універ-

ситету Гітнера п. з. „Śpiewy ludu“ додані дві українські пісні про Гриця і козака та Дябу.

Іскрицький Олександр, др. Zażalenie Dra Aleksandra Iskrzyckiego, adwokata w Sanoku, wniesione do Wysokiego s. k. Prezydum Sądu krajowego wyższego we Lwowie na postępowanie s. k. Radcy Sądu krajowego Wgo Leona Budzynowskiego, jako przewodniczącego Trybunału Przysięgłych w procesie Olgi Hrabar i towarzyszy o zbrodnię stanu. Сянік, 1882. Брошура заборонена в Австрії.

Клемертович Михайло. Teraźniejsze dziennikarstwo galicyjsko- i węgiersko-ruskie. („Słowianin“, dwutygodnik polityczny, Львів, 1869, ч. 5, стор. 68—70). В ч. 9 його-ж стаття „Szczep wielkoruski. Odczyt publiczny J. Bielajewa w Moskwie“.

Кольберт О. Rzecz o obchodach weselnych ludu. (На dziś, т. III, Краків, 1872). Побіч польських наведені й українські пісні й обряди. Компаневич Варлаам. Podhorce przez... (Lwowianin, Львів, 1838, т. VII).

Костецький Плятон, Recenzya Zorji Galickiej na god 1860 (Przegląd Powszechny, Львів, 1860, чч. 97, 99—100).

Крушинський І. Komedia dziejów. Lwów, lipiec 1848, folio, стор. 2.

— Odpowiedź na protest niby kleru ruskiego dekanatu, kulikowskiego... Wrzesień, 1848, druk Poremby. (Львів), 8°, стор. 6.

Левицький Венедикт. O napisie ruskim na dzwonie św. Jerzego we Lwowie, przez... (Czasopismo naukowe, od zakładu narodowego im. Ossolińskich wydawane, Львів, 1831).

Левицький Іван. Ruch Rusinów w Galicji w pierwszej połowie wieku panowania Austrii (1772—1820). Львів, 1879, мал. 8°, ст. 32.

Левицький Осип. Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polsk. do pismnictwa ruskiego (Rozmaitości dnia 17. Lipca № 29 roku 1834 str. 228). W Przemyśle w drukarni Biskupiej ob. gr. kat., 1834, 4°, стор. (4).

Леонтович Теодор. Odpowiedź na artykuł o nieistnieniu Rusinów, umieszczony w Numerze 2-gim Dziennika Narodowego. (Львів, 1848), 8°, стор. 15.

(Марцінковський). Stepy, morze i góry. Szkice i wspomnienia z podróży przez Antoniego Nowosielskiego. Два томи, в Вильні, 1854.

Масляк Володимир І. Kartka z dziejów literatury małoruskiej. Z powodu 25-letniej rocznicy literackiej działalności Józefa Fed'kowicza (Nowa Reforma, Краків, 1886, ч. 153).

Могильницький Іван. Rozprawa o języku ruskim. Відень, 1837. Видання в 1848 р. вже друге.

Невядомский Ст. Pieśni ludu ruskiego na fortepian. Львів, два випуски.

Олевинський Любін. Czytanka stenografii polskiej i ruskiej szkoły Lubina Olewińskiego (Львів, 1864, чч. 14, стор. 60, 1865, чч. 22, стор. 130 + індекс, 1866, чч. 6, ст. 36). Той сам видав у Львові в 1866 р. „Memoryał w sprawie Towarzystwa Stenografów polskich i ruskich szkoły L. O.“ (4°, стор. 8).

O obrzędach grecko-unickich. Jako kwestyi czasów dzisiejszych w Galicyi wschodniej. Przez księdza tegoż obrządku (Івана Волинського). Львів, 1862, 8°, стор. VII+167+1.

Петрушевич Антін. Wiadomość o Diariuszu, czyli dzienniku ks. Porfirego Ważyńskiego, biskupa Chełmskiego, od roku 1780 do 1804 dnia 4 Lutego napisanym. (Przegląd Archeologiczny, Львів, 1883, в. II, стор. 43—72, в. III, стор. 38—50). Там же в II в. йогож „Urzędowa Wizija Cerkwi i Monasteru Ś. Jerzego Męczennika we Lwowie“ в 1765 р., а в III в. „List Filipa Orlika“ в 5 серпня 1727 і „Źródła do słowiańskiej ornamentyki“.

Процик Андрій. Kobieta w poezyi Szewczenki. Studium krytyczne. Napisał.. naucz. gimn. Nakładem autora. Львів, 1894, 16°, стор. 32.

Павлі Жеґота. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi. Томи I—II. Львів, 1839, 8°, стор. 177+(3), 1840, стор. 205+(11).

Plan nauki języka ruskiego w gimnazyach galicyjskich i instrukcyя dla nauczycieli tego przedmiotu. Львів, Накладом ц. к. Краввої Шкільної Ради, 1893.

(Полянський Тома). Słowo jedno w celu wzajemnego porozumienia. (Перемишль), 1848, fol. стор. (3).

Романчук Ярослав. Niewolnica. Opowieść Marka Wowczka. (Gazeta Narodowa, Львів, 1885, чч. 221).

— Orysia. Idylla P. Kulisza. (Gazeta Narodowa, Львів, 1885, ч. 164).

Rusin (Павлик Михайло). Ruskie czytelnie ludowe (Przegląd Społeczny, Львів, 1887, стор. 241—247, 344—364, 444—446).

Sprawa ruska w pismach rosyjskich. Przedruk ze „Słowa Polskiego“. Львів, 1896, 16°, стор. 23.

Трусевич І. Kwiaty i owoce. Київ, 1870. Побіч статі „Przyśłowia od nazwisk szlacheckich“ спеціально до України відносять ся іще инша на стор. 229—257 п. в. „Legandy o Kijowie. Opowiadanie starego Kiryły“.

Uwagi nad rozprawą o „tak zwanych“ Rusinach w Dzienniku narodowym Lwowским Nr. 2 umieszczoną. Drukowano w Przemyślu. (1848), 4°, стор. 2.

Черкавський Евсевій, др. List pasterski o języku halicko-ruskim, Львів, 1859, 8° (Відбитка в „Dodatku tygodniowego przy Gazecie Lwowskiej“, Львів, 1859, ч. 21).

Яворський Яків. Przypomnienia ukraińskie, czyli wiara ludu w swą przyszłość przez... z Ukrainy. Париж, 1846.

При перерібіці бібліографії для нового видання можна би повикидати численні безвартісні часописні статі. Цілість польського українознавства, коли зважити, в як численних випадках були авторами таких польських статей самі Українці, не представляють ся іпонуучо. А коли заглянути до них, так тоді простирать ся широке та бездонне море незнання України. Може книжка Колодзєйчика, в яку вложив він так велику скількість праці і за яку заслужив на повну вдяку від усіх дослідників, буде зворотом до ліпшого.

М. Возняк.

Извѣстія Одесскаго бібліографическаго Общества при Имп. Новороссійскомъ унив. Томъ I, 1911—12 гг., Одеса 1913, ст. 426.

Недавно засноване в Одесі бібліографічне Товариство почало видавати свій орган, I-й том котрого, обіймаючий 10 випусків, отсе лежить перед нами. Знаходимо тут кілька більших статей на загально-бібліографічні теми і ряд рецензій в різних галузях науки.

Зі статей слід одмітити отсі: „Задачи бібліографіи“ проф. І. Линниченка (ст. 10—18) і „Новое течение въ русской историко-литературной наукѣ“ доц. В. Лазурського (ст. 271—281).

Статя Лазурського написана в приводу нових російських праць на сю тему — Бвлахова і Гершензона і трактує про метод в історії літератури.

Д. Лазурський докладно спиваєть ся на поглядах обох авторів, які проповідують борсьбу проти історизму в області історії літератури, накликають до естетизму. Своїх поглядів він не висловлює, хоча видимо не спочуває „крайностям“ розбираних дослідників. У всякім разі статю можна прочитати не без цікавості.

З рецензій треба насамперед одмітити широкі критичні замітки проф. Линниченка на книгу В. Ляскоронського, Історія Переяславльської землі (в 1-м вид. 1897 р.), ст. 151—173, П. Клепатського на Бараца, Критико-сравнительный анализ договоровъ Руси съ Византією (ст. 22—39) і А. Флоровського, Новый взгляд на происхождение Русской Правды (ст. 97—122) в приводу праці проф. Goetz'a. Проф. Линниченко відмовляє праці Ляскоронського всякого наукового значіння. Справедливо характеризує мудрування д. Бараца д.

Клепатський, визнаючи його метод „легкомисли“, конюктури „фантастичними“. Позитивне значіння праці Бараца бачить д. Клепатський лише в її стремлінню реагувати проти закоріненої в науці безоглядної поваги перед текстом старого пам'ятника, поваги, яка допускає лише інтерпретацію, тим часом, коли потрібна їй реставрація тексту.

Поза сими замітками маємо й кілька дрібних рецензій на цікаві для українця видання: В. Лазурського на „До української драматургії“ покійного Комарова, Н. Лазурської на його „Вінок Т. Шевченкові“, П. Клепатського на В. Пархоменка, Древнерусская книжка Ольга, Д. Атлас на бібліографічні праці В. Семенникова про видання, друквані в Росії в XVIII і поч. XIX в. (перед 1807 роком) на провінції (між иньшим і на Україні).

Відмітимо ще замітки Д. Атлас „Старая Одесса въ русской литературѣ“ (1820—40 годы), ст. 39—58 і Мелавії Слабченко, Село Александровка-Арнаутское (изъ Одесской старины), ст. 327—329.

Загальне вражіння від одеського журналу симпатичне. Хотіло ся б тільки, щоби в ній було більше рецензій на Українця.

В новім випуску журналу (в. 1 тома 2 го) знаходимо також кілька цікавих для нас заміток, між иньшим досить широкий показчик до Сквороди д. Л. Чижикова (ст. 30—48), виданий і окремо. В своїй часі ми спинимо ся докладніше на сій праці. *Вол. Дорошенко.*

Slovanský Přehled. Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského, Річник XI—XIII, В Празі 1909—1911.

„Slov. Přehled“ належить до тих нечисленних славянських часописів, що прихильно ставлять ся до українського руху і подають вірні інформації про українське жуте й бутє. Крім загальних статей, які нераз дотикають і українського питаня, містить Sl. Př. і окремі статі, присвячені українській історії, літературі і культурі. Тут належать приміром обговорені нами окремо статі Гнатюка про 40 літню діяльність „Просвіти“ (1909), О. Грушевського про українську літературу в 1908 р. (1909), Ђфремова про Шевченка (1911), Кадлеца про М. Грушевського (1909), Матернової про Шевченка Гуса (з перекладом 1909), Українця про виставу в Стрию (1910), Повздного про славянський (і український) елемент на віденських школах (1911), Бочковського про українське питанє (1910, 1911) і Ржегоржа про Богородичні свята у галицьких Украївців (1910).

Крім того подавав Sl. Př. рецензії на деякі українські книжки: прим. 1909 р. на Галицько-руські приповідки Франка (Пати), Літературно-критичні нариси А. Крушельницького (Пати); 1910 р. Авторство Марка Вовчка Доманицького (Пати), Галицькі обривки Франка

(Пражака), З громадського життя Ђфремова (Бочковського), Студії з поля суспільних наук і статистики (Бочковського); 1911 р.: Етнографічну карту Угорської Руси Томашівського (його ж), Нарис Української літератури і Молоду Україну Франка (Ђ і г) і Оповіданя (Ш) Винниченка (Харвата) — і некрольоги Антоновича (1909, ст. 96), П. Ђфименка (1909, с. 188), В. Грінченка, Кропивницького і Доманицького (1911, с. 52, Н. В.) і Жигецького (1911, с. 399, — cz—) та дрібні звістки (прим. про ювілей Сумцова і Багалія 1911, с. 146—7, — cz—) і щомісячні огляди.

З. Кузеля.

Житє суспільне і культурне.

Les Annales des Nationalités. — Bulletin de l'Union des Nationalités. 1913. N. 3—4. Numéros consacrés à l'étude de l'Ukraine. Стор. 121—200. Париж.

Сей журнал, як видно з заголовку, є орґаном союзу національностей, що має осередок в Парижі. В четвертій статі статуту сього союзу читаємо: „Союз національностей має на меті: 1) збирати документи етнографічні, історичні, літературні, артистичні, економічні, психологічні й соціологічні, які дають можливість пізнати душу, минувшину й можливости розвитку кожної національності; 2) видавати місячник „Записки національностей“, який буде подавати широким кругам читаючої публіки в безсторонній і науковій формі звістки про змагання всіх національностей, що належать до союзу, до кращого життя, і звістки про їх поступ на сїм поли; 3) подавати до преси усякі замітки інтересні для національностей; 4) сприяти уряджуванню наукових місій до різних країн земної кулі, орґанізувати конгреси, виклади й віча, на яких будуть дискутувати ся актуальні питання, що відносять ся до національностей: приймати й витати визначних чужоземців, попірати в Парижі ґрупованє різних національностей і сприяти розвиткови взаїмних відносин між сими ґрупованнями; утворити в Парижі палац і музей національностей; 5) дати різним національностям, що не знають себе, пагоду і способи до взаїмного пізнання; показати потребу интернаціональної федерації для забезпечення автономії кожної з них; 6) видавати відозви до публічності і до державних парламентів“.

Як бачимо програма діяльності і самого союзу національностей, і його орґану, дуже широка й інтересна. Число 3—4 сього орґану присвячене Україні, показує, що редакція справді хоче совісно виконати поставлену задачу — давати широкій публіці безсторонні й наукові інформації про національности. В сїм числі знаходимо одинайцять статей, які в загальних рисах, але досить всесторонньо освітлюють минуле житє,

сучасний стан і домагання українського народу на Україні російській і австрійській.

Проф. М. Грушевський дав короткий огляд історії українського народу від найдавніших часів аж до наших днів, крім того повторено в перекладі під заг. „Домагання російських Українців“, його давнійшу (1906 р.) статтю „Наши требования“, яка подавала національно-політичну платформу російських Українців в часів першої думи (принцип національно-територіальної автономії з українським парламентом у Києві) і їх культурні домагання під теперішню хвилю. Л. Цегельський дав статтю про сучасний стан австрійських Українців, їх домагання й боротьбу за здійснення цих домагань у віденському парламенті й галицькій соймі. На кінці цієї статті згадав автор також коротко про буковинських і угорських Українців. Я. Федорчук дав інтересний й досить докладно написаний огляд українського відродження, а С. Єфремов яскраво й наочно представив віковий гніт московського правительства над українським народом.

До цих статей загального змісту треба зачислити також невіддані статі про територію й населення України (з етнографічною картою) й історичний огляд української літератури. Ця остання стаття написана дуже побіжно. Давши виказ української преси, вона ані словом не згадала про дуже численну загальну й фахову галицьку й буковинську пресу (виімок зроблено лише для Записок Наукового Товариства ім. Шевченка), не говорячи вже про українську пресу в Злучених Державах Північної Америки й Канаді.

З статей спеціальнішого змісту маємо невіддану статтю про шкільне питання на російській Україні, статтю М. Вороного про український театр, О. Пчілки про народний орнамент на Україні й А. Д. — про українську архітектуру.

Уміщені статі не вичерпують, розуміється, всіх сторін українського життя. Особливо треба пожалувати, що нема спеціального огляду українського руху в останнім десятилітті. Крім того деякі автори могли би більше числити ся з публікою, для якої призначені ці статі, й вибрати й яскравіше підчеркнути головніші факти, щоби у читачів не було вражіння неясности й заплутаности. Однак і те, що зроблено, має своє велике інформаційне значіння. Це число мало великий успіх і викликало ряд заміток і справоздань в світовій пресі. Немалим воно показало ся лише для Поляків, і в ч. 5—6 „Annales“ читаємо замітку, що п. Станіслав Смолькз наслідком статей про Україну виступив в комітеті покровителів союзу національностей. Правда очі коле, як видно; врештою галицьким Полякам і не місце в сій союзі національностей,

який обстоєє принципи національної справедливости й бореть ся проти національного гніту.

Нарешті мусимо сказати ще кілька слів про передмову, яку написав проф. Сеньобос до чисел „Annales“, присвячених Україні. Шановний професор загалом має вироблене поняття і ясний погляд на національні питання, про що свідчить його інтересна передмова до збірника „Les aspirations autonomistes en Europe“, в якій він дає огляд національних рухів в XIX столітті (див. про се мою статтю „З новоїшої літератури про національне питання“ в VII—VIII книжці „Літературно-Наукового Вістника“ за сей рік). Однак треба признати, що в своїй передмові про український народ він не виказав особливого знання про нього й розуміння характеристичніших моментів в його історії. Можливо, що він не завдав собі труда прочитати докладніше історичний огляд проф. Грушевського або мав кепських інформаторів. Український рух в часах козацьких і в XIX столітті зовсім не є такий невинний, як можна би думати зі слів проф. Сеньобоса, який порівнує царський указ з 1876 р. до заборони Містралю писати провансальською мовою. На Україні розходило ся не о мову лише, а о те, щоби за помічю літератури розбудити до життя й довести до національної свідомости й активности цілий великий народ, і російський уряд бачив в нім небезпеку не лише російському абсолютизмови, але й державному становищу цілої російської імперії.

Так само зовсім хибним є загальне твердження професора Сеньобоса, що „Українці не думають повставати й уживати сили ні проти російської держави, ні проти держави австрійської, що віддала Українців на поталу Полякам“, що „вони домагають ся лише автономії, потрібної для того, щоби забезпечити пошанування їх мови й їх звичаїв“. Зовсім не лише для забезпечення мови і звичаїв добивають ся Українці автономії, а для того, щоби бути панями на своїй землі, щоби жити своїм власним і свобідним політичним життям. На російській Україні український рух був не лише легальний, але й виразно революційний, та і в Австрії українські обструкції в галицькій соймі і віденському парламенті показують досить виразно, що Українці не боять ся уживати сили, де сього треба і де се може помогти здійсненню їх домагань. Головна хибна висновок проф. Сеньобоса та, що він представляє український рух виключно як невинний культурний провінціалізм. Через се досить дивно виглядає поява листу від російських Українців до проф. Сеньобоса з виразами признання й дяки йому за його передмову.

Треба ще зазначити, що в „Annales“ хибно транскрибується назва „Україна“, „український“ через писання „Ukraine“ (читається „Юкрень“) і „ukrainien“, бо треба писати „Oukraïne“, „oukraïmien“,

а не думати, віби то французська мова не має способу передати звук „у“ і „ї“. А сей недогляд має свою вагу, бо привчає Французів цілком хибно вимовляти нашу національну назву.

Микола Залізник.

Joachim Bartoszewicz — Na Rusi polski stan posiadania (Kraj, ludność, ziemia), Київ, 1912. Стор. IV+100.

В сій книжці автор хоче дати можливо докладний статистичний образ польського населення і польської земельної власности в Київщині, Волині й Поділю. В першій розділі під заголовком „Край і люди“ дають ся спочатку загальні відомости про територію і характер сих трох губерній, а далі йде число населення і його поділ релігійний і національний. Автор виводить, опираючи ся головню на статистику населення що до релігії, що на Правобережній Україні має бути около 800.000 польської шляхти, себ-то около 9% загального числа населення в сій країні. Офіціальна російська цифра Поляків вносить тут 425.552. Дуже імовірно, що ця цифра, яку д. Бартошевич називає цифрою свідомих Поляків, тенденційно зменшена, однак всеж його власні вичислювання так само видають ся нам перебільшеними. Далекі інтересніший матеріал знаходимо в другій розділі — про польську земельну власність на Правобережній Україні. Цифри узято з офіціальних російських матеріалів (Ежегодникъ Россіи), вібраних перед заведенням на Правобережній Україні земств для виділення виборців-Поляків в окрему виборчу курію. Як справедливо зауважує автор, цифри сї, збирані для певної політичної цілі, можуть бути хіба занижкї і ні в якій разі зависокі. І всеж вони дають нам імпозантну картину польської земельної власности на Правобережній Україні. Для прикладу наведемо кілька цифр. Велика польська власність вносить 2.202.210 десятин, непольська — 2.333.597, значить польська велика земельна власність вносить 48,5%, а непольська — 51,5%. Польських властителей великих земельних посїлостей на загальне число 4.638 є 2.124 або 45,8%. Польська середня власність вносить 74.602 десятин, а непольська — 205.545, або процентово: польська 26,6%, непольська 73,3%. Дрібна польська власність вносить 29.186 десятин, непольська — 164.150, або процентово: польська 15,1%, непольська 84,9%. Ще більше на користь Поляків випадають цифри про вартість нерухомого майна взагалі. Вартість нерухомостей, що належать до Поляків, виборців до земств, вносить 29.326.277 рублів, тих, що належать до непольків — 34.913.372 р, або вартість польських нерухомостей становить 45,6%. А число властителей сих нерухомостей таке: Поляків — 2.521, не-Поляків — 6.918; Поляки становлять 26,7% взагалу властителей. На одного властителя Поляка при-

падає пересічно 11.632 руб. вартости, на не Поляка ледве — 5.046 руб., себто два рази менше. Ми навели лише найзагальніші дані. Однак їх докладне розроблення у Бартошевича дає дуже багато інтересного і вартого уваги. Було би добре, як би й наші дослідники спробували докладніше прослідити національно-маєткові відносини на Правобережній Україні, бо д. Бартошевич згідно з поставленою собі задачею дає образ лише польського стану володіння. *М. Залізник.*

Marceli Prószynski — Powiat lwowski, Львів, 1911, стор. 127+1 табл.

Ся робота видана „львівським окружним союзом“ Towarzystwa Szkoły Ludowej: вже з сього знати, що викликали її потреби не наукові, але організаційні, просвітно-політичні. Не вважаючи на се, праця має доволі об'єктивний характер і дає гарний образ теперішнього стану львівського повіта. Зміст книжки такий: Характеристика повіта, загальний образ розміщення людности, заселення і поверхня, пол, приріст людности, еміграція і імміграція, громадська привалезність, розміщення людности по конфесіям, віріст людности по конфесіям, товариська мова, церква, ордени, народне шкільництво, заводіві школи і курси, захоронки, заряди громад, рільна господарка, табулярна власність, речтєві оселі, інституції: польські, руські, німецькі, жидівські, загальна характеристика товариств в повіті, уряди, вільні заводи, лічнічі заведення, копалини, великий промисл, ремесло, крамниці і торговля, коршми і шинки, спис домашних звірат, закінчене.

Близше розвбрати сю роботу в „Записках“ нема потреби, — вона буде цінним показником для практичних організаторів.

І. Крип'якевич.

Stefan Łaganowski — Kolonie polskie w Paranie (Ziemia 1910, I, стор. 69—71).

Ludwik Włodek — Z wycieczki do Parany (Ibidem, стор. 214—216, 230—235, 245—248, 262—267, 279—280, 298—299, 310, 324—326 в ілюстрац.).

Tadeusz Chrostowski — Z Kolonii polskich w Paranie (Ibidem, 1911, II, стор. 802—805, 823—826, 843—846 в 14 ілюстр.).

Треба признати, що Поляки велику увагу звертають на свої закорські колонії в Злучених Державах Північної Америки, в Бразилії і Аргентині. Не спускаючи з очей справи еміграції і опікуючи ся нею при помочи еміграційних товариств і окремих публікацій, старають ся Поляки спрямувати еміграцію в одно місце, де не загрозувала би

емігрантам денаціоналізація і оставати з ними в ненастанній звязи. Одним з таких теренів, де Поляки бажали згрупувати свою еміграцію, була Парана. Туди вислало ся не лише бідних селян-варібників, але і заможних кольоністів, а в часописях — ще до недавна — писало ся про польську республіку і т. и. Дальший розвій еміграції показав одначе, що сим мріям далеко до здійсненя та що надто велике афішоване гадки про республіку польську в Парані шкодить самій справі, викликаючи опір з боку тамошних властей. Всеж таки не залишили польські круги живо цікавити ся рідною еміграцією до Парани і піддержують всілякими способами національну свідомість своїх земляків. Одним з таких агітаційних способів крім часописей і шкіл уважають часті прогульки до заморських країв, получені з відповідними пляновими викладами. На інших місци ми навели вже цілу збірку літератури на ту тему, а тут додаємо ще три обширніші статі Лагановского, Влодка і Хростовского, які важні для нас тим, що дотикають території, що в значній мірі залюднена також Українцями, а навіть подекуди дають більше або менше докладні звістки про стан української еміграції в Парані. У нас щойно в остатніх часах зачинаєть ся більше заінтересоване заморською кольонізацією, висилають ся також окремі відпоручники до північної і полудневої Америки і студіюєть ся пляново еміграцію на взір інших народів. На жаль паша акція щойно в початках, а наші заморські відпоручники довго дають чекати на свої спомини з дороги і справовдане в помічєнь і в діяльності.

З трьох згаданих статей найбільше загальна перша з них. На підставі книжки П. Деніса: *Le Brésil au XX siècle* подає в ній Лагановский загальні відомости про Парану, а особливо про околицю Куритиби, що, як відомо, числить ся осередком польської і української еміграції. Окремих звісток про Українців тут не подибуємо, за те загальне представлене паранської господарки в околицях, занятих польською еміграцією, можна віднести і до Українців.

Спеціальний характер мають обі розвідки: Влодка і Хростовского, в яких описана подорож по польських (і по части українських) кольоніях у Парані. Влодка знаємо як автора більшої праці про пол. Америку і кількох дрібнійших статей з того самого обсягу, що були вислідом подорожи автора в економічних цілях Центрального Рільничого товариства, від 1 XI 1907 до 3 VI 1908. В „Землі“ подані лише два до тепер недруковані розділи про подорож до кольоній над рікою Угуассу і в околицях Куритиби. Написані в формі дневника і багато ілюстровані дають вони наглядний образ теперішнього положеня не лише польських, але й взагалі галицьких емігрантів. Звісток про Українців небогато (так згадує Влодек привіром, що монополь пекарський в Матеушу

держить Українець, Уличний), одначе докладне змальоване стану кольонізації в околиці Куритиби кидає світло і на положенє українського осадництва. Супроти частих голосів, що промовляють нераз дуже горячо за Аргентиною і Параною, заховує автор похвальну резерву і я не можу не навести його характеристичних слів на стор. 247: „W ogóle, gdy się pozna nieco warunki tutejsze, każde wyraźne słowo zachęty, czy poparcia emigracji wydaje się krokiem nazbyt ryzykownym“.

Для нас найбільшу вартість має третя з ряду статей Хростовского, що на підставі довших студій на місци, в кольоніях Vega Guarana, Ivaha, Igata, Rio Claro і т. д., дає об'єктивні замітки про характер і економічний стан як польської так і української кольонізації. Автор відносить ся до Українців без упередженя. В противенстві до деяких польських учених не стидає ся подати справедливых чисел про національне відношенє кольоністів, не вивешує польських робітників у порівнянню з українськими, противно галицьких Поляків ставить на рівні з галицькими Українцями, а при вишій нагоді ятнує шовінізм польського учителя в переважно українській оселі (около 70%) Нова Галичина, що вчить дітей по польськи, бразилійськи і німецьки, лише „не признає української мови“, бо „jego prawdziwie galicyjski patriotyzm każe mu wierzyć, iż w ten sposób „można wcielić ten ciemny naród“ (стор. 844). Не жахає ся знова деінде піднести, що Українці толерантніші, бо вчать у своїй школі і по польськи.

Автор підчеркує, що головну частину імігрантів до Парани творять Поляки і Українці з Галичини, а в части і з Королівства. Між емігрантами подибуєть ся там побіч „rusinów i mazurów z zaboru austriackiego, lubliniaków i podlasiaków, a dalej rusinów i polaków z Podola, Ukrainy, nawet rosyan z gubernii Chersońskiej“ (стор. 802). Кольоністів називають там загально Поляками, хоч не всюди переважають польські кольоністи. Подрібно описує автор нову українську кольонію Vega Guarana, де в 1908 р. поселено 600 родин (в тім 70% Українців). Кольонія вже на укіцненю і складаєть ся з двох місточок: в однім з них є й грек.-католич. церков. Більше місця присвячує автор далі кольоніям Rio Claro і Itahu. Оселя Itahu повстала в 1907 р. і находить ся ще в самих початках. Живє в ній поперх 3½ тисяча людей, з чого більше як 70% припадає на Українців, а около 25% на Поляків. Українці мають тут церковцю в місточку і кілька приватних шкіл на кольоніях. Поляки не мають ані школи ані костела, лише в одній українській школі вчать і по польськи. Вкінци дає автор звістки про велівничу оселю Нова Галичина і про кольонію João Candido. Нова Галичина має около 70% Українців, другаж кольонія, знана також під назвою Legru, існує вже 18 літ і числить около 300 господарств

„з великою, як усюди в Парані, перевагою Українців“
Остання звістка Хростовського варта більшої уваги, бож загально при
мав ся, що Українців значно менше від Поляків.

Статя прикрашена кільканацятьма образами, між иншии видам
колонії, вагороди колоніста і церков. *З. Кузеля.*

Видання й статі, ширше обговорені в сім томі:

Наукова хроніка.

- Архивъ Юго-Западной Россіи, часть вторая, т. III, 1910.
— Часть восьмая, т. III, 1909.
— Часть восьмая, т. IV, 1907.
— Часть восьмая, т. V, 1907.
— Часть восьмая, т. VI, 1911.

Історія політична і культурна.

М. Любавскій — Очеркъ історіи Литовско-Русскаго государств
до Люблинскої унії включительно. 1910.

W. Lipiński — Z dziejów Ukrainy, 1912.

В. Петрикевич — Літопись Самійла Величка а „Woyna dom
wa, 1910.

Д. Багал'їй — Очерки изъ русской исторіи, II, 1913.

L. Janowski — O tak zwanej „Historyi Rusów“, 1913.

И. Павловскій — Краткій біографическій словарь ученых и п
сателей Полтавской губернии съ половины XVIII вѣка, 1912.

Л і т е р а т у р а.

Н. Петровскій — Къ исторіи „Откровенія Меодія Патарка
въ западно-славянскихъ литературахъ, 1910.

В. Щурат — Літературні начерки, 1913.

В. Ернъ — Григорій Саввичъ Скворода, 1912.

В. Даниловъ — Письма Ивана Вагилевича къ М. А. Макси
вичу, 1912.

Бібліографія і бібліотеки.

S. Czarnowski — Literatura przeddziejów Polski i ziem sąsied
nich słowiańskich, 1909.

E. Kołodziejczyk — Bibliografia słowianoznawstwa polskiego, 19

Извѣстія Одесскаго бібліографическаго общества, I, 1913.

Slovanský Přehled, 1909—1911.

Житє суспільне і культурне.

Les Annales des Nationalités, 1913, III—IV.

J. Bartoszewicz — Na Rusi polski stan posiadania, 1912.

M. Prószyński — Powiat lwowski, 1911.

S. Łaganowski — Kolonie polskie w Paranie, 1910.

L. Włodek — Z wycieczki do Parany.

T. Chrostowski — Z Kolonii polskich w Paranie, 1911.

НБ ПНУС

249159

Die Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:
Geschichte der Ukraine.

...y), Lustrationen der königlichen Domänen in den ... und Peremyšl vom J. 1565-66	4 Kr.
...vskyj, Lustrationen der königl. Domänen in den ...yšl und Sanok im J. 1565	4 Kr.
...evskyi, Lustrationen der königl. Domänen in den ...im, Belz und Lemberg im J. 1564-5.	5 Kr.
...Tomašivskyj, Galizische Akten aus den J. 1648-	3 Kr.
...ruševskyj, Lustrationen vom J. 1570	4 Kr.
...Krypjakovyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken	4 Kr.
...M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken	5 Kr.
...naler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I-VI ...arevskyj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe ... 1798.	
...ten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ...mischen Verhältnisse der West-Ukraine,	3 Kr.

Die Kommission publiziert:

...dien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und ...istik, bis jetzt 3 Bde a	3 Kr.
---	-------

Die Kommission publizierte bis jetzt:

...ische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde a	2 Kr.
...uische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde a	3 Kr.
...ardische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde a	2 u. 3 Kr.

G. Die Ethnographische Kommission publizierte:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk; bis jetzt erschienen 32 Bände.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 14 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 3 Bde 4 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1-52 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10 vorrätig.

НБ ПНУС

249159